T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

GEÇ OSMANLI'DA EĞİTİM ALANINDA KADININ GÖRÜNÜRLÜĞÜNÜN İNŞASI: DARÜLMUALLİMATLARIN MİMARİ VE MEKÂNSAL TARİHİ

Duygu KÖSE

Danışman
Doç. Dr. Hatice Gökçen ÖZKAYA

DOKTORA TEZİ
MİMARLIK, PLANLAMA VE TASARIM ANABİLİM DALI
ISPARTA - 2022

© 2022 [Duygu KÖSE]

İÇİNDEKİLER

Sayfa

İÇİNDEKİLER i
ÖZET ii
ABSTRACT iv
TEŞEKKÜR vi
ŞEKİLLER DİZİNİ vii
ÇİZELGELER DİZİNİ xi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ xiii
1. GİRİŞ 1
2. KAYNAK ÖZETLERİ 12
3. GEÇ OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE EĞİTİMLİ KADININ GÖRÜNÜRLÜĞÜNÜN İNŞASI ve KADIN EĞİTİM YAPILARI 31
3.1. Kadının Görünürlüğünün İnşası 31
3.1.1. Kadının görünürlüğü ve kamusallık 41
3.1.2. Kadının görünürlüğü ve kültür 51
3.2. Kadın Eğitiminin İnşası 56
3.3. Kadın Eğitim Yapıları 65
3.3.1. İlköğretim düzeyinde eğitim yapıları: İnas mektepleri 69
3.3.2. Ortaöğretim / lise düzeyinde eğitim yapıları: Kız sanayi mektepleri, inas idadisi, inas sultanisi 79
3.3.3. Öğretmen yetiştiren eğitim yapıları: Darülmuallimatlar 89
3.3.4. Yükseköğretim düzeyinde eğitim yapıları: İnas Darülfununu, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi 92
4. ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA 99
4.1. Darülmuallimat Eğitiminin ve Darülmuallimatlı Kadının Görünürlüğünün İnşa Süreci 100
4.1.1. Darülmuallimat eğitiminin inşa süreci 101
4.1.2. Darülmuallimatlı Kadının Toplumsal İnşa Süreci 114
4.1.2.1. Darülmuallimatlı kadının memuriyeti ve sosyal statüsü 118
4.1.2.2. Darülmuallimatlı kadına yönelik toplumsal reaksiyonlar 123
4.1.2.3. Darülmuallimatlı kadın: gerçek ve kurgu karakterler 129
4.1.2.3.1. Gerçek karakterler: Ayşe Sıdıka Hanım, Zeliha Faika Ünlüer ve Muazzez Tahsin Berkand 132
4.1.2.3.2. Kurgu Karakterler: Julie Depres ve Refet 139
4.2. Darülmuallimatların ve Darülmuallimatlı Kadının Mekânsal Görünürlüğü 143
4.2.1. Ülke Ölçeğinde Darülmuallimatlar 144
4.2.2. Kent Ölçeğinde Darülmuallimatlar 158
4.2.3. Yapı Ölçeğinde Darülmuallimatlar 187
4.3. Darülmuallimat Mekânları ve Kadın İlişkisi 214
5. SONUÇ VE ÖNERİLER 239
KAYNAKLAR 244
EKLER 274
EK A. Haritalar 275
EK B. Çizelgeler 298
ÖZGEÇMİŞ 306

ÖZET

Doktora Tezi

GEÇ OSMANLI'DA EĞİTİM ALANINDA KADININ GÖRÜNÜRLÜĞÜNÜN İNŞASI: DARÜLMUALLİMATLARIN MİMARİ VE MEKÂNSAL TARİHİ

Duygu KÖSE

Süleyman Demirel Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Mimarlık, Planlama ve Tasarım Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Hatice Gökçen ÖZKAYA

1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan ve 1923 Cumhuriyet'in ilanı ile devam eden Geç Osmanlı Erken Cumhuriyet Modernleşmesinde, kadın hareketlerinin ve iktidar politikalarının sonucunda devlet tarafından kadın, yeni bir toplumsal özne olarak seçilmiş ve inşa edilmiştir. Devlet iradesiyle gerçekleşen bu durum, başkent İstanbul başta olmak üzere tüm Osmanlı coğrafyasında eğitimli kadının kamusal alanda görünürlüğünü sağlamış ve mümkün kılmıştır. Kadın, feminist söylemin sahibi ve hak arayan bir özne olmaktan çıkarılıp, Türk milletinin kurtarıcısı, umudu ve sembolü niteliğindeki kadın figürü olarak varlık kazanmıştır. Toplumsal formasyonun tamamında gerçekleştirilecek bir dönüşümün, eğitimli kadın figürünün oluşturulması ile mümkün olacağı düşünülerek kadının eğitimine önem verilmiştir. Bu bağlamda anne kimliği üzerinden gelişen bir yaklaşımla kadınların eğitimi kurgulanmıştır. 1869'da yayınlanan Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi de kurgulanan bu eğitim sürecindeki gelişmelerin başında gelir. Bu nizamname doğrultusunda kız öğrencilerin eğitim sürecinde, ilköğretim düzeyindeki sıbyan mekteplerinde erkek öğrencilerle birlikte aynı binalarda, rüştiyelerde ise erkek öğrencilerden ayrı binalarda ve kadın öğretmenlerden eğitim almasına izin verilmiştir. Kız rüştiyelerinde kadın öğretmenlerin eğitim vermesi şartı da kadın öğretmenlerin yetiştirilmesi için bir başka eğitim kurumuna olan ihtiyacı doğurmuştur. Böylelikle kız öğrencilere eğitim verecek kadın öğretmenleri yetiştirmek amacıyla ilk Darülmuallimat 1870'te İstanbul'da açılmış ve böylece kadınlara eğitim alma-verme hakkı sağlanmıştır. Eğitimli kadın figürünün inşası için önemli bir adım olan bu hak ile devlet aynı zamanda kadının kamusal alanda görünürlüğünü de resmi olarak kabul etmiş ve bu görünürlüğü öğretmenlik mesleği aracılığı ile meşrulaştırmıştır. 1870'te kurulan İstanbul Darülmuallimatı yaklaşık 40 yıl kadar tüm Osmanlı coğrafyası için kadın öğretmen yetiştiren tek kurum olmuştur. 1913 senesine gelindiğinde taşrada da darülmuallimatlar açılmaya başlamış ve tüm Osmanlı coğrafyasında bu eğitim kurumları aracılığı ile eğitimli kadının kamusal görünürlüğünün artışı yönünde yeni bir dönem başlamıştır. Bu okullar, kadınların hem öğretmen hem de öğrenci olarak, ev dışında ve okul ortamında yeni kamusallık pratiklerini deneyimlemelerini sağlamıştır.

Bu tez çalışması da, 1870'te ilk açıldığında vatana hayırlı evlatlar yetiştirecek anneler üretme hedefinin, 40 yıl sonra eğitimli entelektüel bir kadın zümresi üretmeye evirildiği Darülmuallimatların geçirdiği politik sürece de vurgu yaparak Geç Osmanlı Modernleşmesinde eğitimli kadının yeni rolleriyle birlikte kamusal alandaki görünürlüğünün nasıl inşa edildiğini konu edinir. Azınlık ve yabancı kız okullarının alternatifi yeni bir eğitim kurumu olarak tahayyül edilen Darülmullimatlar ile kadın eğitiminin ele alınışı kadının kamusallığı anlamında önemli bir gelişmedir. Bu bağlamda kadın eğitim yapıları ve özellikle de Darülmuallimatlara ilişkin çok sayıda arşiv belgesi ile bu okulun eğitimli kadının görünürlüğünün inşasına nasıl ve ne düzeyde katkı sunduklarını ve katkılarının mekânsal olarak nasıl karşılık bulduğunu ortaya koyma amacındadır. Bu amaç doğrultusunda resmi olarak kurulmuş bu okullarla, eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün süreklilik arz edip etmediği, kentsel ve kamusal mekânda bina bazında ortaya çıkan bu yeni yapılarla görünürlük inşasının mekânsal ölçeğe nasıl taşındığı cevap aranan sorular arasındadır. Ayrıca çalışmada bu sorularla ilişkili olarak incelenen dönemde Osmanlı mimarlık pratiğinin mekân ve yapı üretim alışkanlıklarını ve aynı zamanda nasıl bir değişim sürecinde olduğu da dikkate alınarak, eğitimli kadın figürü için oluşturulmuş bu yapıların ve mekânların üretim süreci de detaylıca incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın eğitimi, mimarlık, kamusallık, eğitim, görünürlük, darülmuallimat, Osmanlı tarihi.

2022, 308 sayfa

ABSTRACT

M.Sc. Thesis

THE CONSTRUCTION OF WOMEN'S VISIBILITY IN EDUCATION IN THE LATE OTTOMAN: THE ARCHITECTURAL AND SPATIAL HISTORY OF DARÜLMUALLIMATS

Duygu KÖSE

Süleyman Demirel University
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Architecture, Planning and Design

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Hatice Gökçen ÖZKAYA

In the Late Ottoman Early Republican Modernization, which started with the Tanzimat Edict of 1839 and continued with the proclamation of the 1923 Republic, women were chosen and constructed as a new social subject by the state as a result of women's movements and power policies. This situation, which was realized by the will of the state, ensured the visibility of educated women in the public sphere and made it possible in the entire Ottoman geography, especially in the capital city Istanbul. The woman has ceased to be the owner of the feminist discourse and a subject seeking rights, and has come into existence as a female figure who is the savior, hope and symbol of the Turkish nation. Considering that a transformation to be realized in the whole social formation will be possible with the creation of an educated woman figure, importance has been attached to the education of women. In this context, the education of women has been designed with an approach that develops over the identity of the mother. The Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi, published in 1869, is one of the most important developments in this educational process. In line with this regulation, female students were allowed to receive education in the same buildings as male students in primary schools, and in separate buildings from male students in secondary schools and from female teachers during the education process. The requirement for female teachers to train in girls' secondary schools has created the need for another educational institution to train female teachers. Thus, the first Darülmuallimat was opened in Istanbul in 1870 in order to train female teachers to train female students, thus providing women with the right to receive and give education. With this right, which is an important step for the construction of the educated woman figure, the state also officially accepted the visibility of women in the public sphere and legitimized this visibility through the teaching profession. Established in 1870, Istanbul Darülmuallimat was the only institution that trained women teachers for nearly 40 years in the entire Ottoman geography. By 1913, darülmuallimats started to be opened in the provinces and a new era began in the direction of increasing the public visibility of educated women through these educational institutions in the entire Ottoman geography. These schools have enabled women to

experience new practices of publicity, both as teachers and students, outside the home and in the school environment.

This thesis is about how the visibility of the educated woman in the public sphere was built with the new roles of the educated woman in the Late Ottoman Modernization, emphasizing the political process of the Darülmuallimats, in which the goal of producing mothers who would raise benevolent children, when it was first opened in 1870, evolved to produce a group of educated intellectual women 40 years later. acquires. The approach of women's education with Darülmuallimats, which is envisioned as a new educational institution as an alternative to minority and foreign girls' schools, is an important development in terms of women's publicity. In this context, it aims to reveal how and to what extent this school contributes to the construction of the visibility of educated women, and how its contributions are spatially rewarded, with many archival documents on women's education structures and especially Darülmuallimats. With these schools officially established for this purpose, whether the visibility of educated women in the public sphere is continuous, and how the construction of visibility is carried to a spatial scale with these new buildings emerging in urban and public spaces on the basis of buildings are among the questions sought. In addition, the production process of these buildings and spaces, which were created for the educated woman figure, was also examined in detail, taking into account the space and building production habits of the Ottoman architectural practice in the period examined in relation to these questions, and also what kind of change it was in.

Keywords: Woman education, architecture, publicity, education, visibility, darülmuallimat, Ottoman history.

2022, 308 pages

TEŞEKKÜR

Öncelikle bu tez çalışması boyunca kılavuzum olan danışmanım H. Gökçen Özkaya'ya gönülden bir teşekkür borçluyum. Uzun araştırma süreci içinde yaşadığım kararsızlık ve hatta ümitsizlik süreçlerinde dahi beni sabır, şefkat ve bilgelikle dinlemiş, hep yanımda olmuş, yönlendirmiş ve yüreklendirmiştir. Bu süre boyunca sağlamış olduğu destek ve yol gösterici tavır, araştırmanın konusunun biçimlenmesinde ve tartışmaya konu olan malzemenin bir araya getirilmesinde ve her şeyden önce uzun soluklu çalışma sürecini sağlıklı kılmada önemli bir etken olmuştur. Yine tez yazımının başından sonuna kadar tez izleme komitesi üyesi olarak sağladığı koşulsuz akademik destek ve dostça ilgisi için Ş. Gülin Beyhan'a ve ufuk açıcı yorumları ile Işıl Uçman Altınışık'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Yine doktora jürisinde yer alan Göksun Akyürek Altürk ve Aysun Aydın Öksüz'e de değerli yorum ve katkıları için teşekkür borçluyum.

Arşiv belgelerinin transkripsiyonunda yardımcı olan Nihat Yalçın'a teşekkürlerimi sunarken, tez çalışması boyunca harita çözümlemeleri esnasında ve her ihtiyacım olduğunda Osmanlıca bilgisiyle desteğini esirgemeyen Oğuzhan Kürşat Uçar'a çok büyük teşekkür borçlu olduğumu ifade etmek isterim.

SDK-2019-7395 no`lu proje ile tezimi maddi olarak destekleyen Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yönetim Birimi Başkanlığı'na teşekkür ederim.

Ve ailem… Öğretmen yetiştiren bir kurumu ele aldığım tez çalışması boyunca öğretmen bir anne babanın kızı olmanın sağladığı bilgileri taşımak ve tüm süreçte bu bilgileri onlarla tekrar tekrar teyit etmek çok özel bir deneyimdi. Bu bağlamda okul binalarına yönelik araştırmalarım ve eğitim bürokrasisini kavramam adına, her türlü bilgi ve tecrübesini benimle paylaşan sevgili babam emekli öğretmen Fuat Köse'ye teşekkür borçluyum. Son olarak da, kadın öğretmenlerin tarihine değindiğim bu çalışmanın, sadece varlığıyla bile en anlamlı aktörlerinden birinin, şüphesiz bir kadın öğretmen olarak yıllarca sayısız öğrenci yetiştirmiş annem, emekli öğretmen Gülten Köse olduğunu ifade etmeliyim. Bu nedenle tüm kadın öğretmenler adına ve özellikle de anısına, bu tezi, sevgili anneme ithaf etmeyi bir borç biliyorum.

Duygu KÖSE
ISPARTA, 2022

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1.1. Çalışmanın kuramsal çerçevesini gösteren şema 4
Şekil 3.1. Şükufezar, Seyyale, Kadınlar Dünyası, Siyanet ve Diyane dergileri ... 36
Şekil 3.2. Cevdet Paşa'nı kızları Fatma Aliye ve Emine Semiye, Harp Okulu Müdürü Osman Paşa'nın kızı Şair Nigâr bint-i Osman, Hekim İsmail Paşa'nın kızı Şair Leyla 37
Şekil 3.3. Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-i Nisvân Cemiyeti üyeleri ve Kadınlar Dünyası yazı kurulu 39
Şekil 3.4. Amele taburu ve Bursa'da küçük sanayide görev alan kadınlar 40
Şekil 3.5. Telefon İdaresi'nde çalışma hakkı elde eden kadınlar, İstanbul, 1913 40
Şekil 3.6. 19. yüzyılda mesirelik gibi kamusal alanlarda görünür olmaya başlayan kadınlar 43
Şekil 3.7. Tramvaylarda mekânın kadın erkek kullanımına yönelik dönüştürülmesi 48
Şekil 3.8. 19. yüzyılda kadın ve erkeğin karşılaştığı kamusallık örüntüleri 50
Şekil 3.9. 19. yüzyılda kadınlar için yeni kamusallık deneyimleri 51
Şekil 3.10. Toplumsal bir özne olarak anne kimliğinin yanı sıra kamusal alanda görünür olamaya başlayan kadın (Ömeroğlu Arşivi, 2021) 54
Şekil 3.11. Millî mücadele yıllarında erkek nüfusunun azalması nedeniyle kent temizliği gibi pek çok alanda devlet kadrolarında istihdam imkânı bulan kadınlar 63
Şekil 3.12. Sıbyan mektebi öğrencileri ve öğretmenleri 70
Şekil 3.13. Solda Balıkesir İnas Rüştiyesi (1898) (Mazideki Balıkesir, 2018); Sağda Mustafa Paşa İnas Numune Mektebi (1914-1923) 72
Şekil 3.14. İstanbul Mirgün (Emirgan) İnas (Kız) Rüştiyesi ve Edirne'de İnas Rüştiye Mektebi 73
Şekil 3.15. Sultanahmet İnas Rüştiyesi, Aksaray İnas Rüştiyesi 74
Şekil 3.16. Solda Isparta'da Cumhuriyet İlk Kız Mektebi talebeleri ve muallimeleri; Sağda Kastamonu Kız Orta Mektebi talebesinden bir grup 76
Şekil 3.17. Yanya Hamidiye İnas Mektebi; Sol üstte mektep binası ve bahçesi, sağ üstte mektep açılışında bina girişinde kız öğrenciler, sol altta dikiş ve nakış atölyesi, sağ altta yemekhane 77
Şekil 3.18. Islahhanedeki kız öğrenciler ve Kız Sanayi Mektebi 81
Şekil 3.19. Kız öğrenciler ve Üsküdar Kız Sanayi Mektebi 82
Şekil 3.20. Üsküdar Kız Sanatlar Mektebi; sol üstte mektep binası, sağ üstte mektep öğrencileri, sol altta biçki dikiş atölyesi, sağ altta derslik .. 84
Şekil 3.21. Sol üstte Erenköy İnas Sultanisi (Rıdvan İsmail Paşa Köşkü) (Berköz Ünyay, 2011); Sağ üstte Çamlıca İnas Sultanisi (Ahmet Ratip Paşa Köşkü) (Uğur, 2020); Sol altta Bezm-i Alem İnas Sultanisi (Agar, 2014); Sağ altta Adile Sultan İnas Sultanisi (Adile Sutan Sarayı) 88
Şekil 3.22. Darülmuallimat öğretmenleri ve talebeleri, 1922 90
Şekil 3.23. Taşrada kurulan Darülmuallimat örnekleri: İzmir, Bursa, Konya ve Sivas Darülmuallimatları 91
Şekil 3.24. İnas Darülfununu mezunları ve akademik kadrosu 93

Şekil 3.25. İnas Darülfününu olarak kullanılan Zeynep Hanım Konağı ve konferans salonu 94
Şekil 3.26. 1921 yılında İnas Darülfününu öğrencilerinin Darülfünunun Kimya Bölümü karma eğitim dersi 95
Şekil 3.27. İnâs Sanayi-i Nefise Mektebi kız öğrencileri 96
Şekil 3.28. Sanayi-i Nefise Mektebi karma eğitime geçtikten sonra Ressam Cemil Bey ve öğrencileri, 1924 97
Şekil 3.29. İnâs Sanayi-i Nefise Mektebi'ne ev sahipliği yapan binalar; solda Lisan ve Hukuk Mektebi (1917-1919) (T.C. M.E.B, 2017), sağda Mekteb-i Mülkiye-i Şahane (1920-1921) 98
Şekil 4.1. Okul Müdürü ve Maarif Nazırlığı temsilcisi huzurunda sınav 103
Şekil 4.2. Başkent Darülmuallimatı'nda fizik, dikiş ve piyano dersleri 104
Şekil 4.3. Anadolu'da bir kıyı kasabasındaki ilk görev yerlerine giden beş darülmuallimat mezunu 116
Şekil 4.4. Derviş Paşa Konağı bahçesinde Başkent Darülmuallimatı talebeleri ve öğretmenleri 131
Şekil 4.5. Ayşe Sıdıka Hanım 132
Şekil 4.6. Zeliha Faika Ünlüer 134
Şekil 4.7. Muazzez Tahsin Berkand 136
Şekil 4.8. Taşradaki Darülmuallimatların vilayet ve livalara göre dağılımı 146
Şekil 4.9. İnkılap (II. Meşrutiyet) öncesi darülmuallimat, inas mektep, darülmuallimin, azınlık ve yabancı kız okulları 154
Şekil 4.10. İnkılap (II. Meşrutiyet) sonrası darülmuallimat, inas mektep, darülmuallimin, azınlık ve yabancı kız okulları 155
Şekil 4.11. Darülmuallimat için kiralanan Sultanahmet' deki ve Cağaloğlu'ndaki ahşap konak 159
Şekil 4.12. Cağaloğlu'nda bir konak 1904 (Lisan Mektebi) 160
Şekil 4.13. Darülmuallimat olarak kullanılan Çapa 'da Derviş Paşa Konağı (1911) 160
Şekil 4.14. Çapa'da Darülmuallimat Binası 1918 161
Şekil 4.15. Derviş Paşa Konağı'nın önünde Darülmullimat talebeleri ve arkada sonradan Darülmuallimat olarak kızların kullanımına bırakılan Çapa Darülmuallimini, 20. yüzyıl başları 162
Şekil 4.16.1913-1914 Alman Mavilerinde Çapa Darülmuallimatı'nın konumlanışı ve çevresi 162
Şekil 4.17. Üstte solda Derviş Paşa Konağı; üstte ve altta sağda Darülmuallimat olarak kızların kullanımına bırakılan Çapa Darülmuallimini 163
Şekil 4.18. İstanbul Darülmuallimatı'nın kent içindeki yerleşim rotası 164
Şekil 4.19. Adana Darülmuallimin ve Darülmuallimat 166
Şekil 4.20. Adana Darüleytam Binası 166
Şekil 4.21. Adana Darülmuallimatı'nın kent içindeki yerleşim rotası 167
Şekil 4.22. Darülmuallimat olarak kullanılan Bayraklı'daki Yahya Paşa Köşkü 169
Şekil 4.23. Darülmuallimat olarak inşa edilmiş Karşıyaka'daki okul binası 169
Şekil 4.24. İzmir Darülmuallimatı'nın kent içindeki yerleşim rotası 170
Şekil 4.25. Bursa Darülmualimatı binası 171
Şekil 4.26. Bursa Darülmuallimatı'nın kent içindeki yerleşim rotası 172
Şekil 4.27. Kastamonu Darülmuallimatı'nın kent içindeki yerleşim rotası 173

Şekil 4.28. Konya Kız Muallim Mektebi 1920'lerin ortası 174
Şekil 4.29. Konya Darülmuallimatı'nın kent içindeki yerleşim rotası 175
Şekil 4.30. Darülmuallimat olarak kullanılan Papaz Okulu 176
Şekil 4.31. Darülmuallimat olarak kullanılmış İttihat ve Terakki Kulübü 177
Şekil 4.32. Darülmuallimat olarak kullanılmış Harbiye Kışlası 178
Şekil 4.33. Edirne Kız Muallim Mektebi, Harbiye Kışlası binası, 1930 178
Şekil 4.34. Edirne Darülmuallimatı'nın kent içindeki yerleşim rotası 179
Şekil 4.35. Balıkesir Darülmuallimatı Eski Konak 180
Şekil 4.36. Balıkesir Darülmuallimatı Eski Gureba Hastanesi 181
Şekil 4.37. Balıkesir Darülmuallimatı'nın kent içindeki yerleşim rotası 181
Şekil 4.38. Darulmuallimat ve sonrasında yatılı yetimhanesi, gündüzlü inas ibtidâisi (kız ilkokulu) ve ana mekteblerinin üçünün bir arada kullandığı Memleket Hastanesi binası 183
Şekil 4.39. Sivas Kız Muallim Mektebi olarak kullanılan Aramyan Koleji 184
Şekil 4.40. Sivas Darülmuallimatı'nın kent içindeki yerleşim rotası 185
Şekil 4.41. Çapa Darülmuallimatı giriş cephesi, 1929 (Phebus Muzayede, 2021) -2021 189
Şekil 4.42. Çapa Darülmuallimatı güneybatı (giriş) cephesi, 2021 189
Şekil 4.43. İstanbul Kız Muallim Mektebi'nin medhali ve konferans salonu 190
Şekil 4.44. İstanbul Kız Muallim Mektebi'nin giriş holü (medhali) 190
Şekil 4.45. İstanbul Kız Muallim Mektebi yatakhane ve yemekhanesi 191
Şekil 4.46. İstanbul Kız Muallim Mektebi'nde tabahat dersi ve el işleri dershanesi 191
Şekil 4.47. İstanbul Kız Muallim Mektebi'nin zemin kat koridorları 192
Şekil 4.48. Çapa Darülmuallimatı Restitüsyon Projesi; Zemin Kat Planı 194
Şekil 4.49. Çapa Darülmuallimatı Rölövesi; Birinci Kat Planı 194
Şekil 4.50. Çapa Darülmuallimatı Restitüsyon Projesi; İkinci Kat Planı 195
Şekil 4.51. Çapa Darülmuallimatı Restitüsyon Projesi; Üçüncü Kat Planı 195
Şekil 4.52. Çapa Darülmuallimatı Restitüsyon Projesi; Güneybatı (Giriş) ve Kuzeydoğu Cephesi 196
Şekil 4.53. Adana Darülmuallimini ve Darülmuallimatı 196
Şekil 4.54. Adana Kız Muallim Mektebi duvarında asılı bulunan bir afiş görseli 197
Şekil 4.55. Adana Darülmuallimin ve Darülmuallimat 200
Şekil 4.56. İzmir Kız Muallim Mektebi ve Ek Binası 201
Şekil 4.57. Bursa Darülmuallimatı / Kız Muallim Mektebi Güneybatı ve Kuzeydoğu Cephesi 201
Şekil 4.58. Bursa Darülmuallimatı/Kız Muallim mektebi Üst Katın İnşası 202
Şekil 4.59. Bursa Darülmuallimatı/Kız Muallim Mektebi Yatakhanesi 203
Şekil 4.60. Bursa Kız Muallim Mektebi Giriş Cephesi 203
Şekil 4.61. Konya Kız Muallim Mektebi 20. yüzyılın ikinci yarısı 204
Şekil 4.62. Konya Darülmallimatı/Kız Muallim Mektebi Doğu Cephesi 205
Şekil 4.63. Konya Darülmuallimatı/Kız Muallim Mektebi Bodrum, Zemin ve Birinci Kat Planı 205
Şekil 4.64. Konya Darülmuallimatı/Kız Muallim Mektebi Bodrum Kat Pencere Detayı 206
Şekil 4.65. Konya Darülmuallimatı/Kız Muallim Mektebi Doğu ve Batı Cephesi 207

Şekil 4.66. Konya Darülmuallimatı/Kız Muallim Mektebi Doğu ve Batı Cephesi 207
Şekil 4.67. Konya Darülmuallimatı/Kız Muallim Mektebi Güney ve Kuzey Cephesi 207
Şekil 4.68. Konya Darülmuallimatı/Kız Muallim Mektebi Güney ve Kuzey Cephesi 208
Şekil 4.69. Konya Darülmuallimatı/Kız Muallim Mektebi Giriş ve Pencere Detayı 209
Şekil 4.70. Balıkesir Darülmuallimatı olarak kullanılan Gureba Hastanesi 212
Şekil 4.71. Darülmuallimat için yapılacak bir proje: Dilsizlere ve âmâlara mahsus mektebin planı 223
Şekil 4.72. Darülmuallimat için yapılan bir proje: Zemin kat ve birinci kat planları 223
Şekil 4.73. Darülmuallimat için yapılacak bir proje: Dilsizlere ve âmâlara mahsus mektebin kesit ve görünüşü 224
Şekil 4.74. Darülmuallimat için bir okul projesi: Ön ve yan görünüşler 224
Şekil 4.75. Darülmuallimat Jimnastikhane Projesi'nin planı ve görünüşü 226
Şekil 4.76. Darülmuallimat için yapılacak mutfak dairesinin görünüşü 226
Şekil 4.77. I. Dünya Savaşı esnasında işgal edilerek, Macar Salib-i Ahmer askeri hastanesine dönüştürülen Çapa Darülmuallimatı hastane açılışı, 10 Nisan 1916 229
Şekil 4.78. 1870'de Darülmuallimat için kiralanan Sultanahmet'deki ahşap konak (Abdullah Frères, 1880), Cağaloğlu'ndaki konak (Altın, 2017), Çapa'daki Derviş Paşa Konağı (Ereken, 2010), Çapa'daki Darülmuallimat Binası 235

ÇİZELGELER DİZİNİ

Sayfa

Çizelge 3.1. Geç Osmanlı Modernleşmesinde kız öğrencilere yönelik eğitim kurumları 67
Çizelge 3.2. 1 nolu Matbaa-i Amire haritası 78
Çizelge 3.3. Başkent inas mekteplerinin okul sayısı değişimi 78
Çizelge 3.4. Başkent inas mekteplerinin derslik sayısı değişimi 79
Çizelge 3.5. Başkent merkez ve ilçe inas mektep dağılımı 79
Çizelge 3.6. İnkılap öncesi ve sonrası başkent inas mekteplerinin bulunduğu merkez ve ilçe dağılımı 79
Çizelge 4.1. Darülmuallimin ve Darülmuallimat dersleri karşılaştırması 108
Çizelge 4.2. Darülmuallimin ve Darülmuallimat Aliye dersleri karşılaştırması 109
Çizelge 4.3. Darülmuallimatların 1. ve 2. dönemine ait ders programları 112
Çizelge 4.4. İstanbul Darülmuallimatı'nın dönemlere göre öğrenci sayısı..... 113
Çizelge 4.5. Dönemsel olarak darülmuallimatlar 146
Çizelge 4.6. Şehirlere göre Darülmuallimin ve Darülmuallimat ilişkisi..... 157
Çizelge 4.7. Adana Darülmuallimatı ve Darülmuallimini 198
Çizelge 4.8. Konya Darülmuallimini ve Darülmuallimatı 210
Çizelge 4.9. Darülmuallimatlar için tahsis edilen yapıların durumu ve işlevi 232
Çizelge A.1. 1 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 275
Çizelge A.2. 2 ve 3 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 276
Çizelge A.3. 4 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 277
Çizelge A.4. 5 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 278
Çizelge A.5. 6 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 279
Çizelge A.6. 7 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 280
Çizelge A.7. 8 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 281
Çizelge A.8. 9 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 282
Çizelge A.9. 10 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 283
Çizelge A.10. 11 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 284
Çizelge A.11. 12 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 285
Çizelge A.12. 13 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 286
Çizelge A.13. 14 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 287
Çizelge A.14. 15 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 288

Çizelge A.15. 16 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 289
Çizelge A.16. 17 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 290
Çizelge A.17. 18 ve 19 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 291
Çizelge A.18. 20 ve 21 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 292
Çizelge A.19. 22 ve 23 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 293
Çizelge A.20. 24 ve 25 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 294
Çizelge A.21. 26 ve 27 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 295
Çizelge A.22. 28 ve 29 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 296
Çizelge A.23. 30 ve 31 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler 297
Çizelge B.1. İnas mekteplerin sayısı ve darülmuallimat ilişkisi 298
Çizelge B.2. İnas Mekteplerin derslik sayıları ve darülmuallimat ilişkisi 299
Çizelge B.3. Taşradaki merkez ve ilçelerde inas mektep dağılımı 300
Çizelge B.4. İnkılap öncesi ve sonrası taşradaki inas mekteplerin bulunduğu merkez ve ilçe dağılımları 301
Çizelge B.5. Darülmuallimat dersleri, ders içerikleri ve haftalık ders saati dağılımı 302
Çizelge B.6. Darülmuallimin dersleri ve içerikleri 305
Çizelge B.7. Darülmuallimatların 1915-1916 ve 1923-1934 yıllarına ait öğrenci sayıları 305

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

BEO	Bab-ı Ali Evrak Odası
DH.EUM	Dahiliye-Şubesi
DH.İ.UM	Dahiliye-İdare-i Umumiyye
DH.ŞFR	Dahiliye-Şifre Kalemi
DH. UMVM	Dahiliye-Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayet Müdürlüğü
İ..DUİT	İrade-Dosya Usulü
İ..MF	İrade-Maarif
İ..TAL	İrade-Taltifat
MF.ALY	Maarif Nezareti-Tedrisat-ı Aliye Dairesi
MF.İBT	Maarif Nezareti-Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi
MF.İMF	Maarif Nezareti-İstanbul Maarif Müdiriyeti
MF.İST	Maarif Nezareti-İstatistik Kalemi
MF.MKT	Maarif Nezareti-Mektubi Kalemi
ŞD	Şura-yı Devlet-
MF.MKT	Yıldız- Maarif Nezareti Maruzatı

1. GİRİŞ

1839'da birçok yeni düzenlemeye sahne olan Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan Islahat Fermanı ve I. ve II. Meşrutiyetin ilanı ile devam eden Geç Osmanlı modernleşmesinde, iktidarın topluma yönelik politikaları da değişmeye başlamıştır. Özellikle Tanzimat döneminde Avrupa'nın baskısı altında gelişse de, gayrimüslimlere tanınan haklar, askeri alanda yapılan değişiklikler ve kadınların toplumsal hayattaki konumlarının iyileştirilmesine yönelik başlatılan tartışmalar, Osmanlı yönetiminin modernleşmenin gerekli kıldığı değişimlere kayıtsız kalamadığını göstermiştir. Ayrıca iktidar politikalarının yanında, kadın hak ve özgürlükleri talebiyle kamusal hayatta kadının yerini ve önemini sorgulamaya başlayan kadın hareketinin de iktidar ve toplum üzerindeki etkisi yadsınamaz olmuştur. Bu değişimlerin ve değişim taleplerinin mevcut olduğu ortamda devlet yeni bir toplumsal özne olarak kadına ihtiyaç duymuştur. Çünkü eş zamanlı olarak ülkenin içinde bulunduğu savaşlar erkek nüfusun azalmasına neden olmuş ve bu durum işgücünde kadına olan ihtiyacı arttırmıştır. Bunun yanında iktidar politikalarındaki değişimle toplumsal formasyonların yeniden biçimlendirilmesinde ailenin önemine dikkat çekilmiş ve eğitimli annelerin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Tüm bunlar kadınların ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal hayata dahil olmasının önünü açmış ve kadınlar, devlet politikaları içinde kurgulanmış bir kamusal özneye dönüştürülerek, kamusal alanda görünür olmaya başlamışlardır.

Çalışmanın odaklandığı eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşası sorunsalı, toplumsal cinsiyet, feminizm, modernleşme, Geç Osmanlı, azınlıklar, kamusallık ve eğitim gibi çok farklı kuramsal alt yapısı olan konularla ilişkilidir. Bu nedenle çok boyutlu bir konu olan eğitimli kadının görünürlüğünün inşasının, çalışma kapsamındaki kuramsal sınırlarını tanımlamanın oldukça güç olduğunu ifade etmekte fayda vardır. Ancak Geç Osmanlı Modernleşmesinde yeni toplumsal özne olarak kadının görünürlüğünün inşası için yoğunlukla kamusallık, kültür ve eğitim gibi toplumsal araçların potansiyellerinden faydalanıldığı söylenebilir. Bu çalışma da, söz konusu toplumsal araçların oluşturduğu kuramsal çerçeveye dayandırılmıştır (Şekil 1.1). Yeni bir toplumsal özne olarak tahayyül edilen

kadın için yeni pratikler ve yeni platformlar sunacak olan bu araçlar, kendi aralarındaki kimi zaman birebir ve kimi zaman da dolaylı ilişki ile kadının görünürlüğünün inşası için temel eylem alanı olarak tercih edilmişlerdir. Modernizmin ve Avrupa'nın bilgisine duyulan hayranlığın tesirindeki politik kararlar çerçevesinde eğitimli kadın özneye toplumsal misyonlar yüklenmiştir. Böylelikle kamusallığın ve kültürün inşasında kadına yeni roller biçilmiş ve eğitimli kadın öznenin üretimine odaklanmıştır. Bu nedenle çalışmanın kuramsal çerçevesi toplumsal formasyonun yeniden inşasında kullanılan kamusallık, kültür ve eğitim gibi iktidar araçlarına dayandırılmıştır. Sözü geçen süreçte toplumun ve kültürel bir dönüşümün aktörü olan öznelerin yeniden üretiminde, üretim merkezi olarak eğitim kurumları görülmüştür. Eğitim kurumlarının sağladığı kamusallık imkânlarıyla yetiştirilen eğitimli kadın özneler birbirleriyle ve diğer toplumsal öznelerle kamusal alanlarda etkileşimde bulunma fırsatı yakalamışlardır. Bunun yanında eğitim kurumları, okullara gidip gelen kadın öznelere kamusallık pratikleri deneyimleme şansı sunarken, kent örüntüsü içindeki mekânsal görünürlükleriyle de yeni kamusal görünürlük alanları yaratmıştır. Bu düşünceden hareketle kamusallık, kültür ve eğitim tezin kuramsal çerçevesinin oturduğu temel konular olmuştur.

Yukarıda bahsi geçen nedenlerden dolayı çalışmada, eğitimli kadının görünürlüğünün inşası için faydalanılan toplumsal araçlardan ilki kamusallık pratikleri/deneyimleridir. Devletin denetimi ve kontrolü altında gelişen, bu nedenle sınırlılıklar içeren yeni kamusallık deneyimleri, kadınların giyim kuşamına yönelik değişimler ile birlikte, ev dışında kentin farklı kamusal mekânlarında bulunabilmelerini, basın yayın faaliyetlerine ve çalışma hayatına dahil olmalarını ve böylece kamusal alanda görünür olmalarını mümkün kılmıştır. Eş zamanlı olarak bir diğer toplumsal araç olan kültürün yeniden kurgulandığı bu süreçte, toplumu merkez alan değişimlerle yeniden üretimi söz konusudur. Bu üretime yeni bir toplumsal özne olarak eğitimli kadınlar da dahil edilmiştir. Öyle ki kültürü esas alan inşa pratiklerinin temelinde vatana hayırlı evlatlar yetiştirecek eğitimli anneler üzerinden tahayyül edilen kadın figürü ile toplumsal bir yeniden üretim öngörülmüştür. **Bu sayede Geç Osmanlı Modernleşmesinde kadın, feminist söylemin sahibi, hak arayan bir özne**

olmaktan çıkarılarak, Türk milletinin kurtarıcısı, umudu ve sembolü niteliğindeki "Yeni Türk Kadını" figürü olarak varlık kazanmıştır. Bu durum, kadına kültürün inşasında önemli bir toplumsal rol sunmuş ve onu, toplumsal bir özne olarak görünür kılmayı sağlamıştır. Bu bağlamda kadının görünürlüğünün inşasında başvurulan toplumsal araçlardan üçüncüsü ise, kültür ve kamusallık ile birebir ilişki içinde olan eğitim olmuştur. Kadınlar özelinde kurulan yeni eğitim kurumları ile kültürün yeniden üretimi için tahayyül edilen kadının eğitilmesi hedeflenmiştir. Aynı zamanda kadınlar okullara gidip gelen kadın öğretmen - öğrencilerin sokakta ve toplu taşımada eylemsel olarak bulunmalarıyla ve okul binalarının mekânsal varlığıyla kamusal mekânlarda görünür hale gelmişlerdir. Özellikle 1870'te kız öğrencilere eğitim vermesi için kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla başkent İstanbul'da açılan ve kadınlara eğitim alma-verme hakkını sağlayan yeni eğitim kurumları Darülmuallimatlar, bu inşa sürecinde önemli rol oynamıştır. Öyle ki kadın öğretmen okulu olan Darülmuallimat vasıtasıyla, kadının eğitim alanında hak ve özgürlük arayışı için kayda değer bir dönüm noktası gerçekleşmiştir. Böylelikle ilk kez Osmanlı devleti tarafından resmi olarak kadının kamusal alanda görünürlüğü kabul edilmiş ve öğretmenlik mesleği aracılığı ile meşrulaştırılmıştır. Eğitim aracılığıyla kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasına bu okulların mekânsal katkısı, başkent İstanbul'da açılan Darülmuallimat ile başlamış ve ardından Taşra Darülmuallimatlarının açılması ve tüm Osmanlı coğrafyasına yayılmasıyla sürdürülmüştür. Ancak yukarıda da söz edildiği üzere, kentlere olan bu katkılar yalnızca mekânsal görünürlükle değil, aynı zamanda kadınların eylemsel olarak da kent içinde görünür olmalarının yolunu açmıştır. Dolayısıyla görünürlük inşası, tahayyül edilen kadın figürünü merkez alan ve özellikle de onun için açılan okullar ve bu sayede kadının çalışma hayatına girmesiyle birlikte yaşanan değişimler ile gerçekleşmiştir.

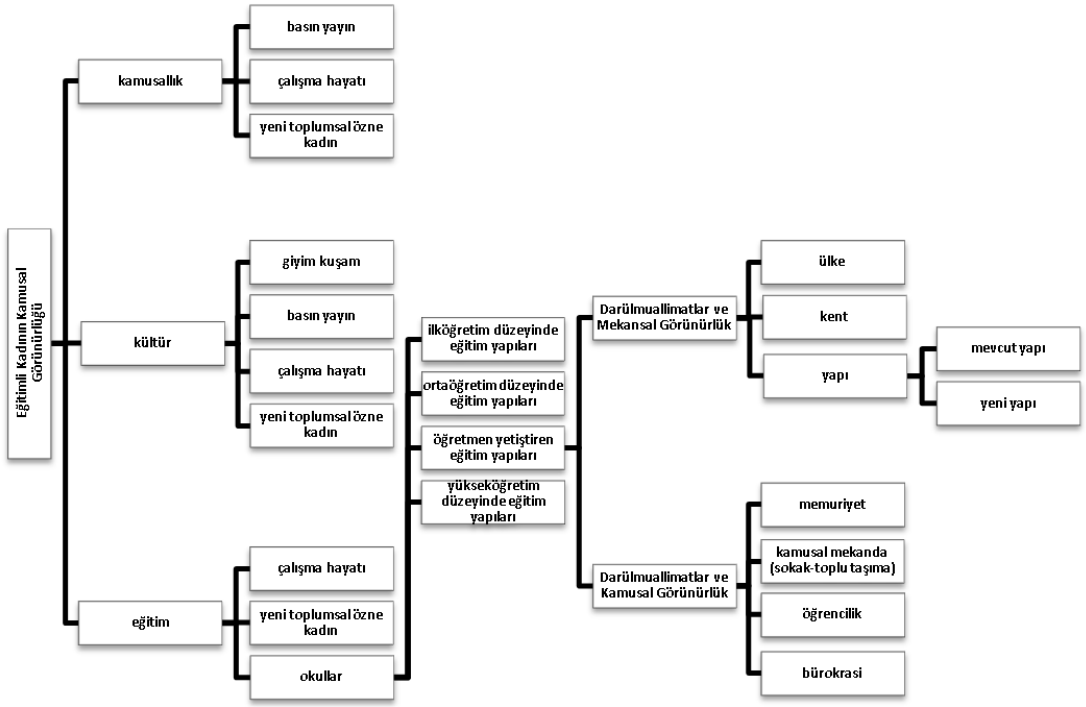

Şekil 1.1. Çalışmanın kuramsal çerçevesini gösteren şema

Modernleşme etkisi altındaki iktidar reflekslerinin ve bunların sonucunda eğitim alanında kadına verilen hakların Osmanlı kadınının kamusal alanda görünürlük kazanmasına, kabul görmesine olan katkısı çok önemlidir. Çalışma da geç Osmanlı modernleşmesinde **devlet tarafından tahayyül edilen yeni toplumsal özne olarak eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşa edilme sürecini**, yukarıda da sözü edildiği üzere kamusallık, kültür ve eğitim başlıkları altında bir kuramsal bir çerçevede ele almaktadır. Özellikle eğitim alanındaki değişimlerden biri olarak görünürlük inşasındaki önemli bir dönüm noktasına ev sahipliği yapan kadın öğretmen okuluna -Darülmuallimata- odaklanarak konuyu irdelemektedir. Diğer bir deyişle, kadın eğitim yapılarını, eğitimli kadının görünürlüğünün inşasında bir eylem alanı olarak değerlendiren çalışmanın özel inceleme alanı, **devlet tarafından kurulmuş, kadına eğitim alma ve verme hakkını birlikte tanıyan ve bu yönleriyle görünürlük inşasında önemli rol oynamış olan** Darülmuallimatlar olmuştur.

Darülmuallimatlar, Osmanlı Devleti tarafından faaliyete geçirilmiş eğitim kurumlarıdır. İlk Darülmuallimat 1870'te başkent İstanbul'da faaliyetlerine başlamıştır. Başkent Darülmuallimatı yaklaşık 40 yıl kadar süreyle kadın öğretmen yetiştiren tek kurum olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu okulun

tek başına faaliyette kaldığı uzun zaman diliminin ardından II. Meşrutiyet'in ilanı ve artan kadın öğretmen ihtiyacı nedeniyle taşrada da Darülmuallimatlar açılmaya başlamıştır. Böylelikle 20. yüzyılın başlarında taşra vilayet ve livalarında 17 adet daha Darülmuallimat açılmıştır. Darülmuallimatlara yönelik bu gelişmede Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasal durumun da etkisi olmuştur. Azınlık ve yabancı kız okullarına alternatif olabilmesi için yeni bir eğitim kurumu olarak tahayyül edilen Darülmuallimatlar ile kadın eğitiminin ele alınışı değişim göstermiştir. 1870'te Başkent Darülmuallimatı'nın açılmasıyla görünür olmaya başlayan bu değişimde asıl amaç, azınlık burjuvazisi ile yarışabilecek seçkin bir zümre oluşturmak olmuştur. Bu bağlamda Avrupa'nın bilgisini temel alan müfredatlara sahip olduğu düşünülen azınlık ve yabancı okulları modern eğitim kurumları olarak örnek alınmıştır. Bunun için Darülmuallimata yönelik gelişmelerin Avrupa'nın bilgisi, yabancı devletler ve azınlıklar gibi dinamiklere yönelik rekabet içeren bir çaba ile biçimlendiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Darülmuallimatların 1870'te ilk açıldığında vatana hayırlı evlatlar yetiştirecek anneler üretme hedefinin, 40 yıl sonra eğitimli entelektüel bir kadın zümresi üretmeye evrilmesi altında yatan politik süreç dikkat çekicidir. Bu bağlamda çalışma, Darülmuallimatları, kuruluşuna karşılık gelen 1. dönem ve tüm Osmanlı coğrafyasına yayılışına karşılık gelen 2. dönem olmak üzere iki dönem üzerinden irdeleyerek, Geç Osmanlı Modernleşmesinde eğitimli kadının yeni rolleriyle birlikte nasıl bir değişim geçirdiğini, kamusal alandaki görünürlüğünün süreç içerisinde nasıl inşa edildiğini konu edinir.

Çalışmanın incelediği dönemin sınırlarının ardından, ele alınan kadın özneler bağlamındaki sınırlardan da bahsetmekte fayda vardır. Şüphesiz kamusal görünürlük inşası bağlamında farklı toplumsal kesimlerden kadın özneler tanımlamak mümkündür ve bu görünürlük inşasında da Darülmuallimatların tüm kadın özneler için aynı oranda etkili olduğunu söylemek imkânsızdır. Bu nedenle toplumsal öznelerden biri olan kadın özne üzerinden devletin oluşturmak istediği eğitimli kadın profilinin üretimine ve Darülmuallimat kurumunun da bu üretimle olan ilişkisine bakarken incelenen kadın sınıfına yönelik net bir tanımlama yapmak zordur. Ancak çalışma süresince incelenen

arşiv belgeleri Darülmuallimatın ilk döneminde, okula kabul edilen kız öğrencilerin çoğunluğunun başkent İstanbul'da yaşayan Osmanlı'nın seçkin ailelerine mensup olduğunu göstermiştir. Bu durum Darülmuallimatlarla ilişkili olan kadınların dahil olduğu zümre hakkında belirli ölçüde fikir vermektedir. Okulun ikinci dönemine gelindiğinde artık okulun hitap ettiği kadın profilinin değişime uğradığı ve bu okulların diğer zümrelerdeki kadınlar tarafından da sınıfsal geçirgenliği sağlayan bir araç olarak değerlendirildiği görülür. Burada, öğretmenlik ve öğrencilik misyonu ile kadınlara resmi bir kamusal meşruiyet tanıyan bu okulların mekânsal olarak da bir kadın okulu olma sıfatıyla kent içinde varlık kazanması göz önünde bulundurularak görünürlük inşasındaki rolleri tartışmaya açılmaktadır. Özetle çalışma, eğitimli kadının toplumsal düzendeki ve kamusal alandaki görünürlüğünün inşasını konu edinmektedir, bu inşada da Darülmuallimatların rolü üzerine odaklanır.

Çalışmanın ele aldığı konuya, kuramsal çerçeveye ve inceleme alanına ilişkin açıklamaların ardından, **bu tez çalışmasında, eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasına Geç Osmanlı Modernleşmesinde ortaya çıkan kadın eğitim yapılarının ve özellikle de Darülmuallimatların katkısının olup olmadığının, varsa bu katkının ne düzeyde olduğunun, mekânsal olarak ülke, kent ve yapı ölçeğinde nasıl karşılık bulduğunun ortaya konmasının hedeflendiğini belirtmek gerekir. Sözü edilen eğitim kurumlarının kadınların kamusal alandaki görünürlüğünün inşasındaki rollerinin süreklilik arz edip etmediği de cevap aranan sorular arasındadır. Ayrıca çalışmada Osmanlı mimarlık pratiğinin mekân ve yapı üretim alışkanlıkları üzerinde de durulmuş ve bu alışkanlıklar kadın kullanıcı üzerinden irdelenmiştir. Kadın mekânı olan bu okulların cinsiyet ve kullanıcıya dayanan mekânsal, yapısal farklılıklarının olup olmadığı gözlemlenmiştir. Mevcut mekân üretim alışkanlıkları, mekân ve işlev uyumu, mekân ve kullanıcı ilişkilerinin mimarlıkta o dönemde nasıl ele alındığı Darülmuallimatlar üzerinden sorgulanmış, kullanıcı cinsiyetinin yapı üretiminde etkili olup olmadığı tartışmaya açılmıştır.** Böylece bu çalışmayla birlikte Osmanlı'nın geç döneminde yeni bir toplumsal grubun

görünürlüğü meselesinin mekânsal düzenleme ve biçimlenme bağlamında bir karşılık bulup bulamadığı da irdelenmiştir.

İncelenen dönemde, başkent İstanbul başta olmak üzere **tüm Osmanlı coğrafyasında kadınların eğitimiyle ilişkili kurulan Darülmuallimatların, eğitimli kadının görünürlüğüne kamusal ve mekânsal potansiyelleriyle nasıl katkı sunduğu çalışma bağlamında çok önemlidir. Bu düşünceyle çalışmada** eğitimli kadının kamusal görünürlüğünün inşası bağlamında bu okulların nasıl bir rol oynadığı, kadınların bu okullarla birlikte hangi kamusal pratikleri nasıl deneyimledikleri incelenmiş, öğrencilik esnasında ve öğrencilik sonrası kadınların öğretmenlik mesleğiyle kamu ile kamusallıkla kurduğu ilişki sorgulanmıştır. Mimari olarak Darülmuallimatların ülke ölçeğinde hangi kentlerde bulunduğu, kent ölçeğinde nerelerde konumlandıkları ve kent örüntüsüne yapı bazında nasıl dahil olduğu incelenerek mekânsal görünürlükleriyle kadının görünürlüğünün inşasına sağladıkları katkı da çok önemli olup, çalışmada bu konu detaylıca irdelenmiştir. **Mekânsal görünürlüğün ülke, kent ve yapı ölçeğinde nasıl elde edildiği, Darülmuallimatların yapısal anlamda nasıl binalar oldukları sorgulanması gereken bir konu olarak değerlendirilmiştir.** Bu bağlamda **başkent ve taşrada okul binalarının mevcut yapıların işlevsel olarak kadın okullarına dönüştürülmesi yöntemiyle mi yoksa yeni yapı üretimi ile mi gerçekleştirildiğine de bakılmıştır.** Buradan elde edilen bilgiler ışığında mevcut yapı ve yeni yapı kullanım tercihlerinin farklılık gösterdiği durumlar tespit edilmiş ve bu durumun Osmanlı mekân üretim alışkanlıkları ile ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Kentsel ve kamusal mekânda yapısal anlamda ortaya çıkan bu eğitim kurumları, eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasını mekânsal ölçeğe taşıyarak pekiştiren bir dinamik olarak değerlendirilmiş ve irdelenmiştir.

Çalışmanın kullandığı malzeme ve yönteme gelince, öncelikle tezde arşiv kaynakları ve döneme ilişkin ikincil kaynaklar üzerinden gerçekleşmiş bir araştırma yaklaşımının benimsendiğini söylemek gerekir. Bu bağlamda öncelikle çalışma için belirlenen 1839 – 1923 tarih aralığındaki arşiv kaynakları taranmış ve birincil kaynak olarak T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri

Erişim Sistemi üzerinden elde edilen resmi yazışmalar ve 1876 – 1923 arası için Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı'ndan temin edilebilen Meclisi Mebusan Zabıt Cerideleri kullanılmıştır. Sözü edilen bu kaynaklarda eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasına ve bu inşa ile Darülmuallimatların ilişkisine yönelik ipuçları aranmıştır. Meşrutiyet'in ilanı ile yayınlanmaya başlayan zabıt cerideleri yayınlandıkları tarih aralığı ve içerdikleri resmi kararlar ile çalışmanın temel kaynaklarından biridir. Söz konusu arşiv belgelerinin seçiminde, şüphesiz kadın hareketi ve kadın eğitim yapılarını araştıran diğer çalışmaların da bu kaynaklardan sıklıkla söz ediyor olmaları önemlidir, ancak çalışma bu kaynaklarla sınırlı kalmayıp bahsi geçen arşiv belgelerine ek olarak SALT Araştırma Eğitim Arşivi'nde, 1857'de kurulan ve Cumhuriyet döneminde Maârif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı) adını alan Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nin faaliyetlerine dair muhtelif belgeleri ve görsel malzemeyi de kullanmaktadır. Bunun yanı sıra, bu çalışmada başkent ve taşrada bulunan Darülmuallimatlar ayrı ayrı da incelenmiştir ve arşiv araştırmalarının yanı sıra, Osmanlı dönemindeki her darülmuallimat yapısı için özel olarak saha ve literatür çalışması da yapılmıştır. Ayrıca çalışmanın odaklandığı zaman aralığına karşılık gelen ve SALT Araştırma Eğitim Arşivi'nde yer alan, Matbaa-i Âmire'de basılmış ve Eylül 1914'e tarihlenen, Darülmuallimatlardan mezun öğretmenlerin çalışma alanları olan inas mekteplerinin dağılımlarını gösteren haritalardan da faydalanmıştır ki bunlar kadın eğitim yapılarının yerleşimlerini anlamaya dair çok önemli veriler sunmuştur. Ankara, Musul, Bursa, İstanbul, Beyrut, Adana, Suriye, Kastamonu, Aydın, Edirne, Konya, Trabzon ve Sivas gibi vilâyetlere bağlı şehirlerdeki kız ve erkek mekteplerini gösteren bu haritalar, aynı zamanda mektep ve dershane sayısı bilgilerini de içermektedir. Dolayısıyla çalışmada her haritadan elde edilen bu verilerle birlikte Darülmuallimatların bulundukları şehirlerdeki inas mektepleri ile ilişkileri de irdelenmiştir. İnas mekteplerin yanı sıra, Darülmuallimin, yabancı ve azınlık okulları ile ilişkili olarak da yer seçiminin yapıldığı varsayımıyla bu okulların konumları da irdelenmiş ve Darülmuallimatların konumlarıyla birlikte karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Malzeme ve yönteme dair bu bilgilerin ardından, çalışmanın genel çerçevesinden ve bölümlerinden de söz etmek gerekir. Çalışmanın genel çerçevesi iki bölümden oluşmaktadır. İlk olarak "Geç Osmanlı Modernleşmesinde Eğitimli Kadının Görünürlüğünün İnşası ve Kadın Eğitim Yapıları" başlıklı bölümde çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan kamusallık, kültür ve eğitimin kadının görünürlüğünün inşasındaki rolü üzerinde durulurken, inşa sürecinin altında yatan tarihsel, politik ve kültürel dinamikler ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda kadının kamusal alandaki görünürlüğüne katkı sağlayan yeni kamusal, kültürel ve eğitimle ilişkili pratiklerden bahsedilmiştir. Kadın eğitimine yönelik gelişmelerde azınlık ve yabancı okullarının etkisi üzerinde de durulmuş ve bu gelişmelerin siyasal alt yapısına dikkat çekilmiştir. Devletin yeni bir toplumsal özne olarak tahayyül ettiği eğitimli kadın figürünün, hangi eğitim kurumları ile ve hangi kamusallık deneyimleri ile inşa edildiği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Darülmuallimatların da dahil olduğu tüm kadın eğitim yapıları da bu bölümde ele alınmış ve incelenmiştir.

Çalışmanın Araştırma Bulguları ve Tartışma başlıklı diğer bölümünde ise darülmuallimatlar ve darülmuallimatlı kadının görünürlüğünün inşasına odaklanılmış ve çoğunlukla arşiv belgeleri üzerinden elde edilen veriler konu bağlamında analiz edilmiştir. İlk olarak darülmuallimat eğitiminin ve devlet politikalarının bu eğitim ile biçimlendirmeye çalıştığı kadının toplumsal inşa süreci üzerinde durulmuştur. Burada Darülmuallimatlı kadın ile toplumsal formasyonun nasıl yeniden üretilmeye çalışıldığı, bu üretim esnasında öğretmenlik mesleğinin taşıdığı memuriyet misyonu ile kadının sosyal statüsündeki değişim ele alınmıştır. Eğitimli kadının kamusal görünürlüğü üzerinden kurgulanan toplumsal değişim ele alınırken, toplumun Darülmuallimatlı kadına yönelik gösterdiği reaksiyonlar da süreci kavramak adına göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda çalışmanın odaklandığı eğitimli kadının görünürlüğünün inşasında Darülmuallimatların rolünü anlamak ve bu eğitim kurumunun toplum üzerindeki etkisini açık bir şekilde ortaya koyabilmek için bu okuldan mezun olan veya bu okullarda öğretmenlik yapmış gerçek ve romanlardaki kurgu karakterlerin hayatları da incelenmiştir. Ayrıca

Darülmuallimat okullarının bu karakterlerin görünürlük kazanmalarında, kamusallıkla kurdukları ilişkilerde nasıl bir katkısının olduğu irdelenmiştir. Bunlara ek olarak bölümün diğer başlığı altında bu okulların darülmuallimatlı kadının görünürlüğünün inşasına mekânsal görünürlükle nasıl katkı sağladığı üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda arşiv ve literatür araştırmalarından elde edilen verilerle okulların ülke, kent ve yapı ölçeğinde değerlendirilmesiyle, darülmualimatlı kadının kamusal alandaki mekânsal ve fiziksel görünürlüğün inşasındaki rolü ortaya konmaya çalışılmıştır. Darülmuallimatların ülke, kent ve yapı ölçeğindeki mekânsal görünürlüğünün inas mekteplerle, darülmuallimin ile kız azınlık ve yabancı okulları ile ilişkisine de değinilmiştir. Kentsel ölçekte darülmuallimatlı kadının mobilizasyonu üzerinde durularak kadın öznenin kent içinde nerelerde görünür olduğu ortaya konmak istenmiştir. Yapı ölçeğinde ise başta başkent İstanbul olmak üzere tüm Osmanlı coğrafyasındaki darülmuallimatların her biri ayrı literatür ve saha çalışmalarıyla birlikte ele alınmış ve her birinin konu bağlamında mekânsal ve kamusal pozisyonları irdelenmiştir. Ardından Darülmuallimatlara ilişkin belgeler ve saha çalışmalarından elde edilen bulgular tartışmaya açılarak genel tespitlerde bulunulmuştur. Son olarak bu bölümde arşiv belgeleriyle darülmuallimat mekânları ve kadın özne ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Darülmuallimatların kira ya da satın alma işlemleri, darülmuallimat inşasına ya da kurulmasına dair kararlar (inşa-küşad), bina projeleri, bu okullara yönelik bütçelerin oluşturulması, binalar arasında çeşitli nedenlerden dolayı nakil işlemleri, yapılara yönelik bürokratik yazışmalar, yapılara veya inşalara yönelik teknik yazışmaların yer aldığı belgeler üzerinden de Darülmuallimatlı kadının görünürlüğünün inşasına yönelik çıkarımlar yapılmış ve görünürlük konusunda bu binaların mekânsal katkısı ortaya konmuştur. Darülmuallimat mekânlarına yönelik verilerden elde edilen bulgular, mekân ve kamusallığın darülmuallimatlı kadın özneler ile olan ilişkisi üzerinden yorumlanmıştır.

Literatür incelendiğinde, Geç Osmanlı modernleşmesi tarih yazımında kadının eğitim hayatına ilişkin araştırmalar, genel olarak eğitim bilimleri, hukuk ve siyasal bilimler gibi alanlar tarafından tekil disiplinler içinde ele alınmıştır. Ancak eğitimli kadının kamusal görünürlüğünün inşası ile toplumsal bir

değişime karşılık gelen bu süreç ve bu değişim için toplumsal ve politik bir araç olarak seçilen darülmuallimatlar, mimarlık alanında bugüne kadar incelenmemiştir. Bu çalışma, söz konusu boşluğun doldurulması için bir katkı sunmak üzere yola çıkmıştır. Bu düşünceden hareketle, Darülmuallimatları Osmanlı mimarlık pratikleri bağlamında ele alan çalışma, eğitimli kadının görünürlüğünün inşası sorunsalını, diğer çalışmalardan farklı bir bakış açısıyla tartışmayı denemiştir. Arşiv bilgileri ışığında gelişen araştırmayla birlikte, eğitimli kadın özne odağındaki Osmanlı devlet politikalarının ve bu öznelerin kamusal alandaki görünürlüğünün Darülmuallimatların mimari üretimi ve toplumsal bağlamdaki politik rolü ile ilişkisi ortaya konacaktır. Böylelikle devletin kültürel üretim politikalarının yanı sıra Geç Osmanlı Modernleşmesindeki siyasal, ekonomik ve toplumsal koşulların mekânsal bazda maddi üretimi, toplumsal bağlamda da eğitimli kadının görünürlüğünü nasıl şekillendirdiği irdelenecektir.

2. KAYNAK ÖZETLERİ

Tez sürecinin başında çalışma konusunun belirlenmesinde etkili olan ve bu alandaki boşlukların ortaya çıkarılması için fikir veren ve süreç içerisinde kuramsal çerçevenin ve içeriğin oluşmasında rol oynayan araştırmalar iktidar ve toplum ilişkisi, kadın tarih yazımı, eğitim ve kamusallık üzerinden dört kategori altında incelenmiştir. Böyle bir kategorileme yapılmasında temel neden mimarlığın toplumsal yanıyla birebir ilişkili bir çalışma alanı seçilmiş olmasıdır. Modernleşme sürecinde iktidarların toplumu yeniden üretimi ve üretim esnasında tercih ettikleri başlıca eylem alanlarından biri olan okul mekânlarını, toplumsal cinsiyet bağlamında sürecin bir parçası olarak inşa edilen kadın özne ve onun görünürlüğüyle ilişkili olarak inceleyen çalışma, bu öznenin eğitiminde de belirli bir zaman aralığındaki dönüşüme odaklanmıştır. Kadın öznenin eğitim sürecindeki dönüşüm, eş zamanlı olarak kadının toplumsal konumunu değiştirirken, kamusal alanda da görünür olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda bir mimarlık tarihi çalışması olarak bu tezin odaklandığı Darülmuallimatlar, toplumun kadın özne üzerinden yeniden üretildiği ve kadınlara yeni kamusallık deneyimleri sunan ve iktidarın bir eylem alanı olarak düşünülen eğitim yapıları olarak ele alınmış ve incelenmiştir.

Çalışmanın odak noktası olan kadın konusu incelenirken feminist söylem içeren metinlerin yanında, toplum tasarımı ve kültür-iktidar ilişkisini ele alan metinler de irdelenmiştir. Bu doğrultuda toplum mühendisliği kapsamında araştırmalar yapılmıştır. Michel Foucault'nun kültür-iktidar ilişkisinin yanı sıra iktidar ve özne arasındaki ilişkiyi de çarpıcı şekilde ortaya koyduğu "Özne ve İktidar" isimli kitabı, iktidar ve iktidarın tahayyülü ile biçimlenen öznenin iktidarla olan paradoksal ilişkisini ortaya koymaktadır. Kadın konusuna odaklanılan çalışma bağlamında da bu kaynak, kadının toplumsal bir özne olarak ele alınışının altında yatan dinamiklerin sorgulanmasını ve kavranmasını sağlamıştır. Foucault'ya (2021) göre ilk olarak devlet kavramı, geleneksel dünyada gelişen siyasi iktidar yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu kavram modern dünyadaki devlet anlayışından farklılaşmaktadır. Geleneksel dünyada devlet, bireyin varlığından çok toplumu oluşturan bazı kesimlerin çıkarlarını göz önünde bulunduran ve buna yönelik bir tavır gösteren siyasal bir biçim olarak

vücut bulmuştur. 18. yüzyıl ile beraber devlet olgusunda değişimler gözlenmeye başlamış ve günümüz "modern devletlerinin" temeli atılmıştır. Geleneksel dönemden farklı olarak modern devlet anlayışı, bireylerin varlığını görmezden gelme tavrı üzerine kurulmamıştır. Bireylerin yok sayılmaması durumu belirli koşullarla her bir yurttaşın yeniden biçimlendirilmesi üzerinden şekillenmiştir. Bu anlayış doğrultusunda geleneksel iktidar anlayışının araçları da değişmiş, yerini toplumun bazı birimlerinin ve gruplarının aldığı yeni bir düzene bırakmıştır. Bu yeni düzenin yeni araçları sivil toplum örgütleri ve yardım kuruluşları gibi oluşumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu yeni araçların yanında geleneksel dünyaya ait toplumun temel birimi olarak görülen aile başta olmak üzere, okul, hastane, hapishane vb. devlet kurumları da kazandıkları yeni işlevleriyle iktidar aracı olma misyonu kazanmıştır (Foucault M. , 2021). Bahsi geçen oluşumların ve kurumların iktidar aracı olarak kullanılması modernleşme ile değişen "yönetim" algısıyla yakından ilişkilidir. Yönetim, yalnızca siyasi bir yapı olarak düşünülen devlet ile ilişkilenmekten çıkmış, toplum içinde yer alan bireylerin ve de grupların birbirlerinin eylem ve düşünsel alanlarını biçimlendirme davranışı olarak algılanmaya başlamıştır. Bu durum devlet yönetimde etkin olan şiddet ve mücadelenin görünürlüğünü azaltırken, toplumun her bir bireyinin toplumsal hayattaki yerinin ve geleceğinin sınırlarının çizilmesinde etkin bir rol oynamıştır. Çünkü bu yeni yönetim anlayışı özgürlük söyleminden beslenmektedir. Yönetilme hali ve özgürlük arasındaki paradoksal ilişki üzerine kurulan bu yeni düzende, iktidarın bireyini yönetebilmesi için o bireyin öncelikle özgür olması, daha sonra da çeşitli iktidar araçları ile özgürlüğünün elinden alınması gerekmektir. Bir diğer açıdan bakılacak olursa, bireyin özgürlük sınırlarını çizen iktidardır. Siyasi iktidar, aile ve okul gibi kurumsallaşma araçları ile yurttaşların eylem alanlarını ve bu alanların sınırlarını belirlerken, kendi iktidarını besleyen yeni araçlar olan meslekleri ve memuriyeti de kurgulamaktadır (Foucault M. , 2021).[1] Bir başka deyişle iktidar çıkarlarını beslerken, araçlarını da yeniden üretmektedir. Bu noktada Edward W. Said'in kolonyal dönem ve sonrasına odaklandığı "İktidar,

[1] Çalışmanın odaklandığı kadının toplumsal düzendeki yerini kavramak için iktidar ilişkilerini biçimlendiren siyasal zeminin irdelenmesi faydalı olmuştur. Özellikle iktidar araçlarının topluma ait bireylerin eylem alanlarını oluşturulmasına ve toplumsal düzenin yeniden üretimine hizmet eden yapılar olarak incelenmesi çalışmanın kuramsal temelini güçlendirmiştir. Bknz. (Foucault M. , 2021)

Siyaset ve Kültür; Söyleşiler" adlı eserinde, iktidarlar ve kültür arasındaki ilişkiye yönelim yorumu da dikkat çekicidir. Said'e göre iktidar, bu yeniden üretimi gerçekleştirirken, aynı iktidarın aracı olan bireylerden amaçlarını gizleyen söylemler kullanmayı da tercih etmektedir. Özellikle kadın ve çocuklar gibi toplumun tahakküm altındaki grupları için bu gizleme hali, bahsi geçen öznelerin görünürlükleri üzerinden de benzer şekilde gerçekleşmektedir (Said, 2016). Buradan yola çıkarak tahakkümün, özellikle toplumu oluşturan bazı grupları yönetmek için kullanılan etkili bir iktidar yapısı olduğunu ifade etmek mümkündür. Gerek farklı toplumsal grupların birbirlerine gerekse de iktidarın toplumun bir kesimine uyguladığı tahakküm, iktidarın siyasal aracı olarak kendini ve düzeni yeniden üretmektedir (Foucault M. , 2021).

Feminist söylem üzerine gerçekleştirdiği metinlerle çalışmaya yön veren başlıca kaynaklardan biri de Pierre Bourdieu'nun "Devlet Üzerine" adlı eseridir. Bu eserde, devlet ve toplum arasındaki ilişki devletin toplumu şekillendirme çalışmaları üzerinden incelenmiştir. Genel olarak toplum ve iktidar arasındaki etkileşimin karşılıklı olduğu düşüncesini sorgulayan kaynak, çalışmanın odak noktası olan kadın konusuna yalnızca feminist söylem ve toplumsal hareketler doğrultusunda değil; iktidar üzerinden de bakılması gerektiği fikrini oluşturmuştur. Bu düşünceden yola çıkarak, David Swartz'ın kaleme aldığı, Pierre Bourdieu'nün sosyoloji derslerinin analizi olarak ortaya koyduğu "Kültür ve İktidar; Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi" adlı metin, eğitim, kültür ve iktidar üzerinden toplumsal yapıyı ve devlet politikalarını ortaya koymuştur. Pierre Bourdieu'nün diğer metinlerinden farklı olarak tek bir konu üzerine odaklanmak yerine yazarın sosyolojik tespitlerini içeren pek çok konuyu içermektedir. Bu doğrultuda Swartz'ın vurgusu aracılığıyla geleneksel ve modern toplumlarda iktidar ve kültür ilişkisi ele alındığında, oturmuş bir toplumsal hiyerarşi ile tahakküm halinin çoğunlukla şiddetli bir karşı koyuşa maruz kalmadan kendini sürekli yeniden ürettiğinin gözlenmesi çalışma için önemli bir tespit olmuştur. Bu tespit, Bourdieu tarafından, kültürün kendine özgü birikim, kullanım ve değiş tokuş yasalarına sahip olan bir sermaye biçimi olma fikriyle ilişkilendirilmiştir. Her türlü sermayenin iktidar tarafından kullanılabilmesi meşruiyeti, kültürün de iktidar ilişkilerini kuran ve sürdüren

bir iktidar aracı olmasını sağlamıştır. Kültürel sermayeyi oluşturan kültürel birikimler, tarihsellik ve toplumsallık içinde üretilmektedir. Bu nedenle kültürel birikimler kimi zaman özneler tarafından oldukları hallerinden farklı olarak kavranmaktadırlar. İktidarın kültürü bir iktidar aracı olarak kullanması bu farklı kavrayış halinin potansiyeli üzerine kurulmuştur. İktidarlar tahayyül ettikleri özneler aracılığıyla faili oldukları eylemlerini gerçekleştirebilmek için, kültürel sermayenin özneler tarafından doğru veya yanlış anlaşılması üzerinden eylemlerini kurgulamaktadırlar. Bir başka deyişle tahakkümler ve hiyerarşiler üzerine kurulmuş kültürel sermaye toplumsal içgüdü ile desteklenirken iktidar ilişkilerinin çıkarlarına fayda sağlanmaktadır (Swartz, 2018). Bourdieu'nun savunduğu simgesel bir form olan kültürün toplumsal bölünmeleri ve tahakkümü oluşturan bir kavram olduğu gerçeği göz ardı edilerek, iktidarın tahayyül ettiği haliyle kültürel sermaye tekrar tekrar yeniden üretilmektedir. Böylelikle kültür, eşitliksiz iktidar ve özne ilişkisini destekleyen bir kavram olarak vücut bulmaktadır. Din, siyaset ve ekonomi gibi olgular ile birebir ilişki içinde olan kültürel sermaye, bu kavramlardaki değişimi beklentiler doğrultusunda biçimlendirmekte ve etkili bir iktidar kaynağı haline gelmektedir. Ayrıca bayram, tören, ritüel gibi simgesel eylemlerin toplumsal düzenin sürdürülmesi ve yeniden üretilmesinde ekonomik girdiler kadar etkili olduğu gerçeği kayda değer bir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bourdieu'dan farklı olarak Durkheim ise, kültür gibi simgesel sermayelerin toplumsal bütünleşmeyi sağlayan bir sınıflandırma sistemi olduğunu savunmuştur. Fakat çalışmanın odaklandığı toplumsal bir özne olan kadına yönelik kültürel sermayeden beslenen tahakküm ile bahsi geçen sınıflandırmanın, tahakkümün yeniden üretilmesine neden olduğu gözlenmiştir (Swartz, 2018).

Pierre Bourdieu'nün, Jean-Claude Passeron ile birlikte yazmış olduğu diğer eseri olan "Yeniden Üretim; Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri"nde eğitim sisteminin devlet politikalarıyla olan ilişkisine dikkat çekilmiştir. Bu ilişkinin pedagojik gelişim üzerindeki bilinçli olarak yanılsamalar içeren etkisi üzerine vurgu yapılmıştır. Metne göre eğitim kurumları, kültürel sermayenin dağılımını yeniden üreten mekanizmalar olarak tanımlanmıştır. Öğretmenlik ve öğrencilik

misyonları üzerine planlanan bir eğitim sistemi vasıtasıyla kültürel sermayenin dağılımının kontrol altında tutulduğu düşüncesine dikkat çekilmiştir. Eğitim sistemi üzerine önemli bir teori sunan bu kaynak, çalışmanın konusu olan kadının eğitimini bir devlet politikası aracı olarak irdeleyebilme olanağı sunmuştur. Bourdieu ve Passeron'a göre eğitim toplumun pek çok kesimi için farklı zamanlarda, farklı platformlarda gerçekleşen iktidar aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle gerek geleneksel toplumlarda gerekse de modern toplumlarda iktidarın önemli bir siyasal kurumu olan ailenin, eğitim işleviyle iktidar ilişkilerinin sürdürülmesini ve yeniden üretilmesini sağladığı bilinmektedir. Ailede başlayan eğitim süreci bireyin hayatının büyük bir bölümünü kapsayacak şekilde farklı zamanlarda ve kurumlarda devam etmektedir. Pedagojik mesai olarak nitelendirilen bu eğitim süreçlerinin bireyler üzerindeki etkisi siyasal iktidarın etki gücüyle paralellik göstermektedir. Öyle ki pedagojik eylem ile elde edilen iktidar özne ilişkisinin, kültürel ve siyasal ilişkiden elde edilenden daha kalıcı ve etkili olduğu gözlenmiştir. Çünkü eğitim ile iktidar tarafından ön görülmüş bir eylem alanının dışında iktidar ilişkilerinin kurulabildiği tespit edilmiştir. Bunun yanında çoğunlukla daha geniş kitleler ile gerçekleşen pedagojik eylem, iktidarın toplum ile çok daha hızlı şekilde iletişime geçmesini sağlarken, aynı iktidara toplum üzerindeki hâkimiyetini kolaylıkla sürdürebilme imkânı sunmaktadır (Bourdieu & Passeron, 2019). Foucault bahsi geçen durumu "eğitim kurumunun mekânsal düzeni, kendi içsel yaşamını yönlendiren ayrıntılı düzenlemeleri, orada düzenlenen değişik etkinlikler, tanımlanmış işlevleri, yerleri ve yüzleriyle yaşamını o kurumda geçiren ya da orada birbirleriyle karşılaşan çeşitli bireyler; bütün bunlar, bir kapasite-iletişim-iktidar bloku meydana getirir. Burada, yeteneklerin ya da davranış biçimlerinin öğrenilmesini ve edinilmesini sağlayan faaliyetler, bir dizi düzenlenmiş iletişim (dersler, sorular ve cevaplar, emirler, öğütler, kodlanmış itaat göstergeleri, her kişinin ve bilgi düzeylerinin değerini gösteren farklılık işaretleri) aracılığıyla, ayrıca bir dizi iktidar süreçleri (dışa kapatma, gözetleme, ödüllendirme ve cezalandırma, hiyerarşi piramidi) aracılığıyla geliştirilir." şekliyle ifade etmiştir (Foucault M. , 2021).

Pedagojik eylemin gerçekleşebilmesi için pedagojik bir otoriteye ihtiyaç vardır. Aile içinde baba, anne ya da başka bir aile büyüğü bu görevi üstlenirken, ikincil pedagojik eylem alanı olarak tanımlanan okullarda bu otorite öğretmendir. İktidar ilişkilerinin etkili şekilde kurulduğu kurumlar olan okullarda öğretmen figürü iktidarı sembolize eden bir değer taşımaktadır. Bu doğrultuda pedagojik eylemin faili niteliğindeki öğretmen, kendi faili olan iktidarın belirlediği sınırlar ve koşullar altında pratiklerini gerçekleştirmektedir. İktidar, öğretmen aracılığıyla kitlelere ulaşmakta ve bunun eylem alanı okul olmaktadır. Birey aldığı eğitim doğrultusunda kendini, dolayısıyla da toplumu yönlendirmektedir. Başka bir deyişle iktidar pedagojik mesai ve otoriteyi bir iktidar aracı olarak kullanmakta, böylece kültürel sermayede olduğu gibi toplumsal hiyerarşi ve sınıflamayı besleyen bilgiler de yeniden üretilmektedir (Bourdieu & Passeron, 2019)[2].

Modern dünya ile beraber toplumsal düzende bireyler üzerinden gerçekleşen bir iktidar yapılanması söz konusu olmuştur. Bu iktidar yapısı geleneksel dünyadan farklı olarak bireylerin farklılıklarına, hak ve özgürlüklerine sahip çıkmaktadır. Ancak bunu yaparken bir yandan da toplumsal yaşamı bölen ve bireye kendi kimliği içinde sınırlar çizen bir tavır sergilemektedir. Özellikle biyolojik, ideolojik ve ekonomik kimliklere göre çeşitlilik göstererek gerçekleşen bu sınırlandırma ile iktidar, kendi tahayyülleri çerçevesinde iktidar araçlarına hizmet edecek özneler kurgulamaktadır. İktidar kendi kurguladığı özneyle kurduğu ilişki sayesinde gündelik yaşama dair eylemlerde dahi hâkimiyetini sağlayabilmektedir. Çünkü iktidarın kurguladığı özne, boyun eğme ve tabi olma haliyle tahayyül edilmiştir (Foucault M. , 2021).

İktidarın özne ile kurduğu ilişki siyasal tavrında benimsediğinden çok farklı değildir. Öncelikle iktidar, özneye hak ve özgürlüklerini verip, daha sonra o öznenin iktidarın kendi çizdiği sınırlar ve koşullar içinde eylemler gerçekleştirmesine izin vermektedir. Aslında öznenin, iktidar ilişkilerine hizmet

[2] Eğitim sistemi üzerine bir teori çalışması içeren kaynak pedagojik eylem, pedagojik otorite gibi terimleri ile eğitim iktidar ilişkisinin daha sağlıklı şekilde anlaşılmasını sağlamıştır. Kadın konusunun kadının eğitimi üzerinden sorgulandığı çalışmada, eğitim ve iktidar ilişkisiyle kadının toplumsal bir özne haline nasıl getirildiğini kavramayı kolaylaştırmıştır. Bknz. (Bourdieu & Passeron, 2019)

eden farklı türde bir iktidar aracı olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun temel nedenlerinden biri iktidarın faili olduğu eylemleri, öznelerinin eylemleri üzerinden gerçekleştirme eğilimidir. Ancak iktidar bu eylemler kümesinin de kontrolünü elinde tutmaktadır. Kontrolü sağlamak için öznenin eylemini teşvik etme, kışkırtma, kolaylaştırma ya da zorlaştırma, sınırlama gibi yöntemlerle biçimlendirmekte ve ardından o eylem üzerinde daha önceden planlamış olduğu kendi eylemini gerçekleştirmektedir. Başka bir deyişle iktidarla olan ilişkisinde özne, iktidarın tahayyülündeki bir toplumsal düzenin yeniden üretimine hizmet eden bir toplumsal figür olarak değerlendirilebilmektedir (Foucault M. , 2021).[3]

Avrupa başta olmak üzere tüm dünyada ve Osmanlı coğrafyasında 19. yüzyıl sonlarına doğru toplumsal özneler üzerinden gerçekleşen bu biçimlendirmelerin altında bu öznelerin kontrolü ve yönetimi niyeti yatmaktadır. Bireylerin güncel eylemlerinden çok gelecekteki eylemlerinin potansiyeli karşısında gelişen denetleyici devlet refleksi ile gelişen ve dönüşen okul, hapishane ve akıl hastanesi gibi kurumlar söz konusu olmuştur. Hukukla ilişkili olmamalarına rağmen okullar başta olmak üzere tüm bu kurumlar, 19. yüzyılın sonlarından itibaren kendi işlevlerinin arkasındaki denetleme misyonları ile birlikte, bireylerin mevcut eylemlerinin ötesinde eylemlerinin potansiyellerinin gözlenmesi, kontrolü ve yönetimini üstlenmişlerdi (Foucault M. , 2020). Bu noktada Foucault bahsi geçen kurumları, panoptikon yapısından türettiği bir iktidar yöntemi olan panoptizmin eylem alanı olarak nitelendirmektedir.[4] Panoptikon yapısı 1785 yılında Samuel ve Jeremy Bentham

[3] Toplumsal düzendeki yeri ve iktidarlar tarafından tasarlanmış eylemleriyle önemli bir toplumsal özne olan kadının, iktidarlarla olan ilişkisini üst ölçekli bir okuma ile incelemek çalışmaya katkı sağlamıştır. İktidar ve özne arasındaki yeniden üretime odaklanan ilişkiyi irdelemek, özelikle kadın konusunu inceleyen feminist hareketin bazı söylemlerine mesafeli bir duruş sergilemeyi sağlamış ve bu da çalışmanın objektifliği açısından olumlu olmuştur. Bknz. (Foucault M. , 2021)

[4] Panoptizm Micheal Foucault'un panoptikon yapısının mekânsal ve işlevsel bütünlüğü sonucu bir topluluğu gözetleyen tek kişinin mevcudiyetini yorumlaması sonucu otaya attığı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Foucault'un bir iktidar eylem yöntemi olarak tanımladığı kavram, iktidarın kendi dahil olmadan toplumdaki her bireyin bir diğerini gözetlemesi ve bu gözetlemenin sonucunun bir üst kademesinde yer alana otoriteye edindiği bilgileri aktarması yoluyla toplum içinde oluşan bir denetim mekanizmasına karşılık gelmektedir. Bu denetim mekanizmasının en çarpıcı özelliği her bireyin bir başkası tarafından gözetlendiği bilmesi ve bu bilinçle gerçekte gözetlenmese bile kendi eylemlerini kontrol altında tutmak zorunluluğu yaşamasıdır. Az sayıda otorite ve tek iktidar ile tüm toplumun gözetlenmesi, denetimi ve kontrolünün sağlanmasını mümkün kılan bu sistem panoptikon yapısının çalışma disipliniyle benzerlik göstermektir. Bknz. Foucault, M. (2020). Büyük Kapatılma, Seçme Yazılar 3 (5 b.). (I.

tarafından tasarlanmış bir yapı modelidir. Ancak bu yapı, tasarımının temellendiği fikirler nedeniyle toplumların inşası açısından önem arz eden kuramsal bir modele dönüşmüştür. Yapı bir iktidar mekanizması olarak tahayyül edilerek gözetim ve denetleme fonksiyonlarına hizmet edecek şekilde tasarlanmıştır. Akıl hastanesi, hapishane ve okul gibi iktidar eylem alanı olan pek çok kurumun otorite odaklı işlevini yerine getirebileceği düşünülen yapı, geniş kitleleri gözetim altında tutma düşüncesiyle biçimlenmiştir. Bentham bir mektubunda yapının tasarımı altında yatan fikirlerini ‘’Tasarımı yapılan Panoptikon'da en önemli temel ihtiyaç karşılayan yan, çok sayıda insanın gözetim altında tutulmasının amaçlandığı binalar marifetiyle, çevrelenemeyecek ya da denetlenemeyecek kadar geniş mekâna sahip olmayan, istisnasız bütün kurumlara uygulanabilir olduğu kabul edilecektir.'' şeklinde ifade etmiştir. Bentham iktidarın gözetleme ve denetleme mekanizmasını mekânsal karşılığı olan bu yapı ile bu işlevi görünmeden gerçekleştirmesine vurgu yapmaktadır. (Bentham, Pease-Watkin, & Werret, 2016). Bu düşünceden yola çıkarak Foucault, panoptizm kavramını ortaya atmaktadır. 19. yüzyıl ile başlayan toplumsal ve siyasal değişimlerin özelikle 20. yüzyıla gelindiğinde farklı bir iktidar şekli oluşturduğuna vurgu yapmaktadır. Artık kral ya da padişah gibi tek kişilik bilinen ve görünen iktidar yerine, iktidar araçları öznelerin birbirlerini gözetleyip denetledikleri, bilinmeyen ancak hissedilen bir iktidar sistemi söz konusudur (Foucault M. , 2015). İktidarların toplumu ve özneleri tehdit olarak görme hali de söz konusudur. Bu nedenle panoptizmi fiilen gerçekleşmiş bir ütopyaya benzetir ve bireyler üzerindeki iktidarın gözetleme mekanizmasına dayanan eylemi, bilgi edinme ve kontrol etmeyi bir arada sağlamaktadır. Bu esnada okul müdürü, öğretmen, doktor, psikiyatr gibi iktidar aracı olan özneler aracılığıyla otorite sağlanırken, iktidar görünmezdir (Foucault M. , 2020). Althusser iktidarın görünmez olduğu fikrini desteklerken iktidarın ideolojik aygıtları yoluyla kendini görünür kıldığı düşüncesini dile getirmiştir. İktidarın politikalarını topluma empoze edebilmesi için kendi araçları ile görünür olması ve kendini hissettirmesi gerekmektedir. Foucault'un "iktidar aracı" olarak tanımladığı bu mekanizmalara Althusser "ideolojik aygıtlar" adını vermektedir. Ve her iki tanımında ortak olarak işaret edilen araç ve aygıtların arasında eğitim

Ergüden, & F. Keskin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

dikkat çekmektedir. Bu nedenle okullar, okul müdürleri, öğretmenler ve öğrenciler iktidar aracı ya da ideolojik aygıttır ve görevleri iktidarı görünür kılmaktır (Althusser, 2019).

Diğer bir önemli kaynak olan "Hapishanenin Doğuşu"nda ise Foucault, geleneksel dünyada tek bir kişinin ya da olayın çok sayıda insan tarafından nasıl izleneceğine yönelik mekânsal çözümler aranırken; modern dünyada, toplulukların eylemlerinin tek bir kişi, yani iktidar tarafından izlenmesine yönelik mekânsal arayışlara girildiğine vurgu yapmaktadır (Foucault M. , 2019). Ayrıca okul, fabrika, akıl hastanesi ve hapishane gibi kurumların bireyleri dışlamak yerine gözetlenebilirliklerini artırmak için sabitlendikleri eylem alanları olarak kurgulandıklarına dikkat çekmektedir (Foucault M. , 2020).

Bu noktada Fortna'nın kadın öznesi ve devlet ilişkisi üzerine yaptığı vurgu önem taşımaktadır. Eğitimli kadının kamusal alanda görünürlüğünün artması devletin bu özne üzerinde kontrol sahibi olma eğilimini doğurmuştur. Süreç içinde devlet kadın özneyle değişen toplumsal düzene kontrol arzusuyla eklemlenmeye çalışmış ve bu yaklaşımın en dikkat çekici araçlarından biri devlet okulları olmuştur (Fortna, 2005). Bu nedenle odağı Darülmuallimatlar olan çalışmada bu okullar ve okullar sayesinde kamusal alanda görünür olan kadın öznesi iktidar aracı olarak değerlendirilmiş ve irdelenmiştir. Özellikle iktidarın toplumsal düzeni yeniden üretimi bağlamında kadının bir özne olarak, kültür, siyaset ve eğitim üzerinden ele alınmasının, kadın konusunu temel alan çalışmanın verimliliği açısından olumlu olacağı kanaatine varılmıştır. Ayrıca Fortna, Osmanlı 19. yüzyılında eğitim alanında gerçekleşen dönüşümün dinamikleri arasında azınlık ve yabancı okullarına beslenen rekabete dayalı yaklaşımın etkisine de vurgu yapmıştır. Özellikle onun bu konudaki tespitleri kadın eğitimi yapısı olan darülmuallimatları ele alan çalışma için, kız azınlık ve yabancı okulları ile darülmuallimat ilişkisini ortaya koymak açısından çarpıcı olmuştur.

Bunun yanında Fatma Müge Göçek'de "Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme" isimli çalışmasında Osmanlı 19. yüzyılında değişen toplumsal pozisyonlar ve sınıflar üzerinde odaklanmıştır. O süreçte Osmanlı'nın oluşturmak istediği eğitimli Osmanlı

zümresi ile yeni bir burjuva sınıfı yaratarak eğitim, ekonomi ve sosyokültürel hayatını biçimlendiren Azınlık burjuvazisiyle rekabete geçme fikrine dikkat çekmiştir (Göçek, 1999). Bu tespit Fortna'nın savıyla paralellik göstermiş ve çalışmanın tarihsel ve kuramsal olarak azınlık ve yabancı okulları ile birlikte ele alınmasını da gerekli kılmıştır.

Kadın eğitimindeki dönüşümü tetikleyen ve Osmanlı coğrafyasında kayda değer bir toplumsal sınıfı oluşturan gayrimüslimler ve genel olarak onların eğitim aldıkları Azınlık ve Yabancı okullarının eğitim sistemini ve bu okullarının politik duruşlarını kavramak adına Selçuk Akşin Somel'in "Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü?" ve İlknur Polat Haydaroğlu'nun "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar" isimli çalışmaları yol gösterici olmuştur (Somel, 2013; Polat Haydaroğlu, 1990). Bu metinler üzerinden yapılan okumalar, Azınlık ve Yabancı Okullarının Osmanlı coğrafyasındaki toplumsal sınıflanma ve değişimdeki etkisini anlamak ve Darülmuallimatların bu okullara alternatif olarak kurgulanmış olduğunu kavramayı mümkün kılmıştır.

Kadın tarih yazımı ve feminist söylem kategorisinde en önemli başvuru kaynaklarından biri olan "Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)" isimli çalışmada Zafer Toprak da benzer bir düşünceye vurgu yapmıştır. Toprak'a göre II. Meşrutiyet'in ilanı ile pekişen süreçte eğitimli kadının kamusal alanda görünürlüğünün artması, toplumsal cinsiyet kavramını da somut olarak görünür kılmıştır. Bu durum kadın üzerinden gerçekleşen bir toplumsal özne sorgusu olarak görülse de, toplumun kadim öznesi erkekler de kendi toplumsal pozisyonlarını sorgulamaya başlamıştır. Eril bir düzenin ürünü olan iktidar mekanizmaları, bu sorgunun sonucunda kadın öznesinin eylemlerini ve kamusallaşma sürecini denetleme ve kontrol altına alma eğilimi göstermiştir. Toplumda var olması istenen kadın öznesi gözlenebilen, eylemlerinin sınırları çizilebilen bir kadındır. Bu noktada Toprak, devlet politikalarınca tahayyül edilmiş eğitim almış, kültürlü, vatana hayırlı evlatlar yetiştirecek anne olacak olan ve metaforik olarak kullanılan "yeni kadın" tanımına dikkat çekmiştir (Toprak, 2016). II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet dönemine kadar olan süreçte Türk Feminizm Hareketine ışık tutan Toprak, odaklandığı zaman aralığı ile Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet modernleşmesinde toplumsal dönüşümün

başlıca parçalarından olan kadının mücadelesini ve kazanımlarını ortaya koymuştur. Toprak'ın bu çalışması, feminist söylem ve kadının toplumsal hayattaki görünürlüğü arasındaki ilişkinin geçirdiği sürece dair verdiği fikirlerle çalışma için önemli ölçüde faydalı olmuştur.

Pierre Bourdieu'nün "Eril Tahakküm" adlı eseri de kadın tarih yazımı ve feminist söylem kategorisinde toplumsal düzenin tarihsel yapılarını algılama ve değerlendirme açımızı biçimlendirmesi anlamında çalışmanın başlıca kaynaklarındandır. Bourdieu'ya göre kadın tarih yazımı ve feminist söylem cinsler arasındaki alışılmış tahakkümün göz ardı etme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Toplumsal cinsiyetler tarafından pek çok eylem ve söylem yoluyla tahakkümün yeniden üretildiğine vurgu yapan Bourdieu, kadın tarihi yazımının bu durumun farkında ve bilincinde olması gerekliliğine dikkat çeker. Ayrıca feminist söylemin muhatabı ve eylem alanı olan devlet ve okulların, tahakkümün kadim mekânı özel alanın dışında da tahakkümün esaslarının dayatılmaya devam ettiği merciler olduğuna dair tespiti çarpıcıdır (Bourdieu, 2014). Bourdieu "Dolayısıyla, erkek (mübadelenin öznesi) ile kadının (mübadelenin nesnesi) arasında radikal bir asimetri bulunur: üretim ve yeniden üretimden sorumlu olan ve bunları denetleyen erkek ile bu çalışmanın 'dönüşmüş' ürünü olan kadın arasında." şeklindeki ifadesiyle kültürel ve toplumsal üretimin kadın ve erkek özneler üzerinden asimetrik bir ilişki ile gerçekleştiğini dile getirirken, eril iktidarın kontrol ve denetim eğiliminin temellendiği gerçekliği tanımlamaktadır (Bourdieu, 2014). Kadın odaklı olarak gelişmesi planlanan çalışma, feminist düşünceye olan yakınlığı nedeniyle tek boyutta ilerleme riskini doğurmuştur. Söz konusu kaynak, eril tahakkümü tahayyül ederken kadın hareketinin de tahakkümün ürünü olan ve kimi zaman feminist söylemle paralellik gösteren düşünme şekillerine mesafeli yaklaşmayı sağlamıştır. Bu anlamda çalışmanın kuramsal altyapısı için yol gösterici bir kaynak olmuştur.

Kadın tarihi yazımı kategorisi bağlamında kullanılan kaynakların başında ise, "Osmanlı Kadın Hareketi" kitabıyla Serpil Çakır gelir. Çakır, genel hatlarıyla 19. yüzyılda yayınlanmaya başlamış feminist söylemleri benimsemiş, "Kadınlar Dünyası" dergisinden faydalanarak Osmanlı Döneminde yaşamış kadınların

sorunlarından ve hak arayış mücadelelerinden bahsetmiş, kadın hareketi üzerine yoğunlaşmıştır. Yazarın "Tarih; olayların üzerinde geliştiği zemin, bunların ortaya çıkmasını hazırlayan gerçek nedenler ve kişilerle ilgilenmez; önemli olan, alınan sonuçlardır. Sonucun ortaya çıktığı alan ise genelde kamusal alanın sınırları içindedir ve bu sınırlar içinde tarihin özneleri olan kadınlar yoktur." şeklindeki ifadesinden kadın odaklı tarihsellik ve kamusallık bakış açısında, süreci göz ardı eden tavrı algılanabilmektedir (Çakır, 2016). Çakır'ın bu tavrı, Osmanlı kadın hareketine yönelik yalnızca olumsuz bir algının oluşmasını sağlarken, Osmanlı yönetiminin bu hareketle eş zamanlı olarak kadın imgesi üzerinden geliştirdiği politik tavrını ele almayı da engellemektedir.

Serpil Çakır'ın aksine Serpil Sancar ise, "Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar" adlı kitabında feminist söylem kapsamında geliştirdiği tavırla, eril toplumda kadının siyasal bir figür olarak kurgulanmasına rağmen, Osmanlı'dan günümüze siyasal bir özne olarak görülmek istenmediğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca Sancar, Geç Osmanlı modernleşmesinde toplumsal ve siyasal anlamda milli bir inşa projesinin söz konusu olduğunu ve bu yapının şekillenmesinde toplumsal cinsiyetlerin işlevlerinin ve konumlarının da dönüşmeye başladığından bahsetmektedir (Sancar, 2012). Erken modernleşme süreci olarak tanımladığı 1870-1934 tarihleri arasına yönelik çalışmaların verilerini sunduğu literatür taraması şeklindeki metin, yakın tarihin siyasal hayatına dair kadın konusu üzerinden kapsamlı bilgiler de sunmaktadır.

Serpil Sancar'a benzer şekilde Pınar Melis Yelsalı Parmaksız da, "Türkiye'nin Modernleşmesinde Kadınlar; 1839'dan Günümüze" adlı kitabında kadın ve kamusallık ilişkisini sosyolojik ve siyasal açılardan ele alarak kuramsal bir altyapıya oturtmuştur (Yelsalı Parmaksız, 2017). Kitap, Osmanlı'nın son dönemleri ve Cumhuriyet dönemini kapsamakta olup, söz konusu süreçteki siyasal liderlerin eşleri üzerinden kadın modernleşmesini sorgulamıştır. Aynı zamanda, Osmanlı dönemiyle paralellik gösteren Cumhuriyet dönemindeki modernleşme politikalarının siyasal ve milliyetçi söylemlerindeki kadın figürüne yaptığı vurguyla çalışmanın daha büyük ölçekten kavranışına olanak tanımıştır. Bu anlamda kadın hareketi ve bu hareketin dönüşümünün sosyolojik

olarak kavranması ve kadın hareketine yapılan vurgu, bu çalışma için de önem arz etmektedir.

Deniz Kandiyoti'nin "Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler" adlı kitabında ise, kadın konusunun toplumsal cinsiyet kavramına dönüşmesi sorgulanırken, eril düzen, siyasal etkiler, kent ve kırsaldaki kadın algısı gibi konulara da değinilmiştir. Kandiyoti'ye göre modernizm cinsiyetler üzerinden üretilen yeni kimlikler üretilmesini sağlamıştır. Ayrıca bu yeni kimliklerin zamanla sosyal ve kültürel farklılıkların meydana geldiği kültür alanları haline gelmesine de vurgu yapmaktadır (Kandiyoti, 2015). Bu bağlamda bu kitap da, Geç Osmanlı Erken Cumhuriyet modernleşmesindeki kadın öznesine yönelik tartışmalara genel bir çerçeveden bakma fırsatı sunmuştur.

Elif Ekin Akşit ise, "Kızların Sessizliği, Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi" adlı kitapta; Cumhuriyet dönemindeki kız enstitülerinin öncüsü niteliğindeki Osmanlı Kız Sanayi Mektepleri'ni ele alır. Bu bağlamda kitapta Osmanlı'da kadın eğitim politikalarının bir ürünü olan Kız Sanayi Mektepleri'nde verilen eğitimin içeriğine ve eğitim verilen binaların fiziksel koşullarına yönelik bilgiler yer alır.

Akşit'e göre kız enstitüleri başta olmak üzere kız eğitim kurumlarının tarihi 19. yüzyıldaki kızlara yönelik siyasal uygulamaların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Siyasal uygulamalar değişme ve modernleşme sorunu ile karşı karşıya olan toplumun düzenlemesinde de rol oynamıştır. Bu noktada gerek feminist söylem gerekse de devletin milliyetçi söylemi sayesinde biçimlenen kadın öznelerin bu bahsi geçen eğitim kurumları ile varlık kazandıklarına vurgu yapmaktadır (Akşit, 2015). Aynı zamanda kitabından ürettiği "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'de Kamusallık Kavramının Dönüşümü ve Dışladıkları" adlı makalesinde yazar, 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl Osmanlısı ve Türkiye'deki eğitim politikalarındaki dönüşüme odaklanmıştır (Akşit, 2009). Bu bağlamda, kamusallığın dışında bırakılan kadın figürü üzerinden yaptığı irdelemeyle çalışmamızın vurgulamak istediği konuya benzer bir model sunmaktadır.

Bu çalışmalardan farklı olarak Şefika Kurnaz ise, "Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)" kitabında ve bu yayının devamı niteliğindeki "Osmanlı Kadının Yükselişi (1908-1918)" kitabında; 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında

eğitim ve hukuk alanında kadın hakları üzerinden bir tarihsel bakış açısıyla yapmış olduğu araştırmaları ortaya koymaktadır (Kurnaz, 2011; 2013). Kronolojik sırayla kadın hakları tarihi hakkında bilgiler içeren kitap, kuramsal bir yaklaşım benimsememiştir. Bu anlamda bir başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır. Ancak eğitim müfredatları ve eğitim sistemi üzerinden sunduğu veriler ile dönemin eğitim politikasını algılamayı kolaylaştırmaktadır.

Tiğinçe Oktar tarafından kaleme alınan "Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı" adlı eser de Geç Osmanlı Modernleşmesinde kamusal alanda görünür olmayı başarmış kadınların mensubu oldukları ailelerin dahil oldukları sosyal sınıfa dikkat çekmiştir. Bahsi geçen kadınların babalarının sosyal kimlikleri sayesinde eğitim alma şansı bulduklarını ifade ederken, kadınların eğitim alma şansını ayrıcalıklara sahip olmayla ilişkilendirmiştir (Oktar, 1998). Bu durum diğer bölümlerde de bahsedileceği gibi Geç Osmanlı modernleşmesinde kadının diğer bir toplumsal özne olan erkekler aracılığıyla sahip olduğu imkânlarla kamusal alanda görünür olma imkânı bulması toplumsal eğilimin bir yansıması olarak yorumlanmıştır.

Eğitim kategorisi bağlamında incelenecek kaynaklardan ilki olan İbrahim Caner Türk'ün "Osmanlı Devleti Süreli Yayınlarında Maarif (Eğitim)" adlı kitabında ise; 1839 – 1922 tarihleri arasındaki Osmanlı Dönemi süreli yayınlarında eğitim alanıyla ilgili çıkan makaleler incelenmiştir (Türk, 2014). Bu kitap da Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında süreli yayınlar üzerinden devletin eğitim politikasını ortaya koyan faydalı bir kaynak niteliği taşımaktadır. Ancak söz konusu kaynak süreli yayınların birebir transkripsiyonundan meydana gelmekte olup, kuramsal bir altyapı veya yazar yorumu içermemektedir. Çoğunlukla bir arşiv kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

İbrahim Caner Türk'ün aksine Göksun Akyürek ise, "Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek; Tanzimat Döneminde Mimarlık, Bilgi ve İktidar" adlı kitabında; özellikle Mimarlık Tarihi yazımındaki farklı bakış açısı ve tavrıyla diğer kaynaklardan ayrışmaktadır. Yazar, modernite etkisi altındaki Osmanlı Yönetiminde ve toplumunda değişen doğru bilgi kavrayışı modelini sorgulamaktadır. Bu sorgulama esnasında Tanzimat dönemine ve bu dönemdeki bilginin

kavrayışındaki değişime yoğunlaşarak olaylardan çok süreci irdelemiştir. Bu çalışmaya örnek oluşturan söz konusu yaklaşımı Akyürek, şu şekilde ifade etmektedir: "Tanzimat Dönemi Osmanlı toplumunda olduğu gibi Batı-merkezli modernleşme kuramlarının işletilebileceği kavramlar repertuvarının dahi olmadığı bir ortamda toplumsal hareketleri ve yenilikleri tartışabilmek için de farklı yaklaşımlar gerektirdiği açık." (Akyürek, 2011)

Yazarın ele aldığı örneklerden biri, Darülfünun binası inşa sürecidir. Yazar, bu süreç üzerinden eğitim politikasındaki anlayış ve kamusal alandaki görünürlük ilişkisini çarpıcı şekilde ortaya koymuştur. Bir mimarlık tarihi metni olan çalışma; dönemin mimari pratiklerini, bir yandan da bu pratiklere paralel olarak gelişen söylemsel deneyimleri de irdelemesi açısından mimarlık tarihi çalışmalarına yol gösterici bir nitelik taşımaktadır.

Tanzimat düşüncesinin bir ürünü olan Darülmuallimatlara odaklanılan çalışmada Hakkı Dursun Yıldız'ın derlediği 1992 basımlı "150. Yılında Tanzimat" isimli eserden önemli ölçüde yararlanılmıştır. Söz konusu kitap, içerdiği bölümlerden Ekmeleddin İhsanoğlu'na ait "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", Abdülkadir Özcan'a ait "Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi" ve Bayram Kodaman ve Abdullah Saydam'a ait "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi" isimli metinler başta olmak üzere, Tanzimat dönemindeki değişen eğitim politikalarına yönelik fikirler sunmuştur (İhsanoğlu, 1992; Özcan, 1992; Kodaman & Saydam, 1992). Diğer kaynaklardan farklı olarak çalışmanın zaman aralığıyla paralellik göstermesi nedeniyle söz konusu metinler, eğitim başlığı altında faydalanılan kaynaklardan biri olmuştur.

Eğitim tarihi açısından önemli bir kaynak olana Bayram Kodaman'ın "Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi" isimli kitabında da kız eğitim kurumlarından neredeyse hiç bahsedilmemiş olması ilgi çekicidir. Kızların eğitimi için önemli gelişmelerin yaşandığı bir sürece odaklanılan çalışmada eğitim tarihinin yalnızca erkek okulları üzerinden ele alınmış olması, Geç Osmanlı modernleşmesinde kadın öznenin varlığının göz ardı edildiği şeklinde bir algılamaya sebep olmaktadır (Kodaman, 1991).

Kodaman'ın aksine Yasemin Tümer Erdem, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi" isimli çalışmasında bahsi geçen süreçte bütünüyle kızların eğitimine yönelik gelişmelere ve kurumlara odaklanmıştır. Tümer Erdem, Geç Osmanlı modernleşmesinde gündem konusu olan kadın öznesinin eğitimine yönelik gelişmeleri kronolojik şekilde aktarırken, devletin ve toplumun kadın konusuna karşı olan tavrındaki dönüşümü de olabildiğince yansıtmaya çalışmıştır (Tümer Erdem, 2013). Başkent ve taşra darülmuallimatları hakkında kapsamlı bilgiler içeren kaynak, kadın eğitim tarihinin kavranışı için faydalı olmuştur.

İnas Darülfünunu'nun eğitim sistemindeki yerini ve tarihini ortaya koyması açısından, Ali Arslan, Mustafa Selçuk ve Mehmet Nam'ın kaleme aldığı "Türkiye'nin İlk ve Tek Kız Üniversitesi İnas Darülfünunu (1914-1919)" isimli çalışmasında kadının kamusal hayata dahil oluşunun arka planında ekonomik ve toplumsal nedenlerin bulunduğunun altı çizilmektedir (Arslan, Selçuk, & Nam, 2012). Çalışmada bu durumun yalnızca kadın hak arayışının sonuçlarına bağlanamayacağı ifade edilirken, savaşlar nedeniyle azalan erkek nüfustan arta kalan iş gücü açığını kapatmak için kadınlara duyulan ihtiyaçtan bahsetmektedir. Bir başka kadın eğitim yapısı olan İnas Darülfünunu'na odaklanılan çalışmadaki bu sosyoekonomik saptama, Darülmuallimatların kuruluş ve gelişim sürecindeki şartların da benzerlik gösterebileceği şeklinde yorumlanmıştır.

İlber Ortaylı "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı" adlı eserinde Osmanlının 19. yüzyılda içinde bulunduğu kültürel, siyasal ve ekonomik süreci kültürel bir düalizm olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Osmanlı aydınları tarafından bu ikircikli durumun farkına varılmasıyla çözümler arandığını da ifade eder. Böylelikle Osmanlı yönetimindeki bürokratların etkisiyle siyasal, ekonomik ve kültürel bir dönüşüme adım atılmış ve bu değişim devlet kurumları ve ardından da eğitim ve düşünce yapısında kendi göstermiştir. Ortaylı, tam bu noktada Balkan coğrafyasında daha önce gerçekleştiği gibi kadının Osmanlı toplumsal hayatına girdiğine ve 19. yüzyıl sonlarında kadın öğretmenlerin Osmanlı kamusal alanında görünür olduğuna dikkat çekmektedir. Tüm bu gelişmelerin nedeni olarak da Tanzimat'ın getirdiği bireylerin hayat ve kazanç önceliği düşüncesi

olduğuna vurgu yapmaktadır (Ortaylı, 2018). Bu metin kadın, kültür, siyaset, ekonomi ve eğitim konularının dönemin koşulları göz önünde bulundurularak yorumlanması gerektiğini ortaya koyarak bu yönüyle çalışma için yol gösterici olmuştur.

Osmanlı kadınının toplumsal bir özne olarak kamusal alanda var oluşunu konu alan çalışmada, bu noktada Arendt ve Habermas'a da değinmek gerekir. Hannah Arendt'in "İnsanlık Durumu"nda ifade ettiği gibi kamusal alanda kendimize benzer koşullara, imkânlara, düşüncelere ve sorunlara sahip bireylerin var olması, hayatımızın gerçekliğinin teyidini sağlamaktadır (Arendt, 2018). Bu düşünceden yola çıkarak kadının kamusal alandaki görünürlüğü pek çok kadının toplumsal konumlanışını sorgulamasına ve değişimi mümkün görmesine olanak sağlamıştır. Jürgen Habermas da "Kamusallığın Yapısal Dönüşümü"nde kamusallığın iletişimde temellendiğine vurgu yapmış ve bu iletişimin siyasal etkisine dikkat çekmiştir (Habermas, 2018). Kadın öznenin iktidarlar tarafından siyasal bir figür olarak tahayyül edilerek kamusal alana dahil edilmesi bu düşünce ile ilişkilendirilmiştir.

Buraya kadar anlatılanlar doğrultusunda, iktidar, özne, toplumsal cinsiyet, kadın ve eğitim üzerine yapılan literatür araştırmaları, Geç Osmanlı modernleşmesinde kadının kamusal alanda görünür olmasının arka planında yatan dinamikler ve kamusal alana dahil oluştaki sürecin bileşenleri hakkında önemli saptamalarda bulunmayı sağlamış, çalışma da bu saptamalar doğrultusunda ilerlemiştir. Ancak çalışma sözü geçen zaman aralığında Darülmuallimatlar başta olmak üzere kadın eğitim yapılarının kadının görünürlüğüne katkısının mekânsal karşılığını da sorgulamış ve mimarlık disiplini bağlamında irdelemelerde bulunmuştur. Bu bağlamda ilk olarak Oya Şenyurt'a ait "Osmanlı Mimarisi Temel İlkeleri" isimli kitaptan söz edilmelidir. Şenyurt'un Osmanlı mimarlık geleneğine odaklandığı çalışması, inşa eğiliminin, mekân ya da yapı üretiminde işlevi merkez almayan bir tavır benimsediğini göstermiştir (Şenyurt, 2015). Metinden elde edilen mekânın işlevinden çok kullanışlılığı ve dönüştürülebilirliği üzerinden gelişen inşa yaklaşımına yönelik çarpıcı tespitleri, çalışmanın çıkarımlarıyla da benzerlik göstermiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylı bir şekilde ele alınan bu konu,

kadınların kullanımında olan eğitim yapılarının mekânsal düzenlenmesi ve biçimlenmesinde cinsiyet ve işlevin ne ölçüde dikkate alındığını gösterir niteliktedir. Böyle bir irdelemeyle Geç Osmanlı Modernleşmesinde kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşası bağlamında Darülmuallimat mekânları üzerine yapılan çıkarımlar, mekânların ve yapıların oluşumlarında Osmanlı inşa geleneğinin de ayrıca incelenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.

Bahsi geçen süreçte kadının kamusal alandaki görünürlüğünün mekânsal karşılığına yönelik irdelemeler yapılırken Serpil Çakır'a ait "Mekanın Kadınlar Açısından Kurgulanışına Kuramsal ve Tarihsel Süreç İçinde Bakmak" ve "Osmanlı'da Kadınların Mekanı, Sınırlar ve İhlaller" başlıklı metinler de önemli referanslar vermiştir (Çakır, 1999a; 1999b). Çalışma kapsamında feminist söylem kategorisi altında da farklı metinleri incelenen yazarın Osmanlı'da kadın özne ve mekân ilişkisine yönelik tespitleri çarpıcı bulunmuştur. Yazar, Geç Osmanlı Modernleşmesinin iktidar tarafından bir proje olarak tahayyül edildiği ve bu proje için yeni bir toplumsal özne olarak kadına da ihtiyaç duyulduğunu dile getirirken, kadının aile ve toplum içindeki gerilimli pozisyonunun bu seçimde etkili olduğunu ifade etmiştir. Bu düşünceden yola çıkarak yeni toplumsal özne olarak seçilen kadının konuttan kamusal alana çıkarılması söz konusu olmuştur. Kadın özne üzerinden gelişen iktidar politikalarının özellikle kamusal mekânsal düzenlemeleri üzerindeki yansımalarını irdeleyen yazar tam da bu noktada önemli tespitlerde bulunmuştur. Yazarın devletin kadın özne üzerindeki politikalarında mekânsal kurgularla toplumsal rolleri tanımlayan sınırlama ve denetleme mekanizmasına yaptığı vurgu çarpıcıdır. Kadınların kamusal mekânı nasıl, ne zaman, hangi kıyafet ve araçla kullanabileceklerine yönelik Osmanlıca belgeler üzerinden yaptığı tespitler, Geç Osmanlı Modernleşmesinde kadının kamusal alanı ve mekânı kullanımındaki dinamikleri ve şartları kavramayı mümkün kılmıştır. Yazar, konuttan kamusal alana çıkarılan kadının bu mekânı kullanımına yönelik sınırlılıklarını belirlemede eril devlet kurumunun karar merci olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca yazarın bu metinleri kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşası sürecinde devletin kadın özneyi denetleme ve sınırlama refleksinin mekânsal yansımalarını çözümlemede önemli ipuçları da sunmuştur.

Literatürde yer alan kaynakların ardından, bu çalışmada kamusallığa ilişkin önemli bir değişim dönemi olan Tanzimat dönemi ve sonrasına bakarak, kadın hareketi, kadınların kamusallığı, devletin bu konuyla ilişkili politikaları eğitim yapıları üzerinden değerlendirilmektedir. Bilginin kavranışındaki değişimler de dikkate alınarak, Osmanlı devleti tarafından resmi olarak kadının kamusal alanda görünürlüğünün nasıl kabul edildiği ve kadın kamusallığının incelenen eğitim yapılarıyla ve kadınların öğretmenlik mesleğine girmeleri aracılığı ile nasıl meşrulaştırıldığı irdelenmektedir.

3. GEÇ OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE EĞİTİMLİ KADININ GÖRÜNÜRLÜĞÜNÜN İNŞASI ve KADIN EĞİTİM YAPILARI

Osmanlı'da 18. yüzyılda başlayan, 19. yüzyılda devam eden modernleşme hareketi standartlaştırmanın bir zorunluluğu ve iktidar politikası olarak eğitimin de devletin tekeline alınmasını gerektirmiştir. Ayrıca Osmanlıcılık olarak başlayan, II. Meşrutiyet'le milliyetçi içerik kazanan ve Balkan savaşlarının ardından etkisi artan siyasal söylemde toplumsal formasyonlar ve dönüşüm için kadın özneye ihtiyaç duyulmuş ve kadın, iktidarın kamusal alandaki yeni toplumsal öznesi olarak seçilmiştir. Toplumsal formasyonun tamamında gerçekleştirilecek bir dönüşüm için "yeni hayat" ve bununla bağlantılı olarak eğitimli kadın figürünün oluşturulması fikrine varılmıştır. Vatan evlatlarını yetiştirecek olan anneler ve kültür aktarımının sembolleri ve milletin yeniden üreticileri olarak değerlendirilen kadınların modern eğitim almış olmaları toplumun ilerlemesi ile ilişkilendirilmiş, medeniliğin bir göstergesi sayılmıştır. Bu bağlamda kadın eğitim kurumları ile resmi olarak kabul edilmiş kadın kamusallığı, devletin siyasal söyleminin bir parçası olarak yine kadın eğitim kurumları ile denetlenerek pekiştirilmek istenmiştir.

3.1. Kadının Görünürlüğünün İnşası

Tanzimat'la başlayan ve sonrasında hızla devam eden kadın kültürel ve toplumsal rollerindeki değişim, Cumhuriyetin ilanı ile devam etmiştir. Ancak bahsi geçen süreç incelendiğinde değişime paralel devam eden bir aynı kalışın da söz konusu olduğu görülmektedir. Bu eş zamanlı gerçekleşen değişim ve aynı kalış hali, kadının Geç Osmanlı modernleşmesinde toplumsal pozisyonunu belirlemiş, görünürlüğünün muğlak sınırlarını çizmiştir. Değişim ve aynı kalışla, kadın özne üzerinden, var olanı yıkmadan gerçekleşen bir inşa ile farklı bir toplumsal üretim hali söz konusu olmuştur. Mevcut alışkanlıkların dönüştürülmesi ya da küçük müdahalelere maruz kalmasıyla gerçekleşen bu inşa sürecinin en önemli eylem alanlarından biri kadının kamusal alana dahil oluşuna hizmet eden ve kültürü yönlendiren kadın eğitim kurumları olmuştur. Bu nedenle geç Osmanlı modernleşmesinde eğitimli kadının kamusal

görünürlüğünün inşasına odaklanılan çalışmada, kadının yaşadığı bu değişimin sürecine, toplumsal ve politik anlamda bakmakta fayda vardır.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasal, toplumsal ve hukuksal hayatında birçok gelişme söz konusu olmuştur. Aslına bakılırsa tüm bu gelişme ve yenilikler, Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtararak devletin önceki sürekliliğini sağlama içgüdüsüyle gerçekleşmekteydi. Ancak temel niyeti farklı olsa da tüm bu gelişmeler, toplumsal hayatın belirli alışkanlıklara rağmen gözle görülür değişimler yaşanmasını sağlamıştır. II. Meşrutiyet'le birlikte gerçekleşen değişim ve gelişmelerin kadınların üzerindeki etkisi gözler görülür düzeyde olmuştur. Kamusal alandaki görünürlükleri yakın zamana kadar sınırlılıklar içinde olan kadınlar bu dönemle birlikte moda ile ilgilenmeye başlamış, eğitim ve basın yayın yoluyla kendilerini ifade edebilmiş, zorunluluklar gereği olsa da savaş şartları nedeniyle üretim ve ekonominin sürekliliği için çalışma hayatında var olmaya başlamışlardı. Bu sayede ekonomik ölçekte bağımsızlıklarını kazanan kadınlar Avrupai usulde giyinerek sokağa çıkmaktan, konferanslar ve mitingler düzenlemeye, dernekler kurup, dergi ve gazete çıkarmaya kadar çok çeşitli kamusal pratiği deneyimleyerek kamusal alanın her mekânında boy gösterir ve görünür olmuşlardır (Şenel, 2018).

Osmanlı Devleti'nin İslami şartlar altında yönetilen bir devlet olmasına rağmen tüm dünyada kendini gösteren modernleşme sürecine erken dahil olduğunu söylemek mümkünken, bu dahil oluşun fikirsel dönüşümünün oturduğu zeminin yeterince olgunlaşmamış olduğu da bir gerçektir. Bu nedenle modernleşme sürecinde Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi farklı ideolojik akımlarla devlet siyaseti ve toplumsal hayat biçimlendirilmeye çalışılmıştır. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar geçen sürede kadın özne üzerinden gerçekleşen değişimlerin hemen hemen hepsi, bu ideolojik kalıplara dayandırılmıştır (Akagündüz, 2015). Ancak Modernleşme ile yüz yüze olan Osmanlı yönetimi ve toplumu, beslendiği bu ideolojik yaklaşımlar gereği iki farklı zihniyetle muhatap olmuş ve hatta mücadele etmiştir. Toplumun ve devletin bazı pozisyonlarında dini kalıpların yarattığı dogmatik tavır ve bunun yanında yönetimin aceleci ve derinlikten uzak tavrı, ikircikli bir hal oluşturmuş ve bu durum modernleşmeyle olan ilişkiyi gelgitli kılmıştır. Bu durum Osmanlı

Devleti'nin kendine has bir yorumla, modernleşmeye toplumun yeniden üretiminde yeni bir misyon yüklemiş ve bu misyonun mekanizmalarından biri de yeni eğitim kurumları olmuştur (Akagündüz, 2015).

Çalışmada odaklanılan kadınlara özel okullar da bu eğitim kurumları arasındadır. Geç Osmanlı modernleşmesiyle kadınların eğitimine odaklanılmış ve kadın, kamusal alana planlı ve kontrollü şekilde dahil edilmiştir. Bu sürecin öncesinde, Osmanlı sarayındaki harem dışında, kentte veya kırsalda yaşayan tüm kadınların ataerkil toplumsal düzenin gereği olarak tüm eylem alanları evleriyle sınırlandırılmaktaydı. Kadına, anne ve eş kimliğiyle biyolojik nitelikleri üzerinden biçilen bir misyon yüklenmiş, kamusal alandan uzak tutulmuştu. Erkeklerin birden çok kadınla evlenebilmesi, boşanmada söz sahibinin erkek olması, kız çocuklarının miras payının erkek çocuklarına göre daha az olması, erkeklerin şahitlikleri kabul görürken, kadınların şahitliğinin geçerliliğinin sınırlı düzeyde olması, erkekler eğitim hayatlarına devam edebilirken sıbyan mekteplerinden sonra kızların eğitiminin sona ermesi ve kamusal hayatın ve kamusal mesleklerin yalnızca erkeklere mahsus olması, kadınların sahip olduğu haklardaki sınırlılıklardan bazılarıdır. Tanzimat sonrası bu durum değişmiş, bürokratik ve hukuki gelişmelerle yeni açılan kadın eğitim kurumları sayesinde kadınlar, o güne kadar sahip olmadıkları haklardan faydalanabilmişlerdir. Yeni eğitim kurumlarından yararlanan kadınlar ile toplumsal ve siyasal hayatta değişimler yaşanmaya başlamış ve bu durum Cumhuriyetin ilanı ile devam etmiştir. Bu bağlamda o tarihe kadar hukuksal açıdan kölelerle bir tutulan kadın, 1869 tarihli Tabiiyyet-i Osmaniye Kanunnamesi ile ilk defa toplumsal bir özne olmuş ve haklar elde etmiştir. Modernleşme ile eğitim alma başta olmak üzere pek çok hak elde eden kadın, devlet ve Osmanlı aydın kesimi tarafından, tahayyül edilen ve planlanan yeni bir toplumsal özne olmuştur. Bu kadın figürü, geleneksel anne-eş kimliğinden uzak, modern anne-eş kimliğiyle biçimlendirilmişti. Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere modernleşmede tahayyül edilen kadın figürü, geleneksel dönemdeki modele benzer şekilde anne-eş kimliği üzerinden biçimlenmekteydi. Değişen toplumsal koşullarda kadın öznenin kimliği, erkek öznenin kontrolü altında modern bir anne kimliği ile şekillendirilmiştir. Kadının annelik misyonu üzerinden gelişen bu yaklaşım ile

biyolojik üretimin toplumsal üretime dahil edilmesi öngörülmüş ve anne kimliği ile kadının, doğurduğu her çocukla kültürel formasyonu da aktaran bir özne vazifesi üstlenebileceği tahayyül edilmiştir (Yuval-Davis & Anthias, 1989). Böylelikle ataerkil geleneksel toplumda okuma yazma bilmeyen, cahil annenin eğitimli ve vatana hayırlı evlatlar yetiştirebilecek anneye dönüştürülmesi söz konusu olmuştur. Ancak bu durum kadına koşulsuz bir bağımsızlık sunmamış, bu kez modern ataerkil toplumda sınırları belirlenmiş bir kadın özne olma misyonu yüklemiştir. Bu düşünceden yola çıkarak Osmanlı coğrafyasında kadınlara tanınan haklar ve eğitimli kadın figürü tahayyülü ile kadın öznenin bireysel değil, toplumsal olarak ele alındığını söylemek mümkündür. Özellikle eğitim ve yayın hayatındaki gelişmeler, kadın toplumsal pozisyonunun değişmesinde önemli rol oynamıştır. Devlet politikalarının kadınlar özelindeki tavrı kadınların eğitimine yansımış ve ilk olarak üst sınıf kentli ailelere mensup kadınların dönüşümünü sağlamıştır. Toplumsal olarak üst sınıflara mensup kadınların bu dönüşümü, toplum için rol model teşkil etmiş ve özellikle kadının kamusal alandaki görünürlüğüne yönelik inşada simgesel bir misyon taşımıştır. (Akagündüz, 2015).

Sözü edilen tarih aralığında kurgulanan kadın profili ile Osmanlı ataerkil toplumsal yapısını tamamen bozmadan yeni toplumsal cinsiyet ve aile dinamiklerinin yaratılmaya çalışıldığı söylenebilir. Kadının özgürleşmesi ve ondan beklenen taleplere cevap verebilmesi tahayyül edilen kadın figürünün odak noktası olmuştur. Her ne kadar kadının özgürleşmesi tahayyülü söz konusu olsa da eylemsel ölçekte asıl amaç, yeni eğitim kurumlarıyla kadının aile içindeki yerini ve misyonunu daha değerli kılarak, mevcut aile yapısını verimli hale getirip devamı sağlamak olmuştur. Ancak kadın üzerinden gerçekleşen bu toplumsal yeniden üretim, yine de kadına kendine biçilen sınırların dışına çıkma imkânı sağlamıştır (Avcı, 2007).

II. Meşrutiyet döneminde hızlanan bu toplumu yeniden planlama konusu ordu-aydın-bürokrasi üçlüsü tarafından kurgulanmış ve eyleme dökülmüştür. Eğitim almış kadınların biyolojik üretimi üzerinden gerçekleşen kadın figürü tahayyülü, kadının toplumun yeniden üretimine kültür aktarıcısı bir özne olarak kabul edilmesiyle biçimlenmiştir. Bu kabul kadınlara yönelik yeni rol modellerin

geliştirilmesini de sağlamıştır. Söz gelimi bahsi geçen rol modelin işlevselliğini artırmak adına kadın eğitim kurumlarının müfredatlarında toplum ve devlet için ihtiyaç olan ideal kadının şekillendirmesini sağlayacak dersler yerleştirilmiştir. İnas mekteplerinden darülmuallimat seviyesine kadar ders müfredatlarında görülen "Malumat-ı Medeniye" ve "Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve Medeniye" gibi dersler, eğitimli kadın profilinin yaratılmasına hizmet etmiştir (Çiçek, Aydın, & Yağci, 2015).

Kadın öznesi üzerinden gerçekleşen bu gelişmelerde önemli rol oynayan dinamiklerden biri de yayın organları olmuştur. Okuma yazma oranının kadınlar arasında düşük olduğu bir toplumda kadın yayınlarının okunarak daha geniş kitlelere ulaşılabilmesi adına üst zümreye mensup kentli kadınların kurduğu kulüpler olduğu bilinmektedir. Özellikle kadın merkezli içerik üreten ve bazıları Osmanlı coğrafyasındaki feminist söylemi üreten bu yayın organları, kadınların hak talebini dile getirirken, "yeni kadın" figürü ile tahayyül edilen toplumsal öznenin üretimine de hizmet etmişlerdir. Bu bağlamda kadın konulu ilk yayın 1869 yılında çıkartılan Terakki Gazetesinin özel eki *Muhadderât* olmuştur. *Muhadderât* içerdiği Tanzimat edebiyatındaki kadın odaklı eserlerle Osmanlı kadınının ilk kez belgesel niteliğinde görünürlüğünü sağlamıştır. *Muhadderât'ın* ardından sırasıyla 1875'te *Vakit Yahut Mürebbi-î Muhadderât* ve *Ayine* dergileri, 1880'de *Aile* dergisi, 1883'te kadınlara yönelik ansiklopedik bilgiler içeren *İnsaniyet* dergisi çıkarılmıştır. Bu yayınların hemen ardından kadınlar tarafından çıkarılan yayınlar gelmiştir. 1886 yılında çıkarılan *Şükûfezar* dergisi bu yayınların ilk örneği olmuştur. 1887 yılında çıkarılan *Mürüvvet* dergisi bunu takip etmiştir. 1895 yılından 1908'e kadar faaliyetlerini sürdürmüş olan *Hanımlara Mahsus Gazete*, kadınlara özel yayınlar arasında çok önemli bir rol oynamıştır. Yine 1895 yılında *Malumat Mecmuası*'nın eki olarak *Hanımlara Mahsus Malumat* adıyla çıkarılan bir dergi daha söz konusudur. 1906 yılında Kırım'da *Tercüman* gazetesine ek olarak *Alem-i Nisvân* dergisi de diğer dergileri takip etmiştir.

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanıyla kadın dergilerinin sayısı artmıştır. Özellikle yazar kadrosu ve dergi yönetiminin tamamı kadınlardan oluşan yayınlar ortaya çıkmıştır. Bu durum kadınların kamusal alanda

görünürlüklerini, iletişim olanaklarını artırmıştır. İlk olarak yayınlanan *Demet* isimli dergi kadınların siyasal haklarının dile getirildiği ilk yayın olmuştur. Yine aynı tarihte ilk renkli ve resimli kadın yayını *Mehâsin* de kadınlarla buluşmuştur. Eş zamanlı olarak Selanik'te çıkarılan *Kadın* dergisi de kadın yayınları arasında dikkat çekici olmuştur. 1913'te Ulviye Mevlan'ın başkanlığında yayınlanan *Kadınlar Dünyası* dergisinin kadın yayınları arasındaki yeri de kayda değerdir. *Kadınlar Dünyası* dergisinin feminist bakış açısı ve duruşu, tüm bu dergiler arasındaki yerini farklı kılmıştır. Kadınlar dünyasının ardından da *Kadınlık, Siyanet, Hanımlar Alemi, Türk Kadını, Genç Kadın, İnci, Diyane, Süs* vb. kadın dergileri yayınlanmış, kadınlar yayın organlarında da görünürlüklerini inşa etmeye devam etmişlerdir. Bu noktada sahibi ve yazar kadrosu tümüyle kadın olan *Şükufezar, Seyyale, Kadınlar Dünyası, Siyanet* ve *Diyane* dergileri kadın hak arayışında diğer yayınlardan çok daha fazla ses getirmiş ve etkili olmuşlardır (Şenel, 2018) (Şekil 3.1).

Şekil 3.1. Şükufezar, Seyyale, Kadınlar Dünyası, Siyanet ve Diyane dergileri (Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 2020a; 2020b)

Hanımlara Mahsus Gazete, yazı kadrosunun çoğunluğunu kadınların oluşturduğu yayınlardan biri olmuştur. Kadrosunda yer alan kadınların hemen hemen hepsi dönemin aydın bürokrat kesiminin kızları ya da eşleridir. Söz gelimi Tarihçi Cevdet Paşa'nın kızları *Fatma Aliye ve Emine Semiye,* Harp Okulu Müdürü Osman Paşa'nın kızı *Şair Nigâr,* Hekim İsmail Paşa'nın kızı *Şair Leyla,* Ahmet Vefik Paşa'nın torunu *Fahrünnisa,* Erkan-ı Harp Feriki Abdi Paşa'nın kızı *Fatma Kevser,* Ahmed Cevdet Paşazade Sedad Bey'in kızı *Zeyneb,* Abdülhak Hâmid'in kızı *Hamide* ve Binbaşı Bağdatlı Mehmed Tevfik Bey'in kızı *Gülistan İsmet* bu kadınlardan bazılarıdır (Şekil 3.2). Mensup oldukları aileler sayesinde sahip oldukları avantajlarla kayda değer düzeyde eğitim almış bu kadınlar, aldıkları eğitim ve mensup oldukları ailelerdeki erkeklerin statüleri aracılığıyla

eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasında önemli rol üstlenmişlerdir. Bahsi geçen kadınlar, daha sonraki süreçte farklı kamusal pratiklerde de boy göstermişlerdir. Eğitim düzeyleri ve görünürlükleri ile eğitimli kadın profili için de rol model olmuşlardır. Ancak sayıları az da olsa, süreç içinde kadınların görünürlüğünün inşasına destek veren erkekler de söz konusu olmuştur. Söz gelimi *Kadın* dergisinin yayın kadrosunda *Ayşe İsmet, Cavide Peyker, Emine Semiye, Fatma Seniye, Zekiye, Fatma bint-i Hâşim, Nakiye* ve *Nigâr bint-i Osman'*ın yanında dönemin siyaset ve edebiyatında söz sahibi olan *Abdullah Cevdet, A. Ulvi, Abdülhak Hâmid, Mehmet Emin, Celal Sahir ve Kazım Nami* gibi erkek yazarlar da bulunmuştur. Ataerkil alışkanlıkların devam ettiği bir ortamda, erkek özne tarafından destek bulmak ve bunun yayın organlarında görünür olması, kadının görünürlüğün inşası için önem arz etmiştir (Çakır S. , 2016).

Şekil 3.2. Cevdet Paşa'nı kızları Fatma Aliye ve Emine Semiye, Harp Okulu Müdürü Osman Paşa'nın kızı Şair Nigâr bint-i Osman, Hekim İsmail Paşa'nın kızı Şair Leyla (Wikipedia,2022)

Kadın eğitimi ve yayın kuruluşlarının yanında, Osmanlı Modernleşmesinin kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasında kadın dernekleri ve cemiyetlerinin de önemli rolleri olmuştur. II. Meşrutiyet öncesinde ilk olarak 1896 yılında Fatma Aliye'nin başkanlığında *Muhaverat-ı Nisvân* Derneği kurulmuştur. Daha sonraki süreçte 1897 yılında yine Fatma Aliye'nin savaşta yaralanan askerlere yardım için kurduğu *Cemiyet-i İmdadiye* Derneği ve Emine Semiyye ve arkadaşları tarafından 1898'de Selanik'te kurulan *Şevket-i Nisvân* Derneği önemli kadın derneklerinden olmuştur (Ceyhan, 2009). Önceleri dernek kurma eyleminin diğer pek çok kamusal pratikte olduğu gibi erkeklere mahsus bir davranış biçimi olduğu düşünülse de, ilerleyen süreçte kadınlar kurdukları

dernekler kapsamında atölyeler açmış, şefkat pazarları, sergiler, fuarlar, piyangolar düzenlemiş ve böylelikle derneklerin mali işlerinden de sorumlu olmuşlardır. Bahsi geçen kadın dernekleri ile toplumun kadın zümresi pek çok kamusal pratikte yer bulmuş ve bu durum kadını görünür kılmıştır. Başlangıçta Osmanlı kadın bani ve vakıf geleneğinin devamı niteliğinde hayırseverlik misyonu ile kurulan bu dernek ve cemiyetler, ilerleyen süreçte kadının çalışma hayatı, siyasi ve hukuki hakları, statüsü, kamusal hayata dahil oluşu, kadın sorunları, feminizm, yardımlaşma, çok eşlilik, örtünme gibi konuları gündemlerine almışlardır. Bunun yanında bahsi geçen cemiyetler askeri yardım, yerli tüketime özendirme ve milli duygulara yönelik propagandalar ve konuşmalar gibi çok sayıda kamusal pratiğe dahil olmuşlardır. *Muhâverât-ı Nisvân, Cemiyet-i İmdâdiye, Şevket-i Nisvân* ve feminist bir duruş sergileyen *Teali-i Nisvân Cemiyeti'nin (1908)* ardından sayıları hızla artan kadın cemiyetlerini şöyle sıralamak mümkündür: *Nisvân-ı Osmaniye İmdâd Cemiyeti (1908), Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti(1908), İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi (1908), Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi (1908), Osmanlı Cemiyeti Hayriye-i Nisvâniye (1909), Mamulât-ı Dahiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi (1909), Esirgeme Derneği (1909), Teâli-i Vatan-ı Osmani Hanımlar Cemiyeti (1910), Donanma Muavene-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Şubesi (1912), Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Hey'et-i Merkeziyesi (1912), Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti (1913), Osmanlı Türk Hanımlarını Esirgeme Derneği (1913), Müdafaa-İ Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti (1913)* (Şekil 3.3), *Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti (1915), Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi (1916), Şehit Ailelerine Yardım Birliği, Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye, İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti (1916), Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi (1916)* (Şenel, 2018).

Şekil 3.3. Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-i Nisvân Cemiyeti üyeleri ve Kadınlar Dünyası yazı kurulu (Çakır S. , 2016)

Kadın derneklerinin öncülüğünde başlayan kadının kamusallıkla olan ilişkisinin kurulması bağlamında diğer bir gelişme de kadının çalışma hayatına yöneliktir. Bu bağlamda kadının eğitim yoluyla kamusal hayata dahil oluşu, kadının çalışma hayatında yer almasının yolunu da açmaya başlamıştır. Kadın derneklerinin açtığı atölye ve kurslar ile çalışma hayatına dahil edilmeye çalışılan kadınlar için bu durum, kazanılan hak gibi görülse de aslında bir zorunluluğun ürünü olmuştur. O dönemde uzun süren savaşlar nedeniyle erkek nüfusu azalmış ve iş gücü ihtiyacı doğmuştur. Bu durumda geriye kalan toplumsal sınıf olarak kadınların bu iş gücü ihtiyacını karşılaması gerekmiş ve böylece kadınlar devlet kurumlarından fabrikalara kadar pek çok alanda çalışma imkânı bulmuşlardır. Bu durum kadınların çalışma hayatı için yeni düzenlemeleri de beraberinde getirmiş ve 1915'te Cemal Paşa'nın emriyle Osmanlı Ticaret Nezareti'nce kadınlar için zorunlu hizmet kanunu yayınlanmıştır. Bu dönemde Adana ve çevresinde kadın amele taburları oluşturulduğu (Çakır S. , 2010); Urfa'da yeni açılan bir fabrikada 1000 kadın işçinin çalıştırılmaya başlandığı; İzmir, Sivas, Ankara ve Konya bölgelerinde bulunan 1.280 halı tezgâhında 4.780, Aydın'da 3.600 tezgâhta 11.000, Kütahya, Eskişehir ve Afyon'da 970 tezgâhta 1.550, Diyarbakır'da 1000 tezgâhlı iş yerinde kadın işçinin çalıştırıldığı bilinmektedir (Güzel, 1985) (Şekil 3.4). Küçük sanayi ve iş yerlerinde iş gücünden faydalanılan kadın, ayrıca yiyecek ve içecek imalatı, tütün imalatı, kereste imalatı, halı sanayi,

dokuma sanayiinin diğer kolları, sigara kâğıdı imalatı, matbaacılık ve kimyasal ürünlerin imalatı gibi alanlarda da görev almıştır. Kadınlara iş bulma konusunda İslam Kadınlarını Çalıştırma Cemiyeti yardımcı ve yönlendirici olmuştur (Kurnaz, 1991) Yalnızca sanayi sektörü ile sınırlı kalmayan kadın çalışma hayatı Meşrutiyet döneminde kamu alanında da kendini göstermiştir. *Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân* Cemiyeti üyelerinden olan Bedriye Osman Hanımefendi telefon şirketine memure olarak girmiştir (Kurnaz, 1991) (Şekil 3.5). Sonraki süreçte Maliye Nezareti tarafından kadın memur alımı için sınavlar açılmış ve sınavı kazanan kadınlar memur olarak kamuda görev alabilmişlerdir (Kurnaz, 1991). Bunun dışında Darülmuallimatlardan mezun olan kız öğrencilerin inas mekteplerine öğretmen olarak atanması da kadının kamuda aldığı görevlerden biridir.

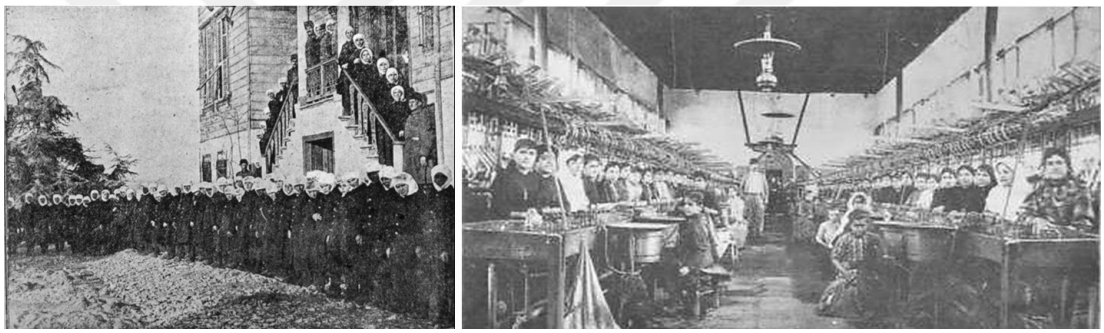

Şekil 3.4. Amele taburu ve Bursa'da küçük sanayide görev alan kadınlar (Atamaz, 2020; Çınar, 2017)

Şekil 3.5. Telefon İdaresi'nde çalışma hakkı elde eden kadınlar, İstanbul, 1913 (Karakışla, 2015)

Modernleşme sürecinde kadının eğitim, yayın kuruluşları, dernekler ve son olarak çalışma hayatına da dahil oluşuyla, kadının kamusal alanda görünürlüğü artmıştır. Bu noktada kamusal alanda eskisinden daha fazla görünür olan kadının görünürlüğünü kontrol altına almak adına kadın giysilerinin çeşidi, biçimi ve renklerine kadar birçok temel sınırlamalar getirilmiştir (Çakır S. , 2016). Çünkü kadınların giyimi geleneksel dünyada dini, modern dünyada da devletin politik duruşunu simgeleyen bir rol içermiş ve bu nedenle iktidar tarafından sürekli müdahaleye maruz kalmıştır (Çakır S. , 1999b). Ancak kamusal alana daha fazla dahil olan kadın, zamanla eylemlerini daha rahat gerçekleştirebilmek adına daha rahat ve pratik elbiselere yönelmiştir (Ceyhan, 2009). Balkan Savaşları'nın ardından Selanik'ten göçen kadınlar ve ekonomik refah seviyesinin artmasıyla çarşaf (ve peçe) giymeyenlerin sayısı artmıştır (Kutlu, 2004). Dönemin kadın yayınlarının kapak ve içeriklerinde tesettürsüz ve alafranga giyimli kadınların fotoğrafları yayınlanmaya başlamış ve Avrupa modasına uygun giyinen kadınlar, çarşaflarını boyunlarına asarak başkent başta olmak üzere pek çok şehrin cadde ve sokaklarında boy göstererek kıyafet yasaklarını protesto etmişlerdir. İstanbul başta olmak üzere bazı şehirlerin caddelerinde gösteriler düzenleyip, kıyafet yasaklarını protesto bile etmişlerdir (Kaplan, 1998)

3.1.1. Kadının görünürlüğü ve kamusallık

18. yüzyılda Osmanlı kadınının toplumsal düzendeki yeri ve bununla bağlantılı olarak da kamusal alanla olan ilişkisinde değişimler yaşanmaya başlasa da 19. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda, tüm toplumsal öznelerin bir arada erişebildiği, iletişimsel eylemlerin gerçekleştiği, günümüzdekine benzer bir kamusallık algısının varlığından bahsetmek mümkün olamamaktadır. Tarihçiler, 18. yüzyıl ile beraber, özel alan olarak tanımlanan konutun dışında kalan ve görünür olma haliyle bütünleştirilen bir kamusallık kavrayışının varlığından bahsetse de henüz bu dönemde de aslında özel ve kamusal ayrımının günümüzdeki karşılığıyla benzerliği kuşkuludur, ancak belli ipuçları yakalanabilir. Söz gelimi Osmanlı'da kamusal olma hali evin dışında olabilmeyle ilişkilendirilmiş ve bu da sadece erkeğe atfedilmiştir. Bu doğrultuda kamusallık, "aleniyet" kelime anlamıyla paralel olarak sokaklarda, meydanlarda,

kahvehanelerde erkeğin deneyimleyebildiği bir kavram olarak biçimlenmiştir.[5] 19. yüzyıla kadar toplumun diğer öznesi kadının kamusallık ile teması ise, fiziksel ihtiyaçlar için kullanılması zorunluluk taşıyan hamamlar için bile sınırlı düzeyde olmuştur. Bu sınırlılık ile kadına, kamusallık kavramını şekillendiren erkek öznesinden kalan zaman ve mekânlarda, "aleniyet" kelime anlamıyla çok da ilişkilendiremeyeceğimiz bir kamusallık deneyimi sunulmuştur. Erkeğin görünür olduğu Osmanlı kamusal hayatında kadın, görünür olmak bir yana kısmi olarak bulunabilmektedir. Sözgelimi 18. yüzyılda mesirelik alanların kadınların kullanımına sunulmasında dahi, kadın öznenin karşı cinsle karşılaşabileceği bir kamusallık söz konusu değildir. Bu düşünceden yola çıkarak kadınlara sunulan kamusallık pratiklerinin, kadının kamusal alanda görünür olma hali ile ilişkilendirilmediği, erkeklerin kullanımından arta kalan zamanlarda ve belirli şartlar altında kamusal nitelikli mekânları ve pratikleri deneyimleyebilmeleri üzerinden biçimlendirildiğini söylemek mümkündür. Ancak yine de 18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılda devam eden mesire gibi hem kadının, hem erkeğin kullanımında olan bu yeni kamusal nitelikli yerlerin ortaya çıkışı, başta kadınlar olmak üzere toplumun tüm özneleri için yeni kamusallık örüntülerinin oluşmaya başladığını ve bu anlamda önemli değişimler yaşandığını gösterir. Bu alanların kullanımına ilişkin sürekli yeni düzenlemeler ve denetimler yapılması da bu nedenledir.[6] Sıradan kentlilerin kullanımına da açılan bu mekânların, kamusallık ve özellikle kadının kamusal alandaki görünürlüğü anlamında bir dönüşüme işaret ettiğini söylemek mümkündür.

[5] 18. yüzyılda Osmanlı toplumunda erkeklerin kullanımında olan kahvehaneler, kamusal ve özel alan kavram çiftinin sorgulanmasını sağlayan bir dinamik halini almıştır. Erkeklerin kamusal alanda sosyalleşmelerini sağlayan bu mekanlar aynı zamanda siyasal erkin denetim altında tutmak istediği alanlar haline gelmiştir. Bu anlamda kahvehaneler, 19 yüzyıl Tanzimat reformları hazırlayan süreçteki varlıkları nedeniyle dönemin sosyal ve politik nabzının kavranması için önem arz etmektedir Bknz. Yaşar, A. (2018). Erken Modern Osmanlı'da Kahvehane Yasaklamaları. A. Yaşar içinde, Osmanlı Kahvehaneleri; Mekân, Sosyalleşme, İktidar (3 b.). İstanbul: Kitap Yayınevi. Birsel, S. (2017). Kahveler Kitabı (7 b.). İstanbul, Türkiye: Sel Yayıncılık. Mikhail, A. (2014). Gönül Arzu Eder ki: Toplumsal Cinsiyet, Kentsel Mekân ve Osmanlı Kahvehaneleri. D. Sajdi içinde, Osmanlı Laleri, Osmanlı Kahvehaneleri, On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri. İstanbul, Türkiye: Koç Üniversitesi Yayınları. Kırlı, C. (2000). Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol. Toplum ve Bilim (83), 58-79.

[6] 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin modernleşme karşısında toplumsal ortamda gösterdiği kapsama ve esneklik içeren "decloisonnement" tutumu, mimari ve genel anlamda kültürel bir açılmayı ve yenilikler karşısındaki duruşu ifade eden bir kavram olmuştur. Bu anlamda oluşan yeni kentsel mekanlardan biri mesirelik alanlar olmuştur. Bknz. (Hamadeh, 2017). Şehr-i Sefa, 18. Yüzyılda İstanbul. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ancak kadınlar bağlamındaki bu kamusallık ve görünürlük hali, denetimli ve sınırlı bir kamusallık örüntüsü tahayyülü ile biçimlenmektedir. İbadet mekânı olan camilerin kısıtlamalar içinde kadınların kullanımına açılmasının bile 19. yüzyıl gibi geç bir döneme tarihlenmiş olması bu anlamda çarpıcı olup bu tarihlerde devlet tarafından belirlenen bazı camilerin Ramazan ayı özelinde kadınların kullanımına açıldığı bilinmektedir. Bu camilerin içinde de ahşap kafeslerle sonradan oluşturulmuş kadınlar mahfili mekânıyla sınırlı kamusallık deneyimi kadınlar için kontrol ve denetim altında yeni bir kamusal örüntüsü sunmuştur (Elison, 2001). Geç Osmanlı modernleşmesinin yansımaları olarak değerlendirebileceğimiz bu toplumsal değişimlere paralel olarak devlet politikalarında da yenilikler kendini göstermeye başlamıştır. Bir önceki süreçte olduğu gibi bazı sınırlılıklar altında da olsa, kadının kamusal alandaki varlığı belirli ölçüde kabul edilmiş, kadın, sokaklar ve mesirelik alanlarda daha görünür olabilmiştir (Şekil3.6).

Şekil 3.6. 19. yüzyılda mesirelik gibi kamusal alanlarda görünür olmaya başlayan kadınlar (Ömeroğlu Arşivi, 2021)

Hem düşünsel hem de eylemsel olarak kadın konusuna yönelik bu değişim ve hareketlenme kadınların öncülüğüyle başlasa da daha sonraki süreçte devlet politikaları bu harekete kaygısız kalamamış ve dâhil olmuştur. Kadın sorunlarının yönetimler tarafından ele alınması ve bunlara yönelik bulunan çözümler ilk bakışta kadın hareketinin çabasıyla kazanılan haklar gibi görülse de temelinde mevcut siyasal şartlardaki devlet politikalarının bir parçası olmaktan öteye gidememiştir. Kimi zaman zorunluluklar kimi zaman da politik planlar çerçevesinde gelişen bu durum, dâhil oluş halinden çıkıp yönlendirici bir hal almıştır. Öyle ki kadın, özel alanı olan konuttan kamusal alana çıkmış ya da

çıkmasına göz yumulmuş, daha sonra da tasarlanmış hali olan yeni haliyle kısmi zamanlı olarak konutuna ve tam zamanlı olarak kamusal alana bırakılmıştır. Bu durum feminist söylemin temelini oluşturduğu kadın hareketinin talepleriyle çoğu zaman örtüşse de zaman zaman anlaşmazlıklara da düşülmüştür. Çünkü kazanılan ya da verilen hakların zamanlamasında ve kapsamında yönetimler söz sahibi olmuştur.

Bu noktada eğitimli kadının kamusal alanda görünürlüğünün inşasına odaklanılan ve temel kavramlarından biri kadın olan bir çalışmada, kadın hareketi ve feminist söyleme geçmeden önce ataerkil toplumsal düzeni ve bu düzen içindeki öznelerin kendilerini ve birbirlerini algılayışlarını kavramak faydalı olacaktır. Bu doğrultuda, Pierre Bourdieu'nun (Bourdieu, 2014) geleneksel dünyada varlığını fazlasıyla hissettiren, ancak günümüzde de izlerinin mevcut olduğu ataerkil toplum anlayışına dair bir sorgulamayla ürettiği "eril tahakküm" kavramını ele almak anlamlı olacaktır. Eril tahakküm, Bourdieu'nun kitabında, toplumu ve topluma ait tüm öznelerin davranışlarını biçimlendiren en önemli etmen olarak tanımlanmıştır. Hatta toplum düzeninin, eril tahakkümün devamını sağlamak için çalışan bir makine olduğu ve cinsiyetlerin bu makinenin iş gücünü tedarik eden bölümleri olduğu ifade edilmiştir. Lloyd da benzer şekilde erkek düşünme biçiminin toplumsal pratikler sonucu doğduğunu, kadınınsa kültürel kodları ile buna eşlik ettiğini ve bu ilişkinin kamusal-özel ayrımının bir aradalığı ile sağlandığına vurgu yapmıştır (Lloyd, 2021). İş bölümü olarak tanımlayabileceğimiz bu durum kadın ve erkeğe düşen faaliyetlerin, yerlerin, zamanların ve araçların pay edilmesiyle gerçekleşmiştir. Özellikle bir mimarlık tarihi çalışması için, iş bölümüyle paralellik gösteren mekânsal bölümlenme dikkat çekicidir. Bourdieu, kamusal alanın erkeklere, özel alan olan konutun kadınlara ayrılmış olması ve hatta kadına ait özel alanın içinde bile eril bölümün salon, dişil bölümün ise servis mekânları olduğu algısı tüm cinsler için eril tahakkümün biçimlendirdiği bir mekânsal ayrıma referans vermiştir (Bourdieu, 2014). Bu ayrımın nedenlerinden biri, insan bedeninin kamusal ve özel olarak tanımlanabilecek parçalarının kadın ve erkekle ilişkilendirilmesidir. Kamusal olan yüz, gözler ve ağız, karşılaşmak, yüze yüze gelmek ve söz almakla bağdaştırılıp erkeğe

atfedilmiş ve kamusal alan erkeklerin tekeline bırakılmıştır. Gizlenmesi gereken ve mahrem olan bölümler ise; saklanmak, gözleri kaçırmak ve kendini ifade etmemek şekliyle kadına ithaf edilmiş ve özel alan da kadına ayrılmıştır (Bourdieu, 2014). Bu nedenle kadınlar toplumsal hayatın en yoğun şekilde gerçekleştiği meydanlar ve pazar yerlerinden dışlanmışlardır (Bourdieu, 2014). Benzer durum belirli toplumsal ilişkilerin gerçekleştiği fiziksel sınırları olan bir kamusal mekân, sokak özelinde de söz konusu olmuştur. Kadınların kullanımı için kısıtlılıklar içeren sokakların dahi sınırlı olduğu bir ortamda "kadının yeri" olarak tanımlanan konutlarına sığınmışlardır. Oysaki toplumsal bir mekân olarak sokak, iktidarın ve toplumun cinsiyetlerle ilişkisini ortaya koyan kamusal mekânlardan biridir (Connel, 2019). Örtünme durumunun da ilişkili olduğu bu yaklaşım kadınları gizleme ve görünmez hale getirme çabasıdır. Kadınlar kendi özel alanları olan konut içerisinde bir tür hapis hayatı yaşamış, bu hapis durumu onların eylem alanlarını ve yer değiştirme imkânlarını kısıtlamıştır. Kadınların bu durumunun aksine erkekler başta kamusal alan olmak üzere çok daha fazla eylem alanına sahip olmuşlar ve yer değiştirme fırsatı bulmuşlardır (Bourdieu, 2014). Böylelikle kamusal alandan ve toplumları ilgilendiren başlıca konulardan uzak tutulan kadın, konutun içinde sadece soyunun biyolojik ve toplumsal üretimi ile ilgili eylemlerle görevlendirilmiştir (Bourdieu, 2014). Bu durum, eril tahakkümün en çarpıcı durumlarından birinin gözler önüne serilmesine neden olmuştur. Feminist söylemin iddia ettiği şekliyle yalnızca erkekler tarafından ötekileştirildiği düşünülen kadınlar bu durumun aksine, tahakküm altında kaldıkları uzun zaman dilimleri sonunda öteki olmayı sorgulamaz hatta kabul eder hale gelmiştir. Kamusal mekânın dışına itilen, kamusal mekâna yaklaşması dahi şiddetli tepkilere ve linçlere maruz olan kadınlar, onlara dayatılan bu agorafobiyi benimsemişlerdir. Kamusal alanın yasağı kalksa bile tahakkümün oluşturduğu tedirgin edici ruh hali nedeniyle, yasağı devam ettirmek, kadınların taraftarı oldukları ve sürdürmek istedikleri bir olgu haline gelmiştir. Sorun görmedikleri ve bu yüzden de sorgulamadıkları bu ruh hali nedeniyle bir yerden sonra kendi kendilerini kamusal alanın dışında bırakmışlardır.[7] Bahsedilen

[7] Kadın konusuna değinirken feminist söylemin yanı sıra toplumun cinsleri tarafından eril düzenin tarihsel süreçteki algılanışına ışık tutmakta fayda görülmüştür. Bu algılanış tavrının bir ürünü olan "eril tahakküm" kavramı, kadının, erkeğin veya devletlerin toplumdaki düşünsel reflekslerini biçimlendiren başlıca etmen olarak ele alınmıştır. Durkheim'in 'sınıflandırma

agorafobinin günümüzde dahi pek çok kadında mevcut olduğu gözlenebilmektedir. Kadın ve kamusal alan arasındaki tarih içinde gelişmiş bu gerilimli ilişki, özel ve kamusal alan arasındaki ayrım için kadının mı yoksa toplumun mu benimsediğini bilemediğimiz belirsiz sınırları kavramayı zorlaştırmıştır (Tuncer, 2015).

Bu düşüncelerden yola çıkarak tüm dünyada kendini göstermeye başlayan kadın hareketinin yansımaları Osmanlı Devleti'nde de eş zamanlı olarak hayat bulmuştur. Osmanlı kadınlarının sorunları her ne kadar Avrupa'daki kadınların sorunlarıyla birebir benzerlik göstermese de bu coğrafyada da dünyadaki örnekleriyle benzer zamanlarda kadınlar toplumsal düzendeki yerlerine yönelik şikâyetlerini dile getirmeye başlamıştır. Uzun yıllar boyunca özel alan olarak nitelendirilen konutta sıkışıp kalmış olan Osmanlı kadını, 18. yüzyılla beraber kamusal alana dahil olma eğiliminde bulunmuş ve bunu kısmi anlamda eyleme dökmüştür. Ancak bu eylemin gerçekleştiği alanın erkek ve kadının karşılaşabildikleri gerçek bir kamusal alan olmasına izin verilmemiştir. Kadının özel alanı olan konuttan çıkmasının dahi söz konusu olmadığı Osmanlı toplumsal hayatından beklenen dönüşüm elbette ki bir çırpıda olamamıştır. Müslüman olan Osmanlı toplumunun şeriat kanunlarıyla yönetilmesinin yanı sıra özellikle ataerkil bir toplum düzenine sahip olması ve bu toplumsal düzenin barındırdığı mahremiyet algısı bahsi geçen dönüşümün hızlı gerçekleşememesinin başlıca nedenleri olmuştur. Eril düzenin ve dinin beslediği mahremiyet olgusu ile eylem ve düşünsel alanları sınırlandırılmış toplumsal cinsiyetlerin var olduğu bir toplumda, özellikle kadınlar için hak talebinde bulunmak, geleneklere ve dine karşı çıkmak ile özdeşleştirilmiştir. Bu durum gerek toplum içinde gerekse de kadınlar arasında aşılması gereken önemli bir düşünsel engel olmuştur. Böylelikle topluma hâkim olan eril düzen ve dini inanç, erkeği kamusal olan her şeyin tek öznesi olarak tanımlarken, kadının rolü adeta konutun içerisinde soyunun biyolojik üretimi ve aile bireylerinin ihtiyaçlarını yerine getirmek ile tariflenmiştir. Hatta toplumsal hayatın içinde yer alamayan kadın, ona ait olduğu düşünülen konutun içinde de

biçimleri'nin bu kavram üzerinden sorgulandığı ve tarihsel bir toplum olan Kabil Berberilerinden günümüze bilinçsizce sürdürülmüş tahakküm hali ortaya konmaya çalışılmıştır. Bknz. (Bourdieu, Eril Tahakküm, 2014).

sınırlandırılmıştır. Öyle ki 19. yüzyılda kaleme alınan Mecelle'de *"Makarr-ı Nisvân"* ifadesi ile kadına ait mekânlar mutfak, kuyu başı ve konutlara ait avlular ile sınırlandırılarak tanımlanmıştır (Alkan M. Ö., 1990). Kadın ve çocuğun mahremiyeti odağında gelişen mekânsal ve yapısal kurgu, konutun yani özel alanın daha dişil bir karakteri olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Ev daha çok kadına ve çocuğa ait bir alan iken, sokak erkeğe aittir. Kadının evden çıkması istisnai durumlarda gerçekleşen bir durumdur. Yakın akrabaların ağırlandığı aile davetleri dışında kadın ve erkeğin bir arada sosyalleşmeyi başarabildiğinden söz etmek genellikle mümkün olmamıştır. Hatta evde bile, erkek "kahve odası" veya "selamlık" bölümünde sosyal çevresini ağırlarken, kadın "harem" bölümünde diğer kadınlarla bir araya gelmiştir. Ancak bunun bütün aileler için mümkün olduğu söylenemez. Harem ve selamlık mekânlarına sahip bir konutta yaşama şansına sahip olmayan gelir düzeyi düşük ailelerde kadınlar, ancak erkeğin işe ya da ibadete gittiği zaman dilimlerinde evlerde toplanarak sosyalleşebilmişlerdir. Bir başka çözüm olarak da kadın kahvehanesi olarak adlandırılan hamamlar, kadınlar için alternatif bir sosyalleşme alanı oluşturmuştur. Fakat bu kamusal alan da belirlenen zamanlar, süreler ve kurallar içinde sınırlandırılarak kadına sunulmuştur. Kadınla erkeğin konutta dahi bir araya gelişinin kurallar çerçevesinde geliştiği bir toplumsal düzende konutun içinde de erkeğe ve özellikle de kadına sınırlar çizilmiştir (Mikhail, 2014). Ancak kadınların kamusal alanda görünür olma eğilimlerinin belirmeye başladığı 18. yüzyılda, konutta erkeklerin kullanımına ait olan selamlık odasının orta ve üst gelir düzeyine sahip ailelerin konutlarında bile az sayıda bulunduğu tespit edilmiştir (Özkaya, 2015). Bu durumun Osmanlı kentinde artan kahvehane sayısıyla bağlantılı olduğu akla gelmektedir. Kahvehanelerin artışıyla selamlık mekânını terk eden erkek, kadının ev içindeki özgürlüğünün ve sosyalliğinin arttığı düşüncesinin somut bir göstergesi olarak görülebilir. Eril düzenin hâkim olduğu bir toplumda kadın, kendi özel alanında dahi erkeğin konuttan uzaklaşması ile özgürleşmeye adım atmıştır.

«Kadınların tarihi, baskı altına alınışlarının tarihi olduğu kadar, bu baskılara, dışlanmaya, sadece ev içiyle sınırlandırılmaya direnişin de tarihidir. Andree MITCHEL, Kadın Çevresi, 1984» (Çakır S. , 2016)

Bu düşünceden yola çıkarak Osmanlı 19. yüzyılında kadın toplumsal öznesine yönelik siyasal kararlar ile kamusal bir dönüşüme girilmiştir. Kadın eğitimini temel alan dönüşüm sürecinde kadının kamusal alanda görünür olma hali meşrulaşmıştır. Ancak yine de bu görünürlük hali yenidir ve toplumsal açıdan eski alışkanlıklardan ve geleneklerden vazgeçebilmek bir çırpıda mümkün olamadığı için kamusal alana çıkan kadın için kamusal alanda ayrı mekânlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Kadınların kullanımına sunulan mekânlarda kadına özel "mahrem" bölümler oluşturulmuştur (Çakır, 1999b, s. 86). Bu oluşum da yeniden inşa etmek yerine, mekânı dönüştürmek üzerine kurgulanmıştır. Söz gelimi kamusal alana dahil olan pek çok kadının kullanımına izin verilen tramvaylarda mekânın bir perde aracılığı ile ikiye bölünerek erkek ve kadın kullanımına ayrıldığı, yani mekânın ihtiyaca yönelik dönüştürüldüğü bilinmektedir (Toprak, 2016) (Şekil 3.7). Mekânın işlevine ve kullanımına yönelik bir dönüşüm olan bu tavır pek çok mimari yapıda da kendi göstermiştir. Hamamların ve mesirelik alanların belirli saatlerde kadın ve erkek kullanımına ayrılması, camilerde mekân bütünlüğü kaygısı güdülmeden total mekânın bir bölümüne iliştirilen kadınlar mahfili ve 19. yüzyıl konutunda harem ve selamlık bölümlerinde bazı sanat tarihi unsurları dışında mekânsal bir farklılaşmanın bulunmaması bu tavrın diğer örnekleri olarak yorumlanabilmektedir.

Şekil 3.7. Tramvaylarda mekânın kadın erkek kullanımına yönelik dönüştürülmesi (Ekinci E. , 2018)

Kadınlar için erkeklerden ayrı mekânlara ihtiyaç duyulmuş, ancak bu ihtiyaç erkekler tarafından terk edilen mekânlar ile giderilmiştir. Kadınların kamusal alana dahil oluşu ile başlayan yeni süreç yeni mekânları erkeklere tahsis etmiş, kadınlar da eski mekânlara adapte edilmiştir. Bu durumla paralellik göstererek başkent ve taşrada tesis edilecek kadın eğitim kurumları için de öncelikle erkek eğitim kurumlarının yer aldığı şehirler seçilmiş ve çoğunlukla erkeklerin kullandığı binalar kızların kullanımına bırakılmıştır. Kadın eğitimi, üzerine çok düşünülen ve tartışılan bir konu olmasına rağmen, kadınlar özelinde mekânsal anlamda bir üretimin varlığına şüpheyle yaklaşmak gerekir[8]. Bu nedenle Osmanlı kenti ve toplumu için eğitimli kadının kamusal alanda görünürlüğü eylemsel olarak gerçekleşmiş, ancak imar hareketlerinde türeyen özel bir kamu yapısı olarak kendini gösterememiştir.

Ayten Alkan, "Mekânın; toplumsal olarak üretildiği, olayların geçtiği yer ile toplumsal faillerin ve davranışsal birimlerin yöneldiği şey olma özellikleri arasındaki diyalektiğin ürünü olduğu, toplumsal faillerin etkinlikleriyle (yeniden) yapılandığı, (yeniden) üretildiği ve dönüştüğü, dolayısıyla toplumsal faillerin nesnel ve öznel deneyimlerinin mekâna anlam yükleyip onu (yeniden) tanımladığı, öte yandan mekânsal biçimlerin de faillerin davranış kalıplarında belirli etkiler yarattığı ve bütün bu süreçlerin belirli yapısal ve tarihsel koşullar altında gerçekleştiğinin altını çizen kuramsal kavrayış…" tanımı ile kültürel sermayenin dışında kaldıkları düşünülen cinsiyet ilişkilerinin, iktidar eylem alanlarının mekânsal kapsamını belirleyen ve bazı iktidar araçlarının mekânsallaşmasını sağlayan dinamikler olarak ele alınması gerekliliğine vurgu yapmaktadır (Alkan A. , 1999).

Mekânın ve kentin toplumsal özneler ve iktidar ilişkisi bağlamında cinsiyetler üzerinden ele alınışında, özellikle kamusal alanda giderek görünür olan kadın ile yeniden tanımlanır hale gelmesi mekânsal sınırların benzer şekilde süreç içinde yeniden çizilmesiyle mümkün olmuştur. Mekân ve özellikle kadın ve erkeğin karşılaştıkları kamusal mekân, kadın ve erkek eylemlerini kapsarken aynı zamanda sınırlamaktadır (Şekil 3.8). Ayrıca iktidarla toplumsal öznelerin

[8] Çalışmanın 4. Bölümünde detaylıca yer verilmiş olan bu konuya ilişkin çok sayıda örnek de bulunabilir.

ilişkisinin biçimlenişi konusunda ipuçları verir. Bu durum, mekânın ve kentin, ataerkil devlet politikalarının izlerinin taşıyan fiziksel mekândan, toplumsal mekâna dönüştüğünü söylemeyi mümkün kılmıştır (Çakır S. , 1999b).

Şekil 3.8. 19. yüzyılda kadın ve erkeğin karşılaştığı kamusallık örüntüleri (Ömeroğlu Arşivi, 2021)

Kadının kamusal mekâna dahil oluşu ve bu mekânları kullanımına ilişkin sınırlılıklar, ataerkil düşünce yapısıyla ve çoğunlukla erkekler tarafından oluşturulmuş iktidarlar, devletler tarafından belirlenmiştir. Kadının toplumun, devletin ve kültürün temelini oluşturan bir simge olarak görülmesi, onun eğitim, sosyal, ekonomik ve cinsel anlamda denetlenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda özel ve kamusal alanlar da iktidarın benzer denetleme refleksinin bir ürünü olarak biçimlenmiş ve örgütlenmiştir. Kadın ve erkek mekânları birbirinden ayrılmıştır. Özel alan için bile sorunlu olan bu durum özellikle toplumun biçimlendirdiği kamusal alanda çarpıcı şekilde görünür olmuştur. Cinsiyet rolleri mekânın örgütlenişinde önemli rol oynarken, "kadın alanı" olarak tanımlanabilecek belli mekânların oluşmasıyla bu örgütleniş sınırlandırılmıştır (Çakır S. , 1999a).

Tüm bu düşüncelerden hareketle kadın talepleri, iktidar politikaları ve toplumsal zorunluluklar sonucu kamusal alana dâhil olan kadın, Geç Osmanlı Modernleşmesindeki kadın öznesi özelinde üretilmiş mekânlardansa dönüştürülmüş mekânlarla buluşmuşsa da bu süreçte kadının görünürlüğü bağlamında farklı kamusallık deneyimleri yaşaması söz konusu olmuştur. Çeşitli talepler ve zorunluklar nedeniyle kamusal alana dahil olan kadınlar cemiyet, basın, eğitim, ekonomik, toplumsal ve siyasal faaliyetler içinde yer almaya başlamışlardır. Tüm bu faaliyetler, kadının kamusal alandaki görünürlüğünün

inşasına katkı sağlarken, bahsi geçen kamusallık deneyimleri de kadın öznesi üzerinden yeniden biçimlenmeye başlamıştır. Geç Osmanlı Modernleşmesinde örgütlenen kadın cemiyetlerinin faaliyetleri, oluşan basın kuruluşları, kurulan eğitim kurumları, savaş nedeniyle kadın iş gücüne duyulan ihtiyaç ve milli mücadele yıllarında meydanlarda siyasal söylemleriyle boy gösteren kadınlar kamusal alanın alışılmamış toplumsal öznesi olarak toplumsal alanda rol üstlenmiş ve görünür olmuşlardır.

Şekil 3.9. 19. yüzyılda kadınlar için yeni kamusallık deneyimleri (Ömeroğlu Arşivi, 2021)

Osmanlı kentinde mekânsal olarak tam anlamıyla karşılık bulamamış kadın öznesi, farklı kamusallık alanlarına dahil olarak farklı kamusallık deneyimlerinin önemli aktörlerinden biri olmuştur (Şekil 3.9). Öncesinde sokağa çıkması dahi sınırlılıklar içinde belirlenmiş olan kadın, bu dönemde okula ve işe gitmek için sokaklara, kadınların sorunlarını konuşmak için gazete ve dergi sayfalarına ve birlik-beraberlik çağrısı yapmak için miting meydanlarındaki kürsülere çıkmış ve kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşası için önem arz eden farklı ve yeni kamusallık deneyimleri gerçekleştirmişlerdir.

3.1.2. Kadının görünürlüğü ve kültür

Ataerkil düzenin içinde biçimlenmiş olan devletlerin bilinçaltında yatan tahakküm hali kadın konusundaki tahayyüllerini de belirli sınırlar içinde şekillendirmiştir. Eril bakış açısının yeniden üretilmesi için en uygun platform olarak aile kurumu tercih edilmiştir. Çünkü hukuki olarak da güvence altına alınmış bir kurum olan aile, kadın ve erkeğe yönelik iş bölümüne ev sahipliği

yapan ve bu iş bölümünün de cinsler tarafından meşrulaştırıldığı, toplumun temel birimi olarak kabul görmüştür. Bu iş bölümü; erkeğin kadın, yetişkinin ise çocuk üzerinde söz sahibi olma haline dayanmakta olup, kendi içinde denetlendiği fikri benimsenmiş ve yönetimler tarafından ahlakla ilişkilendirilen bir düzeni tanımlamıştır. Böylelikle geleneksel dünyadakine benzer ancak yaptırım araçları (aile hukuku ve medeni kanunlar gibi) farklı olan modern devletler de ataerkil aileyi ahlaki düzenin temel dinamiği kabul etmiş ve toplumsal düzenin modelini oluşturmak için pilot alan olarak seçmiştir.[9] Ancak toplumsal düzene ait bu modelin bir öznesi olan kadın, geleneksel örneklerden farklı olarak modern devletler tarafından sosyal devletle ilişkilendirilmiştir. Böylelikle kadın, devlet için siyasal bir figür haline getirilmiş ve tahayyül edilen sosyal devlete hizmet eden ve hizmet alan bir özneye evirilmiştir. Siyasal erk olan devletin aile üzerinden biçimlendirdiği kadın figüründe dolaylı yoldan eril düzeni sürdürme eğilimi söz konusudur. (Bourdieu, 2014).

Çalışmanın temel konulardan biri olan kadın konusu pek çok alanda ve farklı boyutlarıyla düşünürler ve araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Özellikle modern dünyaya ait bir refleks olarak gelişen her obje ya da öznenin tarih yazımı, toplumsal bir özne olarak ele alınan kadın için de geçerli olmuştur. Gerek içinde bulunduğumuz coğrafyada gerekse de dünyada yakın bir tarihe kadar toplumun bir öznesi olarak görülmeyen ve bu nedenle varlıkları sorgulanmayan kadınların 18. yüzyılla beraber toplumun ve aynı zamanda tarihin parçası olduğu fikri doğmaya başlamıştır. İlk olarak varlıklarının farkına varan kadınlar, bu durumu topluma da ifade etme ihtiyacı duymuşlardır. Kadının ona ayrılan mekân ve zamanlarda ve yine onunla özdeşleşmiş görevlerle meşgul olarak geçirdiği çok uzun bir süreden sonra bu farkındalık hali modernleşmekte olan dünya için yeni olan pek çok şeyden biridir. Farkındalıkla başlayan bu yeni durum 19. yüzyılda kadınların toplumun aslında o güne kadar tek öznesi olan erkekler gibi haklara sahip olduklarını dile getirdikleri "kadın hak arayışı hareketi" ile devam etmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Geleneksel dünyadan modernizmin kendini hissettirmeye başladığı

[9] Devletler tarafından kadın ve erkeğin toplumsal düzendeki yerinin aile ve eğitim üzerinden kurgulanmasının çarpıcı olduğu fikrine varılmıştır. Bu bağlamda demokratik yönetimlerin aile üzerine odaklandığı toplumsal politikalara dikkat çekmenin yararlı olacağı düşünülmüştür. Bknz. (Lenoir, 1996)

18. yüzyıla kadar, toplumun hangi kesiminden olursa olsun, ataerkil bir dünyada kendine ayrılan kadarıyla yaşayan kadınlar için de yeni olan bu durum, bir başkaldırı hali ve kadın hareketinin düşünsel alt yapısını oluşturan "feminist söylemin" ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bu noktada, tarihsel süreç izlendiğinde özellikle erken modernleşme döneminde kadınların devlet politikasıyla kazandığı hakların zeminini oluşturan dinamiklere değinmekte fayda görülmektedir. Osmanlı Devleti'ni kurtarmaktan Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmaya giden süreçte toplumsal düzende cinsler arasındaki algıları ve ilişkileri şekillendiren etmenlerden biri kadın hak arayışı olmuştur. Bu bağlamda kadın hak arayışının düşünsel arka planını oluşturduğuna inanılan ve tüm dünyada etkisini göstermeye başlayan Feminizm, Osmanlı'da da özgürlükle ilişkilendirilmiş ve kadın ile erkeğin toplumsal yaşamda eşit koşullara sahip olması ve kadının erkek olmadan kendi ayakları üzerinde durabilmesi olarak ifade edilmiştir. Konut içinde sıkıştırılmış, cahil bırakılmış kadınlar için yeni ve çarpıcı olan bu düşünsel söylem "Hürriyet, Müsâvat, Uhuvvet" kavramlarıyla dile getirilmiş ve toplumun bazı kesimlerince benimsenmiştir.[10]

Kadın hakları açısından erken modernleşme olarak nitelendirebileceğimiz bu dönemde kendini göstermeye başlayan ve kadın figürü üzerinden devlet iradesiyle gerçekleşen değişimlerin arka planında, "yeni aile" ya da "milli aile" yaratma düşüncesini içeren siyasal bir tavır yer almıştır. Ancak "yeni" ile ayak uydurma ve özünü kaybetme arasında git gel yaşayan gerilimli ilişkiden türeyen "yeni kadın", "yeni aile" ve "milli aile" gibi kavramlar birçok konuda olduğu gibi devletin kadın konusundaki yaklaşımlarının asıl amacını ortaya koymuştur. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanıyla toplumsal ve yönetimsel anlamda kalıcı değişimlerin gerçekleştiği bir ortamda, özü kaybetmeden çağı yakalamak ve yeniye ulaşmak için ailenin önemi üzerinde durulmuştur. Aile kurumunun devletin ve toplumsal yaşamın yansıması olan en küçük birim olduğu düşüncesinden yola çıkılarak bu dönemde kadın öznesi ile mahrem olan aile

[10] Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet kavramları altında şekillenen Türkiye'deki feminizm hareketinin başlangıcı olan II. Meşrutiyet dönemindeki gelişmeler önem arz etmektedir. Osmanlı ve Erken Cumhuriyeti içeren süreçte kadın hareketini ve feminist söylemi kavramak için bu tarihsel süreci irdelemek faydalı olacaktır. Bknz. (Toprak, 2016).

yaşamının kamusallaşması üzerinde durulmuştur. Bu değişimin de o güne kadar konuta sıkıştırılmış ve cahil bırakılmış kadının da kamusallaşmasıyla mümkün olacağı fikri savunulmuştur. Aslında "yeni aile" için tahayyül edilen kadın figüründe genel olarak kadının biyolojik üretimi üzerine odaklanılmıştır (Toprak, 2016). Eril iktidar tarafından kadının anne kimliği üzerinden biçimlendirilen dolaylı siyasal figürün görevi çağdaş yeni nesiller yetiştirmek üzerinden tanımlanmıştır. Ancak kadının mevcut haliyle bu görevini yerine getiremeyeceği, bu nedenle ivedilikle kadının eğitimine odaklanılması gereği ortaya çıkmıştır. Böylelikle 19. yüzyıla kadar eril düzenin söz konusu olduğu toplumsal hayatta ve aile kurumunda söz sahibi olamayan kadın, devlet eli ile milli politikanın amacına hizmet edecek dolaylı bir özne haline getirilmiştir (Şekil 3.10).

Şekil 3.10. Toplumsal bir özne olarak anne kimliğinin yanı sıra kamusal alanda görünür olamaya başlayan kadın (Ömeroğlu Arşivi, 2021)

Erken modernleşme sürecinde gelişen basın yayın organları aracılığıyla kadınların sorunlarının dile getirilmesi ile geniş kitlelere ulaşarak bu konuya yönelik farkındalık oluşturma maksatlı uygun platformlar bulunmuştur. Bu basın-yayın organları arasında, kadın haklarını tartışan ve dile getirenlerin, Osmanlı aydını olarak öne çıkan reformcu erkekler ve çoğu devletin üst sınıfında ve yöneticileri arasında yer alan ailelere mensup reformcu kadınların kurduğu dernekler olduğu görülmüştür (Sancar, 2012).

Geç Osmanlı modernleşmesinde kadın hareketinin düşünsel sürecinin inşasında ve eyleme dökülüşünde, kadın öznelerin rolünün sınırlı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira konu alınan süreçte kadın öznenin toplumsal ve siyasal rolü Beauvoir'un (1993) "…kadınlar, kendi tasarılarını yansıtan herhangi bir

erkek miti kurmamış oldukları…" içindir ki "…hala erkeklerin rüyalarıyla rüya görürler." şeklindeki ifadesinde de olduğu gibi doğrudan ya da dolaylı olarak erkek özneler tarafından biçimlendirilmiştir. Sözgelimi eğitimden mahrum bırakılmış kadınların çoğunlukta bulunduğu bir toplumda, kadınlar arasındaki okuma yazma oranının ve entelektüel seviyenin oldukça yetersiz olması göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Bu nedenle kadın haklarının, entelektüel erkekler ve eşleri aracılığıyla, onların sahip oldukları toplumsal statüdeki avantajlarıyla savunulması, değişime yönelimde, eril düzene temellenen bir toplumla yüz yüze olunduğu gerçeğini çarpıcı olarak ortaya koyar. Reformcu erkekler kendi medeniyet tanımları altında farklılaşan kadın figürü üzerinden kadın sorunlarını dile getirmişlerdir. Genel olarak bu erkeklerin, kadınların erkekler ile eşit düzeyde eğitimden ve kamusal alandan faydalanamamalarının büyük bir sorun olduğu konusunda hemfikir oldukları gözlenmiştir. Söz konusu erkekler, toplumsal yaşamda erkeğin yalnız kalmasından kaynaklanan rahatsızlıklarını dile getirmişler ve bu nedenle kadınların toplumsal hayata katılmalarının gerekliliği konusuna dikkat çekmişlerdir. Devlet politikalarının gelişiminde de etkili olan Osmanlı aydınını oluşturan bu erkekler, kadının toplumsal hayata dahil oluşunu da daha önce belirtilen şekliyle "yeni aile" üzerinden tahayyül etmişlerdir (Sancar, 2012). Reformcu kadınların süreçteki tavırları ise, II. Meşrutiyetin İlanı'na kadar kadınların da erkekler ile eşit haklara sahip modern ve bağımsız bireyler olabileceği üzerine odaklanırken, II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e kadar da talep ettikleri hakların sınırları ve kapsamlarını şekillendirmek üzerinedir. Bu hareketin daha çok kadın dernekleri üzerinden ilerlemesi, geleneklere bağlı bir toplum olan Osmanlı'da hanedan kadınlarının vakıf kurma eğiliminden gelen bir alışkanlık olduğu düşüncesini akla getirir. Bu nedenle kadın dernekleri, hanedan kadınlarının vakıflarında olduğu gibi dişil bir eylem alanı olarak nitelendirilmiş ve kabul görmüştür. Kadınların toplum için gerekli olduğunu kanıtlamak amacıyla hareket eden dernekler ve bazılarına ait yayın organları, çoğunlukla toplumun yardıma muhtaç kesimiyle ilgilense de, reformcu erkekler gibi bunlar da kadınların eğitimine ve çalışmak koşuluyla kamusala alana dahil olması gerekliliğine vurgu yapmış, buna yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu duruma paralel olarak savaşlar nedeniyle erkek nüfusun azalması kadın derneklerinin pek çok alanda daha aktif rol

almasını sağlamış, kadının toplumsal hayatta ve kamusal alanda görünürlüğünü zorunlu kılmıştır. Millî mücadele yılları, bu zorunluluğun gittikçe artmasının karşılığı olarak kadınların devlet kurumlarında memuriyetlerinden, miting alanlarındaki milli mücadeleye çağıran konuşmalarına kadar toplumsal hayatta önemli bir özne olduklarını kanıtladıkları ve meşrulaştırdıkları bir süreç olmuştur. Ancak bu süreçteki varlıklarının kabul görmesi ve önemine rağmen kadınlar, Cumhuriyet'in ilanıyla beraber hukuki alanda haklarını elde etseler de siyasal alanda talep ettikleri haklarına ulaşamamışlardır. Çünkü milliyetçi reformcu erkeklerin aile üzerinden tahayyül ettiği modern kadın figürü her ne kadar siyasal bir nesne olarak nitelendirildiyse de siyasal bir özne olarak görülmemiştir. Cumhuriyet'le birlikte de eril düzene ait eril iktidarın söz sahipliğinde kadınlar için toplumsal roller biçilmiş ve dişil alanlar tanımlanmış ve bu alanlar, siyasal alanın dışında bırakılmışlardır (Sancar, 2012).[11]

3.2. Kadın Eğitiminin İnşası

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde değişen toplumsal ve siyasal algıların bir ürünü olarak kamusallık kavramının "aleniyet" anlamı yerini "düveli", yani devletle ilgili olma haline bırakmıştır. Bu tarihten sonra kamusallık algısı farklı bir boyut kazanmış ve artık devletle ilişkili olan kamusallık, devletin kontrolü ve planları altında şekillenmeye başlamıştır. Özellikle eğitim alanındaki yenilikler ve kadınlara tanınan eğitim hakları ile kadınlara yönelik ev içi eğitim, kamusal eğitime evirilmiştir. Osmanlı yönetimi tarafından gerçekleştirilen bu değişim sayesinde kadının toplumsal yaşama olumlu şekilde dahil olabileceği öngörülmüş ve kamusallığın yeni biçimleri devlet eliyle meşru hale getirilmiştir (Akşit, 2009).

Görüldüğü üzere kadının kamusal alandaki görünürlüğüne zemin hazırlayan Tanzimat Fermanı ve sonrasındaki süreç, Osmanlı siyaset ideolojisindeki "değişim"i ve bununla beraber pek çok durumun "aynı kalışı"nı da görünür kılmıştır. Bu süreçte birbirinden kesintisiz siyasal ve toplumsal değişimler yaşanmıştır. Ancak toplumsal ve siyasal alışkanlıklara dayanan yönetsel

[11] 1870 ile1935 yılları arasını erken modernleşme süreci olarak ele alındığı ve feminst söylemin bakış açısıyla ortaya konduğu çalışma. Bknz. (Sancar, 2012)

refleksler, adalet ve eşitlik kavramlarına yüzeysel yaklaşılmasına neden olmuş ve modernleşmenin getirdiği değişimle temas bu yaklaşımla biçimlendirilen reformlarla sağlanmaya çalışılmıştır. Mevcudun üzerinden inşa edilmeye çalışılan bu yeni toplumsal değişim için tahayyül edilen reformların gerçekleştirilebilmesi mevcut bilgideki eksiklikle ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda bilginin kavranışı da değişmiş ve doğru bilginin kaynağı olarak Avrupa'da var olan bilgi kabul görmüştür. Bu bilgiyi alma, sorgulama ve aktarma görevi de yeni bir siyasal yaklaşımla Tanzimat aydını tarafından üstlenilmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde reformlar Tanzimat öncesinde gerçekleşmiş olsa bile, Tanzimat ile birlikte yalnızca padişah ve sadrazam değil, Osmanlı aydınlarından oluşan bürokratlar da yönetimde söz sahibi olmaya başlamıştır (Ortaylı, 2018). Böylelikle Osmanlı aydını, eğitilmesi gereken topluma aktarılan yeni doğru bilginin doğru yönde olup olmadığını denetleyen kişidir artık. Doğru bilgiyi Avrupa'dan alan Tanzimat aydını, kendine biçtiği bu konum ile devletin iktidarını da yeniden biçimlendirebilme şansını bulmuştur. Bu düşünceden yola çıkarak, Osmanlı aydını ve bürokratları, kendilerinde doğru bilginin eksikliği nedeniyle Avrupa'dan farklı olunduğunu savunmuş ve bu nedenle modern bilime hayranlık içeren anlamlar yükleyerek, farklılığı gidermenin tek yolunun bu bilgiye ulaşmak olduğunu düşünmüşlerdir. Böylelikle Osmanlı eğitim sisteminde değişime gidilmiş, "ulûm ve fünûn", "ilim ve maarif"e evirilmiştir. Avrupa'nın doğru bilgisinin aktarılacağı yeni eğitim yapıları gündeme gelmiş ve bu yapılarla 19. yüzyıl Osmanlı siyasal yapısının görünür olması da amaçlanmıştır. Böylelikle Avrupa'ya varlığını kanıtlamayı, görünür olma haliyle ilişkilendiren yeni siyasal algı, eski alışkanlıklardan beslenen Şarkiyatçı söylemin içinde yeniden kurgulanmıştır (Akyürek, 2011).

Bu noktada Osmanlı Devleti'nin yeni yönetsel refleksleri reformların ve değişimin gerçekleşebilmesi için iktidar araçları olan özne, yöntem ve eylem alanlarına ihtiyaç duymuş ve bu araçları yeniden kurgulamıştır. Çünkü önceki dönemde aşkın olan iktidarın varlığı, Tanzimat ile beraber görünür olarak inşa edilmesi gereken bir hal almıştır. Bu nedenle 19. yüzyılda, modernleşme ve daha çok Batı'daki bilginin etkisi altındaki Osmanlı da gerçekleşen yenilikler, amaç ve niteliklerinin kavranıp içselleştirilmesinden ziyade, görünürde yapılan

düzenlemelerle gerçekleştirmeye çalışılmıştır. Buna bağlı olarak, özellikle Osmanlı yönetiminin "modern olan" ve "örnek alınan" ile arasındaki bütünleşme çabası biçimsellikler (giyim, kuşam, bina vb.) üzerinden yüzeysel bir şekilde gerçekleşmiştir. Yeniyle biçimsellik üzerinden gelişen bu yüzeysel ilişki eğitim sistemi üzerinde de kendini göstermiş ve Osmanlı'nın geleneksel dünyadaki eğitim anlayışı, bu yüzyılda yerini sınırlılıklar içinde de olsa laik anlayışa bırakmıştır. Bu noktada yeni olan ile gerçekleşen bu sorunlu temasa rağmen, toplumsal ve siyasal değişimde kadın, yeni bir toplumsal ve kamusal özne olarak seçilmiş ve laikleşen eğitim başta olmak üzere kadın özne odağında gerçekleşen olumlu sayılabilecek değişimler vuku bulmuştur. Eğitimin yanında, Osmanlı kadını ve aile yapısı üzerinden gelişen ve eşitlik, miras, evlenme ve toplumsal yaşama dâhil olma gibi o güne kadar dile dahi getirilmemiş olgular bir iktidar politikası olarak tartışmaya açılmıştır. Böylece Geç Osmanlı Modernleşmesinde toplumsal değişim, alışılmışın dışındaki kadın özne üzerinden de biçimlenmeye başlamış ve kadının toplumsal hayattaki görünürlüğü söz konusu olmaya başlamıştır. Fakat kadın tarihi ve eğitimli kadının kamusal görünürlüğü için önemli bir dönüm noktasına işaret eden bu değişim, çok geçmeden, alışılmış denetleme ve kontrol etme refleksini uyandırmıştır (Kanat, 2018). Tanzimat dönemi reformları gerçekleştirilirken yeni eğitim yapılarının oluşumu ve kadına verilen eğitim hakkı ile aslında bu değişimin kontrolü elde tutulmak istenmiştir. Bu düşünceden hareketle, eğitim alanındaki genel veya kadın odaklı tüm düzenlemeler, 19. yüzyıldaki reformların kontrollü şekilde devam ettirilmesi için başlıca unsur olarak görülmüştür. Çünkü devlet, bu eğitim kurumlarının mezunlarının, diğer kurumlarının memurları olacağı öngörüsüne sahip bir yol izlemiştir.

Bu bağlamda 19. yüzyılda Tanzimat'ın ilanı ile kadınların eğitimi sorunu üzerine geliştirilen tartışmalar ve yeni kurumlar kadınların eşitlik arayışı için önemli bir adım olmuştur. Islahat fermanıyla pekişen bu değişim süreciyle beraber özelikle eğitim alanında kadınlara yönelik yenilikler tarihsel süreçte kadınların "Müsavat"ı için kayda değer olmuştur.[12] Bu sürece kadar yalnızca sıbyan

[12] Dünya genelinde ise kadının toplumsal hayatta yeni bir özne olarak görünür olmaya başlaması 18. yüzyıl sonrasında gerçekleşen Fransız Devrimi, Sanayi İnkılabı, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi gibi gelişmelerle mümkün olabilmiştir. 19. yüzyılla beraber kadınlar

mektebi düzeyinde eğitim alabilen kadınların, Tanzimat ile beraber erkekler ile (sınırlılıklar içerse de) eşit düzeyde eğitim almalarının gerekli olduğu düşüncesi doğmuş ve değişen devlet politikaları sonucunda kadının kamusal alana kısmi de olsa dâhil oluşunun temelleri atılmıştır (Kurnaz, 2011). Kadınlar arasında okuma yazma oranının oldukça düşük olduğu 19. yüzyılda okuyabilen ve söz söyleyebilen kadınlar, bulundukları sosyokültürel sınıfların sağladığı avantaj ile eğitim alma şansı yakalayan kadınlardır. Kadın hareketlerinin ve cemiyetlerinin başını çeken bu eğitimli kadınlar aynı zamanda devlet için gerekli olan pozisyonlarda görev almışlardır. Söz gelimi memuriyet kadrolarında yer alan kadınların çoğunluğunun başkent İstanbul başta olmak üzere yoğunlukla il merkezlerinde eğitim alma fırsatı buldukları, sosyokültürel ve ekonomik açıdan belirli bir seviyenin üzerinde yer alan ailelere mensup oldukları tespit edilmiştir (Özger, 2012). Bahsi geçen kadınların öncülüğüyle erken modernleşme döneminde kadınların eğitimi, kadın hareketinin söylemlerinde ve devletin gelecek planlarındaki kadın hakları gündeminin başlıca konularından biri arasında yer almıştır.

Sözü edilen değişim öncesinde kadınlara yönelik eğitimin aile ve akraba ile şekillenerek ev içi ile sınırlandığı söylenebilir (Aytaç, 2002). Ekberiyet kavramı ile ifade edilebilecek yaş hiyerarşisine dayanan evi içi eğitim, hane içinde yaşça büyük olan kadının dini ve muaşeret bilgisini yaşça küçük olan hemcinsine aktarması yoluyla gerçekleşmekteydi. Öğretici olan yaşça büyük kişinin ailede hiyerarşik olarak üstte yer alması, eğitim ile hane içinde dahi zamanla karar verici ve öğretici misyondaki üst pozisyonlarda yer alabilme ihtimalini göstermiştir. Toplumsal bir dönüşümün aile özelindeki göstergelerinden biri

---

hukuki ve toplumsal konularda haklar edinmeye başlamışlardır. Osmanlı'dakiyle benzer şekilde değişen siyasi ve toplumsal politikalar ile eş zamanlı olarak ortaya çıkan kadın hareketiyle kadınlar için eğitim alanında da gelişmeler olmuştur. 19. yüzyıla kadar yalnızca toplumsal olarak üst sınıf ailelere mensup kadınlar eğitim alma imkânı bulurken, bu tarihten sonra Fransa başta olmak üzere Avrupa'daki pek çok ülkede kadınlara özel açılan okullarla toplumsal olarak her kesimden kadının eğitim alabilmesi sağlanmıştır. Ev işlerini ve dini öğretileri öğretmek amacıyla ilköğretimin kadınlar için zorunlu hale getirilmesi, eğitim alanındaki yeniliklerin başında gelir. Hatta Fransa'da 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde kadınlar ortaokul düzeyinde eğitim alabilmiş ve kırk bin kadın ilkokul öğretmeni olmuştur. Ayrıca kadınların yükseköğrenim hakkı kazandığı ilk ülke İngiltere olurken, Almanya'da da kadınlar 1900 ile 1909 yılları arasında, erkeklerle aynı koşullarda yükseköğrenim hakkı edinmişlerdir. Bknz. (Karaaslan, 2015) Karaaslan, Ü. (2015). 19. yüzyılda Batı'da kadın hakları hareketinin tarihsel gelişimi . Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli, Türkiye: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, Kamu Hukuku Bilim Dalı

olarak değerlendirilebilecek bu durum kadın eğitiminin evirilmesini sağlamıştır. Öyle ki ekberiyet ile sağlanan sistematik ve yaş hiyerarşisine bağlı eğitim sistemi, kadınların eğitimine yönelik dönüşüme zemin hazırlamıştır. Erken dönemlerde harem özelinde görünür olan bu eğitim şekli 18. yüzyılla beraber sarayla sınırlı kalmayarak seçkin ailelerin konutlarında da kendi göstermeye başlamıştır. Bu durum ileride Osmanlı siyasal hayatında söz sahibi olmaya başlayacak burjuva sınıfının oluşumunu işaret etmekte olup 19. yüzyılda gerçekleşecek olan kadınların eğitimine yönelik dönüşümün fikri boyutunu kavramayı mümkün kılmaktadır (Pierce, 2022). Ayrıca 18. yüzyılla başlayan ve 19. yüzyılın ilk yarısında azınlıklara tanınan haklar ile görünürlüğü artan değişim, toplumun gayrimüslim sınıfının ekonomik olarak güçlenmesini sağlamıştır. Bunun yanında azınlık gruplarının çocuklarının karma eğitim ile kendi cemaatleri ya da yabancı devletler tarafından açılan okullarda eğitim alması ekonomik ve sosyokültürel olarak üst bir zümrenin oluşmasına neden olmuştur. Toplumsal ve siyasal dengelerin değişmesine sebep olan bu durum devlet tarafından tehlike olarak nitelendirilmiştir. Bunun üzerine çalışma boyunca sıkça Osmanlı aydınları olarak ifade edilen seçkin bir sınıfın oluşturulması ve bu grubun devlete ve padişaha sahip çıkması ideali söz konusu olmuş ve bunun için de eğitime odaklanılmıştır. (Göçek, 1999). Çünkü devletin siyasal politikalarını topluma aktarabilmesi adına en önemli iktidar araçlarından biri eğitim olmuştur. Toplumun eğitim yoluyla devlet ile kurduğu ilişki sayesinde ekonomi değeri taşıyan iş gücü kadar değerli kültürel sermayenin oluşumu söz konusu olmaktadır. Eğitim yoluyla üretilen toplumsal doku ile belirli bir insan grubunun çizilen ekonomik ve toplum sınarlar ile ortak bir amaç doğrultusunda hareket etmesi hedeflenmektedir. Toplumsal bir kaynak ile kültürel sermaye üretimine dayalı bu pratik, Osmanlı özelinde Avrupa'dan alınan bilginin modern eğitim kurumları aracığıyla toplum ile buluşturulması şeklinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Parkin, 1983; Collins, 2019). Böylelikle devlet tarafından modern eğitim kurumları açılmasına karar verilmiştir. Ancak bu modern eğitim kurumlarında yetişen yeni toplumsal sınıf, zamanla Osmanlı aydınları diye ifade edilen grubun ve devrim niteliğindeki yeni bir toplumsal bilincin oluşmasına neden olmuştur. Devletin siyasal gücünün

oturduğu sınıfsal temellerle ilişki olduğu bilgisine dayanan bu durum eğitimin bir üretim ilişkisi olarak görülmesini sağlamıştır (Göçek, 1999).

19. yüzyılın ikinci yarısında okulların açılmasıyla hızlanan bu süreçte asıl amaç, azınlık burjuvazi ile yarışabilecek seçkin bir zümre oluşturmak olduğu için Avrupa'nın bilgisini temel alan müfredatlar ile şekillenen azınlık ve yabancı okulları modern eğitim kurumları olarak görülmüş ve hatta örnek alınmıştır. Çünkü bu yüzyılda eğitim alanında gerçekleşen gelişmelerin temelini oluşturan Avrupa'dan alınan bilgi, devleti içinde bulunduğu zor durumdan kurtaracak umudu barındıran, bunun yanında da yabancı ülke ve milletlilerin saldırılarını bertaraf etmeyi sağlayacak bir araç olarak tahayyül edilmekteydi. Dolayısıyla eğitim alanında gelişmelerin Avrupa'nın bilgisi, yabancı devletler ve azınlıklar gibi dinamiklere yönelik rekabet içeren bir çaba ile biçimlendiğini söylemek mümkündür (Fortna, 2005). Ayrıca Islahat Fermanı'na kadar azınlık ve yabancı okullarının açılması ve faaliyetlerini sürdürmesine yönelik kapsayıcı ve sınırlayıcı kuralların yeterince olmaması, bu okulların ülke genelinde hızla yayılmasına neden olmuştur. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Osmanlı'nın çeşitli etnik ve dini topluluklardan oluşan kimliğinden uzaklaşması ve azınlık ve yabancı okullarını tehdit olarak görmesinde, yaygınlaşan ve artan okul sayılarının olumsuz etkisi olduğunu söylemek mümkündür (Somel, 2013). Söz gelimi 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde tüm Osmanlı coğrafyasında 72 adet Fransız, 83 adet İngiliz, 465 adet Amerikan, 7 adet Avusturya, 7 adet Alman, 24 adet İtalyan, 44 adet Rus, 2 adet İran ve 3 adet Yunan okulunun faaliyetlerini sürdürdüğü bilinmektedir (Vahapoğlu, 1992). Osmanlı eğitim sisteminde gerçekleşen bu adımlar erkekler için olduğu gibi toplumun bir diğer öznesi olan kadınlar özelinde de etkisini göstermiştir. Çünkü 19. yüzyıl Osmanlı siyasi ve toplumsal hayatını biçimlendirmeye başlayan Osmanlı bürokrat sınıfının kızlarını modern eğitim verdiği düşüncesiyle azınlık ya da yabancı okullarına göndermesi genel olarak eğitim alanındaki değişimlerin yanı sıra kadınların eğitimi özelindeki gelişmeleri de tetiklemiştir. Böylelikle modern eğitim anlayışıyla açılan yeni devlet okulları kadınların eğitimi bağlamında da seçenekler sunmuş ve seçkin aileler kızlarını bu okullara göndermiştir (Göçek, 1999).

Böylelikle Tanzimat'ın ilanına kadar yalnızca sıbyan mekteplerinde eğitim alabilen kızlar, Tanzimat sonrası gelişen bu dönüşüm süreciyle birlikte farklı kurumlarda eğitim alma şansı da yakalamıştır. 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin eğitim alanındaki değişimler için önemli bir dönüm noktası olmasının yanında, kadınların eğitimine yönelik olumlu gelişmeler içeren önemli teşebbüslerden biri olduğunu söylemek mümkündür (Altın, 2008). Nizamnameden kız ve erkek öğrencilerin eğitimine yönelik gelişmelerin yanında gayrimüslim okullarına ilişkin de düzenlemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Nizamnamede gayrimüslim okullarıyla ilgili maddeler vardır ve bu maddelerde o güne kadar kendi içlerinde özerk olan bu okulların nizamname ile birlikte devletin denetimi altına alınmaya çalışıldığı görülmektedir. 1856 Islahat Fermanı'nda gayrimüslim cemaatlerinin kilise, hastane, okul ve mezarlıklar özelinde ruhsat alınması zorunluluğundan bahsedilse de azınlık okullarının birçoğunun ruhsat alınmadan faaliyete geçtiği bilinmektedir (Polat Haydaroğlu, 1990). Dolayısıyla her ne kadar azınlık ve yabancı okullarına yönelik tüm maddeleri uygulamaya geçiremese de Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin devletin bu okullar üzerinde denetim mekanizması oluşturması adına Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi önemli bir adım olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bu tarihten sonra o güne kadar yalnızca bürokrat sınıfının ailelerine mensup kızların özel dersler ya da yabancı okullar aracılığıyla ulaştıkları eğitim alma şansına toplumun diğer sınıflarından kızların da dahil olabilmesi söz konusudur (Meriç, 2000). Böylelikle Tanzimat'a kadar kamusal alanı kısmi düzeyde kullanan ve çoğunlukla özel alan olarak konut sınırları içinde kalmış kadınlar için bu tarihle birlikte açılan kız okulları sayesinde yeni kamusallık deneyimleri de oluşmuştur.

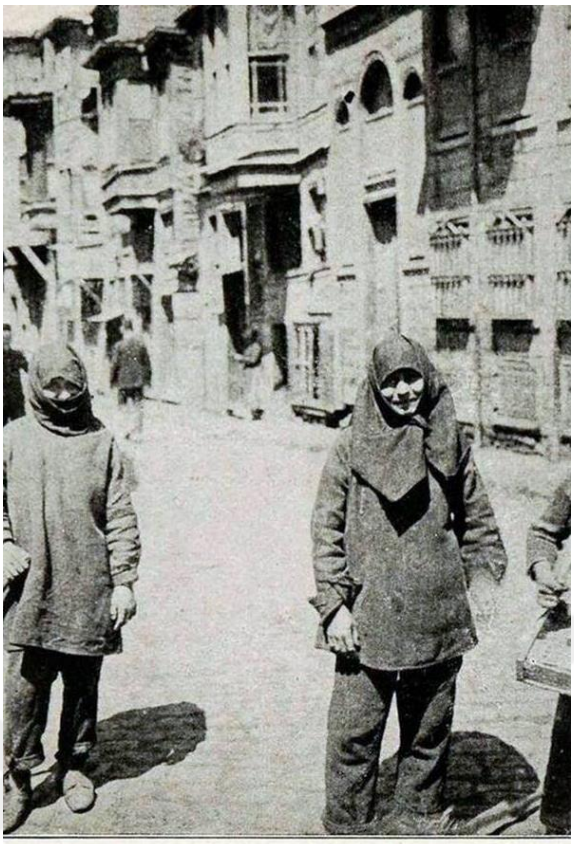

Şekil 3.11. Millî mücadele yıllarında erkek nüfusunun azalması nedeniyle kent temizliği gibi pek çok alanda devlet kadrolarında istihdam imkânı bulan kadınlar (Uygun, 2021)

Kadınların hak talepleri ve devletin ulus devlet olma yolunda ilerleyen politikaları ile şekillenen kadın figürü için önceliğin eğitim olduğu kararına varılmıştır. Bu doğrultuda kadın hareketinin talepleri arasında yer alan ilköğretimin tek tip olması, kızlar için liselerin açılması ve hatta kızların yükseköğrenime dahil edilmesi konuları zamanla devlet politikalarınca da kabul görmüş ve gerçekleştirilmiştir (Çakır S. , 2016). Osmanlı aydınlarının tahayyül ettiği ve devlet politikaları içinde önemli bir konu başlığı olan kadın figürünün inşası için eğitim, devlet için de önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir. II. Meşrutiyet ile beraber pekişen bu ihtiyacın sebeplerinden biri vatan için faydalı evlatlar yetiştirebilecek eğitimli anne gereksinimi iken; diğeri de o güne kadar nüfusun yarısını oluşturmasına rağmen değerlendirilmeyen kadın iş gücüne duyulan ihtiyaç olmuştur (Özkul & Baysal, 2015). Bu doğrultuda özellikle milli mücadele yıllarında azalan erkek nüfus nedeniyle Osmanlı kadınları, eğitimin yanı sıra erkeklere yönelik olduğu düşünülen posta, telgraf, telefon, demiryolu

idarehanesi, banka, mahkeme, ticaret, fabrika, yol yapımı, sağlık ve kent temizliği gibi pek çok alanda devlet kadrolarında istihdam imkânı bulmuştur (Toprak, 2016) (Şekil 3.11).

II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde muhafazakârlaşma eğilimindeki iktidar refleksleri nedeniyle kızların eğitimi ile ilgili devlet politikalarının temellendiği amaç ve kapsamda değişimler de söz konusu olmuştur. Ancak yine de muhafazakâr tavrın getirdiği kısıtlamalar söz konusu olsa da kızların eğitimine yönelik gelişmelerin ve faaliyetlerin hızlandığı bir dönem olduğunu söylemek gerekir. Başkent İstanbul ile başlayan dönüşüm bu dönemde başkentle sınırlı kalmamış, taşraya da taşınmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nde ergenlik yaşına gelmiş kızların okula gitmesi ve kamusal alanda görünür olmasına alışık olmayan bir toplumsal eğilim bulunduğu için bahsi geçen kadın eğitim yapılarına öğrenci bulmak çok da kolay olmamıştır. Kadınların eğitimine yönelik toplumsal tutum direnç olarak kendini göstermiştir. Bu nedenle devletin modernleşme politikaları içinde önemli yer tutan kadın öznenin eğitimi için ilanlar verilmiş ve toplum bu konuda özendirilmeye çalışılmıştır (Öztürk, 1998).

Bir devlet politikası haline gelen kadın eğitimi konusu demografik ve sosyolojik açıdan verilen toplumsal kararların da bir parçası olarak görülmüştür. Erkek ve kız öğrenci yetiştirmek üzere taşraya muallim ve muallime gönderilmesinin arka planında öğretmenlerin kırsalın sosyokültürel ve ekonomik kalkınmasını destekleyecek bir dinamik olarak görülmesi de vardır. Taşraya gönderilen erkek ve kadın öğretmenlerin çalıştıkları bölgelerde birbirleriyle evlenmeleri üzerine tayin edildikleri, merkezleri terk etmeyecekleri ve bu sayede bu bölgelerin gelişimine katkıda bulunacakları dahi düşünülmüştür (TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, 1914). Bunun yanında özellikle 13 ve 17 yaşlarındaki kızların devam ettiği eğitim kurumları olan Kız Sanayi Mektebi ve Darülmuallimatlar sayesinde kızların evlenme ve çocuk sahibi olma yaşları da ötelenirken, toplumsal ve kamusal hayatta yeni bir kadın zümresinin oluşması da söz konusu olmuştur (Akşit, 2015). Geç Osmanlı modernleşmesi ile doğan bu kadın zümresi, erken Cumhuriyet modernleşmesinde büyümüş ve eğitimli kadının kamusal alanda görünürlüğünü biçimlendiren önemli dinamiklerden biri haline gelmiştir.

Bu süreçte beliren yeni eğitim kurumları ile kadınların kamusal alanda görünürlüğü sağlanırken aynı zamanda da bu görünürlük meşrulaştırılmıştır. Ayrıca bu kurumlar kadınlara yeni kamusal mekânların kullanımını sunarken diğer yandan kadınların toplumsal düzendeki kendi yerlerini sorgulama bilincini oluşturmuştur. Kadınlar bu okullarda bir araya gelmiş, yeni bilgiler edinmiş, başta okullara gidip gelmek için çıktıkları sokakları daha sonrasında okulda edindikleri bilgi ve bilinci paylaşmak için kullanmışlardır. Böylelikle kadınlara yönelik bu eğitim kurumları ve dolayısıyla kamusal alan toplumsal bir dönüşümün yansımasını içeren fiziksel mekânlar olmuşlardır.

3.3. Kadın Eğitim Yapıları

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan ve Islahat Fermanı, I. ve II. Meşrutiyet ve ardından Cumhuriyet'in ilanı ile devam eden Geç Osmanlı modernleşmesinde, toplumsal alanda çok önemli değişimler vuku bulmuştur. İktidarın topluma yönelik politikaları, bu değişimlerle birlikte yeniden şekillenmiştir. Avrupa ile eş zamanlı olarak toplumsal hayatta kadının yerini sorgulamaya başlayan kadın hareketleri görülmeye başlamış ve iktidarın kadınlara yönelik yeni politikalar geliştirmesi de eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Tanzimat'ın getirdiği değişen yönetsel reflekslerin sonucunda kadınlar için özellikle eğitim alanında belirgin gelişmeler ve dönüşümler yaşanmıştır.

Toplumsal düzenin kurgulanışında dinamiklerden biri de eğitim olarak görülmüş ve belirleyici bir işlev üstlenmiştir. Özellikle kadınların toplumsal hayata ve kamusal alana dahil oluş sürecindeki değişimde, kızların eğitimine yönelik faaliyetlerin artışı önemli bir etmen olmuştur. 1869'da yayınlanan Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi bu bağlamda gerçekleşen en önemli gelişmelerin başında gelir. Eğitim alanında hem erkek hem de kız öğrenciler için yenilikler içeren bu nizamnâme, özellikle kızların eğitim alanında kazandığı hakların önünü açmıştır. Nizamnameye göre eğitim kurumları sıbyan-rüşdiye, idadiye-sultaniye ve mekatab-i aliye olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. O tarihe kadar yalnızca ilkokul seviyesinde sıbyan mektepleriyle sınırlı eğitim alabilen kadınların Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde sıbyan mektepleri ile birlikte

gruplandırılan rüştiyelerle ortaokul düzeyinde (Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, 1991) ve idadi ve sultanilerle ortaöğretim düzeyinde, mekatib-i aliye ile de yükseköğretim seviyesinde eğitim alabilmelerinin önü açılmıştır. Ancak bu noktada eğitimde sınırlılıkların da olduğundan söz etmek gerekir. İslam dini gerekleri nedeniyle ilköğretim düzeyindeki sıbyan mekteplerinde kızların ergenlik yaşına kadar erkek öğrencilerden farklı binalarda veyahut onlarla birlikte aynı binalarda fakat farklı sınıf ya da saatlerde; ergenlik sonrasında rüştiyelerde ise erkeklerden ayrı binalarda ve kadın öğretmenlerden eğitim almalarına izin verilmiştir. Rüştiyeler genel öğretimde devlet yönetimine memur yetiştirmek amacıyla kurgulanan ortaokul seviyesindeki yeni eğitim kurumlarıdırlar (Çağır & Türk, 2017). Ancak bu okullarda öğrencilere kadın öğretmenler tarafından eğitim verilmesi şartı getirildiğinden, bir başka eğitim kurumuna daha ihtiyaç duyulmuş ve bu düşünceden hareketle 1848'de açılan Darülmuallimin'den 22 sene sonra 1870'te Darülmuallimat da kız öğrencilere eğitim vermesi için kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla açılmıştır (Çizelge 3.1). Kadınlara eğitim alanındaki haklarının verilmesi için Darülmuallimat'ın kuruluşu önemli bir gelişme olmuştur. O tarihe kadar yalnızca ilköğretim seviyesinde, sınırlı eğitim alabilen kadınların artık orta öğretim ve hatta lisans düzeyinde eğitim almasına olanak tanınmasının yanında Darülmuallimatla birlikte yalnızca eğitim alma değil, eğitim verme hakkına da sahip olmaları sağlanmıştır. Ayrıca 19. yüzyılın ikinci yarısında açılan Kız Sanayi Mektebi ve 20. yüzyılın başında faaliyete geçen İnas İdadisi ile İnas Sultanisi gibi yeni açılan ortaöğretim kurumları, 1914-1915 tarihleri arasında açılan İnas Darülfününu ve İnas Sanayi-i Nefise Mektebi ile lisans düzeyindeki eğitim kurumları ile de kadınlar kamusal alandaki ve toplumsal düzendeki iş bölümünde yer alma, görünür olma imkânı bulmuşlardır. Sosyal devlet politikaları çerçevesinde kadınlar, ilk başta dişil faaliyetlere yakın görülen öğretmen ve ebe-hemşire gibi eğitim ve sağlık alanındaki mesleklerde, daha sonraki süreçte de iletişim ve idari alanlardaki mesleklerde ve entelektüel alanlarda kendilerine yer bulmuşlardır. Kamusal alanda kadın temsiliyetinin artışındaki bu gözle görülür değişim, kadınların eğitimi ile birebir ilişkili olmuştur.

Çizelge 3.1. Geç Osmanlı Modernleşmesinde kız öğrencilere yönelik eğitim kurumları (Köse,2021)

Ancak kadınlara yönelik farklı düzeylerde faaliyete geçen bu eğitim kurumlarının eğitim seviyelerinin tanımlanmasında karmaşık bir sürecin etkisinin olduğunu söylemekte fayda vardır. 19. yüzyılın ortasında açılmaya başlayan kadınlara yönelik eğitim kurumlarının eğitim programlarında, içinde bulunulan koşullar gereği zamanla yeni düzenlemelere gidilmiştir. Ayrıca kadınların eğitime olan talepleri ve devletin kadın iş gücüne olan ihtiyacı doğrultusunda yeni okullar açılmış ya da mevcut olanlar dönüştürülmüştür. Kadın eğitim kurumları üzerinde gelişen bu süreç zaman içinde kurumların mevzuatları, eğitim süreleri ve eğitim seviyelerinde değişimler yaşanmasına neden olmuştur. Rüştiye, Kız Sanayi Mektebi ve özellikle Darülmuallimat başta olmak üzere tüm kadın eğitim kurumlarının eğitim sürecinde görülen bu değişikliklerin bahsi geçen okulların verdiği eğitimlerin seviyesinin tanımlanmasını zaman zaman güçleştirildiğini söylemek mümkündür. Özellikle çalışma kapsamında odaklanılan eğitim kurumu Darülmuallimat'ın ortaöğretim ve yükseköğretim arasında farklı ve özerk bir seviyede ele alınmasının nedeni bu olmuştur. İlk başta sadece inas mekteplere kadın öğretmen yetiştirmek üzere açılan bu okul, zamanla Kız Sanayi Mektepleri ve Darülmuallimatlara da öğretmen yetiştiren bir kurum haline gelmiştir. Bu durum farklı müfredat ve eğitim sürelerine sahip olmasına neden olurken mevzuatındaki değişimler eğitim kurumu olarak ayrı bir seviyede yer almasını ve dolayısıyla da çalışma kapsamında bu şekilde değerlendirilmesini sağlanmıştır. Öyle ki yalnızca rüştiye değil, Kız Sanayi Mektebi mezunu öğrencilerinin Darülmuallimatlara kabulünün söz konusu olduğu bilinmekte, Darülmuallimat için kadın öğretmen yetiştiren Darülmuallimat-ı Aliye sınıfının da yükseköğretim seviyesine karşılık gelen bir

seviye olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bunlar Darülmuallimat'ın ve kısmen de olsa benzer şekilde diğer kadın eğitim kurumlarının zamanla farklı seviyelerde eğitim verdiklerini göstermiştir.[13]

Vilayet ve livalarda kadın eğitim yapılarının sayılarında çok ciddi artışların gözlenmesi, meşrutiyet sonrasında okul açısından eksik kalmış merkezlerin hepsine, ilçelerin de büyük çoğunluğuna yeni inas mekteplerin yapılması, Osmanlı coğrafyasının genelinde kentsel alanda kadın eğitim yapılarının belirmeye başladığını, bununla birlikte kentlerin hem toplumsal hem de mekânsal olarak dönüşüm geçirdiğini gösterir. Artık taşra da dahil olmak üzere, kentlerde kadınlara ait yeni mekânlar vardır ve kentsel alanlar, kadın öznelerin de toplumsal hayata dahil olduğu alanlar olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır. Aynı zamanda devlet iradesinde bu okulların açılması ve artması, iktidarın kadın özneler üzerinden bu politikayı benimsediğini, okullar konusunda ısrarcı olduklarını gösterir. Eğitimli kadın tahayyülü ile bir iktidar öznesi haline gelen kadının resmi olarak kamusal alandaki görünürlüğü, okulların sayısal artışında kazanılan ivmeyle artmış; kadın, toplumsal hayata dahil olmaya başlamıştır. Kadınlar, toplumsal bir özne olarak Osmanlı coğrafyasında yalnızca merkezde değil, taşrada da resmi olarak görünür kılınmış ve böylece bu görünürlük tüm Osmanlı coğrafyasında meşrulaşmıştır.

Kadın eğitim yapıları, devlet politikalarınca bir iktidar aracı olarak görülmeye başlayan kadın öznenin toplumsal ve kamusal bir özneye dönüşmesi sağlayan ve aynı zamanda bu dönüşümün eylem alanı haline gelen kurumlar ve mekânlar olmuşlardır. Bu bağlamda kadının kamusal alanda görünürlüğünün inşasının eğitim yapıları üzerinden sorgulandığı bu çalışmada da öncelikle kadının bu dönüşümüne ev sahipliği yapan ilk, orta ve yükseköğretim seviyelerinde eğitim veren eğitim kurumlarının ve çalışmanın asıl odak noktası olan Darülmuallimatların tarihsel süreçlerine değinmek faydalı olacaktır.

[13] Kadın eğitim yapılarının mevzuat, müfredat ve eğitim süreçlerine yönelik kapsamlıbilgilere ulaşmak için bknz. Tümer Erdem, Y. (2013). II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi. Ankara: Türk Tarih Kurumu., Taşer, S. (2010). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi. Doktora Tezi. Konya, Türkiye: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Biim Dalı., Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2014). Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

3.3.1. İlköğretim düzeyinde eğitim yapıları: İnas mektepleri[14]

Tanzimat döneminde Avrupa'nın baskısı altında gelişse de gayrimüslimlere tanınan haklar, askeri alanda ve eğitim alanında yapılan değişiklikler Osmanlı yönetiminin modernleşmenin gerekli kıldığı değişimlere kaygısız kalamadığını göstermiştir. Bunlarla eş zamanlı olarak Osmanlı coğrafyasında kadınların hak taleplerinde bulundukları kadın hareketi de görülmeye başlamış ve eğitim alanı başta olmak üzere kadınlara yönelik pek çok gelişme söz konusu olmaya başlamıştır. Bu bağlamda kadınlar için yeni eğitim kurumları açılmıştır. Özellikle ilköğretim düzeyindeki yeniliklerin ve gelişmelerin, diğer seviyelerdeki yeni eğitim kurumlarına olan ihtiyacın da doğmasında etkili olmaları nedeniyle önemli olduklarını ifade etmekte fayda vardır. Çünkü kadınlara yönelik eğitim imkânı Tanzimat'a kadar yalnızca "Sıbyan" ya da "Mahalle" mektebi adı verilen ilköğretim düzeyindeki okullar ile sınırlıydı (Somel, 2010). Bu okullar Şeyhülislam nezaretinde olup beş altı yaşlarındaki kız ve erkek öğrencilere temel dini eğitim vermekteydi. Sıbyan mekteplerinde kız ve erkek öğrenciler birlikte eğitim alma imkânını kısmi ölçüde bulsalar da genel olarak yaygın olan kadın hocaların kendi evlerinde organize olan kız öğrencilerin ayrı olarak gittiği özel sıbyan mektepleriydi (Unat, 1964) (Şekil 3.12.). Çünkü kız çocuklarının çoğunun yaşları küçük olsa bile, aileler, dini ve toplumsal hassasiyetler nedeniyle, karma eğitim veren mekteplerdense kadın hocaların evlerindeki mektepleri tercih ediyorlardı (Öztürk, 1998).

[14] Bu başlığın taşra inas mektepleri ve Darülmuallimatlarına odaklanan bölümü, kapsamlı olarak DAKAM Yayınları Çağdaş Mimarlık Araştırmaları serisinin Bahar 2021sayılı kitabında kitap bölümü olarak yayınlanmıştır. Bknz: Köse, D., & Özkaya, H. G. (2021). Geç Osmanlı Modernleşmesinde Kadın Eğtim Yapıları: Taşra İnas Mektepleri ve Darülmuallimatlar. Y. Aksoy, & E. Duyan (Dü) içinde, Çağdaş Mimarlık Araştırmaları: Kent Kuram Tasarım (Cilt Bahar, s. 100-140). İstanbul, Beyoğlu, Türkiye: DAKAM Yayınları.

Şekil 3.12. Sıbyan mektebi öğrencileri ve öğretmenleri (Tümer Erdem, 2013)

Eğitim alanında hem erkek hem de kız öğrenciler için yenilikler içeren ve kadınların eğitimi bağlamında gerçekleşen önemli gelişmelerden ilki olan 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi, özellikle kızların eğitim alanında kazandığı hakların önünü açmıştır. Nizamnameye göre ilköğretim eğitim kurumları sıbyan/iptidaiye-rüştiye olarak ikiye ayrılmıştır. İlköğretiminin ilk ayağı olarak sıbyan mektepleri yerine "usul-i cedide" olarak adlandırılan yeni eğitim kurumları iptidaiye mektepleri faaliyete geçirilmeye çalışılmıştır. Ancak mevcut sıbyan mekteplerinin ıslahı ile iptidaiye dönüşümü tahmin edildiği kadar mümkün olamamıştır. Bu nedenle Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi çerçevesinde ilköğretim, usul-i cedide (iptidaiye mektebi) ve usul-i atika (sıbyan mektebi) olmak üzere iki kategori altında hizmet veren okullarla şekillenmiştir (Kodaman, 1991). Nizamnamede iptidaiye ve sıbyan mekteplerinde erkek ve kız öğrencilerin birlikte eğitim alma hali de belirli koşullar ile sınırlandırılmıştır. Kız öğrenciler için yeni bir okul binası tesis edilene kadar ya da aynı mahallede birbirine yakın kız ve erkek mektebi mevcut değilse, kız ve erkek öğrencilerin iptidailerde birlikte okumasına izin verilmiştir. Bu şartlar dışında kız ve erkek öğrencilerin aynı binalarda okumasına izin verilmemiştir. Karma eğitim veren okullar da ki bunların da çok sayıda olduğu söylenebilir, kız ve erkek

öğrencilerin bir araya gelişleri farklı sınıf ya da saatlerle sınırlandırılmış ve kontrol altına alınmıştır (Somel, 2010). Böylelikle başkent İstanbul başta olmak üzere tüm Osmanlı coğrafyasında kız iptidaileri tesis edilmeye başlanmış ve meşrutiyetle birlikte bunların sayıları artmıştır. Meşrutiyet öncesinde tüm Osmanlı coğrafyası genelinde 153 inas iptidaiyesi açılmışken, meşrutiyet sonrası 1914 yılına gelindiğinde açılan mektep sayısı 286'ya çıkmıştır (1329 - 1330 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsaiyat Mecmuası, 1920). Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi yayınlanmadan önce sıbyan mekteplerinde kısmi de olsa medrese eğitimi almış kişiler ya da yakın çevrede yer alan camilerin müezzin ve imamları öğretmenlik yapmaktaydı. Nizamname sonrasında ise, iptidailerdeki öğretmenliğin niteliği bağlamında da düzenlemeler getirilmiştir. Erkek mekteplerinde öğretmenlerin Osmanlı tebaası ve Darülmuallimin mezunu olması koşulu aranırken, kız iptidaiyelerinin öğretmenleri için de benzer şartlar söz konusu olmuştur. 1870'te açılacak ilk Darülmuallimat mezunlarını verene kadar yani işinin ehli kadın öğretmenler yetiştirilene kadar ise yaşlı ve ahlaklı erkek öğretmenler, bu okullarda hizmet vermiştir (Kodaman, 1991).

Kadınların kamusal alandaki görünürlüğünün inşası bağlamında önemli bir adım olan bu mektepler ile birlikte kız öğrenciler için yeni mekânlara ihtiyaç duyulmuştur. Mekân üzerinden doğan bu ihtiyacın yalnızca Başkent İstanbul değil, tüm Osmanlı coğrafyasında kadının görünürlüğünün inşasına mekânsal görünürlükle de katkı sağladığını söylemek mümkündür. Söz gelimi Tanzimat öncesi vakıf yoluyla tesis edilen sıbyan mektepleri "taş mektep" adı verilen avlulu binalarda faaliyetlerini sürdürürken, mahalle veya köy halkının imkânlarıyla açılan mektepler camilerin bitişiğindeki tek göz odalardan meydana gelmekteydi (Akyüz, 2012). Tanzimat ve özellikle Meşrutiyet sonrası artan mektep sayıları nedeniyle ise eğitim için artık daha fazla mekâna ve binaya ihtiyaç doğmuştur. Öte yandan bütçe ve ödenek eksikliği nedeniyle bu ihtiyaçlar yeni bina inşaatları ile karşılanmamış, iptidaiye mektepleri için işlev gözetmeksizin konak, kışla, konut ve karakol gibi farklı nitelikteki binaların kiralanması suretiyle mekân ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Bunun yanında kiralanan binaların yapısal kalitesinin yetersiz olması, yüksek kira bedelleri ve

yangın, istimlak gibi nedenlerden dolayı daimi okul binalarından da söz etmek mümkün olamamıştır (MF.İMF. 22 / 71 , 1915).

Şekil 3.13. Solda Balıkesir İnas Rüştiyesi (1898) (Mazideki Balıkesir, 2018); Sağda Mustafa Paşa İnas Numune Mektebi (1914-1923) (Derin Tarih Dergisi, 2017)

Kadınların eğitimine yönelik gelişimlerin ilköğretim bağlamındaki diğer ayağı da inas rüştiyeleri olmuştur. Eğitime yönelik düzenlemeden önce kız öğrencilerin erkek öğrenciler ile bir araya gelmeden iptidai mekteplerin üstünde eğitim alabilecekleri yeni bir eğitim kurumuna ihtiyaç duyulmuştur (Ergin, 1977)(Şekil 3.13). Bunlarla eş zamanlı olarak Osmanlı coğrafyasında kadınların hak taleplerinde bulundukları kadın hareketi de görülmeye başlamış ve bu gelişmeler sonucunda 1858 yılında Cevri Kalfa İnas Rüştiyesi adıyla ilk kız rüştiyesi açılmıştır (Unat, 1964). İlk başta ilköğretim seviyesinin üzerinde eğitimin verecek bir kurum olarak tahayyül edilen rüştiyeler, zamanlar ilköğretimin son kademesi haline gelmiştir (Tümer Erdem, 2013). Ancak inas rüştiyelerinin açılmasının hemen ardından bu okullarda ilk başta erkek öğretmenlerin ders vermesi nedeniyle aileler kızlarını rüştiyelere göndermek istememiştir. Dolayısıyla 1862 yılında devlet, kızlarını rüştiyelere göndermeleri için aileleri teşvik etmek amacıyla *Takvîm-i Vekâyi*'de bir metin yayınlamıştır (Takvîm-i Vekâyi, 1278/1862). Bu metinde ergenlik çağındaki kızların bu mekteplere gitmesinde dinen hiçbir engel olmadığı ve kızların bu okullardan aldıkları eğitimle daha iyi bir anne ve eş olacağına vurgu yapılmıştır.[15] Bu

[15] *"Evli erkekleri mesut edecek eve saadet getirecek kadın, din ve dünyasını bilip, emre itaat etmekle ve yasaklanan şeyleri yapmamakla olabilir ki, bu kadınların eğitim görmeleri ile mümkündür. Bu yüzden kız çocuklarının dahi iyi bir eğitim görmeleri, bilgili ve görgülü bir kadın*

durum devletin kadın eğitimi konusundaki tutumu ve ısrarını ortaya koymakta olup aynı zamanda eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasında yönlendirici bir rol üstlendiğini göstermektedir. *Takvîm-i Vekâyi*'de yayınlanan metinin ardından inas rüştiyelerindeki öğretmen sorununu çözmek adına da devlet tarafından önemli adımlar atılmış ve 1869'daki Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile rüştiyelerde kız öğrencilerin erkek öğrencilerden ayrı binalarda ve kadın öğretmenlerden eğitim almasına izin verilmiştir. Bu düzenleme, iptidai mekteplerde olduğu gibi inas rüştiyelerinde de öğretmenlik yapacak kadın öğretmen ihtiyacını doğurmuş ve 1870 yılında kadın öğretmen yetiştirmek adına ilk Darülmualimat açılmıştır. Darülmuallimat, ilk mezunlarını verene kadar inas rüştiyelerinde de iyi ahlaklı, yaşlı erkek öğretmenler görev yapmıştır. Böylelikle genel öğretimde devlet yönetime memur yetiştirmek amacıyla kurgulanan Rüştiye adındaki yeni eğitim kurumları, sınırlılıklar içerisinde olsa da kızların eğitimine bu şekilde açılmıştır (Çağır & Türk, 2017).

Şekil 3.14. İstanbul Mirgün (Emirgan) İnas (Kız) Rüştiyesi ve Edirne'de İnas Rüştiye Mektebi (Eraslan, 2017, s. 50-57)

1859 yılından sonra da kadınların eğitimi konusunda başlatılan girişimler sonucunda rüştiyelerin 500 haneden fazla olan her kasabada açılması hedeflenmiş ve bu hedef doğrultusunda yeni kurulanlarla birlikte rüştiyelerin sayıları ülke genelinde hızla artmıştır. Sıbyan mektebi düzeyindeki mektepleri bitirip diploma alan kızların doğrudan rüştiyelere kabul edilebilmesi de bu artışı

olarak yetiştirilmeleri anne ve babaya borçtur" Bknz. "Takvim-i Vekayi, No: 649, 26 Zilhice 1278

hızlandırmış olmalıdır. II. Abdülhamid döneminde, özellikle taşrada İnas Rüştiye mekteplerinin hızla yayıldığı gözlenmiştir (Şekil 3.14) (Eraslan, 2017). Ancak sayıları hızla artış gösterse de iptidai mekteplerde olduğu gibi, bu okullar için de, bütçe ve ödenek eksikliği nedeniyle yeni yapı üretimi söz konusu olmamıştır. Rüştiyelerin faaliyet gösterdiği binalar için kısmi olarak satın alma, genel olarak da kiralama yöntemi kullanılmıştır. Çoğunlukla yapısal ve mekânsal kalitesi yetersiz olan bu binalar okul işlevine uygun olmayan mevcut konakların mektebe dönüştürülmesi ile elde edilmiştir (Tümer Erdem, 2013)(Şekil 3.15).

Şekil 3.15. Sultanahmet İnas Rüştiyesi, Aksaray İnas Rüştiyesi (Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2014, s. 311,279)

SALT Araştırma Eğitim Arşivi'nde yer alan Matbaa-i Âmire'de basılan ve Eylül 1914'e tarihlenen haritalar, İnas Mekteplerinin Osmanlı coğrafyasındaki dağılımı hakkında önemli bilgiler vermektedir Söz konusu haritalar I. Meşrutiyet öncesi ve sonrası Osmanlı coğrafyasında İnas Mektep sayılarındaki değişimleri ortaya koymaktadır. Haritaların üzerlerindeki notlarda İnas Mektepleriyle ilgili gelişmeler için tarih aralıklarını belirtmek amacıyla "Kable'l İnkılâb" ve "Bade'l İnkılâb" terimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde eğitim de dahil olmak üzere pek çok alanda yeniliklerin I. Meşrutiyet'in ilanından sonra gerçekleştiği bilinmektedir. Bu doğrultuda Kable'l İnkılab şeklinde ifade edilen dönemin I. Meşrutiyet'ten öncesini, Bade'l İnkılab şeklinde ifade edilen dönemin ise I. Meşrutiyet'ten sonrasını tanımladığı düşünülmektedir. Ayrıca rüştiye okulları, Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde sıbyan mektepleri ile birlikte gruplandırıldıkları için pek çok kaynakta olduğu gibi, haritalarda da inas mektebi adı altında ele alınmışlardır (Kodaman, 1991). Ankara, Musul, Hüdavendigar, İstanbul, Beyrut, Adana, Suriye, Kastamonu, Aydın, Edirne, Konya, Trabzon ve Sivas gibi vilâyetlere bağlı şehirlerdeki kız ve

erkek mekteplerini gösteren bu haritalar, mektep ve dershane sayısı bilgilerini içermektedir. Bu incelemeler ışığında her haritadan elde edilen verilerin gruplandırılarak tablolara işlenmesiyle, inas mekteplerinin Osmanlı coğrafyasındaki dağılımı izlenebilirken, kadın özne bağlamında iktidarın da nasıl bir politika izlediğine dair önemli ipuçları elde edilmekte ve bu konudaki ısrarı görülmektedir. Dolayısıyla çalışmanın bu noktasında elde edilen bu sonuçlardan bahsetmek yerinde olacaktır (Çizelge 3.2 ve Çizelge EK A 1-23).

Vilayet ve livalardaki toplam okul sayılarını gösteren bu haritalarda, Başkent İstanbul'da 26 inas mektep bulunurken (Çizelge 3.2), taşrada en fazla inas mektebi bulunan vilayet 76 okul sayısıyla Aydın vilayetidir; Edirne, Adana, Ankara, Halep, Hüdavendigar ve Sivas vilayetleri de 20'li sayılarla Aydın'ı takip etmektedir. Diyarbakır, Trabzon, Musul taşra vilayetleri ile Çatalca, Urfa, Zur Sancağı, Canik, Niğde, Menteşe, Teke, Kudüs, Maraş, Kayseri, Karahisar Sahib ve Kale-i Sultaniye taşra livalarındaki okul sayısı ise 10'un altındadır. En az okul sayısı da 1'er olmak üzere Zur Sancağı ve Maraş'tadır (Çizelge 3.3 ve Çizelge EK B 1).

Haritalardan ayrıca okul ve derslik sayılarının inkılap öncesi ve sonrası sayısal olarak nasıl bir değişim gösterdiği bilgisine de ulaşılmaktadır. Buna göre 1914'te okul ve derslik sayılarına göre değerlendirilen vilayet ve livalarda bu sayıların I. Meşrutiyet sonrasında arttığını söylemek gerekir. Başkent İstanbul ve 15'i vilayet, 15'i liva olmak üzere taşrada bulunan 30 vilayet ve livanın hepsinde hem okul hem de derslik sayılarındaki bu genel artış eğilimi, inkılap öncesinde başlayan kadınların eğitimine ilişkin yeni mekânsal oluşumların inkılapla daha da hızlanarak sürdürüldüğünü göstermektedir. Öte yandan Başkent İstanbul ve taşradaki 30 bölgede inkılaptan sonra eklenen okul ve dersliklerle birlikte toplam sayılar artmış olsa da bu artışların hızları bölgelere göre farklılaşmaktadır. Başkent ve 30 vilayet ve livadan 23'ünde inkılaptan sonra okul sayısı hızlanarak artış gösterirken; Suriye, Konya vilayetleriyle, Zur Sancağı, Teke ve Kudüs livaları olmak üzere 5 bölgede inkılap sonrası eklenen okul sayısı öncesine göre az olmuş; Niğde ve Urfa'da da öncesi ve sonrasında eklenen sayı aynı kalmıştır. Benzer bir durum derslik sayısı için de söylenebilir. Taşradaki 30 vilayet ve livadan 21'inde inkılaptan sonra derslik sayısı

hızlanarak artış gösterirken; Başkent İstanbul ve taşradaki Suriye, Konya vilayetleriyle, Çatalca, Urfa, Zur Sancağı, Niğde, Teke, Kudüs livaları olmak üzere 8 bölgede inkılaptan sonra eklenen derslik sayısı inkılap öncesine oranla az olmuş; Kayseri'de ise öncesi ve sonrasındaki artış aynı kalmıştır (Çizelge 3.4 ve Çizelge EK B 2).

Şekil 3.16. Solda Isparta'da Cumhuriyet İlk Kız Mektebi talebeleri ve muallimeleri; Sağda Kastamonu Kız Orta Mektebi talebesinden bir grup (Devlet Matbaası, İstanbul, 1928)

İnas mektepler özelindeki bu bilgiler, kadının görünürlüğü bağlamında da çok önemlidir. Osmanlı'nın farklı taşra vilayet ve livalarında kurulan ve sayıları artarak çoğalan inas mektepler ve bu mekteplere ait derslik sayıları ve bunun yanı sıra bölgesel olarak inas mekteplerden sonra kızların eğitimlerini sürdürmeleri ve mekteplere öğretmen olmaları için açılan Darülmuallimatlar, yalnızca merkezde değil, taşrada da eğitim yapıları üzerinden kadınlara ait yeni mekânların oluştuğunu ortaya koymaktadır (Şekil 3.16). Ayrıca meşrutiyet sonrasında artışın ivme kazanması eğitimli kadın figürü tahayyülü ile bir iktidar öznesi haline gelen kadının, resmi olarak kamusal alandaki görünürlüğünü de sağlamıştır (Şekil 3.17).

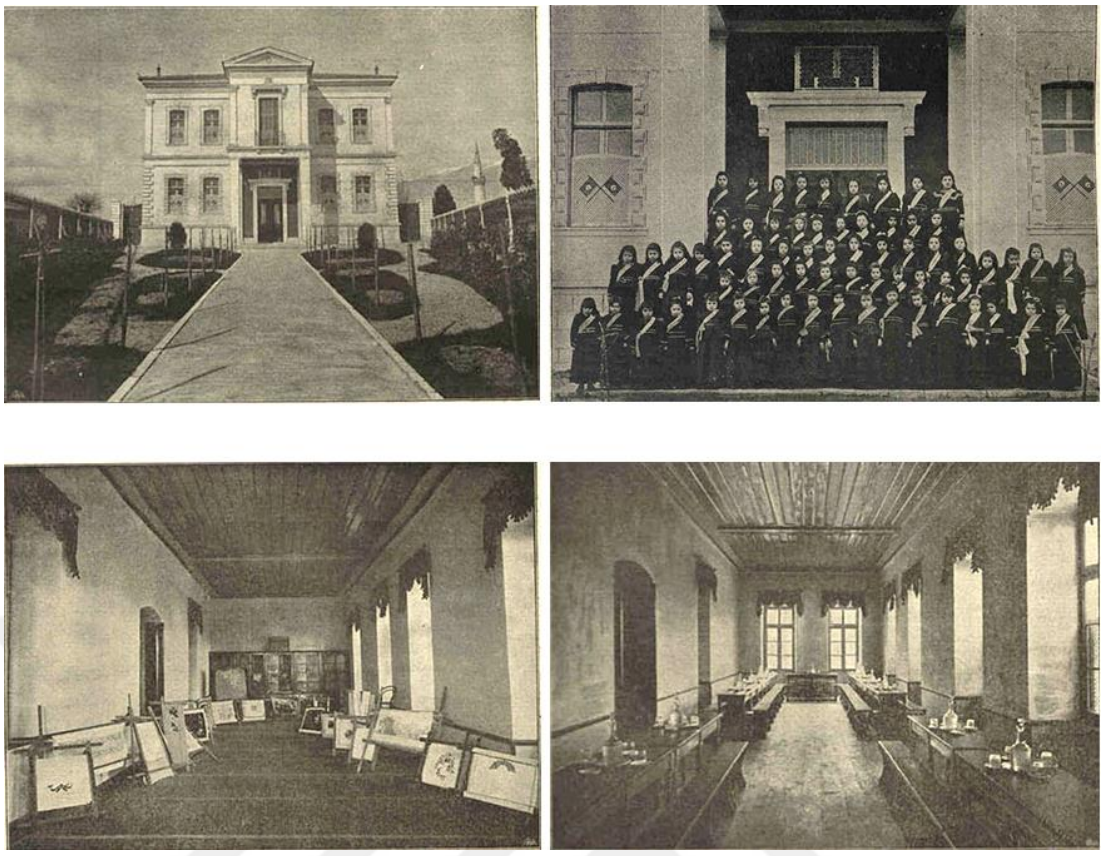

Şekil 3.17. Yanya Hamidiye İnas Mektebi; Sol üstte mektep binası ve bahçesi, sağ üstte mektep açılışında bina girişinde kız öğrenciler, sol altta dikiş ve nakış atölyesi, sağ altta yemekhane (Servet-i Fünûn Dergisi, 1900, s. 305,308,312)

İnceleme sonucunda kadınların eğitimi bağlamında yalnızca vilayet ve liva merkezlerine odaklanılmadığı, ilçelere de önem verildiği gözlenmiştir. İnkılaptan önce başlanan inas mekteplerin inkılap sonrasında artarak çoğaldığını, öncesinde mektep açılmamış yerleşimlere de ağırlık verilerek Osmanlı'nın taşrasında da hem kentsel hem de kırsal yerleşimlerde mekteplerin yayıldığını söylemek gerekir. İnas mekteplerin merkez ve ilçelerde bulunma oranı gibi sayısal veriler bu durumu daha net olarak ortaya koymaktadır. Çizelge EK B 4.'e göre inkılap öncesinde taşradaki vilayet ve livalara bağlı toplam 112 yerleşim yerinde 137 inas mektebi açılmışken; inkılap sonrasında da bu yerleşim yerlerinden 39'una yeni mektepler eklenmiş, mevcutta inas mektebi bulunmayan 149 yerleşim yerine de ilk defa yeni mektepler kurulmuştur. Mevcut ve yeni okullarla birlikte 1914 yılında toplam okul sayısı 393'e ulaşmıştır (Çizelge B 3). Bunun sonucunda taşradaki tüm vilayet ve livaların merkezlerinde (toplam 69 merkez) mektepsiz yer kalmamış; Musul ve

Maraş livalarının ilçeleri dışındaki tüm ilçelerin de büyük çoğunluğunda (toplam 287 ilçenin 195'inde) mektepler kurulmuştur (Çizelge 3.6 te Çizelge B 4). Hatta Halep, Konya, Urfa, Canik, Menteşe, Kale-i Sultaniye ve Karesi gibi bazı vilayet ve livaların merkez ve ilçelerinin hepsinde inas mektebi bulunmaktadır.

Çizelge 3.2. 1 nolu Matbaa-i Amire haritası

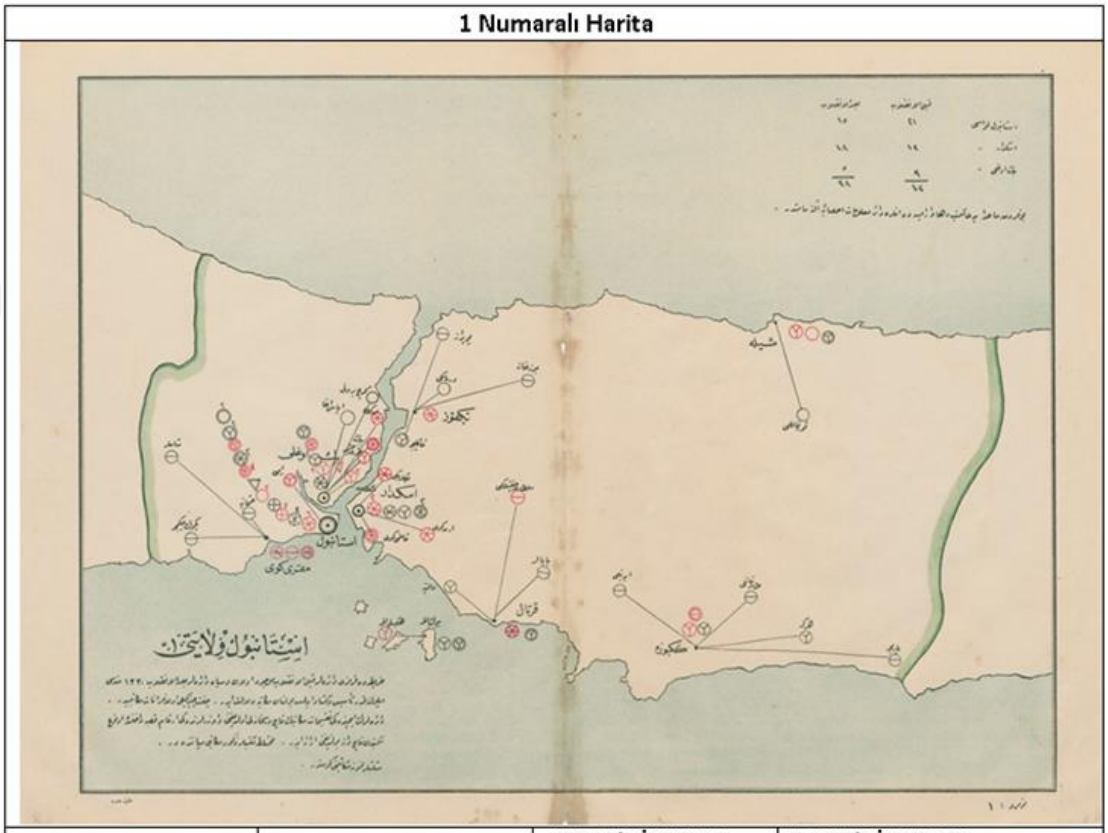

VİLAYET-LİVA	İLÇE	KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
		OKUL	DERSLİK	OKUL	DERSLİK
İSTANBUL (Vilayet)	Merkez	6	(2x3)+(4x6)	6+1	1+1+3+3+6+6+1
	Bakırköy (Makriköy)	1	6	-	-
	Beyoğlu	2+1	6+6+1	1	3
	Üsküdar	1	6	2	6+6
	Kartal	-	-	1	3
	Adalar	-	-	1	3
	Gebze	1	2	-	-
	Şile	-	-	1	3
	Beykoz	-	-	1	3

Çizelge 3.3. Başkent inas mekteplerinin okul sayısı değişimi

Sıra No	Harita No	Vilayet-Liva	Darülmuallimatın Bulunduğu Vilayet-Liva	İnas Mektep Okul Sayısı		Toplam Okul Sayısı
				Kable'l İnkılab	Bade'l İnkılab	
1	1	İstanbul Vilayeti	İstanbul	12	14 ↑	26

Çizelge 3.4. Başkent inas mekteplerinin derslik sayısı değişimi

Sıra No	Harita No	Vilayet-Liva	Darülmuallimatın Bulunduğu Vilayet-Liva	İnas Mektep Derslik Sayısı		Toplam Derslik Sayısı
				Kable'l İnkılab	Bade'l İnkılab	
1	1	İstanbul Vilayeti	İstanbul	57	48↓	105

Çizelge 3.5. Başkent merkez ve ilçe inas mektep dağılımı

Sıra No	Harita No	Vilayet-Liva	Yerleşimler	Okul Sayıları		
				Kable'l İnkılab	Bade'l İnkılab	Toplam
1	1	İstanbul Vilayeti	Merkez	6	7	13
			İlçeler	6	7	13

Çizelge 3.6. İnkılap öncesi ve sonrası başkent inas mekteplerinin bulunduğu merkez ve ilçe dağılımı

Sıra No	Harita No	Vilayet-Liva	Yerleşimler	İnas Mektebi Bulunan Yerleşim Sayıları (mevcut) Kable'l İnkılab	Yeni İnas Mektep Açılan Yerleşim Sayıları (mevcut hariç) Bade'l İnkılab		İnas Mektep Bulunan (mevcut+yeni) Bulunan Yerleşim Sayıları Toplam Bade'l İnkılab		
					Mevcutta İnas Mektebi Bulunan Yerleşimler	Mevcutta İnas Mektebi Bulunmayan Yerleşimler	İnas Mektebi Bulunan Yerleşim Sayısı	İnas Mektebi Bulundurma Oranı	
1	1	İstanbul Vilayeti	Merkez (1)	1	1	-	2	%100	%100
			İlçeler (8)	4	2	4	6	%100	

Tüm bu bilgiler ışığında Osmanlı coğrafyasının genelinde kentsel ve kırsal alanlarda kadın eğitim yapılarının ilkokul ve ortaokul seviyesinde sayısal olarak artmasının, mekânsal anlamda da önemli bir dönüşüm yaşanmasına neden olduğu ve kadınların kamusal alandaki görünürlüğünü arttırdığı söylenebilir. Onlar için oluşturulan binalar ve mekânsal düzenlemelerle birlikte kadınlar, devlet eliyle yalnız merkezde değil, taşra vilayet ve livalarında da kamusal alanda görünür kılınmıştır.

3.3.2. Ortaöğretim / lise düzeyinde eğitim yapıları: Kız sanayi mektepleri, inas idadisi, inas sultanisi

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde kadının eğitimi bağlamındaki dönüşüm hız kazanmış, kızlar için açılan rüştiyelerin ardından Osmanlı kamusal ortamında orta öğrenim seviyesinde farklı kadın eğitim kurumları da boy göstermeye başlamıştır (Tümer Erdem, 2013). Bir ülkenin zenginlik ve refahının meslek ve sanayi sektörlerinin gelişmişliği ile ilişkili olduğu fikri devletin üretim için arayışlara girmesine neden olmuştur. Ayrıca bu fikre karşılık o süreçte Osmanlı Devleti'nde sanayi faaliyetlerinin yabancı

yatırımcıların elinde bulunması ve piyasadaki pek çok ürünün Avrupa'dan satın alınması bu arayış halini hızlandırmıştır. Ülkenin refahı ve kalkınması için ulusal sanayinin kurulmasına öncü olacak bir sanayi mektebi açılmasının zaruri olduğu kanaatine varılmış ve padişah emri ile sanayi mekteplerinin tesisine başlanmıştır (Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2014). Kızlar ve erkekler için eş zamanlı kurulan ilk sanayi mekteplerine "ıslahhane" ismi verilmiştir. İsmin altında yatan İslam ile ilişkili ıslah anlamının, çocuklarla ilişkilendirildiğinde çocuk ıslahevlerini çağrıştırması (Oktar, 1998), bu kurumlar ile devletin iktidarlarının diğer eylem alanları olan hastane, okul, hapishane gibi diğer disiplin kurumlarına da atıfta bulunulduğu söylenebilir. Modernleşmenin gereği olarak bir iktidar eylem alanı olarak görülen bu eğitim kurumlarının kadınlar özelinde de tesis edilmesinin amaçlarından biri o güne kadar kadın iş gücünü karşılayan Ermeni ve Yahudi kadın nüfusuna karşın Müslüman kadın işgücünü artırmak olmuştur (Akşit, 2015). Ancak bu durum, ucuz iş gücüne ulaşmaktan öte modernleşmeyle toplumsal bir özne olarak kadın figürüne duyulan ihtiyaçla da ilişkilendirilebilir (Akşit, 2015). Ayrıca daha çok toplumun sosyoekonomik olarak alt sınıflarında yer alan kızların eğitimine yönelik kurgulanan Kız Sanayi Mektepleri, saraydaki ev içi eğitim biçimlerini kamusal hayata taşıyan siyasi bir tavırla biçimlenmiştir (Akşit, 2015). Öyle ki bu siyasi tavır ile yalnızca ev ve saraydaki eğitim pratikleri kamusal alana aktarılmamış, aynı zamanda sanayileşmenin getirdiği gereksinimler giderilirken, modernleşmenin gerekleri de eğitimli kadının kamusal hayata dahil edilmesiyle yerine getirilmeye çalışılmıştır (Akşit, 2015). Devletin mefruşat üretimi ihtiyacını karşılayan bir kurum haline gelen bu okullar sayesinde kadınlar için iş ve eğitim imkânı bir arada sağlanmıştır.

Kız Sanayi Mekteplerinin ders programlarında tahmin edilebileceği üzere yoğunlukla el işi dersleri bulunuyordu, ancak bunun yanı sıra kızları kamusal hayata taşımaya yönelik diğer okulların programlarında bulunan hat, matematik, müzik ve diksiyon gibi dersler de yer almaktaydı. Öncesinde gayrimüslim kadınların öğretmenlik yaptığı Kız Sanayi Mekteplerinde Darülmuallimatın ilk mezunlarını vermesiyle Darülmuallimat mezunu kadın öğretmenler görev almaya başlamıştır. Sonrasında sanayi mektebi mezunu

kadınlar da kendi okullarına öğretmen olmuşlardır (Akşit, 2015) [16]. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte tüm Kız Sanayi Mektepleri, Kız Enstitüleri'ne dönüşmüştür ve Erken Cumhuriyet modernleşmesinde de bir süre daha kadın öğretmen yetiştirmeye ve üretime devam etmiştir.

1858'de ilk kız rüştiyesinin açılmasından çok kısa bir süre sonra, 1865 yılında kızlar için yeni bir eğitim kurumu olan ilk Kız Sanayi Mektebi Rusçuk'ta açılmıştır (Şekil 3.18). Bahsi geçen ilk kız sanayi mektebi Mithat Paşa tarafından öksüz kız çocuklarının meslek edinmesi ve Osmanlı ordusunun dikim ihtiyacının karşılanması için kurulmuştur (Ergin, 1977).

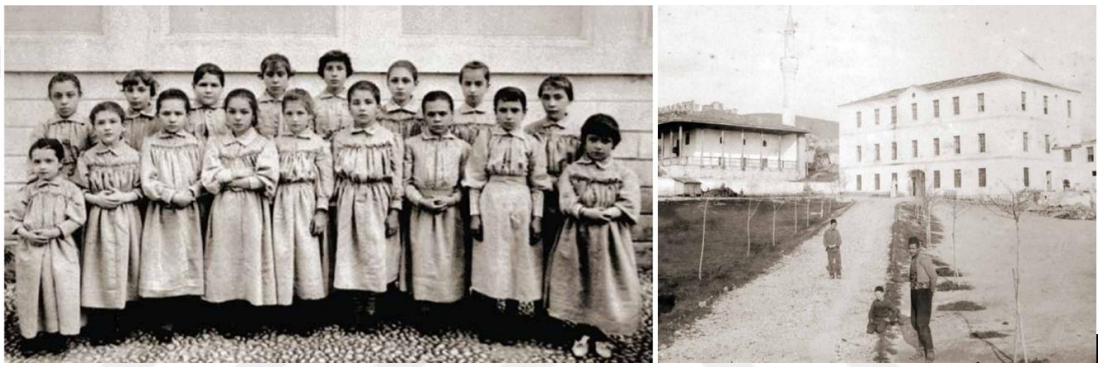

Şekil 3.18. Islahhanedeki kız öğrenciler ve Kız Sanayi Mektebi (T.C. Mili Eğitim Bakanlığı, 2019)

Ardından 1869'da başkentte benzer bir amaçla Yedikule'de bulunan Baruthane tamir edilerek burada da bir Kız Sanayi Mektebi açılmıştır. Daha sonra 1879'da Selçuk Hatun, 1881 yılında Üsküdar (Şekil 3.19 ve 3-20), ardından 1898'de Aksaray ve Cağaloğlu'nda da kız sanayi mektepleri açılmıştır. Ayrıca Süleymaniye civarında bir kız sanayi mektebinin daha olduğu bilinmektedir, bu mektep de Kayserili Ahmed Paşa'nın arsasında Darülmuallimat ile birlikte eğitim vermesi tahayyül edilmiş ve kararlaştırılmış bir okuldur. (Atam & Candeğer, 2020). İstanbul'da açılmış bütün bu okullar, 1912 yılında İstanbul Kız Sanayi Mektebi adıyla tek bir çatı altında toplanmış ve 1913'te ise teknik okullara dönüştürülmüştür (Akşit, 2015).

[16] Cumhuriyet modernleşmesindeki kadın eğitimi için önemli kurumlardan biri olan Kız Enstitülerine odaklanılan ve kız enstitülerinin temellerini oluşturan Kız Sanayi Mekteplerini de kapsamlı şekilde değinilen çalışma. Bknz. Akşit, E. E. (2015). Kızların Sessizliği, Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kadınlar bu okullar sayesinde eğitim ve üretime dahil edilmiş ve böylelikle eğitimli kadının kamusal aladaki görünürlüğünün inşasına eylemsel olarak katkı sağlanmıştır. Ancak görünürlüğün inşasına olan katkı bununla sınırlı kalmamış, kadınlar özelinde bu okullara tesis edilen yapılar aracılığıyla eğitimli kadının kamusal alandaki mekânsal görünürlüğü de mümkün kılınmıştır. Yapılara yönelik mekân ihtiyacı çoğunlukla yeni yapı üretiminden çok ihtiyaçlar doğrultusunda mevcuttaki bina ya da mekânların bu okullara tahsis edilmesi ile giderilmiştir. Binalara yönelik yapısal konfor ve ekonomik sorunlar nedeniyle bu binalar arasında sıklıkla nakil işlemleri söz konusu olmuştur. Binalar arası nakil işlemlerinin sıklığı, kadın özneye mahsus bu mekânların farklı mevkilerde görünür olmasına neden olmuştur. Bu durumun başta İstanbul olmak üzere pek çok Osmanlı kentinin farklı mevkilerinde eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasına mekânsal görünürlükle katkı sağladığı söylenebilir.

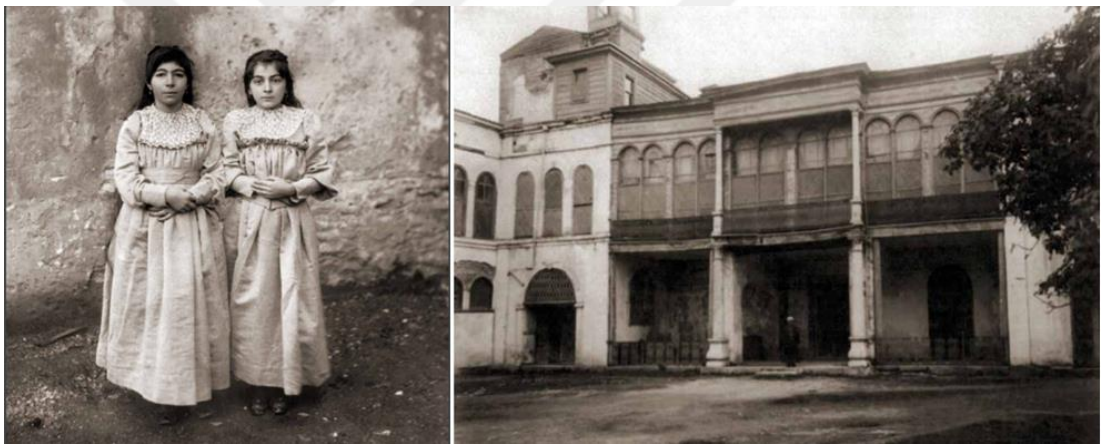

Şekil 3.19. Kız öğrenciler ve Üsküdar Kız Sanayi Mektebi (T.C. Mili Eğitim Bakanlığı, 2019)

Söz gelimi 1869 yılında İstanbul'da Yedikule'de açılan Kız Sanayi Mektebi merkeze uzaklığı nedeniyle yönetimi zorlaştığı için 1883 yılında Sultanahmet bölgesinde, Güngörmez Mevkii'ndeki Tunuslu Mahmud b. Ayaz Paşa Konağı'na nakledilmiştir (Tümer Erdem, 2013). 1883 yılında mektebin mevzuatındaki değişiklikle gündüzlü olan mektep yatılı öğrenci almaya da başlamıştır. Yatılı ve gündüzlü hale getirilen Kız Sanayi Mektebi, 1892-1893 yılında Vezneciler'deki Saib Bey Konağı'na nakledilmiştir (Devlet Salnamesi, 1893/1894). Hemen ardından 1894-1895 yılında tekrar yer değiştirerek Cağaloğlu'nda Sadaret Müsteşarı Tevfik Paşa'nın Konağı'na taşınmıştır (MF.MKT. / 227 - 44 , 1894).

Nakledilen bina mekânsal ve fiziksel koşullarının yetersizliği nedeniyle yatılı fonksiyonu karşılayamamış, okul bu kez 1909 tarihinde Fatih bölgesi Çarşamba Mevkii'ndeki Ali Saib Paşa Konağı'na nakledilmiş (Tümer Erdem, 2013, s. 230), kısa bir süre sonrada 1911-1912 eğitim öğretim döneminde Darülmuallimat ile birlikte eğitim vermek üzere Çapa'daki Derviş Paşa Konağı'na taşınmıştır (Ergin, 1977).

1884 yılında Süleymaniye civarında Kayserili Ahmet Paşa konağında eğitime başlayan Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi, binada yangın çıkması ile 1887 yılında Şehzadebaşı'nda Sepetçiler caddesinde bulunan Halet Paşa Konağı'na, ardından 1889 yılında Horhor'da bulunan bir konağa nakledilmiştir. Kısa bir süre sonra 1895-1896 eğitim öğretim döneminde, Cerrahpaşa Mevkii'ndeki Valide Kethüdası Konağı'na, 1898-1899 yılında Aksaray'da İbrahim Paşa Konağı'na ve son olarak 1904 yılında Laleli'de bulunan bir konağa taşınmıştır (Tümer Erdem, 2013).

Üsküdar Kız Sanayi Mektebi ise 1890 yılında Doğancılar Mevkii'nde faaliyetlerine başlamış, kısa bir süre sonra da yine aynı mevkide bulunan Namık Paşa Ailesi Konağı'na taşınmıştır. Daha sonra 1910-1911 yılına gelindiğinde Tunusbağı Caddesi'nde Evkaf-ı Hümâyun Müfettişliği Müsteşarı Mekkî Bey Konağı'na nakledilmiştir. Üsküdar Kız Sanayi Mektebi, 1913-1914 eğitim öğretim yılında ise Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ve Dersaadet Neharî Kız Sanayi Mektebi ile birleştirilerek, Fatih Saraçhane, Horhor mevkiindeki Münir Paşa Konağı'na taşınmıştır (MF.ALY. / 159 - 50, 1921).

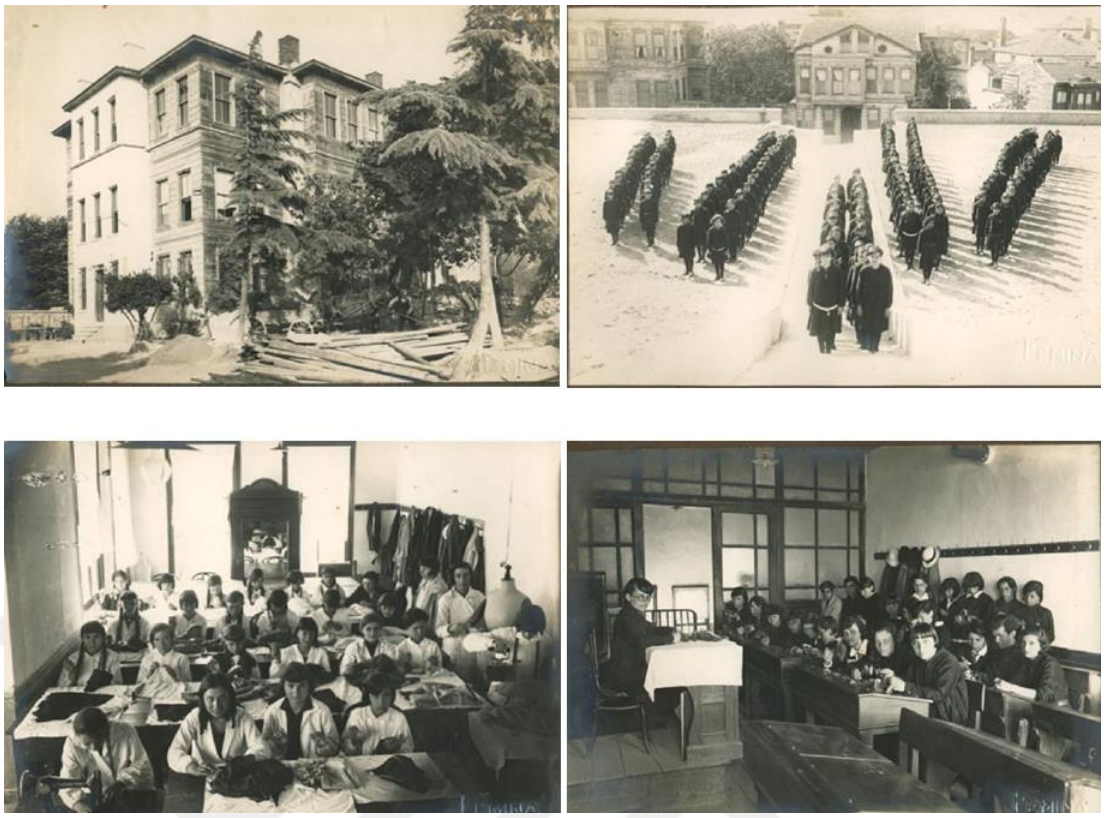

Şekil 3.20. Üsküdar Kız Sanatlar Mektebi; sol üstte mektep binası, sağ üstte mektep öğrencileri, sol altta biçki dikiş atölyesi, sağ altta derslik (Üsküdar Kız San'atlar Mektebi, 1929)

1918-1919 eğitim öğretim yılında Aksaray bölgesi Sineklibakkal mevkiinde bulunan Selçuk Hatun İnas Sultanisi de Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi'nin orta kısmı ile birleştirilmiştir. Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi adını alan okul, Aksaray'daki bir binaya taşınmıştır (Tümer Erdem, 2013).

Görüldüğü üzere kız sanayi mekteplerinin sürekli nakledilerek tesis edildiği binalar gerek mekânsal gerekse de işlevsel olarak kullanım amacına hizmet edemeyen mekânlar olmuşlardır. Çoğunlukla konak gibi farklı işlevli yapıların okul binasına dönüştürülmesi ile yapısal bir üretim söz konusu olmuş ve kullanımları gerçekleşmiştir. Dönüştürülen konakların mevcuttaki odaları atölye olarak kullanırken bazı odaları da yatılı işleve hizmet edecek şekilde yatakhane olarak revize edilmiştir. Çoğunluğu özel mülkiyette olan bu yapıların kiralanma yöntemiyle Kız Sanayi Mektepleri' ne tahsis edilmesi, okulların mekânsal ihtiyaçlarını karşılayacak kalıcı bir çözüm bulunmasının önünde engel teşkil etmiştir. Bu durum benzer eğitim yapılarının da yaşadığı gibi Kız Sanayi

Mekteplerinin de taşınmak suretiyle sıklıkla mekân değişikliği yapmasına neden olmuştur.

Ayrıca Kız Sanayi Mektepleri, tezin sonraki bölümlerinde de detaylı bir şekilde bahsedilecek olan Darülmuallimatlar gibi başkent İstanbul'dan sonra, taşra vilayet ve livalarında da tesis edilmiştir. Böylelikle bu okullar, genel anlamda tüm Osmanlı coğrafyasında eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasına katkıda bulunmuşlardır. Arşiv belgeleri incelendiğinde Bursa (DH.İ.UM / 19 - 1, 1922), Manisa (MF.MKT. / 1234 - 18 , 1918), Adana (MF.MKT. / 1227 - 90, 1917) ve Kıbrıs (BEO / 1667 - 124996 , 1901) (MF.İBT. / 160 - 80, 1905) gibi vilayet ve livalarda Kız Sanayi mekteplerinin tesis edilmiş olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Taşrada açılan bu okullar ile kadınların eğitim yoluyla üretime katkıları ulusal düzeye taşınmıştır. Cumhuriyet'le birlikte bu okullarda isim değişikliğine gidilmiş, Kız Sanayi Mektebi ismiyle faaliyetlerine devam eden bir tek Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi kalmıştır.

Darülmuallimattan kısa bir süre önce tesis edilmeye başlanan Kız Sanayi Mektepleri eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasına zemin hazırlamış önemli kurumlardır. Bu okullar sayesinde kadınlar, eğitim adı altında da olsa çalışma hayatına dahil olmuş ve üretimde önemli roller üstlenmişlerdir. Geç Osmanlı Modernleşmesinde kadının görünürlüğünün inşasında öncü bir eylem alanı olmuşlardır.

Sözü geçen zaman aralığındaki kadınların eğitimine yönelik gelişmelerden biri de ortaöğretim düzeyindeki bir diğer okul olan İnas İdadisi olmuştur. 1880'de İnas rüştiyelerinin üzerinde eğitim verecek bir kız mektebinin açılışı, çoğu kaynakta bu okulun İnas İdadisi olarak yorumlanmasına neden olmuştur (Unat, 1964; Akyüz, 2012; Koçer, 1974; Kurnaz, 1991). Başkent İstanbul'da açılan bu okulun idadi olarak değerlendirilmesinin nedeni Avrupa'daki emsalleri seviyesinde eğitim vereceği iddiasını taşıması olmuştur. Bâbıâlî Caddesi'ndeki Mahmud Paşa Türbesi yakınlarındaki bir konağın kiralanması ile faaliyetlerine başlayan okulun ilk başta üç öğrencisi bulunmaktaydı. Diğer mekteplerdeki müfredattan farklı olarak bu okulda Fransızca ve diğer yabancı diller, hüsn-i hat ve musikiye yönelik dersler verilmekteydi (İbnü'ş Şeyh Nafi, 2002). Okulun

yatılı ve gündüzlü kısmı olduğu bilinmesine rağmen okula ödenen ücretler (İbnü'ş Şeyh Nafi, 2002) ve kadınların eğitimine yönelik toplumda henüz yeterince oluşmamış bilinç nedeniyle idadiye gidecek olan kız öğrencilerin evlilik yaşında olması, bu okula olan talebi düşürmüştür. Ayrıca genel anlamda ailelerin kızlarını okutmak istemelerinde meslek sahibi olmalarını da gözetmeleri nedeniyle, İdadi yerine kadın öğretmen yetiştiren Darülmuallimatın daha çok tercih edildiği söylenebilir. Bu durum da, bu okulun yeterli öğrenci sayısına ulaşamamasına neden olmuş ve okul, açılışından iki yıl sonra 1882 senesinde kapatılmıştır (Unat, 1964; Akyüz, 2012; Koçer, 1974; Kurnaz, 1991).

Daha sonra 1911 senesinde Darülmuallimatın gündüzlü kısmı menşeinde bir İnas İdasi açılmıştır. O esnada Darülmualimatın faaliyetlerini sürdürdüğü Cağaloğlu'nda Lema Hanım'a ait Cezeri Kasım Paşa (günümüzde Alemdar) Mahallesi'nde kâgir üzeri ahşap karkas konağın Aksaray'da çıkan yangında kullanılamayacak hale gelmesi sonucu Darülmuallimatın öğrenci ve öğretmenleriyle İnas İdadisi'ne aktarılması söz konusu olmuştur (Kansu, 1340/1924; Kansu, 1931). Ancak İnas İdadisinin eğitim süresinin İnas Sultanisi'nden bir yıl kadar daha kısa olması son senelerinde sultani öğrencilerinin idadiye geçmesine neden olmuştur. İki okul mezunlarının da birbiriyle eşdeğer diploma alması aynı seviyedeki iki okula olan ihtiyacı ortadan kaldırmış ve İnas İdadisi 1913 senesinde eğitim süresi daha uzun olan İnas Sultanisi' ne dönüştürülmüştür (Ergin, 1977; Kansu, 1931)

Geç Osmanlı Modernleşmesindeki diğer kadın eğitim yapıları gibi İnas İdadisi de sabit ya da kadınlara özel üretilmiş binalarda ve mekânlarda tesis edilme imkânını bulamamıştır. Söz gelimi 1911'de açılan Dersaadet İnas İdadisi, ilk ve ortaöğretimdeki diğer okullar gibi Sultanahmet mevkiindeki bir konakta faaliyetlerine başlamıştır (Unat, 1964). 1912 yılında meydana gelen yangınla bina kullanılamaz hale gelmiş ve bunun üzerine ivedilikle yeni bir bina arayışına girilmiştir. Okul, kısa süre içerisinde Bayezid Tavşantaşı civarında bir konağa nakledilmiş ve 1913 senesinde kapanana kadar faaliyetlerine kaldığı yerden devam etmiştir (Kansu, 1931).

İncelenen tarih aralığında kadınların eğitiminde orta öğretime yönelik reformlarla kurulan bir diğer okul da İnas Sultanisi'dir. İnas Sultanisi'nin açılması için teşebbüsler II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlamışsa da, ilk sultaninin eğitim öğretime başlaması 1913 senesinde mümkün olmuştur. 1913 senesinde açılan ilk İnas Sultanisi aynı yıl kapatılan İnas İdadisi'ni de bünyesine katarak Bezm-i Âlem İnas Sultanisi adıyla faaliyetlerini sürdürmüştür (Kansu, 1931). 1913 senesinde İstanbul İnas Sultanisi adında bir başka okula öğrenci kabulüne yönelik talimatname de mevcut olduğu için, bu okulun uzun yıllar faaliyetini sürdürdüğü tahmin edilmektedir (MF.İBT./ 459 - 58, 1913) (180-9-0-0 / 242 - 1209 - 11 , 1923). Bezm-i Âlem ve İstanbul İnas Sultanisi'nden başka 1915 yılına gelindiğinde, Başkent İstanbul'la sınırlı olsa da sultanilerin sayısı artmaya başlamıştır. Söz gelimi gündüzlü eğitim veren Selçuk Hatun İnas Sultanisi (MF. İST. / 37 - 7, 1917), aynı sene Sultani'ye dönüştürülen Çamlıca Leylî Numune-i İnas Mektebi (DH.UMVM / 66 - 55, 1916), 1916 yılında Sultani'ye dönüştürülen Erenköy İnas Numune Mektebi (MF. İST / 49 - 6, 1918) ve Kandilli'de açılan Adile Sultan İnas Sultanisi faaliyetlerine başlayan bu mekteplerdendir (Yücel, 1994, s. 489). Ancak bunlardan Selçuk Hatun İnas Sultanisi, 1918-1919 eğitim öğretim senesine gelindiğinde bir diğer kadın ortaöğretim kurumu olan Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ile birleştirilmiş ve okul Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi adıyla faaliyetlerini sürdürmüştür. 1920 yılında ise Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi kapatılarak, Üsküdar İnas Sultanisi'ne dönüştürülmüştür. Ancak bu dönüşüme rağmen, okul 1927 yılına kadar eski geleneğini sürdürerek mesleki eğitimi temel alan müfredatı ile eğitim öğretime devam etmiştir (Ergin, 1977).

İnas İdadisi'nden İnas Sultanisi' ne dönüştürülen ilk okul da Bayezid'de Emin Bey mevkiinde yer alan Şamlı Sadık Bey konağında faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu yapının ardından Bezm-i Âlem Valide Sultan tarafından inşa ettirilen binaya taşınmıştır (Koçer, 1974, s. 198). Benzer şekilde Selçuk Hatun İnas Sultanisi de Aksaray Sineklibakkal mevkiinde Asaf ve Redif Paşa konaklarında faaliyetlerine başlamış, kız sanayi mektebine dönüştükten sonra 1921 yılında Çapa'da eskiden Darülmuallimat olarak kullanılan konağa taşınmıştır (İ..DUİT / 98 - 34 - 0, 1921) (A.}DVN.MKL. / 69 - 2 -0, 1921). Çamlıca İnas Sultanisi ise 1915 senesinde

Acıbadem'deki Ahmet Ratip Paşa Köşkü'nde eğitim faaliyetlerine başlamıştır (Acıbadem İnas Sultanisini Ziyaret, 1923). Bunun yanında 1916 senesine eğitim öğretime başlayan Erenköy İnas Sultanisi Göztepe ve Erenköy civarında yer alan Rıdvan Paşa Köşkü'nü okul binası olarak kullanmıştır (Yücel, 1994). Ayrıca Adile Sultan İnas Sultanisi de Kandilli mevkiinde bulunan Adile Sultan Sarayı'nda (DH.EUM.3.Şb / 15 - 64, 1916), Üsküdar İnas Sultanisi de Üsküdar Kaptan Paşa'daki bir konakta faaliyetlerini sürdürmüştür (MF.İMF. / 52 - 12, 1915) (MF. İST. / 54 - 39, 1918)(Şekil 3.21).

Şekil 3.21. Sol üstte Erenköy İnas Sultanisi (Rıdvan İsmail Paşa Köşkü) (Berköz Ünyay, 2011); Sağ üstte Çamlıca İnas Sultanisi (Ahmet Ratip Paşa Köşkü) (Uğur, 2020); Sol altta Bezm-i Alem İnas Sultanisi (Agar, 2014); Sağ altta Adile Sultan İnas Sultanisi (Adile Sutan Sarayı) (Kandilli Kız Lisesi Eğitim ve Kültür Vakfı, 2021)

Kız öğrencilerin erkek öğrencilerle eşit eğitim alabilmeleri amacıyla açılan İnas Sultanileri bir diğer kadın eğitim kurumu olan Darülmuallimatlar gibi İnas Darülfununu açıldıktan sonra bu okula kız öğrenci yetiştiren okullardan biri olmuştur (Tümer Erdem, 2013). Geç Osmanlı Modernleşmesinde eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasında rol oynamış bu okullar, Erken Cumhuriyet'te de kız liselerine dönüşerek eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğüne katkı sağlamaya devam etmişlerdir.

3.3.3. Öğretmen yetiştiren eğitim yapıları: Darülmuallimatlar[17]

İnas mekteplerindeki öğrencilere kadın öğretmenler tarafından eğitim verilmesi şartı bir başka eğitim kurumuna olan ihtiyacı doğurmuştur. Bu düşünceden hareketle 1848'de açılan Darülmuallimin'den 22 sene sonra, Darülmuallimat, 1870'te kız öğrencilere eğitim vermesi için kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla açılmış ve kadınlara eğitim alma-verme hakkını sağlamıştır (Akyüz, 2000). Kadınlara eğitim alanındaki haklarının verilmesi için Darülmuallimat'ın kuruluşu çok önemli bir gelişmedir. Böylelikle Tanzimat sonrası kadınların hak ve özgürlük arayışının eğitim alanında keskin bir dönüm noktası gerçekleşirken, Osmanlı devleti tarafından resmi olarak ilk kez öğretmenlik mesleği aracılığı ile meşrulaştırılarak kadının kamusal alanda görünürlüğü kabul edilmiştir. Öyle ki darülmuallimatlar, önceleri ilköğretim ve ortaöğretim düzeyindeki okullara öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulmuş olsalar da sonraki yıllarda açılan yükseköğretim kurumlarına öğrenci yetiştiren okulların da başında gelmiştir. Bu durum Darülmuallimatların çalışmanın odaklandığı eğitim kurumu olmasına neden olmakla birlikte, eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasında Geç Osmanlı Modernleşmesinde ortaya çıkan pek çok kadın eğitim yapısından daha farklı ve çarpıcı bir rol oynamasını da mümkün kılmıştır (Şekil 3.22).

Darülmuallimatlar inas mekteplerine kadın öğretmen yetiştirerek, bu okulların çoğalmasına ve daha çok kızın eğitim alma şansı bulmasına katkı sağlamış olmakla birlikte, kadınların çalışma hayatına girmesiyle kamusal alanda daha sık ve yoğun olarak yer alması (Özkul & Baysal, 2015), kadının özgürleşmesi ve toplumsal hayatta kendine bir yer bulmaya başlaması bağlamında da çok önemli rol oynamışlardır. Darülmuallimatların açılmasıyla kadınlar öğretmenlik

[17] Darülmuallimatlar ilköğretim ve ortaöğretim düzeyindeki okullara kadın öğretmek yetiştirmek amacıyla ve "Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimât Nizamnâmesi" başlıklı farklı bir düzenleme altında yapılandıkları için ilköğretim ve ortaöğretim düzeyindeki bu okulların üstünde farklı bir başlık altında tekil olarak ele alınması anlamlı bulunmuştur. Ancak, ilerleyen yıllarda açılan yükseköğretim kurumlarına öğrenci yetiştiren bu kurumu, yükseköğretim kategorisi içinde değerlendirmenin de doğru bir yaklaşım olmadığı aşikârdır. Bu nedenle Darülmuallimatlar, Yasemin Tümer Erdem'in Geç Osmanlı Modernleşmesinde kadınlara yönelik eğitim kurumlarının misyonu ve eğitim düzeyi hakkında daha ayrıntılı bilgi içeren çalışması referans alınarak "Öğretmen Yetiştiren Eğitim Yapıları" adında farklı ve tekil bir başlık altında aktarılmıştır. Bknz. Tümer Erdem, Y. (2013). II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi. Ankara: Türk Tarih Kurumu

mesleğiyle, ilk kez kamusal yaşamda profesyonel meslek edinmeye başlamışlardır (Bilir, 2011). Ayrıca Darülmuallimat' ta okuyan öğrencilere öğretmenlik yapma koşulu ile burs verildiği bilinmekte, ancak öğretmen olma zorunluluğu bulunmayan burs almayan öğrencilerin de bu okullardan eğitim aldığı bilinmektedir. Bu durum kızların yalnızca üst düzey eğitim almak için de Darülmuallimat'ı tercih etmelerine imkân sağlamıştır. Yani bu okullar, toplumda eğitimli aydın kadın zümresinin oluşmasında da önemli katkı sağlamıştır ve söz konusu kadınlardan bazıları 1914'te açılan İnas Darülfununu'nun öğrencileri olmuşlardır (Akyüz, 1999).

Şekil 3.22. Darülmuallimat öğretmenleri ve talebeleri, 1922

Eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşası için önemli rol oynayan kadın öğretmen okulu Darülmuallimat, ilk açıldığında işleyiş olarak, Sıbyan ve Rüştiye şubesi olmak üzere ikiye ayrılmış ve Sıbyan şubesinin öğrenim süresi iki, Rüştiye şubesinin ise üç yıl olarak tanımlanmıştır. Sıbyan şubesi mezunları sıbyan mekteplerinde, Rüştiye Şubesi mezunları ise rüştiyelerde öğretmenlik yapma yetkisi kazanmıştır. Sıbyan Mektebi mezunları, isterlerse bir imtihana girerek Rüştiye şubesine devam edebilme hakkı da bulabilmektedir. Sonraki süreçlerde Darülmuallimat yönetmeliklerindeki

değişiklikler ile bu sınıflara, Ana Mektepleri' ne öğretmen yetiştirmek için Ana ve Darülmuallimat'ın kendisine öğretmen yetiştirmek için de Ali şubeleri eklenmiştir (Ergin, 1977). Darülmuallimat 1870'teki kuruluşunun ardından ilk mezunlarını 1873'te vermiş ve bu mezunlar öğretmen olarak göreve başlamışlardır. 1881 yılından itibaren Darülmuallimat'ta bizzat yönetici olarak görev de almışlardır (Kurnaz, 2013).

Darülmuallimat için 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde on ders içeren bir ders programı tahayyül edilmişse de 1870 yılında dönemin Maarif Nâzırı Saffet Paşa tarafından açılan ilk Darülmuallimat'ta fiilen uygulanmaya başlanan ders programında Mebâdi-i Ulûm-ı Diniye ve Ahlâk Kavâid-i Lisan ve İnşâ Hesab Nakış ve Ameliyât-ı Hiyatiye Resim Hatt-ı Sülüs ve Nesih Tarih-i Osmanî Coğrafya dersleri yer almıştır (Şanal, 2011). Darülmuallimatlar devletin ciddi gündem konusu olmuş ve bu nedenle kuruluşundan itibaren birçok talimatname ile ders programına, yönetimine ve eğitim süresine yönelik düzenlemelere söz konusu olmuşlardır. 1895'te yayınlanan Darülmuallimat Tâlimatnamesi'ndeki kararlardan biri olan Darülmuallimat'taki eğitim-öğretim süresinin üç yıl, ancak rüştiye düzeyindeki ihtiyat kısmının eğitim-öğretim süresinin ise altı yılı kapsayacağı şeklindeki ifade (Altın, 2017) eğitim süresine yönelik düzenlemelerden biri olarak örnek verilebilir. Ancak bu düzenlemelerdeki en önemli gelişmelerden biri, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gerçekleşmiş olan, artan kadın öğretmen ihtiyacı nedeniyle Darülmuallimatların taşrada da açılmaya başlaması olmuştur. Başkent Darülmuallimatı'ndan sonra 1913 ve 1921 tarihleri arasında taşrada yer alan Adana, İzmir, Bursa, Ankara, Halep, Kastamonu, Konya, Edirne, Balıkesir, Beyrut, Urfa, Sivas, Bolu, Aydın, Nablus, Muğla ve Kayseri gibi on yedi farklı vilayet ve livada Darülmuallimatlar kurulmuştur (Ceylan Dumanoğlu & Yetişgin, 2019) (Şekil 3.23).

Şekil 3.23. Taşrada kurulan Darülmuallimat örnekleri: İzmir, Bursa, Konya ve Sivas Darülmuallimatları

3.3.4. Yükseköğretim düzeyinde eğitim yapıları: İnas Darülfünunu, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi

Tanzimat'la başlayan Meşrutiyet'le devam eden süreçte devletin kadın konusuna yönelik değişen tavrı ve kadın hareketinin talepleri sonucunda kadın öznenin eğitimi bağlamındaki gelişmeler ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde yapılan düzenlemelerle sınırlı kalmamıştır. Kadın hareketi tarafından kadınların yükseköğretimden de faydalanması talebi ve devlet politikalarınca kadınlara yönelik ortaöğretim kurumlarında öğretmenlik yapacak nitelikli öğretmen ihtiyacı, kadınların yükseköğretimden faydalanmasının önünü açan dinamiklerdendir. Bununla ilişkili olarak kadınların erkeklere mahsus olan Darülfününa kabul edilmesi fikri gündeme gelmiş ancak bu fikrin eyleme geçirilmesi zaman almıştır. Bu süreçte kamusal alanda görünür olmaya başlayan kadınlar, Türk Ocağı'nın düzenlediği konferanslarda (Üstel, 2020) ve sinema, tiyatro gibi kamusal nitelikli mekânlarda erkeklerle bir araya gelmeye başlamıştır (Güzel, 1985). Özellikle Balkan Savaşları süresince kadın derneklerinin Darülfünun Konferans Salonu'nda yaptığı, düzenleyicisi konuşmacısı ve dinleyicisi kadınlar olan yardım amaçlı toplantılar kadınların Darülfününa kabulü için önemli adımlar olmuştur (Kurnaz, 2012). Böylelikle İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) ve Süleyman Paşazade Sami Bey'in öncülüğü ve desteğiyle 7 Şubat 1914 tarihinde Darülfünun'un konferans salonunda kadınlara yönelik "Serbest Dersler" verilmeye başlanmış ve yükseköğrenimin kapıları kadınlara açılmıştır (MF.ALY. / 71 - 78 , 1914) (Tümer Erdem, 2013). Maarif Nezaretince hazırlanan konferans programı ile Darülfünun ve Darülmuallimin hocaları tarafından cumartesi, pazartesi, çarşamba ve perşembe günleri olmak üzere haftada dört gün kadınlara dersler verilmesi kararlaştırılmıştır. "Serbest Dersler" kapsamında verilecek dersler kadın hakları, ev işleri ve ekonomisi, kadın sağlığı ve ilk yardım, fen, tarih ve pedagoji gibi konuları içermekteydi (MF.ALY. / 71 - 78 , 1914). Kadının yükseköğrenimden de faydalanması için önemli bir adım olan bu derslerin kimi zaman 600-700 civarında kadının katılımı ile gerçekleştiği ve kadınlar tarafından yoğun ilgi gördüğü bilinmektedir. (Baltacıoğlu, 1998). Bu durum kadınlara yönelik yükseköğretim düzeyinde bir eğitim kurumuna olan

gerekliliği ortaya koymuştur. Aynı zamanda ardı ardına açılan ortaöğretim kurumları için kadın öğretmen ihtiyacı da önemli bir gündem konusu haline geldiği için 12 Eylül 1914 tarihinde Darülmuallimat'ın kendisi için öğretmen yetiştiren Darülmuallimat Ali sınıflarının bu okul bünyesinden ayırılarak yükseköğretim düzeyinde yeni bir eğitim kurumu altında eğitim öğretime devam etmesi öngörüsüyle İnas Darülfününu açılmıştır. Darülfünun hocaları ve Darülmuallimat bütçesiyle faaliyetlerine başlayan İnas Darülfününu, İnas İdadisi ve Darülmuallimat mezunlarını kabul eden ve aynı zamanda bu okullara öğretmen yetiştiren bir eğitim kurumu olmuştur (MF.ALY. / 69 - 15, 1914) (Şekil 3.24).

Şekil 3.24. İnas Darülfününu mezunları ve akademik kadrosu (Sarı, Akgün, & Kurt, 2011)

İnas Darülfününu, 1914 yılında konferans salonunda Serbest Derslerin verildiği ve aynı zamanda Darülfünun'un da eğitim öğretimini sürdüğü Fatih Vezneciler mevkiinde yer alan Zeynep Hanım Konağı'nda faaliyetlerine başlamıştır (Şekil 3.25). Ardından bu okul, 1916 senesinde Cağaloğlu mevkiinde yer alan ve daha önce Darülmuallimat başta olmak üzere pek okula ev sahipliği yapmış Eski Lisan ve Hukuk Mektebi'ne nakledilmiştir (MF.ALY. / 161-89, 1921). Bu naklin kadın ve erkek öğrencilerin aynı binada eğitim almasına yönelik tepkiler nedeniyle olduğuna dair yorumlar olsa da (Ayni, 2007) (Selçuk, 2011) (Arslan,

Selçuk, & Nam, 2012) asıl sebebin Zeynep Hanım Konağı'nın mekânsal olarak yetersiz gelmesi olduğu düşünülmektedir. Zaten söz konusu binada iki sene kadar faaliyetlerine devam eden okul, 1. Dünya Savaşı'nın neden olduğu zorunluluklar nedeniyle tekrar Zeynep Hanım Konağı'na taşınmak durumunda kalmıştır (MF.ALY. / 86 - 79, 1918).

Şekil 3.25. İnas Darülfünunu olarak kullanılan Zeynep Hanım Konağı ve konferans salonu (Sarı, Akgün, & Kurt, 2011)

İnas Darülfünunu Nisan 1919 tarihinde savaş sürecinin yarattığı toplumsal ve iktisadi zorluklar nedeniyle kapatılmış ve öğrencileri Darülfünun'un Fen ve Edebiyat Fakülteleri'ne aktarılmıştır (MF.ALY. / 148 - 52, 1920). İnas Darülfünunu kadın-erkek eşitliğini gündeme getirmiştir, toplumun ve yönetimin kadın ve erkek öğrencilerin bir arada oluşuna yaklaşımı da zamanla değişmeye başlamıştır. Çözüm için önce okula ait mekânlar farklı zaman aralıklarında kadınlara ve erkeklere ayrı ayrı tahsis edilmeye çalışılmıştır (MF.ALY. / 161-89, 1921). Ancak özellikle öğretim kadrosundaki bazı hocaların hem erkek hem de kadın öğrencilere ayrı ayrı ders vermenin yoruculuğundan şikâyetçi olmaları nedeniyle, kurallara aykırı olarak kız ve erkek öğrencilere ait dersler birleştirilmiş ve böylece karma eğitimin önü açılmıştır (MF.ALY. / 128 - 108, 1919). 1921-1922 eğitim öğretim döneminde de kadın ve erkek öğrencilerin bir

arada eğitim görmesi resmi olarak kabul edilmiş ve yükseköğretimde karma eğitime geçilmiştir (Unat, 1964) (Şekil 3.26).

Şekil 3.26. 1921 yılında İnas Darülfününu öğrencilerinin Darülfünunun Kimya Bölümü karma eğitim dersi (Baytok, 2021)

Geç Osmanlı Modernleşmesinde kadınların eğitimine yönelik gelişmelerin yükseköğretim basamağındaki bir diğer okul da İnas Sanayi-i Nefise Mektebi olmuştur. Darülmuallimat başta olmak üzere İnas İdadisi ve İnas Sultanisi gibi ortaöğretim kurumlarının sayılarının hızla artması öğretmen ihtiyacını doğurmuştur. Aynı zamanda Balkan Savaşları ve 1. Dünya Savaşı'nın getirdiği zorunluluklar nedeniyle Darülmuallimin ve Darülfünun başta olmak üzere pek çok okuldaki erkek öğrencilerin neredeyse tamamının cepheye gitmesi sonucunda okullar boşalmaya yüz tutmuş ve istihdamı sağlayacak tahsilli ve nitelikli yeni bir iş gücüne ihtiyaç duyulmuştur (Ürekli, 2019). Böylelikle ülkenin içinde bulunduğu bu şartlar ve kadın hareketinin önderliğiyle kadınların hak talepleri, kadınların eğitimini yükseköğretim seviyesine taşımıştır. İnas Sultanileri ve Darülmuallimatlara resim öğretmeni yetiştirmek ve toplumun kadın nüfusunu güzel sanatlarla buluşturmak adına 1882'de kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi'nden 32 yıl sonra 1914 senesinde bu okula

bağlı bir resim dershanesinin kurulması kararıyla İnas Sanayi-i Nefise Mektebi de böylelikle açılmıştır (MF.ALY. / 70 - 92, 1914). İnas Darülfünunu'nun hemen ardından açılan bu kadın yükseköğretim kurumuna öğrenci almak adına gazete ilanları verilmiştir (Ürekli, 2003). Bu durum kadınların İnas Sanayi-i Nefise Mektebi aracılığı ile hem kamusal mekânda hem de basın yayın organları gibi farklı kamusal pratiklerde görünür olmasını sağlamıştır. Mihri Müşfik Hanım[18] önderliğinde yapılanan resim dershanesi ile faaliyetlerine başlayan İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, açıldıktan beş ay gibi kısa bir süre sonra Bezm-i Âlem İnas Sultanisi'nin bulunduğu binada kendisine tahsis edilen iki adet salona taşınmıştır (MF.ALY. / 153 - 10 , 1920). Bu tarihten iki sene sonra heykel atölyesini de bünyesine ekleyen okul, 1923 yılına kadar sekiz yıl boyunca resim ve heykel alanlarında eğitim vermiştir (Ürekli, 1997) (Şekil 3.27). 1923 tarihinde kapatılan okulun öğrencileri Sanayi-i Nefise Mektebi'ne aktarılmış ve karma eğitime geçilmiştir (MZH / 75 / 9029 - 9030 , 1923) (MZH / 75 / 9029,9030, 1923) (MZH / 75 / 9045, 1923) (Şekil 3.28).

Şekil 3.27. İnâs Sanayi-i Nefise Mektebi kız öğrencileri (Batu, 2021)

[18] Mehmed Rasim Paşa'nın kızı olan Mihri Müşfik Hanım mensubu olduğu ailenin ayrıcalıklı şartları sayesinde üst düzey eğitim alma şansı bulmuştur. Özellikle resim alanındaki kabiliyeti nedeniyle saray ressamı Zonaro'dan ders alma şansı yakalamış, ardından Roma'da ve Paris'te eğitimine devam etmiş ve pek çok sanat ürünü ortaya koymuştur. 1913 yılında İstanbul'a dönen Mihri Hanım kadınların eğitim ve kamusal hayatı için önemli bir dönüm noktasına ev sahipliği yapan Darülmuallimat'ta resim öğretmenliği yapmıştır. Bu tarihten bir sene sonra 1914 yılına gelindiğinde İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılmasının hemen ardından bu okulun resim öğretmenliği ve müdürlüğüne atanmış ve 1922 senesine kadar hizmet vermiştir. Siyasi platformlarda da boy gösteren bir kadın olan Mihri Hanım, Darülmuallimat ve İnas Sanayi-i Nefesi Mektebi'ndeki öğretmenlik misyonu ve resim alanında ürettiği çok sayıda sanat eseri ile Geç Osmanlı Modernleşmesinde kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasında önemli bir rol oynamış kadın öznelerden olmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz: (Tongo & Dağoğlu, 2019) Mihri: İstanbul'dan New York'a Bir Kadın Ressamın Portresi. Toplumsal Tarih (303), s. 26-28. , (Toros, 1988) İlk Kadın Ressamlarımız. İstanbul: Akbank Yayınları.

Şekil 3.28. Sanayi-i Nefise Mektebi karma eğitime geçtikten sonra Ressam Cemil Bey ve öğrencileri, 1924 (Ürekli, 2019)

1916 senesine gelindiğinde İnas Darülfünun'un Cağaloğlu mevkiinde yer alan Eski Lisan ve Hukuk Mektebi'ne nakledilmesiyle İnas Sanayi-i Nefise Mektebi de bu binaya taşınmıştır (MF.ALY. / 121 - 10 , 1918). 1917 yılına gelindiğinde İnas Sanayi-i Mektebi, Sanayi Mektebi'nin olduğu binaya taşınmış ve kadın ve erkek öğrenciler aynı binayı kullanmak durumunda kalmıştır. Bu durum, kadın ve erkek öğrencilerin arasında mahremiyetin sağlanması adına, binanın içindeki mekânların ahşap plakalarla bölünerek kullanılmasına neden olmuştur (MF.ALY. / 111 - 93, 1917). 1. Dünya Savaşı'nın getirdiği zorunluluklar nedeniyle bu binalar boşaltılmak zorunda kalınmış ve 1918 senesinde Sanayi-i Nefise Mektebi ve İnas Sanayi-i Nefise Mektebi öğrencileri Şehzadebaşı mevkiindeki Darülmesâisi'ne ait bir binaya aktarılmıştır (MF.ALY. / 125 - 60, 1918) (MF.ALY. / 125 - 85, 1918). Bu binanın alt katı İnas Sanayi-i Nefise Mektebi öğrencilerinin kullanımına ayrılmış olsa da, mekânın ölçeği ve konfor standartları ihtiyaçları karşılayamayacak düzeydedir. (MF.ALY. / 119 - 106 , 1918) (MF.ALY. / 115 - 9 , 1918). Bu nedenle yeni bir mekân temini ihtiyacı söz konusu olmuş ve uzun yazışmalar sonucunda İnas Sanayi-i Nefise Mektebi öğrencileri Bezm-i Âlem İnas Sultanisi binasındaki dersliklerine geri

dönmüşlerdir (MF.ALY. / 156 -79 , 1920). Ancak bu binadaki İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'ne ayrılmış mekânların ölçekleri ve işlevleri, öğrencilerin gereksinimlerini karşılayamadığı için, okul 1921 yılında Gedikpaşa Tiyatro Caddesi mevkiinde yer alan Ana Mektebi binasına taşınmıştır (MF.ALY. / 163 - 36 , 1921). 1923 yılında İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nin lağvedilmesi ve öğrencilerinin Sanayi-i Nefise Mektebi'ne aktarılarak karma eğitime geçilmesiyle kız ve erkek öğrenciler Fındıklı'daki Sultan Sarayı olarak kullanılan binada eğitim almaya devam etmişlerdir (Ürekli, 2003, s. 57) (Şekil 3.29).

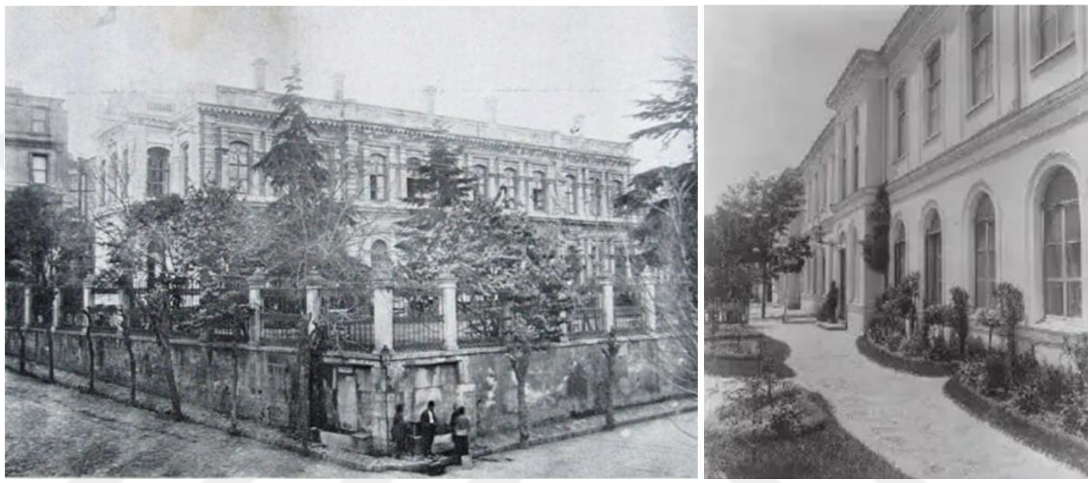

Şekil 3.29. İnâs Sanayi-i Nefise Mektebi'ne ev sahipliği yapan binalar; solda Lisan ve Hukuk Mektebi (1917-1919) (T.C. M.E.B, 2017), sağda Mekteb-i Mülkiye-i Şahane (1920-1921) (Kursistem, 2016)

4. ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Çalışmanın bu bölümü, tezin odaklandığı Darülmuallimat yapılarına ayrılmıştır. Bu bağlamda öncelikle çalışma için belirlenen 1839 – 1923 tarih aralığındaki arşiv kaynakları taranmış ve birincil kaynak olarak T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Erişim Sistemi üzerinden elde edilen resmi yazışmalar ve 1876 – 1923 arası için Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı'ndan temin edilebilen Meclisi Mebusan Zabıt Cerideleri kullanılmıştır. Sözü edilen bu kaynaklarda eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasına ve bu inşa ile Darülmuallimatların ilişkisine yönelik ipuçları aranmıştır. Ancak çalışma bu kaynaklarla sınırlı kalmayıp bahsi geçen arşiv belgelerine ek olarak SALT Araştırma Eğitim Arşivi'nde, 1857'de kurulan ve Cumhuriyet döneminde Maârif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı) adını alan Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nin faaliyetlerine dair muhtelif belgeleri ve görsel malzemeyi de kullanmaktadır. Özellikle SALT Araştırma Eğitim Arşivi'nde yer alan Matbaa-i Âmire'de basılan ve Eylül 1914'e tarihlenen ve Darülmuallimatlardan mezun öğretmenlerin çalışma alanları olan inas mekteplerinin dağılımlarını gösteren haritalar, kadın eğitim yapılarının yerleşimlerini anlamaya dair çok önemli veriler sunmuştur. Bahsi geçen belgelerden elde edilen verilerle, Geç Osmanlı Modernleşmesinde bu bölümün başlıklarını da oluşturan Darülmuallimatlar ve Darülmuallimatlı kadının hem kamusal hem de mekânsal görünürlüğü, bir kadın eğitim yapısı olarak Darülmuallimat mekânlarının kadın figürüyle ilişkisi sorgulanmıştır. Böylece tezin amacına uygun olarak Darülmuallimatın yapısal inşası ve işleyişine yönelik ulaşılan bilgiler sayesinde, mimarlık alanında kadın eğitim yapıları özelinde yapısal üretimleri incelemek, yaklaşımları görmek, kadın eğitim yapılarının özelinde kadının kent ile kamusal mekânlarla nasıl ilişki kurduğunu sorgulamak da mümkün olmuştur. Bugüne kadar farklı disiplinler tarafından ele alınan eğitimli kadının kamusallığı konusu da mimarlık bağlamında ve Darülmuallimatlar özelinde ele alınarak irdelenmiştir. Sözü geçen süreçte kadının Darülmuallimatlar ile gerçekleşen kamusal alandaki görünürlüğünün inşası yapısal, siyasal ve toplumsal açıdan ortaya konmaya çalışılmıştır.

4.1. Darülmuallimat Eğitiminin ve Darülmuallimatlı Kadının Görünürlüğünün İnşa Süreci

Modernleşme etkisi altındaki diğer devletlerde olduğu gibi, Osmanlı Devleti yönetimi 19. yüzyılda iktidar araçlarından biri olan yeni öznelere ihtiyaç duymuştur. Osmanlı devleti de tüm dünyadaki değişimlere benzer iktidar refleksleri geliştirmiş ve o güne kadar Osmanlı kamusal hayatında çok da sık karşı karşıya gelinmeyen kadın burada da yeni bir toplumsal özne olarak gündeme gelmiştir. Artık yeni bir toplumsal üretimin öznelerinden biri olan kadın, geleneksel örneklerden farklı olarak modern devlet anlayışıyla, sosyal devletle ilişkilendirilmiştir. Böylelikle kadın, Osmanlı devleti için dolaylı da olsa siyasal bir figür haline getirilmiş ve tahayyül edilen sosyal devlete hizmet eden ve hizmet alan bir özneye evirilmiştir. Öte yandan siyasal erk olan devlet, aslında kadın figürünü kadının biyolojik üretimi ve anne kimliği üzerinden biçimlendirerek, bu figürle temelinde eril düzeni sürdürme eğilimindedir. Bu doğrultuda Osmanlı toplumsal hayatında artık rol alması planlanan bu yeni özne, devlet politikalarında da kadın figürü üzerinden kurgulanmış ve milli olma hali ile ilişkilendirilmiştir. Eğitim de devletin bu kadın figürünü yaratmak için başvurduğu ve araçsallaştırdığı başlıca alanlardan biridir. Milli ve yeni olan kadının dönemin mevcut koşulları altında yaratılabilmesi için, onun eğitimi üzerinde durulması gerekmiş ve bu bağlamda önemli düzenlemeler getirilmiştir. 1869'da yayınlanan Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile başlayan bu düzenlemeler, Meşrutiyetin ilanı ile hızlanmış ve yalnızca başkent İstanbul değil, tüm Osmanlı coğrafyasında etkili olmuştur. Anne kimliği ile toplumun tüm öznelerini yetiştirecek olan eğitimli kadın figürünün inşasında öğretmen olma hali de bu nedenle çok önemsenmiştir. Darülmuallimatlarda da kadınlar, önce eğitim alan, sonra da diğer kadınları eğitecek olan özneler olarak yetiştirilmişlerdir. Dolayısıyla kamusallaşma halleri de onların bu rolleri ile yakın ilişkilidir. Bu okullarda kadınların eğitim alması, yine kadınları eğitmesi içindir ve bunun üzerinden kurgulanan kamusallaşma hali, başkentten sonra taşrada da kadınlara yönelik eğitim kurumlarının kurulmasıyla pekişmiştir. Kadın başkentte ve sonra taşrada kamusal mekâna bu rolle dahil olmuştur, yani kadınlar toplumun, devletin ve kültürün temelini oluşturan bir simge olarak

görülerek kamusal mekânda yerini bulmuştur. Kamusallaşma hali de kadınların eğitim anlamında ve sosyal, ekonomik ve cinsel yönde denetlenmesi gerekliliği düşüncesini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla kadınların kamusal mekânları kullanımı ataerkil düşünce yapısıyla ve çoğunlukla erkekler tarafından oluşturulmuş iktidar tarafından belirlenerek, buna ilişkin denetim mekanizmalarıyla birlikte şekillenmiştir.

4.1.1. Darülmuallimat eğitiminin inşa süreci

Osmanlı toplumunda kız öğrencilere eğitim vermesi için kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla yeni bir eğitim kurumu olan Darülmuallimat, ilk kez 1870'te Başkent İstanbul'da açılmıştır ve bu kurumla kadınlara eğitim alma-verme hakkı verilmiştir. 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan Geç Osmanlı modernleşmesinde, Osmanlı siyasal ve toplumsal hayatının kendini gösterdiği İstanbul başta olmak üzere tüm Osmanlı coğrafyasında kadının görünürlüğünün inşasının eylem alanlarından biri olan bu kadın eğitim kurumlarının açılmasıyla birlikte Osmanlı devleti tarafından resmi olarak kadının kamusal alanda görünürlüğü, öğretmenlik mesleği aracılığı ile meşrulaştırılmış ve kabul edilmiştir.

1869 yılında Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin yayınlanmasının hemen ardından 1870 yılında başkent İstanbul'da açılan ilk Darülmuallimat hemen hemen kırk yıl gibi bir süre boyunca kadın öğretmen yetiştiren tek kurum olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Meşrutiyetin ilanı ile Osmanlı siyasal ve toplumsal hayatında önemli gelişmeler söz konusu olurken Darülmuallimat ve kadın eğitimi özelinde de yeni bir süreç başlamıştır. İlk darülmuallimatın açılması ardından kırk yılı aşkın bir süre sonra 1914'te Osmanlı coğrafyasında taşra darülmuallimatlarının ardı ardına açılmaya başlaması ve Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesinin yayınlanması ile darülmuallimatlar ve kadın eğitimi için öncekinden farklı kamusallık pratikleri sunan bir döneme geçilmiştir. Bu düşünceden hareketle Darülmuallimatları iki dönem üzerinden ele almak kadın eğitiminin sürecini ve süreci biçimlendiren toplumsal ve siyasal dinamikleri kavramak adına daha faydalı olacaktır. Çalışma kapsamında okulun tarihsel süreci, 1870'te başkent darülmuallimatının açılması ve tek

darülmuallimat olarak tüm coğrafyaya hizmet verdiği II. Meşrutiyet öncesi 1. dönem ve meşrutiyetin ilanı sonrasında taşra darülmullimatlarının ardı ardına açılmaya başladığı 1909-1921 tarihleri arasında kalan 2. dönem olarak iki zaman aralığında ele alınacaktır.

Çalışmanın 3. Bölümünde de sıklıkla ifade edildiği gibi Darülmuallimatın açılması, Tanzimat'la beraber görünür olmaya başlayan toplumsal ve siyasal değişimin kadın eğitimi alanındaki önemli yansımalarından biri olmuştur. 1869'da yayınlana Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi kadınların eğitimi özelinde önemli gelişmeler içermiş ve bunlardan biri de darülmuallimatlar olmuştur. Nizamnamenin 68. maddesinde kız sıbyan ve rüştiyelerine kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla açılacak bir kurum olarak tariflenen Darülmuallimat eğitim yoluyla kadınların kamusal alanda görünür olmalarında önemli rol oynamıştır (Altın, 2008). Darülmuallimatların ilk dönemini içeren bu süreçte bu okullarla ilişkili olarak resmi olarak gazetelere hem öğrenciler hem de mezunlarla ilişkili ilanlar verildiği, talebi artırmak ve teşvik etmek yönünde çabaların oluştuğu görülür. Örneğin bu süreçte yayınlanan bir gazetedeki ilanda okula alınacak öğrenciler için Türkçe okuyup yazma şartı aranırken, bir başka ilanda ise öğrencilerin 13-35 yaş arasında olma zorunluluğu ve okula kabulün sınav yoluyla olacağı ifade edilmiştir (Akyüz, 1999). Ancak okula başvuran öğrenciler arasında sıbyan ya da rüştiye mezunları varsa bu sınavdan muaf tutularak doğrudan kayıt yaptırabileceklerdir. Bu durum, o dönemde eğitim almış kadın oranın düşük olması nedeniyle okula olan talebi artırmak adına Darülmuallimata alınacak kadınlara yönelik koşulların esnek ve asgari düzeyde tutulduğunu düşündürtmektedir (Kaya, 2021). Buna ek olarak yine talebi artırmak adına darülmuallimatta okuyacak birinci sınıf öğrencilerine ayda otuz, ikinci sınıf öğrencilerine altmış kuruş burs verileceği, mezun olanların da öğretmen olarak atamalarında öncelik tanınacağı ifade edilmektedir (Akyüz, 1999; Öztürk, 1998). Benzer şekilde okula öğretmen alımı için de ilanlar verilmiştir. Bu ilanlarda Müsbet Bilimler, Matematik, Din, Osmanlıca, Arapça, Farsça, Tarih, Coğrafya, Ahlâk ve Yazı (Sülüs ve Rik'a) derslerini verebilecek öncelikli olarak kadın öğretmenlere ihtiyaç duyulduğu belirtilmekle birlikte

kadın öğretmenlerin bulunamadığı dersler için ileri yaşlarda ahlaklı erkek öğretmenlerin de müracaat etmeleri talep edilmiştir (Akyüz, 1999) (Şekil 4.1).

Şekil 4.1. Okul Müdürü ve Maarif Nazırlığı temsilcisi huzurunda sınav (Ömeroğlu Arşivi, 2021)

Dârülmuallimâtları daha iyi tanımak adına, şubeler ve programlara ilişkin düzenlemelerden de bahsetmekte yarar vardır. Bu okul, 1869'daki Maarif Nizamnamesi ile sıbyan ve rüştiye olmak üzere iki şube olarak düzenlenmiştir. Nizamname ile belirlenen ilk programda sıbyan şubesinin öğrenim süresi iki, rüştiye şubesinin ise üç yıl olarak belirlenmişti. Sıbyan şubesinin müfredatı Din Dersine Giriş, Osmanlıca Dil Bilgisi ve Kitabet, Öğretim Yöntemi, Her Milletin Kendi Lisanı, Ahlak Bilgisi, Hesap ve Defter Tutma Usûlü, Osmanlı Tarihi ve Coğrafyası, Faydalı Bilgiler, Musiki, Dikiş ve Nakış şeklindeyken, rüştiye şubesinin dersleri ise Din Dersine Başlangıç, Osmanlıca Dil Bilgisi ve Nesir Bilgisi, Arapça ve Farsça, Her cemaatin kendi lisanı, Ahlak Bilgisi, Ev İdaresi, Tarih ve Coğrafya, Matematiğe Giriş ve Botanik, Resim, Musiki, Biçki-Dikiş olarak belirlenmişti. Nizamnâme kapsamında sıbyan şubesi için on ders içeren bir ders programı tahayyül edilmişse de 1870 yılında dönemin Maarif Nâzırı Saffet Paşa tarafından açılan ilk Dârülmuallimât'ta fiilen uygulanmaya başlanan

ders programında Mebâdi-i Ulûm-ı Diniye ve Ahlâk, Kavâid-i Lisan ve İnşâ, Hesab, Nakış ve Ameliyât-ı Hiyatiye, Resim, Hatt-ı Sülüs ve Nesih, Tarih-i Osmanî, Coğrafya dersleri yer almıştır (Şanal, 2011) (Şekil 4.2).

Şekil 4.2. Başkent Darülmuallimatı'nda fizik, dikiş ve piyano dersleri (Ömeroğlu Arşivi, 2021)

1872-1873 eğitim öğretim yılına gelindiğinde de Darülmuallimat, bünyesinde üç sınıf ile faaliyetlerine devam etmiştir. Birinci ve ikinci sınıf dersleri sıbyan rüştiye şubeleri için ortakken, son sınıf dersleri yalnızca rüştiye şubesine okutulmaktaydı (Şanal, 2011). 1892 senesinde 2. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise, darülmuallimat bünyesinde inas rüştiyelerine denk 6 yıllık ihtiyat kısmı, açılmış olup, bu kısım okulun öğrenci ihtiyacını karşılamanın yanı sıra tatbikat mektebi işlevini de yerine getirmekteydi (Altın, 2017).

II. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı siyasal ve toplumsal hayatında gerçekleşen yenilikler darülmuallimat için de söz konusu olmuştur ve 1910-1911 eğitim öğretim yılında okulun 65 kişilik birinci sınıfı yatılı hale getirilmiştir. Okulun yatılı hale gelmesinin altında kadının toplumsal bir özne olarak kendisinden beklenen öğretmenlik mesleğini icra etmesi konusunda onu yönlendirme ya da zorunlu kılma düşüncesi yatmaktadır. Nitekim Başkent Darülmuallimatı'nda okuyan kızların çoğunlukla İstanbul'da ikamet eden ailelere mensup olmalarının, mezuniyet sonrası atandıkları taşra inas mekteplerine gitmek istememelerine neden olduğu bilinmektedir. Bu durum da tüm Osmanlı coğrafyasında hızla sayısı artan inas mekteplere kadın öğretmen yetiştirmek için açılmış bu eğitim kurumunun amacını yerine getirmesinde ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Ayrıca darülmuallimatta eğitim almış kızların taşraya gitmemek adına evlilik yolunu seçtiğine ilişkin bilgiler de mevcuttur (Kurnaz, 1991). Darülmuallimatın yatılı hale gelmesiyle birlikte ise, okula artık yalnızca İstanbul'da değil, taşrada ikamet eden kızların da geleceği ve bu sayede okuldan mezun olduktan sonra ikamet ettikleri bölgelere bu kez öğretmen sıfatıyla gönüllü olarak dönecekleri tahayyül edilmiştir (Altın, 2017). İstanbullu kızların taşrada ve başkentte öğretmenlik yapmaları üzerinden gelişen bu gerilime ilişkin çözüm olarak okul yatılı hale getirilmiş ve bu durum da Darülmuallimatlı kadının ülke görünürlüğünün inşasına katkı sağlanmıştır. O güne kadar Darülmuallimat öğrenci ve mezunlarının çoğunlukla İstanbul sınırları içinde mobilizasyonu söz konusuyken, bu sayede Darülmuallimat eğitiminin sınırlı da olsa taşra kızlarına ulaşması mümkün olmuştur. Böylelikle okul Fatih Laleli'den, Fatih Çarşamba'daki Ali Saip Paşa Konağı'na taşınmış ve yatılı faaliyetlerine başlamıştır. Ancak yine de okul yatılıya geçtikten sonra da gündüzlü öğrenci

alımına devam etmiştir. Gündüzlü eğitim alan öğrencilerin devlet tarafından karşılanan masrafları yatılı öğrencilere karşın daha azdı ve buna bağlı olarak da zorunlu görevlerini yerine getirmeme durumunda ödeyecekleri tazminatın miktarı da düşüktü. (Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2014). Bu nedenle gündüzlü olarak eğitim alan kızların birçoğu Darülmuallimat eğitimleri aldıktan sonra tazminatlarını ödeyerek öğretmenlik yapmaktan muaf olmayı tercih etmekteydi. Bu durum daha önceki bölümlerde de bahsedildiği ve farklı kaynaklardan da öğrenildiği gibi gündüzlü eğitim almayı tercih eden kızlar, çoğunlukla İstanbul'da ikamet eden ve üst zümreye mensup ailelerden gelmekteydi, dolayısıyla bu öğrencilerin darülmuallimat eğitimi almadaki amaçlarının öğretmenlik değil, yükseköğretim düzeyinde bir okula giriş yapabilmek olduğu düşünülebilir. Bu sebeple, Darülmuallimatın yatılı hale getirilmesiyle okulun tüm Osmanlı coğrafyasındaki inas mektepler için kadın öğretmen yetiştirme amacı daha uygulanabilir kılınmıştır. Okulun yatılı hale gelmesiyle birlikte eğitim öğretim süresi iki yıla düşürülmüş, 1913-1914 eğitim öğretim yılında da tatbikat mektebi açılmıştır (Şanal, 2011).

Arka arkaya gelen talimat ve nizamnameler ile Darülmuallimat ve Darülmaullimin'in işleyişine yönelik düzenlemeler gerçekleşmiştir. Çalışmanın odaklandığı Darülmuallimatı kavramak adına ele alındığı iki ayrı zaman aralığına karşılık gelen dönem, nizamnamelerle de paralellik göstermektedir. O nedenle düzenlemeleri de darülmuallimatın birinci dönemine karşılık gelen 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesinin ve ikinci dönemine karşılık gelen 1915 Darülmuallimin ve Darülmualimat Nizamnamesinin yayınladığı ve uygulandığı dönem olarak iki ayrı zaman diliminde ele almak faydalı olacaktır. 1869 nizamnamesinde Darülmuallimat ile Darülmualliminin ders programları ayrı ayrı ele alınırken, 1915 nizamnamesinde aliye sınıfları dışında ders programları iki okul için ortak belirlenmiştir. Çizelge 4.1 incelendiğinde darülmuallimatın birinci dönemine karşılık gelen 1869 nizamnamesi sonrası iki öğretmen okulunda verilen derslerdeki farklılaşma çarpıcıdır. Öyle ki darülmuallimat ve darülmualliminde benzer nitelikteki dersler için dahi ayrı ayrı tanımlar kullanmıştır. Ders içerikleri incelendiğinde ders tanımları, haftalık ders sayıları ve ders kapsamlarının, erkek ve kadın öğrenciler için bilinçli olarak

farklılaştırıldığı dikkat çekmektedir. Söz gelimi Darülmualliminde okutulan Ulûm-ı Riyâziye ve Kavânîn-i Teşkilat-ı Memalik-i Saltanât-ı Seniyye dersleri karşılığında Darülmuallimatlarda sadece Hesap dersi okutulmaktadır. Benzer nitelikteki bu derslerin tanımlarından da anlaşılacağı üzere kapsamları da farklılaşmaktadır. Sayısal içerikli derslerin darülmualliminde darülmuallimata oranla daha çok olduğu gözlenmektedir. Bu durum dönemin kadın eğitiminden beklediği misyonla ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla iyi anne ve eş olabilecek kadınlar yetiştirmenin hedeflendiği bu süreçte kadın eğitiminin bilimsel düzeyinin kapsamlı olmasına yeterince ihtiyaç duyulmamıştır. Buna ek olarak Darülmualliminde okutulan Malumat-ı İktisadiye ve El işleri derslerinin karşılığı olarak da Darülmuallimatlarda İdare-i Beytiyye (ev ekonomisi) ve Dikiş Nakış dersleri okutulduğu görülmektedir. Ayrıca erkek okullarında mevcut olan Lisan-ı Fransevî, Fenn-i Servet, Ulûm-ı Hikemiyye ve Tabiiye, Fenn-i Defteri ve Terbiye-i Etfal ve İlm-i Usûl-ı Tahsil gibi derslerin de Darülmuallimat müfredatında olmadığı dikkat çekmektedir. Bahsi geçen farklılaşmalar, ataerkil bir toplumda kadın öznesine olan yaklaşımdaki alışkanlığın yansıması olarak yorumlanmıştır. Özellikle birinci dönemde Darülmuallimatlarda okutulan dersler de kadının, anne ve ev ile ilişkili olma hali üzerinden biçimlenmiştir. Bu noktada kızların fen bilimleri, tarih ve yabancı diller gibi dersleri kapsamlı şekilde görmelerine gerek duyulmamıştır. İktisat dersini de erkeklerin aksine ev ekonomisi ölçeğinde almaları yeterli görülmüştür.

Darülmuallimatın ikinci dönemine gelindiğinde ise, 1915 nizamnamesi ile ders programları çizelgeden de görüldüğü üzere erkek ve kız okulları için ortak belirlenmiştir. Bu durum, kadın öğretmen yetiştirme amacıyla kurulmuş bu okulların, erkek okulları ile aynı eğitimi vermeye başlaması açısından anlamlıdır. Öte yandan aliye sınıflarında farklılaşma vardır. Darülmuallimatın aliye programına bakıldığında el hüneri ve ev işlerine yönelik derslerin haftalık program içinde en yoğun ders saatine sahip ders olduğu görülmektedir (Çizelge 4.2). Bu durum, kadının alışılmış toplumsal misyonunu devam ettirmesine yönelik bir tavır olarak yorumlanmıştır. Dolayısıyla darülmuallimatlar kadının kamusal alanda görünürlüğünü öğretmenlik ve öğrencilik ile meşrulaştırmış eylem alanları olsalar da, aynı zamanda devlet politikalarının ve toplumun kadın

özneye olan yaklaşımının yansıması da olmuşlardır. Darülmuallimat ve darülmualimin dersleri arasındaki farklar, devlet politikalarında önemli bir gündem konusu olan kadın eğitimine gösterilen teoride modern, pratikte ise geleneksel tutumu çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Çizelge 4.1. Darülmuallimin ve Darülmuallimat dersleri karşılaştırması (Taşer, 2010; Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2014)

1869 Maarif-İ Umumiye Nizamnamesi		**1915 Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesi**	
Darülmuallimin	**Darülmuallimat**	**Darülmuallimin**	**Darülmuallimat**
• Ulûm-ı Diniye • Ahlâk • Lisan-ı Osmani • Talim-i Hat • Ulum-ı Riyaziye • Kavanin-i Teşkilat-ı Memalik-i Saltanat-ı Seniyye • Arabî • Farisî • Lisan-ı Fransevî • Coğrafya • Tarih • Fenn-i Servet • Ulûm-ı Hikemiyye ve Tabiiye • Fenn-i Defteri • Resim • Musiki • Terbiye-i Etfal ve İlm-i Usûl-ı Tahsil • Malumat-ı İktisadiye • El işleri	• Ulûm-ı Diniye • Lisan-ı Osmanî • Sülüs • Rik'a • İmlâ ve inşa • Hesap • Arabî • Farisî • Coğrafya • Tarih-i Osmanî • Resim • Musiki • Makine • İdare-i Beytiyye • Dikiş ve Nakış • Kıraat-i Türkiye • Türkî Kavaid	• Kurân-ı Kerim, Malumat-ı Diniye ve siyer • Fenn-i Terbiye ve usul-ı tedris ve ilm-i ahval-i ruh • Türkçe; sarf ve nahv ve tahlil ve imla ve kitabet ve edebiyat ve kıraat ve inşad ve ezber • Elsine-i Ecnebiye • Tarih, Osmani ve Umumi • Coğrafya: Osmanlı ve Umumi ve kozmoğrafya • Riyaziyat: Hesap, resim, hat ve hendese ve cebir • Malumat-ı tabiiye: Hayvanat ve nebatat ve tabakat ve fizik ve kimya • Malumat-ı Ziraiye ve tatbikatiye • Teşrih-i fizyoloji, beşerî ve hıfzıssıhha • Yazı • Musiki ve gına • El işleri (Darülmuallimatlarda el ve iğne işleri, dikiş ve tamir, tabahat, çamaşır yıkama ve ütü, tathir) • Terbiye-i bedeniye: Darülmualliminlerde talim ve izahat ile beraber • Tatbikat-ı Dersiye	

Çizelge 4.2. Darülmuallimin ve Darülmuallimat Aliye dersleri karşılaştırması (Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2014)

Dârülmuallimîn-i 'Âliye Müfredatı	Dârülmuallimât-ı 'Âliye Müfredatı
• İlm-i ahvâl-i ruh ve ilm-i ahvâl-i ruhun terbiyeye tatbiki ve tarih-i fenn-i terbiye • Ve mekâtib-i ibtidâîyede idarî ve ders teşkilât ve teftişât tatbikâtı • Türkçe: muhtasar tarih, lisan ve ilm-i iştikak ve kitâbet ve edebiyat • Elsine-i ecnebiye: tarih, tarih-i İslâm, tarih-i Osmanî, asr-ı hâzır tarihi • Coğrafya: tabiî, beşerî, kartografi • Riyâziyât: hesab, cebir, müsellesât, hendese, kozmografya, mekanik • Tabîiyyat: fizik, kimya, tarih-i tabiî • Resim • Terbiye-i bedeniye nazariyâtı	• Kur'ân-ı Kerîm ve malumât-ı diniye • Türkçe, kırâet, inşâd ve ezber • Kavâ'id ve edebiyat ve kitâbet ve imlâ • Coğrafya • Kozmografya • Tarih • Elsine-i ecnebiye • Hesab • Hendese • Cebir • Malumât-ı tabîiyye: tarih-i tabiî, hikmet, kimya • Resim • Musikî ve gınâ • Terbiye-i bedeniye • Dikiş ve tamir • Tabâhat • Çamaşır yıkama ve ütü • İdare-i beytiye

1869 Maarif- i Umumiye Nizamnamesi'nin yayınladığı sürede Darülmuallimatın sıbyan ve rüştiye şubelerinin müslim ve gayrimüslim olarak ikiye ayrılması tahayyül edilmiştir. Bu tahayyül de, bu dönemi ve Darülmuallimatların kurulma sürecini anlamak adına çok önemlidir. Çünkü bu tahayyülle, Osmanlı coğrafyasında yaşayan azınlık okullarına kadın öğretmen yetiştirerek, azınlıkların tehdit olarak görülmeye başlayan okullarının ve eğitim sistemlerinin devlet tarafından kontrol altında tutulabileceği düşünülmüştür. Çalışmanın 3.2. Kadın Eğitiminin İnşası başlıklı bölümünde de bahsedildiği gibi devlet okullarının azınlık okulları ile rekabet ve mücadele içinde olması, mevcut siyasal ortamın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Diğer eğitim kurumlarında olduğu gibi darülmuallimatların açılması ve hatta müfredat ve programlarının belirlenmesinde azınlık ve yabancı okulları ile olan rekabete dayalı tutumun etkisi göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Bu okulların eğitim sistemi örnek alınırken aynı zamanda okulların işleyişi bir tehlike olarak görülmüş ve kontrol altında tutulmak istenmiştir. Söz gelimi 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ne göre darülmuallimat müfredatında karşılaşılan "Din Dersine Giriş" dersinin bu yaklaşımla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki toplumun azınlık kesiminin de darülmuallimatlara olan talebini

sağlamak amacını güden bu tavırla, siyasi olarak tehdit olarak görülmeye başlanan gayrimüslimlerin azınlık ve yabancı okullarını tercih etmesinin önüne geçmek hedeflenmiştir. Ayrıca derslerin her azınlık grubunun kendi dilinde ve kendi cemaat liderleri tarafından verilmesi kararı, azınlık ve yabancı okullarına olan talebi kırmak adına olsa da bahsi geçen okullardan farklı olarak bu karar söz konusu derslerin nezaretin kontrolü ve denetimi altında verilmesi amacını taşımaktadır. Ancak her ne kadar devlet politikalarında Darülmuallimat ile birlikte, dini hassasiyetlerin gözetildiği vurgusuyla azınlık ve yabancı okullarına bir alternatif sunulacağı fikri benimsenmiş olsa da nizamnamede kararlaştırılan gayrimüslim şubesi ekonomik kaygılar nedeniyle faaliyete geçirilememiştir (Şanal, 2011; Altın, 2017). Bunlara ek olarak azınlık okullarına öğretmen yetiştirme amacı da Darülmuallimatların kadın öğretmen yetiştiren bir kurum olarak kurgulanmasındaki etkenlerden biri olmuştur. Öyle ki azınlık okulları başta olmak üzere gayrimüslim okullarının öğretmenleri uzun yıllar boyunca okulların mensup olduğu etnik grubun din adamları olmuştur. Devletin bu okulları potansiyel bir tehlike olarak görmesindeki nedenlerden biri de bu olmuştur. Din adamlarının öğretmenlik mesleği aracılığıyla etnik faaliyetlerde bulunduğu ve bu faaliyetlerin ülke adına bir tehdit oluşturduğuna yönelik endişe, gayrimüslim okullarının öğretmenlerinin devletin denetimi ve kontrolü altına girmesi düşüncesini doğurmuştur. Bu nedenle 1869 Nizamnamesinde Darülmuallimatın gayrimüslim okullarına görevlendirilecek kadın öğretmenleri yetiştirmesi amacıyla da açılması gerekliliği üzerinde durulmuştur (Akyüz, 2012).

Azınlık okulları siyasi anlamda bir tehdit olarak görülseler de Osmanlı eğitim sisteminde üst ölçekte ve kadınlar özelinde olumlu değişimlerin gerçekleşmesini sağlamıştır. Söz gelimi yabancı dil öğreniminde bu okullardaki yabancılara görev verilmiştir. Bunun dışında inas mekteplerin ders programlarının oluşturulmasında modern eğitim kurumu olarak görülen ve örnek alınan bu okulların müfredatlarından yararlanıldığı kuşkusuzdur. Dolayısıyla kızların ilk ve orta öğretim düzeyinde eğitim almasını kadın öğretmen yetiştirerek olanaklı kılan darülmuallimatın açılması ve müfredatının oluşturulmasında azınlık ve yabancı okullarının kız öğrencilere yönelik tavrının

örnek alındığı tahmin edilebilir. Ancak yine de Darülmuallimatın müfredatının o dönemin ideolojik yaklaşımını göstermesi anlamında çarpıcı olduğunu da belirtmek gerekir. (Polat Haydaroğlu, 1990).

Darülmuallimatın 1870'te açılması ardından birinci döneminin sonuna kadar geçen sürede ders programlarının sıklıkla değiştiği gözlenmektedir. Bunun nedeninin başlangıçta ve süreç içinde eğitimle ulaşılması hedeflenen kadın profili tanımındaki kararsızlık olduğu söylenebilir. Ayrıca tahayyül edilen kadın ile uygulamaya geçildiğindeki toplumsal dinamikler kimi zaman paralellik göstermemiş, çelişkiler üretmiştir. Dolayısıyla bu da öngörülen kadın profilinin, değiştirilen ders programlarıyla revize edilerek biçimlendirilmeye çalışıldığı şeklinde yorumlanabilir (Çoban, 2013). Söz gelimi, kadın öğretmen yetiştirmeyi hedefleyen bir eğitim kurumu olarak ders müfredatlarına bakıldığında, din ve müspet bilimlere ilişkin derslerin yanı sıra ev hanımlığını ve anneliği kalifiye hale getirmeyi amaçlayan derslerin olması çarpıcıdır. Programda bu derslerin yer alması, özellikle darülmuallimatın birinci döneminde tahayyül edilen iyi anne, iyi eş kimliğindeki bir toplumsal özneyi üretmeyi hedefleyen bilincin yansıması olarak yorumlanabilir. Beşeri ve müspet bilimlere ilişkin derslerle de modern eğitim anlayışı ve Avrupalı kadın modelinin benimsendiği iddiasına yönelik bir çabanın vurgusu yapılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla ders programlarındaki değişikliğin dönemsel olarak üretilmek istenilen kadın modeline yönelik iktidar refleksleri ile ilişkili olduğu kolaylıkla gözlenmektedir (Kaya, 2021) (Çizelge 4.3).

Çizelge 4.3. Darülmuallimatların 1. ve 2. dönemine ait ders programları (Kaya, 2021)

Darülmuallimat 1. Dönem (1870-1909)		**Darülmuallimat 2. Dönem (1909-1921)**
1877-1878	**1889-1900**	**1910-1911**
• Ulûm-ı Diniye • Arabî • Kıraat-i Türkiye • Farisî • Arabî Coğrafya • Lisan-ı Osmanî • Tarih-i Osmanî • Coğrafya • Hesap • Türkî Kavaid • Rik'a • Resim • İmlâ ve İnşa • Makina • Sülüs • Musıkî • Dikiş ve Nakış	• Ulûm-ı Diniye • Arabî • Tecvid ve Kur'an-ı Kerimde Tatbikat • Farisî • Kavâid-i Osmâniye ve Müntehabât • Kitâbet ve Tatbikât-ı Kavâid • Hüsn-i Hat • Usûl-i Tedris • Ahlâk • İlm-i Eşyâ • Mevâlid ve Ulûm-ı Tabiiyye • Hıfzısıhha • İdâre-i Beytiyye • Hesap • Hendese • Resim • Coğrafya • Tarih • Musıkî • El Hünerleri	• Kur'an-ı Kerim • Coğrafya • İlm-i Ahlâk • Ulûm-i Diniye • Lisan-ı Osmanî • Farisî • Hıfzısıhha • Kitabet • El Hünerleri • Müzik (Vokal) • Fenn-i Talim ve Terbiye • Kur'an-ı Kerim • Hüsn-i Hat • Tarih-i Osmanî • Ulûm-i Diniye • Hesap • Arabî • Hendese • Malûmât-ı Medeniye

Verilen derslerin ardından okulun misyonu ile ilgili olarak okulun öğrenci sayılarının ve mezun öğrencilerin yaşlarının da dikkat çekici olduğunu söylemek gerekir. Çizelge 4-4.'te yıllara göre okulun öğrenci sayıları verilmiştir. Buna göre Darülmuallimat, 1870'te ilk kuruluğunda 50 öğrencilik kontenjanla açılsa da 32 öğrenci alarak bu kontenjanı dahi dolduramamıştır. Okulun ilk öğrencilerinden 17'si, 1873 senesinde ilk mezunlar olmuşlardır (Şanal, 2004). Mezunların yaşları 14 ile 30 arasında değişmekte olup (Akyüz, 1999) yaşları arasındaki bu farkın fazla olması, Darülmuallimatın 1. dönemindeki okul misyonu ile ilişkilendirilebilir. Çünkü Darülmuallimatın 1. döneminin özellikle de başlarındaki amacı, inas mektepler için kadın öğretmen ihtiyacını hızla karşılamak olduğu için kısa sürede çok sayıda kadın öğretmen yetiştirmek adına başta yaş sınırı olmak üzere okulun öğrenci profiline dair sınırlamalar mümkün olduğunca azaltılmıştır. Ancak yine bu dönemde öğrenci profiline yönelik kıstaslar ne kadar az tutulsa da kadının kamusal alandaki görünürlüğüne katkı sağlayan bu okula toplumsal alışkanlar nedeniyle yeterince talep olmamış ve 50

kişi olarak ifade edilen kontenjan dahi doldurulamamıştır. Ayrıca II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde de 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sonucu Osmanlı taşrasından başkent İstanbul'a göçün artması, Darülmuallimatın eğitim sürecini aksatmış ve o süreçte okul mezun verememiştir. (Şanal, 2011). 1880'li yıllara gelindiğinde ise, darülmuallimata gösterilen talep artmıştır, çizelgeden de görüldüğü gibi bununla doğru orantılı olarak öğrenci sayısının da hızla artmaya başladığı söylenmelidir (Çizelge 4.4). Sonraki yıllarda da bu artış sürekli devam etmiştir. Elbette ki bahsi geçen yıllardaki öğrenci sayısındaki artışta savaşlar sonucu azalan erkek nüfusun yerini dolduracak iş gücü ihtiyacının da etkisi olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bunun yanında Meşrutiyet'le birlikte kadın öğrenci sayısındaki artış Darülmuallimatın ikinci dönemine karşılık gelen süreçte okulun mezunlarının sosyal statü kazanma niyetiyle de ilişkilendirilebilir. Çünkü bu dönemde darülmuallimat'ta okumak ya da mezun olmak sınıfsal bir geçirgenlik sağlayarak kadınlara sosyal statü değiştirme imkânı sunmaya başlamıştır. Öyle ki kadınlar darülmuallimatı bir üst eğitim kurumu olan inas darülfünununda okuyabilmek, böylelikle sosyal statülerinde yükselmek niyetiyle tercih etmeye başlamışlardır. Buna ek olarak iletişim organlarının artmasıyla birlikte kadın hareketinin yalnızca İstanbul değil, tüm Osmanlı coğrafyasında etkin hale gelmesi da okula yönelik talebi artırmış olmalıdır (Kaya, 2021). Dolayısıyla darülmuallimatın 2. döneminde gerçekleşen taşra darülmuallimatlarının arka arkaya açılması ve İstanbul darülmuallimatının yatılı hale gelmesinde bu talep artışının etkisinin büyük olduğu söylenebilir.

Çizelge 4.4. İstanbul Darülmuallimatı'nın dönemlere göre öğrenci sayısı (Öztürk, 1996; Öztürk, 1993)

Darülmuallimat 1. Dönem (1870-1909)		**Darülmuallimat 2. Dönem (1909-1921)**	
Yıl	Öğrenci sayısı	Yıl	Öğrenci sayısı
1870	32	1911-1912	700 üzeri
1883-1884	142	1916-1917	1079
1884-1885	159		
1885-1886	183		
1900-1901	350		
1907-1908	423		

4.1.2. Darülmuallimatlı Kadının Toplumsal İnşa Süreci

Darülmuallimatın açılması başta olmak üzere kadın eğitimi özelinde gerçekleşen dönüşüm, toplumun ve kadın öznenin taleplerinden çok siyasal ve ekonomik olarak Avrupa karşısındaki yenilginin mazeretlerinden biri olarak Osmanlı kadınının eğitimsizliğinin görülmesiyle yaşanmıştır. Bu nedenle basın yayın organları ile sunulan modern kadın tasviri de Avrupa'dan alınan doğru bilgiyle donatılmış eğitimli kadın profili olarak betimlenmekteydi. Özellikle Müslüman kadın öznenin gayrimüslim kadınları ile karşılaştırılmasından eğitimin gerekliliği kanaatine varılmıştı. Söz gelimi Ceride-i Havadis gazetesinde yayınlanan bir makalede Osmanlı coğrafyasında açılmış yabancı kız okullarının kızların eğitimine verdiği önemden bahsedilerek, bu okulların bu bağlamda örnek alınması gerektiği ifade edilmişti (Uğurcan, 1991). Dolayısıyla bu dönemde bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, modernleşmenin kadın özelinde getirdiği yeniliklerin başında eğitim alanındaki adımların geldiği söylenebilir. Kadın öğretmen yetiştirmek için açılan Darülmuallimat da bu yenilikler içinde kadınlar için bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Darülmuallimat sayesinde kadının meslek sahibi olması sağlanırken en azından Osmanlı'nın üst ve orta sınıf ailelerine mensup kadınlar eğitim yoluyla toplumsal hayata dahil olmuşlardır ve kadının sosyokültürel olarak yeni bir zümrede yer alma şansını yakalamasının da kapıları açılmıştır (Güzel, 1985).

Darülmuallimat ile kadın kamusal alanda daha görünür hale gelmiştir. Darülmuallimat öğrencileri ve öğretmenleri ile toplumsal hayatta yeni bir kadın özne tahayyül edilmiş ve kamusal alanda Darülmuallimatlı bu kadınlar görünür olmaya başlamışlardır. Daha önceki başlıklarda da bahsedildiği gibi darülmuallimatın birinci döneminde Tanzimat aydınları tarafından kadınların eş ve anne kimliklerine odaklanılarak eğitilmeleri gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Bu sayede eğitim almış kadınların ailelerini ekonomik olarak daha iyi idare edebilecekleri, eş ve çocuklarına daha iyi bakarak vatana millete hayırlı evlatlar yetiştirebilecekleri üzerinde durulmuştur. Bu durum o dönemde devlet politikalarınca kadının toplumsal bir özne olarak hangi sınırlar içinde

tanımlandığını göstermektedir.[19] Darülmuallimatın ikinci dönemine yani Meşrutiyet sonrası döneme gelindiğinde ise, Darülmuallimatla yetiştirilecek kadın profili tahayyülü değişime uğramıştır. İlk başlarda vatana hayırlı evlatlar yetiştirebilecek eğitimli anne kimliğinde bir kadın öznenin tahayyülü söz konusuyken sonrasında özgür, entelektüel, eğitim almış ve toplumsal hayata meslek sahibi olarak dahil olmuş kadın profili, yetiştirilmek istenen kadın özne olmuştur (Kodaman, 1990). Bu çıkarımlar bir önceki bölüm olan Darülmuallimat Eğitiminin İnşa Süreci başlığı altında incelenen ders programlarından rahatlıkla gözlenebilmektedir. Tanzimat aydınları tarafından kadınların eğitimine yönelik atılan adımların altında başka ideolojik yaklaşımlar da söz konusu olmuştur. Kadın eğitimi ile farklı din, mezhep ve ırklara mensup toplumsal kitleleri, cinsiyet gözetmeksizin vatan menfaatine yönelik bir bilinçle, toplumu belirli bir kültür seviyesine çıkararak moderniteyi yakalamak amaçlanmıştır (Kodaman, 1990). Darülmuallimatın birinci döneminde ve darülmuallimat açılmadan önce mensup oldukları ailelerin imkânlarıyla eğitim alma şansı edinen seçkin aile kızlarına karşın darülmuallimatın ikinci döneminde kendi sınırlı birikiminin yanında devlet desteğiyle okuyup meslek sahibi olan ve bu nedenle devlete vazifesini yerine getirme bilincinde sorumluluk sahibi aktif kadın profili ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla darülmuallimat ile aydın kadın bir zümrenin üretilmesi sağlanmıştır. Bu düşünceden hareketle "muallime hanımın" toplumsal hayata dahil oluşunun, Osmanlı siyasal ve kültürel ortamı için dönüm noktalarından biri olduğunu söylemek mümkündür (Altın, 2017). O döneme kadar özellikle kadınlar özelinde klasikleşen eğitim alma imkânının seçkin ailelere mensup kadınlara ithaf edilme olgusu kırılmış, devlet eliyle kurulmuş modern eğitim kurumu olan Darülmuallimatlı kadınlar öğrenci ve sonrasında da öğretmen olabilmişlerdir (Alkan M. , 2008). Bunun yanında birinci dönemden itibaren taşraya tayin edilen Darülmuallimat mezunu öğretmenler ve ikinci dönemle birlikte taşrada açılan yeni darülmuallimatlarda toplumun farklı kesimlerinden öğrencileri ve öğretmenleriyle Darülmuallimatlı kadınlar, tüm Osmanlı coğrafyasında

[19] 4.1.1 Darülmuallimat Eğitiminin İnşa Süreci başlığı altında İdare-i Beytiyye (ev ekonomisi) ve Dikiş Nakış derslerinin gibi özellikle Darülmuallimatın birinci dönemde okutulan derslerin kadının, anne ve ev ile ilişkili olma hali üzerinden biçimlendiği ifade edilmiştir. Yabancı dil, musiki, tarih ve coğrafya gibi derslerle de modern kadın yetiştirme çabası sarf edilmiştir.

toplumsal bir özne olarak kamusal alanda görünür hale gelmişlerdir. (Tümer Erdem, 2013) (Şekil 4.2).

Şekil 4.3. Anadolu'da bir kıyı kasabasındaki ilk görev yerlerine giden beş darülmuallimat mezunu (Nesime, 1925)

Eğitim sayesinde ev dışına çıkan, kamusal alanda görünür olan ve toplumsal hayatta anne ve eş kimlikleri dışında da roller üstlenmeye başlamış kadınlar arasında darülmuallimatlı kadınların önemli bir yeri vardır (Somel, 2000). İnas mekteplere kadın öğretmen yetiştirme amacıyla açılan bu okulun kendi öğretmenlerinin de kadın olma zorunluluğu sonucu açılan Darülmuallimat, henüz mezun vermeden dahi Avrupa'da olduğu gibi kadının meslek sahibi olan ya da olabilecek özneler olarak tahayyül edilmesini sağlamıştır (Alkan M. , 2008, s. 15). İlk mezunlarla birlikte kadının yalnız öğrenci değil; meslek sahibi, öğretmen bir özne olarak kamusal alanda görünür olması mümkün hale gelmiş ve öğretmenlik ile birlikte kadın belli bir yaşa kadar hizmet alan, edilgen bir toplumsal özneden, hizmet veren etken bir özneye transfer olarak sınıfsal anlamda daha yüksek bir konumla ilişkilenmeye başlamıştır (Kaya, 2021).

Öte yandan darülmuallimatın birinci döneminde burs almayan öğrencilerin öğretmenlik yapma zorunluluğu taşımamaları ve ikinci dönemde de yatılı okumayan öğrencilerin burs tazminatlarının düşük olması kadınların bu okulu seçmedeki tek referanslarının öğretmenlik olmasını engellemiştir. Bahsi geçen kriterlerdeki kadınlar Darülmuallimatı bir üst eğitim kurumunda eğitim almak için basamak olarak da tercih etmişlerdir. Bu kadınlar sayesinde de zamanla

bilgili ve kültürlü kadınlardan oluşan yeni bir zümre oluşmaya başlamıştır (Kurnaz, 1991). Özellikle darülmuallimatın ikinci döneminde eğitimli, dil bilen, musikiden anlayan, müspet bilimlere hakim kadınlardan oluşan bu yeni kuşak, okulun kamusal alana sunduğu kadın profillerinden bir diğeri olmuştur. Bu değişimlerde kadın hareketinin etkisini yadsımak mümkün değildir. Kadın hareketinin talebiyle kadınlar geleneksel rollerinden sıyrılarak eğitim özgürlüklerini talep etmişlerdir. Darülmuallimat da kadın hareketinin talebi sonucu kazanılan bir eğitim hakkının sağlanabileceği İnas Darülfünun'un öğrenci kaynağı olmuştur (Arslan, Selçuk, & Nam, 2012).

Darülmuallimat mezunlarının devlet eliyle resmi şekilde öğretmen olarak atanmaları, bu mezunları Osmanlı'nın ilk kadın memurları yapmıştır (Kurnaz, 2013). Devlet eliyle gerçekleşen bu durum Darülmuallimatlı kadının yönetim tarafından da kabul gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır. II. Meşrutiyetin ilanı ile darülmuallimatın ikinci dönemine gelindiğinde, kadınların sosyal ve ekonomik hayata girmeleri de çoğunlukla darülmuallimatın öğrenci ve öğretmenleri sayesinde mümkün olmuştur (Öztürk, 1998). Aldıkları eğitimle kültürel bir seviyeye sahip olan ve yeni bir toplumsal zümre oluşturmaya başlayan Darülmuallimatlı kadınlar basın yayın kuruluşlarında rol alan ve milli konularda söz sahibi olan kadınlar olmuşlardır. Darülmuallimatlı kadınlar, bu yönleriyle kadının kamusal alandaki görünürlüğünün meşrulaşmasına yardımcı olmuşlardır. Darülmuallimatın diğer kız okulları ile iletişimde olması ve ortak pratiklerde buluşması, kadınlar özelinde oluşan bu ekolün toplumsal olarak da deneyimlenmesini olanaklı kılmıştır (Kurnaz, 1999). İnas mektepler ile başlayan kadının kamusal alana dahil oluşu darülmuallimat ile devam etmiştir. Darülmuallimatın birinci döneminde okula öğrenci göndermekte zorlanan toplumsal davranışlar zamanla değişmiş ya da değişmek zorunda kalmıştır. Darülmuallimatın özellikle ikinci dönemiyle birlikte Darülmuallimatlı kadının meslek sahibi ya da eğitimli kadın olarak toplumsal tabakanın üst seviyelerine dahil olabilme ihtimali de kadınlara yönelik toplumsal reaksiyonları azaltmıştır (Kaya, 2021).

Darülmuallimatlı kadının toplumsal inşasına yönelik olarak, arşiv belgelerinden de önemli bilgiler edinilebilmektedir. Bu bağlamda yapılan araştırma ve

okumalarda, özellikle Darülmuallimat okullarının işleyişiyle ilişkili belgelerden söz etmekte yarar vardır. Bu belgelerde 4.1.2 bölümünün alt başlıklarında yer alan Darülmuallimatlı kadınların memuriyeti ve sosyal statüsü ve Darülmuallimata ve darülmuallimatlı kadınlara yönelik toplumsal reaksiyonlar gibi konularda arşiv belgelerinde çok önemli ipuçlarına rastlanmıştır. Bu nedenle bu bölümün içerisinde farklı alt başlıklar olarak detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

4.1.2.1. Darülmuallimatlı kadının memuriyeti ve sosyal statüsü

Darülmuallimat mezunlarının memuriyetle olan ilişkisi çalışmanın dikkat çekmek istediği, tasarlanmış ve yeniden üretilmiş toplumsal bir özne olan kadın fikrinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Öncelikle arşiv belgelerinden devletin resmi bir kurumu ve kadın kamusallığının inşasında önemli bir rolü olan Darülmuallimat'tan mezun olmanın, öğretmenlik mesleği için bir kıstas kabul edildiği öğrenilmiştir. Örneğin Van İnas Rüştiyesi muallimliğine teklif edilen Nuriye Hanım'ın Darülmuallimat mezunu olmadığı için asaletinin tasdik edilmediğini bildiren belge bu durumu net bir şekilde ortaya koyar (MF. MKT./962-17-0, 1906). Başka bir belgede, İstanbul'daki inas mekteplerinde öğretmenlik yapmayı talep eden darülmuallimat mezunlarının başvuruları esnasında isim, maaş ve son memuriyetlerini içeren cetvele diploma, derece ve devlet hizmetine giriş tarihlerinin de ilave edilmesi belirtilmiştir ki bu da öğretmenlik yapabilmek için bu okul diplomasının istendiğini açık bir şekilde göstermiştir (MF.İBT. / 344 - 90, 1911).[20] Dolayısıyla bu belgelerden anlaşıldığı üzere Darülmuallimatların, devlet eliyle meşrulaştırılan ve kadınların kamuda görev alarak kamusal alanda görünür olabilmek için tercih ettikleri ve yönlendirildikleri bir eğitim kurumu olması, tahayyül edilen kadın öznenin inşası bağlamında çok önemlidir. Buna ek olarak kadınların öğretmenliğe yönlendirilmesi yönünde özellikle de Darülmuallimatların ikinci döneminde,

[20] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1906, Kasım 7). MF. MKT./962-17-0. *Van İnas Rüştiyesi muallimliğine teklif edilen Nuriye Hanım'ın Darülmuallimat mezunu olmadığı için asaletinin tasdik edilmediği.*
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1911, Ekim 25). MF.İBT. / 344 – 90. *İnas mekatib-i rüşdiyesinde müstahdem Darülmuallimat mezunu muallimlerin isim, maaş ve son memuriyetlerini içeren cetvele İstanbul'da açılacak muallimliklere tayin olunmak isteyenlerin şehadetname derece ve devlet hizmetine giriş tarihlerinin de ilave edilmesi.*

Darülmuallimat mezunlarına taşrada tesis edilen inas mekteplerde öğretmenlik yapmaları için zorunlu görev yükümlülükleri getirilmesine ilişkin kararlar da alınmıştır. Darülmuallimat mezunu olan öğretmenlerin zorunlu görev süreleri bitiminden önce görevden ayrılmaları durumunda ödeyecekleri tazminata ilişkin kararı gösteren belge (DH.HMŞ. / 6 - 11, 1920) ile benzer şekilde Darülmuallimat mezunlarının taşra mekteplerine gitmek istememeleri nedeniyle açık kadrolar bulunduğuna (MF.İBT. / 51 - 60 - 0), bu durum nedeniyle Darülmuallimat'ta eğitim gören öğrencilerin taşra inas mekteplerinde görev almayı kabul etmemeleri halinde uygulanacak prosedürün Maarif Meclisi'ne sunulduğuna (MF.İBT. / 51 - 61 - 0) yönelik bilgiler içeren belgeler bu bağlamda çarpıcıdır.[21] Ayrıca maaş yetersizliği ve bulunduğu mevkiinin kısıtlılıkları nedeniyle taşrada görev yapmak istemeyen Darülmuallimat mezunlarını teşvik etmek ve bazı bölgelerdeki mekteplerin boş kalan öğretmen kadrolarını doldurmak niyetiyle çok talep görmeyen bölgelerdeki mekteplerin öğretmen maaşlarının yükseltilmesi de söz konusu olmuştur. Darülmuallimat mezunlarının rağbet etmedikleri Çeşme İbtidai Mektebi Muallimeliği maaşının yükseltilmesi ve temin edilen karşılığın devama uygun olup olmadığının Çeşme Kaymakamlığı'ndan sorulmasına yönelik arşiv belgesi bu durumu açık bir şekilde ortaya koyar (MF.İBT. / 32 - 122).[22] Darülmuallimat mezunlarının taşradaki inas mekteplerinde öğretmenlik yapmalarına ilişkin tüm bu belgeler, Darülmuallimat mezunu kadınların farklı Osmanlı kentlerinde de öğretmenlik yapmaları bağlamında teşvik edildikleri ve hatta kimi zaman zorunlu kılındıklarını göstermiştir. Bu durum devletin eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasını Darülmuallimatlardan mezun kadın öğretmenler aracılığıyla pekiştirdiği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca Darülmuallimat mezunu öğretmenlerin meslekteki başarıları nedeniyle devlet tarafından

[21] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (tarih yok). MF.İBT. / 51 - 60 - 0. *Darülmuallimat mezunlarının taşra mekteplerine gitmek istememeleri nedeniyle açık kadrolar bulundu.*
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (tarih yok). MF.İBT. / 51 - 61 - 0. *Darülmuallimat'ta eğitim gören öğrencilerin taşra inas mekteplerinde görev alacaklarını kabul etmemeleri halinde uygulanacak prosedürün Maarif Meclisi'ne sunulduğu.*
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (1920, 25 Ocak). DH.HMŞ. / 6 – 11. *Darülmuallimin ve Darülmuallimat'dan mezun olanların, yapmaları gereken mecburi hizmet sürelerinin bitiminden önce görevden ayrılmaları durumunda ödeyecekleri tazminat.*
[22] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (tarih yok). MF.İBT. / 32 - 122. *Belirtilen sebeblerden dolayı Darülmuallimat mezunlarının rağbet etmedikleri Çeşme İbtidai Mektebi Muallimeliği maaşının yükseltilmesi ve temin edilen karşılığın devama uygun olub olmadığının Çeşme Kaymakamlığı'ndan sorulması.*

ödüllendirildiğine dair belgeler de vardır. Bunlar da kadınların öğretmenlik mesleği ve öğrencilik misyonu ile kamusal alanda görünür olmasının, iktidarla görünür olmaya başlayan ilişkilerini ortaya koymaktadır. Sözgelimi Darülmuallimat mezunu başmuallime ve okul müdiresi Asiye Sadıka Hanım'a verilen gümüş liyakat madalyası (İ..TAL./45-7-0, 1894) ve Darülmuallimat muallimelerinden Naciye, Sadiye, Hayriye ve Hafize; öğrencilerden Emine, Mesude, Şefika ve Hayriye; Sultanahmed İnas Rüşdiyesi muallimesi Adile Hanımlara üçüncü rütbeden şefkat nişanı ve Darülmuallimat öğrencilerinden Feyziye, Pakize ve Fatma Hanımlara da sanayi madalyası verilmesi (MF.İBT. / 115 - 29 - 0 , 1902) bu ilişkinin bir örneği olarak ele alınabilir[23]. Bu durum, kadınların yalnızca eğitim alanında değil, siyasal yönden ve kamu yazışmalarında da görünür olan bir toplumsal özne olmaya başladığının bir göstergesidir. Ayrıca Darülmuallimat mektebi listesinde ismi bulunan talebelerin yapmış olduğu ürünlerin padişaha takdim edildiği bilgisi (MF.İBT. / 123 - 44 - 0, 1902), kadının çalışma ve üretim hayatına dahil oluşu ve bu durumunun görünürlüğünün yönetim huzurunda da meşruluk kazandığını yeniden göstermiş ve bu açıdan çarpıcı bulunmuştur.[24]

Darülmuallimat öğrencilerinin ailelerine ilişkin bilgilerin yer aldığı belgeler de öğrencilerin ait oldukları sosyal sınıf hakkında bilgiler vermesi açısından faydalı olmuştur. Bu belgeler kız öğrencilerin okula kabulleri ya da işleyiş içindeki farklı nedenlere ilişkin konularda yapılan yazışmalardır ve belgelerde öğrencilerin hangi aileye mensup olduklarına dair bilgilerle birlikte, özellikle de Osmanlı toplumunun bürokrat ve üst sınıfına dahil olan ailelerin yazışmalarda sıklıkla görünür olma durumları ilgi çekicidir. Örneğin, belgelerde Mustafa Hami Paşa'nın kızı Feride Hanım (MF.MKT./15-74-0, 1873), Matbaa-i Amire Ruznamçecisi Emin Efendi'nin kızı Hayriye Hanım (MF.MKT. / 18 - 44 - 0 ,

[23] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1894, Şubat 21). İ..TAL./45-7-0. *İzmid Terakki-i İnas Mektebi İbtidaiyyesinin birinci muallime ve Müdiresi Darül-muallimat şehadetnamelilerden Asiye Sadıka Hanım'a gümüş liyakat madalyası ihsanı.*
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1902, Mart 26). MF.İBT. / 115 - 29 - 0 . *Darülmuallimat muallimelerinden Naciye, Sadiye, Hayriye ve Hafize; öğrencilerden Emine, Mesude, Şefika ve Hayriye; Sultanahmed İnas Rüşdiyesi muallimesi Adile Hanımlara üçüncü rütbeden şefkat nişanı ve Darülmuallimat öğrencilerinden Feyziye, Pakize ve ...*
[24] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1902, Ağustos 17). MF.İBT. / 123 - 44 - 0. *Darülmuallimat mektebinin listede ismi bulunan talebelerin yapmış olduğu ürünlerin padişaha takdim edildiği.*

1874), Miralay Ziya Bey'in kerimesi Halide Refia Hanım (MF.MKT./1195-21-0, 1914), Topkapı Sarayı Matbah-ı Amire Ocakbaşısı Mahmud Ağa'nın kızı Emine Hanım (MF.MKT./62-76-0, 1879) ve Emirgan Camii Birinci İmamı el-Hac Hafız İbrahim Efendi'nin kızı İffet Hanım (MF.MKT./95-28-0, 1887)[25] gibi kadınların ait bulundukları aile zümresine yönelik tanımlara sıkça rastlanmıştır. Benzer sosyal sınıfa dahil olmayan kız öğrenciler için bu bağlamda bilgilere rastlamak çok mümkün değilken, bahsi geçen sosyal statüdeki kızlar için çok fazla yazışmanın söz konusu olması çarpıcıdır. Ayrıca Darülmuallimat talebesinden olan Matbaa-i Amire Ruznamçecisi Emin Efendi'nin kızı Hayriye Hanım'a maaş tahsis edilmesi (MF.MKT. / 18 - 44 - 0 , 1874) ve Arif Efendi'nin kızları Emine Behriye, Emine Bedia ve Hatice Hanımların Darülmuallimat'a kabulleri ve eğitimlerine dikkat edilmesi (MF.İBT. / 106 - 117 - 0, 1901) gibi belirli ailelere mensup kız öğrencilerin iltimasına yönelik belgelerin de mevcut olması dikkat çekicidir.[26] Bu durum her ne kadar toplumun her kesiminden kız öğrencinin eğitim alması için tahayyül edilen bir eğitim kurumu olsa da, kesin sayısal tespitler yapılamamakla birlikte özellikle kuruluşun ilk yıllarında, yani Darülmuallimatların birinci döneminde, Darülmuallimatı tercih eden kızların çoğunluğunun üst sınıf Osmanlı tebaasına mensup olduğu fikrini doğurmuştur. Yani Darülmuallimata kabul edilen öğrencilere dair belgelerden edinilen veriler, kız öğrencilerin çoğunluğunun başkent İstanbul başta olmak üzere yoğunlukla il merkezlerinde eğitim alma fırsatı bulduklarını, sosyokültürel ve ekonomik açıdan belirli bir seviyenin üzerinde yer alan ailelere mensup olduklarını ortaya koymuştur. Dolayısıyla aslında kamusal alanda bu okullar aracılığıyla

[25] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1873, Aralık 10). MF.MKT./15-74-0. *Mustafa Hami Paşa'nın kızı Feride Hanım'ın Darülmuallimat'a kayıt ve kabulü*.
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1914, Şubat 18). MF.MKT./1195-21-0. *Miralay Ziya Bey'in kerimesi Halide Refia Hanım'ın Darülmuallimat Mektebi leyli kısmına kaydının yapılması talebi.*
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1879, Mayıs 11). MF.MKT./62-76-0. *Topkapı Sarayı Matbah-ı Amire Ocakbaşısı Mahmud Ağa'nın kızı Emine Hanım İnas Rüştiyesi mezunu olmadığından Darulmuallimat'a kabul edilemeyeceği.*
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1887, Ekim 10). MF.MKT./95-28-0. *Gelibolu İnas Rüştiye Mektebi muallimeliğine Darülmuallimat mezunu Emirgan Camii Birinci İmamı el-Hac Hafız İbrahim Efendi'nin kızı İffet Hanım'ın tayin edildiği.*
[26] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1874, Nisan 14). MF.MKT./18-44-0. *Darülmuallimat talebesinden olan Matbaa-i Amire Ruznamçecisi Emin Efendi'nin kızı Hayriye Hanım'a maaş tahsis edilmesi.*
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1901, Kasım 25). MF.İBT. / 106 - 117 - 0. *Arif Efendi'nin kızları Emine Behriye, Emine Bedia ve Hatice Hanımların Darülmuallimat'a kabulleri ve eğitimlerine dikkat edilmesi.*

görünürlük kazanan toplumsal grubun ağırlıklı olarak sosyo-ekonomik açıdan orta ve üst gelir grubundan oldukları söylenebilir. Ayrıca toplumsal statülere ilişkin bu belgelerle sıklıkla karşılaşılması, toplumsal olarak üst sınıflara mensup bu aileler ve kızlarının Darülmuallimatı tercih etmelerinin, iktidar tarafından toplumu Darülmuallimata özendirmek ve yönlendirmek için kullanılan bir araç olarak görüldüğü şeklinde yorumlanmıştır. Öte yandan bu durum aynı zamanda henüz bu dönemde kadın eğitiminin ve dolaylı olarak kamusal alanda görünürlüğün toplumun tüm tabakaları için geçerli olamadığını göstermektedir.

Bu noktada dönemi için böylesi bir önemi olan bu kurumların işleyişine yönelik çalışmada elde edilen bulgular, onun devlet memuriyeti, çalışma ve öğretmenlik için teşvik edilmesi yönünde olduğu gibi, kadının kamusal görünürlüğünün inşa sürecine ilişkin de çok önemlidir. Pek çok eğitim kurumunda öğretmenlik yapılabilmesi için Darülmuallimattan mezun olma şartının aranması, kadınların kamusal alanda görünürlüğünü sağlayan bu okulların devlet eliyle meşrulaştırılmış bir eğitim kurumu olduğu düşüncesini destekler niteliktedir. Buna ek olarak Darülmuallimat mezunu öğretmenlerin meslekteki başarıları nedeniyle devlet tarafından ödüllendirildiğine dair belgeler de, kadınların öğretmenlik mesleği ile kamusal alandaki görünürlüğünün, iktidar tarafından pekiştirildiğini açıkça ortaya koymuştur.

Öte yandan devletin teşvik ve yönlendirmelerine karşın, arşivlerde Darülmuallimatlara yönelik çok sayıda tüzük, yönetmelik ve karardaki kadın ve erkekler arasındaki statü farklılığından da bu noktada söz etmek gerekir. Bu konu, kadına yönelik toplumsal reaksiyonları konu alan bir sonraki bölümde de daha detaylı olarak ele alınacak olsa da burada da kısaca değinmekte fayda vardır. Darülmuallimat, tüzük ve yönetmeliklerde Darülmuallimin ile birlikte ele alınsa da, eğitim öğretim süreci içindeki karar ve uygulamalarda bir diğer kız mektebi olan Kız Sanayi Mektepleri ile birlikte değerlendirilmektedir. Örneğin belgelerden anlaşıldığı kadarıyla erkek ve kadın eğitim kurumlarının inşa edilmesi söz konusu olduğunda inşa sıralamasında erkek okullarına öncelik verilmesi, kadınlara yönelik okulların ise ikincil sırada görülmesi durumu söz konusu olmaktadır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde örnekler üzerinden de

detaylı bir şekilde irdelenecek olan bu durum, Darülmuallimatın yönetim tarafından üst ölçekte eril, alt ölçekte ise dişil olarak değerlendirildiğini göstermiştir. Ayrıca benzer bir politik yaklaşım ve değerlendirmenin, kurumun dış işlerinde erkek müdür, iç işlerinde ise kadın müdür tarafından yönetilmesinde de görülmüştür. Yani kadına biçilen rol yine de erkekten farklı değerlendirilmektedir ve kadınların kamusal alanda görünür hale gelseler de yine de kadınla ilişki kurabilecekleri sınırlı alanlarda söz sahibi olabildiklerini söylemek gerekir. Dolayısıyla bu durum onların memuriyetleri ve sosyal statüleri için de geçerlidir.

Ayrıca arşiv belgelerinde Darülmuallimatlı kadının memuriyeti ve sosyal statüsüyle doğrudan ilgili olmasa da, devletin bir eğitim kurumu olarak çalışan Darülmuallimatlarda kız öğrencilerin üretim yaptıkları ve bunların satışıyla okul bütçelerine katkı sağladıklarına ilişkin de bilgiler edinilebilmektedir (MF.MKT./45-150-0, 1877)[27]. Bir diğer kız mektebi olan Kız Sanayi Mekteplerindeki işleyişte görülen bu alışkanlığın kısmi de olsa Darülmuallimatlarda da uygulanması, kadının üretime dahil edilişi ve iş gücü olarak görülmesi açısından önem arz etmektedir. Darülmuallimat özelinde üretimin ve maddi dönüşümüne yönelik uygulamanın prosedür etapları içermesi, buna ilişkin bir yazışmanın olması da okul ve devlet bürokrasinde böyle bir konunun da gündemde olduğunu, devletin bu kurumları bu anlamda da araçsallaştırdığını göstermektedir.

4.1.2.2. Darülmuallimatlı kadına yönelik toplumsal reaksiyonlar

Arşiv belgeleri incelendiğinde Darülmuallimata yönelik toplumsal reaksiyonlarla ilgili bilgiler de elde edilmiştir ki bunlar aynı zamanda toplumun eğitimli kadın öznesine ve kadının kamusallığına yönelik reaksiyonları da göstermesi bakımından önemlidir. Kamusal ve toplumsal hayatta kadın özne üzerinden gelişen dönüşüm halinin meşru dinamiklerinden biri olan kurum ve onun öğrencileri ile ilişkili tebliğ ve şikâyet içeren yazışmalar bu bağlamda dikkat çekicidir. Macar Darülfünun öğrencilerinin Darülmuallimatı ziyaretleri

[27] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1877, Ocak 13). MF.MKT./45-150-0. *Darülmuallimat ile inas rüştiyeleri talebelerinin imal ettiği mamullerin kura çekilerek satılması kararlaştırıldığından, bastırılan biletlerden satılanların bedeli ve satılmayanların ise aynen iadesi.*

sırasında kız öğrencilerin bunlarla dans ettiği hakkında Trabzon Milletvekili Ahmet Muhtar'ın önergesi (30-10-0-0/7-40-38, 1925), Darülmuallimat öğrencilerinin uygunsuz halleri ve alınması gereken önlemler (Y..PRK.MF../5-30-0, 1908), tramvay ve sokaklarda tesettüre dikkat etmeyen bazı Darülmuallimat talebelerine tembihatta bulunulması (MF.MKT./992-18-0, 1907) gibi belgeler bahsi geçen şikayet dilekçeleri için örnek gösterilebilir.[28] Kızların eğitim yoluyla kamusal alanda görünür olması başlı başına bir değişimken, tüm sınırlamalara rağmen diğer toplumsal özne olan erkeklerle kamusal alanda karşılaşmaları, değişimle yüzleşmenin en gerilimli hali olmuştur ve bu gerilimli hal birçok şikâyet dilekçesinde kendini göstermiştir. Sözü edilen dilekçeler, Geç Osmanlı Modernleşmesindeki eğitimli kadının kamusal alanda görünürlüğünün inşasındaki tereddüte ve temkinli hallere dair çarpıcı verilerdir. Özellikle 1889 tarihli İdadi ve Harbiye mekteplerinden bazı öğrencilerin Darülmuallimat civarında dolaşarak kız öğrencileri rahatsız etmelerinin önünün alınması için Merkez Kumandanlığı'nca alınan tedbirlerin, mektep tarafından da destekleneceğine dair belgede değinilen toplumun Darülmuallimata yönelik gösterdiği rağbetin azalacağına dair endişe çarpıcıdır (MF.MKT./431-34-0, 1899)[29]. Benzer endişenin dile getirildiği bir başka belgede de Darülmuallimat ve Kız Sanayi Mektebi öğrencilerinin iffetli ve terbiyeli yetiştirilmesi için alınacak tedbirlere odaklanılmıştır (MF.MKT./443-4-0, 1899).[30] Bu durum Darülmuallimatlara ve dolayısıyla kadınların kamusal alandaki görünürlüğüne yönelik toplumsal yaklaşımda, devlet politikalarının etkisinin göz ardı edilemeyecek düzeyde olduğunu göstermektedir. Ayrıca Darülmuallimat Müdürü Hacı Numan Efendi ve bazı muallimeler ile ilgili, darülmuallimatın kapı ve sair yerlere yapıştırılmış yaftalarla ilgili Zabtiye

[28] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1925, Ocak 29). 30-10-0-0/7-40-38. *Macar Darülfünun öğrencilerinin Darülmuallimatı ziyaretleri sırasında kız öğrencilerin bunlarla dans ettiği hakkında Trabzon Milletvekili Ahmet Muhtar'ın önergesi.*
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1908, Şubat 2). Y..PRK.MF../5-30-0. *Darülmuallimat öğrencilerinin uygunsuz halleri ve alınması gereken önlemler*.
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1907, Nisan 21). MF.MKT./992-18-0. *Tramvay ve sokaklarda tesettüre dikkat etmeyen bazı Darülmuallimat talebelerine tembihatta bulunulması.*
[29] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1899, Ocak 3). MF.MKT./431-34-0. *İdadi ve Harbiye mektebleri talebesinden bazılarının Darülmuallimat civarında dolaşarak talebeleri rahatsız etmelerinin önünün alınması için Merkez Kumandanlığı'nca alınan tedbirlerin, mekteb tarafından da destekleneceği.*
[30] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1899, Nisan 8). MF.MKT./443-4-0. Darülmuallimat ve Kız Sanayi Mekteblerindeki talebenin iyi bir şekilde yetiştirilmesi için gereken tedbirlerin alınması.

Nezaretince yapılan uzun soluklu soruşturma (MF.MKT./683-9-0, 1903) gibi kadın öğretmelerin okul içi ve okul dışında eylemlerinin algılanışı ve sınırlılıklarına yönelik fikirler veren belgeler de mevcuttur (Dârülmuallimîn ve Darülmuallimât-ı İbtidâîye Talimatnamesi, 1332).[31] Kız öğrencilere eğitim vermek için kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulan Darülmuallimatlar ile kadın, kamuya geleneksel alışkanlıklarla kontrollü şekilde dahil edilmek istenmiştir. Okullarına gidip gelen öğrenci ve öğretmenlerin kamusal alana dahil oluşları aslında bir problem olarak görülmekte, o nedenle bir taraftan da denetim altına alınmak istenmektedir. Öte yandan geleneksel alışkanlıklarla biçimlendirilmeye çalışılan kamusal alana bu dahil oluşlarının kontrolü çok da mümkün olamamıştır. Ayrıca kızların kamusal alana dahil oluşu ile birlikte kadının diğer farklı devlet kurumlarına girişleri de gündem olmuş ve bu konuda da tedbir alınması söz konusu olmuştur (MF.MKT./39-16-0, 1876) (MF.MKT./1196-17-0, 1914)[32]. Yani yalnızca Maarif Nezaretinin değil, diğer devlet kurumlarının da kadınların kamusal hayattaki varlığı konusunda kararlar aldığı ve yazışmalar ile bunları resmiyete döktüğü görülmektedir. Bu durum da, eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün bürokratik anlamda ne kadar meşrulaştığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Toplumsal davranışlar ve reaksiyonlar bağlamında son olarak da darülmuallimatlara ilişkin tüzük, yönetmelik ve kararlardan söz etmekte yarar vardır. Çalışmanın bir önceki bölümünde de değinildiği üzere özellikle tüzük ve yönetmeliklerde Darülmuallimat, Darülmuallimin ile birlikte ele alınmıştır (30-18-1-2/12-43-3, 1930) (İ..DUİT/96-43-0, 1919) (ŞD:/231-4-0, 1915) (ŞD./232-

[31] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1903, Şubat 7). MF.MKT./683-9-0. *Darülmuallimat Müdürü Hacı Numan Efendi ve bazı muallimeler ile ilgili, Darülmuallimatın kapı ve sair yerlere yapıştırılmış yaftalarla ilgili Zabtiye Nezaretince yapılan soruşturmanın neticesinin sorulduğu.*
(1332). Dârülmuallimîn ve Darülmuallimât-ı İbtidâîye Talimatnamesi. İstanbul: Matbaa-i Amire. 1895 Tâlimatnamesine göre, *"Darülmuallimatın bir erkek Müdürü ve "onun maiyetinde" bir kadın Müdürü (Müdire) olacağı*" belirtilmiştir. *"Kadın müdür, okulun dış işleri ve yazışmalarına asla karışmayacak, okulun iç işlerinde de erkek müdürün onayını almadan küçük ya da büyük herhangi bir uygulamaya kesinlikle girişemeyecektir".*

[32] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1876, Temmuz 4). MF.MKT./39-16-0. *Boğaziçi'nden rüştiye mekteplerine gelip gitmekte olan öğrenciler için doldurulup tasdik edilen biletlerden Darülmuallimat, Mülkiye İdadisi ve Mekatib-i İbtidaiye öğrencilerinin tevkif edilen biletlerinin, Şirket-i Hayriye'nin uzatılan imtiyazı üzerine .*
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1914, Mart 23). MF.MKT./1196-17-0. *Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi ile Çapa'daki Darülmuallimat'a yüzde elli tenzilatla telefon konulması için Dersaadet Telefon Şirketi'ne tebligat yapılması.*

8-0, 1917)[33], ancak süreç içindeki karar ve uygulamalarda ise Darülmuallimatın bir diğer kız mektebi olan Kız Sanayi Mektepleri ile değerlendirildiğini söylemek gerekir. Söz gelimi Kız Sanayi Mektebi mezunlarından tatil derslerine devam edenlere, Darülmuallimat derslerine devam ederek imtihanlarda başarılı olmaları koşuluyla muallimlik diploması verilebileceği (180-9-0-0/75-372-2, 1924) ve Darülmuallimat ve Kız Sanayi Mekteplerindeki öğrencilerin iyi bir şekilde yetiştirilmesi için gereken tedbirlerin alınmasına (MF.MKT./443-4-0, 1899) [34] dair belgeler bu kurumların birlikte değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Darülmuallimatların devlet politikaları gündeminde üst ölçekte eril, alt ölçekte ise dişil olarak değerlendirildikleri fikrini doğurmuştur. Önceki bölümlerde değinilen erkek ve kız öğretmen yetiştiren bu okulların eğitim programında farklı müfredatların uygulanması da zaten cinsiyetler arasında farklı toplumsal davranış ve reaksiyonlarla ilişkilidir. Benzer politik yaklaşımın, kurumun dış işlerinde erkek müdür, iç işlerinde ise kadın müdür tarafından idare edilmesiyle kendini gösterdiğini söylemek mümkündür (Dârülmuallimîn ve Darülmuallimât-ı İbtidâîye Talimatnamesi, 1332).

Bunların dışında arşiv belgeleri incelendiğinde özel durumlara yönelik çıkarılmış kararlarla da karşılaşılmıştır. Üç yıl olan tahsil süresi bitmek üzere olan öğrencilere bir imtihan hakkı tanınarak mezun olabilmelerine yönelik çıkarılan karar bu bağlamda ilgi çekicidir (MF.MKT. /1-147-0, 1872).[35] Özellikle oğlunun vefatından dolayı tahsiline devam edemeyen ve son sınıftayken kaydı

[33] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1930, Haziran 21). 30-18-1-2/12-43-3. *22.6.1331 (1916) tarihli Darülmuallimin ve Darülmuallimat tüzüğünün kaldırılarak, Maarif Vekaleti'nce düzenlenen, Şura-yı Devlet Riyasetinin 17.6.1930 tarih ve 8108 sayılı yazısı ile gönderilen tüzüğün tatbiki*.
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1919, Nisan 30). İ..DUİT/96-43-0. *Nizamat, askerlik, talebe; Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesi; Darülmuallimin; Mekatib-i sultaniye*.
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1915, Haziran 5). ŞD:/231-4-0. *Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesinin gönderildiği. (Maarif 3)*.
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1917, Haziran 30). ŞD./232-8-0. *Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesi'nin tadilen kaleme alınan bazı maddelerinin takdimi. (Maarif 3)*.
[34] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1924, Şubat 3). 180-9-0-0/75-372-2. *Kız Sanayi Mektebi mezunlarının tatil derslerine devam edenlerin, Darülmuallimat derslerine devam edip imtihanlarda başarılı olanlara muallimlik verilebileceği.*
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1899, Nisan 8). MF.MKT./443-4-0. *Darülmuallimat ve Kız Sanayi Mekteblerindeki talebenin iyi bir şekilde yetiştirilmesi için gereken tedbirlerin alınması.*
[35] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1872, Haziran 23). MF.MKT. /1-147-0. Tahsil süresi bitmek üzere olan Darülmuallimat'tan mezun olacak öğrenciler hakkında gereğinin yapılacağı.

silinen Ahıshalı Fatma Hanım'a, son olarak sorumlu olduğu sınava girmesi ve Darülmuallimat'a devam edeceğini taahhüt etmesi koşuluyla okula devam etme hakkının verilmesine dair karar da çarpıcıdır (MF.MKT./2-174-0, 1872)[36]. Özel durumlar için çıkarılmış erken tarihli bu iki karar, yeniden Darülmuallimatlar için öğrenci, inas mektepleri için de mezun öğretmen ihtiyacı olduğunu akla getirmektedir. O tarihlerde Darülmuallimat'a olan talebin yetersiz olduğunu da düşününce, bu iki karar, mevcut öğrenci potansiyelini korumak ve Darülmuallimat'a yönelik teşviki artırmak adına çok spesifik durumlar için dahi kararlar çıkarılabildiğini göstermektedir. Bu durum da toplumun Darülmuallimat'a karşı olan tavrına ilişkin, devletin okulun işleyişi üzerinden nasıl bir politika izlediğini ortaya koyan çarpıcı bir örnek olarak yorumlanmıştır.

Kadına öğretmenlik ve öğrencilik misyonu ile görünürlük sağlayan bu okullar, ayrıca özellikle öğrenciler özelinde kadınların kamusal mekânda görünür olmasında dolaylı da olsa rol oynamıştır. Okullara gidip gelen öğretmen ve öğrenciler sokaklarda ve toplu taşıma gibi kamusal pratiklerde artık görünür olmuşlardır. Bu durum eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşası bağlamında kadın eğitim kurumlarının ve darülmuallimatların önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Öyle ki kamusal pratiklerdeki gereksinimler ve bu görünürlük hali devlet bürokrasinin farklı alanlarında gündem olmuş ve öğrenciler için çözümler aranmıştır. Söz gelimi Boğaziçi'nden rüştiye mekteplerine gelip gitmekte olan öğrenciler için doldurulup onaylanan biletlerden Darülmuallimat, Mülkiye İdadisi ve Mekatib-i İbtidaiye öğrencilerinin kullanımının sonlandırılanlarının, Şirket-i Hayriye'nin tanıdığı imtiyazla öğrencilerin bilet haklarının devam etmesi (MF.MKT./39-16-0, 1876) ve Köprü içi vapurlarıyla gidip gelen erkek ve kız rüştiyeleri ve Darülmuallimat öğrencilerine ve askeriyeye mensup kişilere bilet verilmesi için Tophane-i Amire yetkililerince ilgililere bildirilmesi (MF.İBT. / 9 - 76 - 0) hakkındaki

[36] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1872, Haziran 23). MF.MKT. /1-147-0. *Tahsil süresi bitmek üzere olan Darülmuallimat'tan mezun olacak öğrenciler hakkında gereğinin yapılacağı.*
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1872, Temmuz 23). MF.MKT./2-174-0. *Oğlunun vefatından dolayı bir müddet mektebe devam edemeyen ve kaydı düşürülen, Darülmuallimat talebelerinden Ahıshalı Fatma Hanım'ın mektebe devam etme talebine dair mektebe devam edeceğine dair teminat vermesi üzerine bulunduğu son sınıfın imtihanına girmesi durumunda kabul edileceği.*

belgeler bu durumu ortaya koymuştur.[37] Hatta öyle ki Rumelihisarı'ndan Darülmuallimat'a gelip gitmekte olan Mehmed Bey'in kızı Necibe ile Abdullah Efendi'nin kızı İkbal Hanımlara Şirket-i Hayriye vapurlarında yarım bilet kesilmesini (MF.İBT. / 10 - 69 - 0) ifade eden ve öğrencilerin mensup oldukları aile vurgusunun da yapıldığı belgeler konu bağlamında çarpıcıdır.[38] Tüm bunlar Darülmuallimat aracılığıyla eğitimli kadının kamusal alanda görünürlüğünün toplumsal ve bürokratik anlamda kabul edildiğini gösteren bir durum olarak yorumlanmıştır.

Kamusal görünürlüğün inşası ve toplumsal olarak kabulü bağlamında diğer bir örnek de eğitim öğretim faaliyetlerine çok kısa süre devam etmiş olmasına rağmen, Kastamonu Darülmullimatı'nın Kastamonu'nun ilk kadın milletvekili Hacer Dicle Hanım'ın mezun olduğu okul olarak eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasında önemli bir rol oynamasıdır. Bu okul, aynı zamanda Anadolu'daki ilk mitinge ev sahipliği yapmış bir okul olarak da kadının kamusal mekândaki görünürlüğüne hizmet etmiştir. Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak milli mücadeleyi başlatmasından çok kısa bir süre sonra, 10 Aralık 1919 tarihinde, okulun öğretmen ve öğrencilerinin de dahil olduğu 3000'i aşkın kadın, Darülmuallimat bahçesinde toplanmış ve milli mücadele adına işgallere karşı çıkmışlardır (ESKİ, YILMAZ, & YAKUPOĞLU, 2008). Mitingde Kastamonu Kadınlar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Zekiye Hanım, Darülmuallimat Müdiresi Hikmet Hanım, Müdür Yardımcısı İclâl Hanım ve Miralay Osman Bey'in kızı Refika Hanım konuşma yapmıştır (ESKİ, 1993). Bunlara ek olarak miting sonrasında bahsi geçen bu eğitimli kadınlar diplomasiyi de kullanarak ABD ve Fransa Cumhurbaşkanlarının eşlerine ve İngiltere ve İtalya Kraliçelerine, işgallerin sonlandırılması adına telgraf çekmiş ve bu konudaki kesin taleplerini dile getirmişlerdir (ESKİ, YILMAZ, &

[37] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1876, Temmuz 4). MF.MKT./39-16-0. Boğaziçi'nden rüştiye mekteplerine gelip gitmekte olan öğrenciler için doldurulup tasdik edilen biletlerden Darülmuallimat, Mülkiye İdadisi ve Mekatib-i İbtidaiye öğrencilerinin tevkif edilen biletlerinin, Şirket-i Hayriye'nin uzatılan imtiyazı üzerine.
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (tarih yok). MF.İBT. / 9 - 76 - 0. Köprü içi vapurlarıyla gidip gelen zükur ve inas rüşdiye şakirdanıyla Darülmuallimat talebelerine efrad-ı askeriyeye tatbiken bilet verilmesinin Tophane-i Amire Müşiriyeti'nce ilgililere bildirilmesi.
[38] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (tarih yok). MF.İBT. / 10 - 69 - 0. Rumelihisarı'ndan Darülmuallimat'a gelip gitmekte olan Mehmed Bey'in kızı Necibe ile Abdullah Efendi'nin kızı İkbal Hanımlara Şirket-i Hayriye vapurlarında yarım bilet kesilmesi.

YAKUPOĞLU, 2008). Her ne kadar Kastamonu Darülmuallimatı hakkında çok az bilgiye ulaşılmışsa da Kastamonu Darülmuallimatı'nın kadın özneler liderliğinde gerçekleşen Milli Mücadeleye sahne olan bir eylem alanı olması, bu çalışma açısından çarpıcı bir bulgudur.

Darülmuallimatlarla ilişkili olarak kamusal ve toplumsal hayata dahil olan kadınlara yönelik şikâyet dilekçeleri, değişen toplumsal dinamiklere rağmen kamusal alanda görünür olmaya başlayan kadın öznelere karşı mevcut toplumun tedirgin tutumunu, tereddütlerini ortaya koymaktadır. Sadece öğrencileri kapsamayan bu şikâyetler, kadın öğretmenlerin de eylemlerinin hem okul içinde hem de dışında sınırlılıklar içerdiğini gözler önüne sermiştir. Dolayısıyla arşiv belgelerinden görüldüğü üzere bu okullar, her ne kadar devlet eliyle kurulmuş, kadınların eğitimi için teşvik edilmiş, meşrulaştırılmış kurumlar olsa da o dönemki kadına yönelik toplumsal reaksiyonlardan da nasibini almışlardır. Dolayısıyla geleneksel alışkanlıklarla ve kontrollü şekilde biçimlendirilmeye çalışılmışlardır.

Ancak yine de Darülmuallimatlarla birlikte, kadının memuriyete dahil edilmesiyle, onun artık kamusal alanda var olduğunu; hatta öğrenci ve öğretmenlerin okula gidip gelirken de farklı kamusallık deneyimleri yaşadıklarını söylemek gerekir. Dolayısıyla sınırlılıklar olsa bile, kadınların kamusallıkla farklı ve çeşitli şekilde ilişki kurduklarını ve artık kamusal alanda görünür hale geldiklerini söylemek gerekir. Hatta yalnızca Maarif Nezareti değil, diğer devlet kurumlarının da kadınların kamusal hayattaki varlığına ilişkin kararlar alması ve yazışmalar ile bunların resmiyete dökülmesi, eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün bürokratik anlamda ne kadar meşrulaştığının, ama meşrulaşırken bir taraftan da nasıl denetlenmeye çalışıldığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

4.1.2.3. Darülmuallimatlı kadın: gerçek ve kurgu karakterler

19. yüzyıl ortalarından başlayan ve özellikle Meşrutiyetin ilanı ile pekişen süreçte kadınların Osmanlı toplumsal hayatına dahil oluşunda gözle görülür bir artış olmuştur. Kadınlar tarafından kurulan hayır dernekleri ve çalışmaları, savaşlar nedeniyle azalan erkek nüfusu sonucunda doğan iş gücü ihtiyacı ve

devlet politikaları kapsamında kadın eğitimine yönelik yapılan değişiklikler, kadınların kamusal alanda görünür olmasında ve toplumsallaşmasında önemli bir işlev görmüştür (Toprak, 2016). Kadın hareketinin hak arayış taleplerinin de eş zamanlı geliştiği bu süreçte tüm bu gelişmeler sayesinde kadın toplumun bir öznesi haline gelmeye başlamıştır. Devlet politikalarında da yerini alan ve eğitimli kadın tahayyülü ile biçimlenen bu yeni özne, sadece ev içi misyonları olan anne ve eş kimlikleri ile sınırlı kalınmayarak "sosyal kadın" ve "meslek kadını" gibi yeni kimlikleri ile toplumsal hayata dahil edilmiştir (Çakır S. , 2016).

Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile başlayan ve Cumhuriyet'in ilanı ile devam eden süreçte tasarlanmış bir iktidar aracı olarak karşımıza çıkan kadın figürüne yönelik politik yaklaşımın en önemli eylem alanlarından biri de eğitim kurumları olmuştur. Kadın eğitimine yönelik devlet eliyle kurulan yeni eğitim kurumları sayesinde kadının kamusal alanda görünürlüğü meşrulaştırılmıştır. Devletine hayırlı evlatlar yetiştirecek eğitimli anneleri ve vatanına en iyi şekilde hizmet edecek kadınları yetiştirecek olan bu eğitim kurumları, eğitimli kadın figürü olarak biçimlenen öznenin üretim alanı olarak tahayyül edilmiş ve öne çıkarılmıştır. Özellikle inas mekteplerinde kızlara eğitim vermesi için kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla ilk olarak 1870 yılında başkent İstanbul'da ve daha sonra taşrada açılan Darülmuallimatlar, bu politikanın başlıca eylem alanı olmuştur. Dişil bir alan olarak görülen öğretmenlik mesleği ile çok yeni ve çarpıcı bir değişime karşılık gelen eğitimli kadının kamusal alana dahil oluşu, toplum açısından kısmen de olsa kabul edilir kılınmıştır. Toplumun birçok kesiminin ekonomik güçlükler yaşadığı süreçte Darülmuallimat öğrencilerine devlet tarafından burs verilmesi bu kabul edilirliği kolaylaştıran başka bir etken olmuştur. O güne kadar Osmanlı toplumunda eğitimli kadın nüfusunu ya yabancıların açtığı okullarda okuyan ya da özel öğretmenler tarafından eğitim alma şansı yakalayan Osmanlı bürokrat ailelerinin kızları oluşturmakta iken; milli bir eğitim kurumu olan Kız Sanayi Mektepleri, İnas Darülfununu ve bu çalışmanın inceleme alanını oluşturan Darülmuallimatlar sayesinde toplumun farklı sınıflarından pek çok kadın eğitim alıp meslek sahibi olma fırsatı bulmuştur. Özellikle yabancı okullarının kadın eğitimi üzerindeki baskın tavrı çarpıcıdır. Halide Edip ve Çalışıkuşu Feride gibi herkes tarafından bilinen gerçek

ve kurgu karakterler yabancı okullarından mezun olmuş kadınlardır. Dönemleri gereği eğitimli kadın vurgusunun en popüler halinin gerçekleştiği bu kadın karakterlerinin yabancı okulları mezunu olmaları da manidardır. Bu düşünceden hareketle çalışmada toplumun farklı sınıflarına öğretmenlik mesleği edinme fırsatı sunan ve yabancı okullarına alternatif olarak sunulan Darülmuallimat mezunlarına dikkat çekilmek istenmiştir. Öyle ki bu yönüyle kurulan bu eğitim kurumlarının milli olma hali, eğitimli kadının kamusal alandaki varlığını meşrulaştırmış, kadının görünürlüğünün inşasında önemli bir rol oynamıştır (Şekil 4.4).

Şekil 4.4. Derviş Paşa Konağı bahçesinde Başkent Darülmuallimatı talebeleri ve öğretmenleri (Ömeroğlu Arşivi, 2021)

Geç Osmanlı döneminde kadının kamusal alanda görünürlüğünün inşasının eğitim yapıları üzerinden sorgulandığı bu çalışmada, odaklanılan eğitim kurumu olan Darülmuallimat'ın rolünü anlamak ve bu eğitim kurumunun toplum üzerindeki etkisini açık bir şekilde ortaya koyabilmek için gerçek ve kurgu karakterlerin hikâyeleri de önemlidir ve faydalı olacaktır. Darülmuallimat mezunu veya Darülmuallimatta öğretmenlik yapmış gerçek ve romanlardaki kurgu karakterler arasından bir seçki yapılarak, bahsi geçen süreçte kadının görünürlüğünün inşasında söz konusu kurumun nasıl bir rol oynadığı bu kadın

figürler üzerinden irdelenmiştir. Bahsi geçen kadınlar, Osmanlı'nın son döneminde kamusal hayata dahil olmuşlar, Cumhuriyet'in ilanı ile tahayyül edilen kadın misyonlarını sürdürmüşler ve toplumsal bir özne olarak kadınlar için de rol model olmuşlardır. Gerçek öznelerin yanı sıra kurgu karakterlerin de çalışmaya dahil edilmesi Darülmuallimatların bir eğitim kurumu olarak toplumsal dönüşümde nasıl algılandığını ve bu kurumlara yönelik toplumun tutumunu kavramayı mümkün kılmıştır. Bu düşünceden yola çıkarak Darülmuallimat ile birebir ilişkileri olan Ayşe Sıdıka Hanım, Zeliha Faika Ünlüer ve Muazzez Tahsin Berkand gerçek özneler olarak; Julie Depres ve Refet karakterleri de kurgusal kadın özneler olarak seçilmişlerdir.

4.1.2.3.1. Gerçek karakterler: Ayşe Sıdıka Hanım, Zeliha Faika Ünlüer ve Muazzez Tahsin Berkand

Şekil 4.5. Ayşe Sıdıka Hanım (Altın, 2017)

Ayşe Sıdıka Hanım, Osmanlı ulema sınıfından Mustafa Efendi'nin kızı olarak 1872 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir (Şekil 4.5). İlköğreniminin ardından Beyoğlu'nda Zapyan Kız Lisesi'ne devam etmiştir (Binbaşıoğlu, 1982). Birçok alanda kendini iyi derecede yetiştirmiş olana Ayşe Sıdıka Hanım, Rumca, Fransızca ve İngilizce gibi dilleri bilmekte olup (Öztürk, 1998) bunun yanı sıra batı müziği ile ilgilenmekte, piyano ve kanun çalmaktaydı (Kocamanoğlu, 1999). Ayşe Sıdıka Hanım'ın lisan ve müzik alanlarındaki bu nitelikleri, devlet politikalarınca tahayyül edilen eğitimli ve asri kadın figürüne karşılık gelen bir özne olmasında etken olmuştur. 1890 yılında II. Abdülhamit'in "Öğrendiklerini ölünceye kadar vatandaşlarına öğretsin" fermanıyla Dârülmuallimat'ta

Coğrafya, Ahlak ve El işi öğretmenliği yapmaya başlamıştır (Akyüz, 2000). Bu durum devlet tarafından eğitimli kadın öznesinin desteklendiği ve öğretmenlik mesleğine yönlendirilerek, kadının resmi şekilde kamusal hayata dahil edildiğinin bir göstergesidir. Ayşe Sıdıka Hanım, bu okulda göstermiş olduğu başarılı çalışmaları neticesinde başöğretmenliğe kadar yükselmiştir (Şanal & Güçlü, 2016). Eğitimli kadının kamusal hayatta görünür olmasının yanında, faaliyet gösterdiği eğitim kurumunda hiyerarşik olarak yükselme imkânı bulması da toplumsal bir özne olarak kadının kabul görürlüğünün altını çizen bir etken olmuştur. Ayşe Sıdıka Hanım'ın bir diğer öğretmenlik yaptığı okul da yine bir kadın eğitim kurumu olan Kız Sanayi Mektebi olmuştur (Altın, 2017). Günümüzdeki kız meslek liselerinin öncüsü olan bu kurumlar Darülmuallimatlar ile birlikte kadının eğitim yoluyla üretime dahil olmasını sağlamıştır. Ayşe Sıdıka Hanım'ın sayılı kadın öğretmenlerden biri olarak Darülmuallimatın yanı sıra bu okulda da öğretmenlik yapması eğitim alma imkânı bulan kızların sayısının artması sonucunda artan kadın öğretmen ihtiyacını da ortaya koymaktadır.

Ayşe Sıdıka Hanım, Dârülmuallimatta öğretmenlik yaparken eğitim bilimi ile ilgili bir dersin bulunmaması üzerine Maarif Nezaretine dersin önemini belirten bir rapor sunmuştur. Bu konudaki fikirlerinin nezaret tarafından olumlu bulunmasının üzerine "pedagoji" içerikli bir ders açılması uygun görülmüş ve Ayşe Sıdıka Hanım bu dersi okutmaya başlamıştır (Kurnaz, 1996). Ayşe Sıdıka Hanım bahsi geçen ders kapsamındaki çalışmaları sonucunda 1897 yılında "Usûl-i Tâlim ve Terbiye Dersleri" (Ayşe, 2020) adlı ilk Türkçe eğitim bilimi kitabını kaleme almıştır (Şanal & Güçlü, 2016). Bu nedenle kendisi, Osmanlı devleti ve Cumhuriyet tarihin ilk kadın eğitim bilimcisi olarak bilinmektedir (Akyüz, 1991). Ayrıca eğitim kitabı yazan ilk Müslüman kadın olduğuna da dikkat çekilmektedir (Muallim Cevdet, 1332). Darülmuallimatta öğretmenlik yapmakta olan bir kadın olarak Ayşe Sıdıka Hanım'ın Türk eğitim bilimi tarihi açısından "pedogojik" içerikli ilk metni ortaya koymuş olması yalnızca öğretmenlik mesleği ile değil, eğitim bilimi bağlamında da kadının görünürlüğünü sağlamıştır. Bahsi geçen kitabı yazdığında 25 yaşında olan ve 1903 yılında henüz 31 yaşındayken İstanbul'da Büyükada'da verem

hastalığından vefat eden Ayşe Sıdıka Hanım, bir Darülmuallimat öğretmeni olarak Osmanlı ve Cumhuriyet eğitim bilimi tarihi açısından çarpıcı bir özne ve rol model olmuş, eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşası sürecine çok önemli katkılarda bulunmuştur (Akyüz, 1999).

Şekil 4.6. Zeliha Faika Ünlüer (Akyüz, 1999)

Darülmuallimatların kadın görünürlüğünün inşasındaki rolünü anlamak için diğer bir gerçek karakter de Zeliha Faika Ünlüer'dir. Ünlüer, on yıl Geç Osmanlı ve otuz yıl Erken Cumhuriyet modernleşmesinde Darülmuallimat mezunu bir kadın öğretmen olarak hem öğretmenlik hem de okul müdürlüğü yapmış toplumsal bir kadın özne olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil 4.6).

1894 yılında Osmanlı coğrafyasının sınırları içinde bulunan Şumnu'da doğan Zeliha Hanım'ın babası Kadı Numan Sabit Efendi ve annesi Rukiye Hanım'dır. Ailesi 1899'da İstanbul'a göç eden Zeliha Hanım ilk olarak Sultanahmet İnas Rüştiyesi'nde öğrenim görmüş ve bu okulu 1906 yılında birincilikle bitirmiştir. Daha sonra öğretmen olmak istediği için Darülmuallimat'a girmiş ve benzer şekilde bu okuldan da üstün bir başarı ile mezun olmuştur. Öyle ki Darülmuallimat'taki Hesap ve Hendese dersleri öğretmeni tarafından kendisine üstün, seçkin, ileri anlamlarına gelen "Faika" ismi verilmiştir. Sonrasında bu adı ile anılan Zeliha Faika Hanım'ın bu özelliği onu görünür kılmış ve kızların eğitim hayatlarındaki başarısı bağlamında rol model olmasını sağlamıştır. Maarif Nezareti'nce o dönemlerde, mezuniyet derecesi Pekiyi olan Darülmuallimat mezunları, kız okullarına Müdür olarak atanabilmekteydi. Ancak 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi, bu kurumun bir kadın müdürü olacağını

hükme bağladığı halde, 1895'te yayınlanan Darülmuallimat Tâlimatnamesi'nde, kurumun yönetimi ile ilgili çarpıcı kararlar bulunmaktadır. Tâlimatname ile Darülmuallimat'larda bir erkek ve onun gözetim altında bir kadın müdür olması yönünde karar alınmış, okulun dış işleri tümüyle erkek müdüre bırakılırken, iç işleri de yine erkek müdürün inisiyatifi ve onayı doğrultusunda kadın müdüre bırakılmıştır (Dârülmuallimîn ve Darülmuallimât-ı İbtidâîye Talimatnamesi, 1332). Bu durum kadınların toplumsal hayattaki rollerinin değişmesini sağlayan ve eğitim yoluyla gerçekleştirilecek pek çok yeniliğin bulunduğu Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nden 26 sene sonra, bahsi geçen dönüşümün devlet iradesiyle aksatıldığı fikrini doğururken, aynı zamanda devlet politikalarınca kadının kamusal alandaki görünürlüğüne karşın gitgelli bir tutumu da açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak iktidar ve eşzamanlı olarak toplumdaki tüm bu psikoz haline rağmen Zeliha Faika Hanım, Darülmuallimat mezunu başarılı bir öğretmen olarak 1912'de Erzurum İnas İlk Mektebi başöğretmenliği' ne yani müdürlüğüne atanmıştır. Bir devlet kurumda hiyerarşik olarak üst mercilerde görev alması da, onun toplumsal bir kadın özne olarak eğitim alanında görünürlüğünü artırmıştır. Erzurum İnas İlk Mektebi ile Darüleytam müdürlüğü yapan Zeliha Faika Hanım, I. Dünya Savaşı'nın başlarında Erzurum'un Ruslar tarafından işgali üzerine 1915'te Sivas'a gitmiştir. Bu bağlamda kadın bir okul müdürü olarak Osmanlı'nın taşrasında yer alan vilayetlerde boy gösteren Zeliha Faika Hanım'ın taşradaki toplumsal ve kültürel dönüşüme de önemli katkılar sağladığını söylemek mümkündür. Faika Hanım, Erzurum'un işgalden kurtuluşunun ardından, 1918 yılında Erzurum'daki eski görevine geri dönmüştür. Millî Mücadele yıllarında Erzurum'da ulusal bilinci uyandırma noktasında aktif rol almıştır. Zeliha Faika Hanım, 1919 sonbaharında, eğitimli kadının kamusal hayattaki görünürlüğünün inşasında önemli rol oynayan diğer oluşumlardan biri olan kadın cemiyetlerinden Erzurum İslâm Kadınları ile birlikte, Erzurum Muradiye Camii'nin avlusunda bir miting düzenlemiş ve etkili bir konuşma yaparak halkı direnişe çağırmıştır. Bu durum Milli Mücadele yıllarında özellikle başkent İstanbul'da miting meydanlarında görülmeye başlayan kadın öznelerden sonra, Darülmuallimat mezunu bir kadın öğretmenin müdürlük sıfatıyla Osmanlı taşrasında hem fiziksel hem de söylem olarak görünür olması ve aynı zamanda toplum tarafından kabul görmesi şeklinde

yorumlanabilir. Cumhuriyet'in İlanı'ndan sonra Eylül 1924'te Erzurum'un yaşadığı şiddetli depremin ardından Atatürk'ün Erzurum'u ziyareti sırasında Milli Mücadele yıllarındaki üstlendiği misyon ile Merkez Kız Mektebi Müdürü Zeliha Faika Hanım, bir kadın öğretmen olarak Paşa'nın huzuruna çıkma fırsatını yakalamış ve bu anlamda tarihi bir kadın özne de olmuştur. Cumhuriyet'in İlanı'yla birlikte devam eden kültürel dönüşümde kadınlar arasında ilk şapka giyen, halk dershanelerinde kadınları okuma yazma öğrenmeye teşvik eden bir toplumsal özne olarak boy göstermiştir. Bu düşünceden yola çıkarak Geç Osmanlı modernleşmesinde kazandığı mesleki yeterliliği ve toplumsal bilinci Erken Cumhuriyet modernleşmesine de taşıyan Zeliha Faika Hanım'ın Erzurum'un eğitim, kültürel ve kamusal hayatında kadın görünürlüğünün inşası için çok önemli bir rol model olduğunu söylemek mümkündür. Zeliha Faika Ünlüer, 40 yıllık öğretmenlik hayatının ardından 1952 yılında emekli olmuş ve 1981 yılında vefat etmiştir (Akyüz, 1999).[39] Günümüzde hala Erzurumlular için önemli bir figür olan Zeliha Faika Hanım, eğitimli kadının kamusal alana dahil oluşuna hizmet etmiş, Darülmuallimat mezunu kadın öznelerden biri olmuştur.

Şekil 4.7. Muazzez Tahsin Berkand (Muazzez Tahsin Berkand, 2022)

[39] Alıntı yapılan metinde kaynak bilgisine rastlanamamakla birlikte, aynı metnin farklı bir çalışma kapsamında yeniden yayınladığı 2011 tarihli kitap bölümünde kaynak bilgisi ile ilgili Yahya AKYÜZ'ün kendi açıklaması; *"Merhum Faika Ünlüer ile ilgili bilgi ve belgeler, oğlu, değerli Valilerimizden 1919 Erzurum doğumlu Ertuğrul Ünlüer ile torunu değerli Vali Yener Ünlüer'den alınmıştır. Ertuğrul Ünlüer 1958'den itibaren Rize, Sakarya, Bursa, Samsun, Kocaeli Valiliklerinde bulunmuştur. Onun oğlu Yener Ünlüer ise, benim İstanbul Erkek Lisesinden (1956-1959) ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden (1959-1963) sınıf arkadaşımdır. O da 7 Ağustos 1992-24 Haziran 1994 arasında Ardahan'ın ilk Valiliğini yapmıştır. Bu değerli bilgi ve belgeleri Türk eğitim tarihine kazandırma imkânını bana verdikleri için kendilerine teşekkür ederim"*. Bknz. (Akyüz, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın Eğitimi, 2011, s. 33)

Ayşe Sıdıka Hanım ve Zeliha Faika Ünlüer'den farklı olarak Muazzez Tahsin Berkand ise, Erken Cumhuriyet modernleşmesinde gerçekleşen kültürel dönüşümün merkezinde yer almış bir kadın yazar olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil 4.7). Çok sayıdaki romanı, çevirileri, uyarlamaları, gazetelerde çıkan öyküleri ve bir dönem Türk sinemasının pek çok filmine senaryo olan kitapları ile Cumhuriyet modernleşmesinde boy gösteren önemli kadın yazarlardan biridir. Asıl adı Meryem Muazzez olan Muazzez Tahsin Berkand, çeşitli kaynaklara göre 1894 (Kollektif, 2001) ve 1899 veya 1900 (Tekin, 2005) yılında Selanik'te dünyaya gelmiştir. Avukat Tahsin Bey'in on iki çocuğundan biri olup 1912 yılında Balkan Savaşı'nın çıkması sonucunda, ailesi ile Selanik'ten İstanbul'a göç etmiştir. Muazzez Tahsin, ilk olarak özel derslerle İngilizce ve Fransızca öğrenmiştir. İstanbul Fevziye Lisesi'ndeki öğreniminin ardından, Kumkapı Fransız Rahibe okulu olan Saeurs d'Assomption'da okumuş ve Darülmuallimat'ta açılan sınavı kazanarak kız öğretmen okulunu bitirmiştir (Tekin, 2005). Darülmuallimat sınavı ve eğitimi ile kazandığı donanımı öğrencilere aktarmak üzere ilk olarak Üsküdar Refet Kadın ve Kasımpaşa Numune Okulları'nda Türkçe ve Fransızca öğretmenliği yapmıştır (Behçet, 1940). Öncesinde aldığı eğitimlere rağmen Darülmuallimat'a giriş sınavının ve bu okulda aldığı eğitimin öğretmenlik mesleği yapması için bir kriter olarak değerlendirilmesi, devlet bürokrasisinde de Darülmuallimat'ın önemli bir yer tutmaya başladığının göstergesi olarak okunabilir. Ayrıca bu durum, eğitimli kadının kamusal alanda görünürlüğünün inşası için gerekli toplumsal dönüşüme devlet politikalarının ne düzeyde dahil olduğunu göstermektedir. Halide Edip'in öğretmen arkadaşlarından Nakiye Hanım, Muazzez Tahsin'i ve Evkaf mekteplerinden birinde hocalık etmekte olan ablası Rabia Hanım'ı, Halide Edip'in açtığı Beyrut Kız Sultanisi ve Darülmuallimatı'nda öğretmenlik yapmaları için Suriye'ye davet etmiştir. Muazzez Tahsin'in babası kızlarını taşraya gönderme konusunda pek gönüllü olmasa da Muazzez Tahsin Beyrut'a giderek ve iki yıl süreyle Beyrut Sultanisi'nde Türkçe öğretmenliği yapmıştır (Özçelik, 2007). Taşra Darülmuallimatları'nın arka arkaya açılmaya başladığı süreçte Muazzez Tahsin'in babasının onun taşrada öğretmenlik yapmasını istememesi, taşranın henüz kadının kamusal alandaki görünürlüğüne yeterince hazır olmamasıyla ilişkilidir. Fakat buna rağmen Darülmuallimat mezunu bir

öğretmen olarak, o dönem için sorunlu bir bölge olan Beyrut'a öğretmenlik yapmak için giden Muazzez Tahsin, toplumsal bir kadın özne olarak ona yüklenen eğitimli kadın misyonunu yerine getirmiş ve taşradaki eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasına katkı sağlamıştır. 1919 yılında Yıldırım Orduları'nın Beyrut'tan çekilmeye başlamasıyla İstanbul'a dönmüş ve Şişli Terakki Lisesi'nde Fransızca ve Ahlak dersleri vermiştir. Ardından 1925-1929 yılları arasında Milli Auto şirketinde, 1929 yılından 1956 yılına kadar da Osmanlı Bankası'nda hukuk işlerinde çevirmenlik yapmış ve daktilo-sekreter olarak çalışmıştır (K. Alpagut, 2018). Muazzez Tahsin, geç Osmanlı modernleşmesinde aldığı eğitim sonucundaki bilgi birikimini Cumhuriyet modernleşmesine de taşımış ve Cumhuriyetin ilk yarısında kamusal hayatta aktif görev almıştır. Bu süreçte hikâyeler ve romanlar yazmış ve bu eserleri 1932 yılı itibariyle yayımlanmaya başlamıştır. Geç Osmanlı modernleşmesindeki alışkanlık nedeniyle, onun kadını kırsallıkla, erkeği de çağdaş büyük kentlilikle simgelediği romanları Türk sinemasının ilk yıllarındaki pek çok filme senaryo olmuştur. Muazzez Tahsin, her ne kadar eserlerinin popüler kültür ürünü olduğu konusunda edebiyat camiası tarafından eleştirilere maruz kalmışsa da özellikle aynı kültürün bir başka ürünü olan senaryoları ile de Türk sinemasına ciddi bir katkı sağlamıştır. Kadın ve erkekten oluşan iki başkarakteri merkez alarak inşa ettiği metinlerinin, Cumhuriyet tarihinin ilk yarısındaki bir çırpıda olması beklenen kültürel dönüşümün ısrarcı fakat muğlak halini kavramayı sağlayan önemli kaynaklar olduğunu ifade etmek mümkündür. Tanyelibahsi geçen durumun önemini "Bir dönemde (ve kısmen hala) onları milyonlarca insan izleyip tat alabilmişse, filmin kendisi olmasa bile, ondan tat alabilenler yorumlanmayı bekler. Filmin sözü birileri için anlamlıysa, o 'birileri' önemsenmelidir. Onları anlamak için çaba göstermelidir. Çünkü o 'birileri' toplumsal ortamın bileşenleri içinde ağırlıklı yer tutmakta, kültürel tercihlerin ve değerler gramerinin var edicileri olarak işlev görmektedirler." şeklinde ifade etmiştir (Tanyeli, 2013). Kadının toplumsal cinsiyet rolünün değişmesi üzerinden toplumsal bir dönüşümü ortaya koyan Muazzez Tahsin'in gerek kendisi gerekse de eserlerindeki kadın karakterler ile Erken Cumhuriyet modernleşmesinde kadının görünürlüğünün inşasında Darülmuallimat mezunu bir öğretmen olarak önemli bir rolü vardır (Tanyeli, 2013). Kadının kültürel

dönüşümü sonucu eğitimli kadın figürü olarak biçimlenen özneyle evlilikler ve bu evlilikler ile kurulan "yeni aile"ler ile sonlanan eserleriyle topluma kılavuzluk eden Muazzez Tahsin eserlerindeki kadınların aksine hiç evlenmemiş ve 1984 tarihinde İstanbul'da hayatını kaybetmiştir (Özçelik, 2007).

4.1.2.3.2. Kurgu Karakterler: Julie Depres ve Refet

Ahmet Mithat Efendi'nin Diplomalı Kız adlı eseri "terbiye-i nisvân" yani kadının terbiyesi ve eğitimini merkez almaktadır. Eserde, annesi temizlikçi, babası demirci olan Matmazel Julie Depres karakteri üzerinden, zor ekonomik şartlar altında Darülmuallimat'ı bitirebilen ve sonrasında aldığı eğitiminin faydalarını gören ahlaklı, ideal bir kadının hikâyesi anlatılmaktadır. Bahsi geçen kadın karakter, devlet politikaları ile tahayyül edilmiş yeni bir toplumsal özne olan eğitimli kadın figürüne karşılık gelmektedir. Eğitimli ve ahlaklı olmanın vurgulandığı metinde Julie Depres'in öğretmenlik diplomasına odaklanılmaktadır. Julie Depres'in aldığı öğretmenlik diplomasının yalnızca onun hayatını değil, zor şartlara rağmen onu okutmayı başaran ailesinin de hayatını olumlu yönde değiştirdiğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Ahmet Mithat Efendi, Darülmuallimat'ta eğitim alan ahlaklı ve eğitimli kadının gücüne dikkat çekmiş ve toplumun buna duyduğu ihtiyacın altını çizmiştir.

Eserin "ideal kadın" ve "eğitimli kadın" bağlamında Darülmuallimat'ın misyonu ile ilişkisi, genç, eğitimli ve ahlaklı olan Matmazel Julie Depres'in üzerine inşa edilmiştir. Julie Depres'in temizlikçi olan annesi kızının okumasını ve öğretmen olmasını istemeyerek hizmetkâr ya da temizlikçi olarak kendisi ile benzer bir yaşam sürmesini umarken, babası kızının okuması ve öğretmen olması konusunda ısrarcı olmuş ve zor koşullar altında olsa da kızının okuyup öğretmen olmasını sağlamıştır. Anne ve baba üzerinden yapılan bu betimlemeyi, Ahmet Mithat Efendi'nin erkek bir yazar gözüyle, kızların okumasına ve öğretmenlik mesleğine yönelik toplumun tutumunu ortaya koyan bir tespiti olarak değerlendirmek mümkündür. Kadının kamusal hayata öğretmenlik diploması ile dahil oluşunun kültürel bir değişime karşılık geldiğinin farkında olan Ahmet Mithat Efendi, bu durumu kadın/anne ve erkek/baba ikircikliliğindeki psikolojik değişim üzerinden ortaya koymaya çalışmıştır. Ataerkil bir toplumsal düzene sahip Osmanlı'da, erkek bir yazar olarak

erkek/baba figürünün yönlendirici etkisinin bilinciyle bu karaktere Darülmuallimat eğitimini destekleyen bir misyon verirken, kadın/anne figürüne ise hemcinsi olan kızının okuması ve öğretmen olmasını desteklemeyen bir tavır yüklemiştir. Alışılagelmiş toplumsal refleksin dışında olan bu betimleme ile kızların eğitimine yönelik olumsuz tepkileri en aza indirgemeyi ve babalar başta olmak üzere tüm Osmanlı toplumunu kızların eğitimi konusunda bilinçli olmaya teşvik etmeyi amaçladığı gözlemlenmektedir (Ahmet Mithat Efendi, 2018).

Diplomalı Kız isimli eserin, Darülmuallimat eğitimine yönelik teşvik edici işlevinin yanında bu kurumdaki eğitimi tasvir ediyor olması da büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda Şimşir'in Julie Depres karakteri üzerinden aslında doğrudan Darülmuallimat'ın derslerine gönderme yapıldığına yönelik tespitleri çarpıcıdır.[40] Yazar, Darülmuallimat'ta öğretmenlik eğitimi alan kadınların okuduğu dersler aracılığıyla metindeki kadın roman kahramanını idealize etmektedir. Kadın başkarakter Depres'in okuma yazması, tarih ve coğrafya bilgisine dikkat çekerek, Darülmuallimat'taki Rik'a dersi ve diğer Darülmuallimat dersleri yoluyla Depres'in nasıl bir ideal kadın figürüne dönüştüğünü göstermek istemiştir. Romanda "ideal kadın" tanımı yapılırken, tanımı yapılan bu kadının nitelikleri arasında hesap tutma becerisi üzerine değinilmiştir. "İdeal kadın" ya da "eğitimli kadın" tasvirindeki bu özellik, Darülmuallimat'taki İktisad ve İdare-i Beytiye dersiyle gelişen bir beceriyi çağrıştırmaktadır. Bunların yanında Darülmuallimat'ta verilen "Sanayi-i Ziraiyye ve Bahçıvanlık" dersi aracılığıyla, kadının öğretmenlik misyonunun yanı sıra ev hanımlığı görevini de ihmal etmemesi ve hatta bu ders sayesinde yemek yapma becerisini geliştirerek daha iyi bir ev hanımı olmasının amaçlandığını söylemek mümkündür. Kısacası romanda, Darülmuallimat dersleri ve daha önce de sıkça bahsedilen devlet politikaları ile tahayyül edilmiş eğitimli kadın figürü olarak biçimlenmiş özne arasındaki yakından ilişki, çarpıcı

[40] Çalışma, Darülmuallimat'ın kadın eğitimi için önemi ve toplumsal misyonunu Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerindeki "ideal kadın" betimlemesi üzerinden nasıl somutlaştırıldığını ortaya koymaya çalışmıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin Diplomalı Kız, Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi ve Peder Olmak Sanatı adlı eserlerinde idealleştirilen kadın aracılığıyla kadın eğitimine yönelik kültürel tutumun kavranmasında faydalı olmuştur. Bknz., (Şimşir, A. (2019, Aralık). Darülmuallimat Eğitim Programı Ve Bir Darülmuallimat Öğretmeni Olarak Ahmet Mithat Efendi. Yüksek Lisans Tezi. Ankara, Türkiye: Eğitim Programları ve Öğretim Yüksek Lisans Programı İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.)

şekilde gözlemlenebilmektedir. Ayrıca metin boyunca Julie Depres'in karakterinin öğretmen diplomasına sahip olmasının vurgusuyla sıkça karşılaşmak, Darülmuallimat mezunu olmanın idealleştirildiği şeklinde yorumlanabilir. Julie Depres karakteri aracılığıyla Diplomalı Kız romanında yazarın tüm toplumu kızların ve erkeklerin eşit eğitim hakkına sahip olmasının gerekliliğine ikna etmeye çalıştığı ve kültürel bir değişimin farkındalığıyla buna zemin hazırladığı söylenebilir (Ahmet Mithat Efendi, 2018). Bunun yanısıra, Ahmet Mithat Efendi'nin dönem şartları içerisinde yenilikçi olarak görülse bile "Eğitimli Kadın/Anne" kimliğine odaklanması, toplumsal olarak kadının eğitimi ve kamusal alanda görünürlüğünün inşası altında yatan geleneksel temelli düşünsel eğilime dair önemli bir gösterge olarak da değerlendirilebilir (Şimşir, 2019).

Geç Osmanlı modernleşmesinin önemli kadın yazarlarından biri olan Fatma Aliye Hanım'ın gündemini de kadınların eğitimi ve kamusal alandaki görünürlüğü konusu oldukça meşgul etmiştir. Kendisi de bir kadın olan Fatma Aliye, kadınların eğitim almasının ve bu eğitim ile öğrenilen bilginin hayata döndürülmesinin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Eğitim alan kadınların aldıkları diplomalar ile nitelikli çalışanlar olarak kamusal hayata dahil olmaları düşüncesini savunmuştur ve o da tüm bu düşüncelerini Ahmet Mithat Efendi gibi, yazdığı romanlardaki karakterler üzerinden topluma yansıtmıştır. Bu düşünceden yola çıkarak 1896 yılında Fatma Aliye Hanım'ın yarattığı Refet karakteri de, Darülmuallimat mezunu bir kadın ve romana da ismini verecek kadar görünür olması nedeniyle çarpıcı bir kurgu özne olarak çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Refet, İstanbul Darülmuallimatı'ndan mezun olduktan sonra öğretmen olur ve romanın sonunda Anadolu'ya tayin edilir. Roman, Refet'in babasız olmasından yola çıkarak, iki kadına odaklanmakta ve Refet ve annesi üzerinden anlatılmaktadır. Romanda, ev işleri yaparak geçimini sağlayan ve kızını okutan anne karakteri ile "eski kadın" figürünün; onun tüm fedakârlıkları ve emekleri ile okuyup öğretmen olan kızı Refet karakteri ile de eğitimli ve Darülmuallimatlı kadın figürünün tasviri yapılmıştır. Bu durum kadının eğitimi ile gelişen toplumdaki kültürel dönüşümün gerilimiyle ilişkilendirilebilir. Refet'in Darülmuallimat'tan mezun olduğu gün annesinin

ölmesi ve öncesinde ölümcül hasta olan Refet'in ise zamanla iyileşmesi bir metafor olarak yaratılmış ve "eski kadın"a hakkı teslim edilirken, eğitimli kadın figürüne öğretmenlik mesleğiyle meşru bir umut misyonu yüklenmiştir. "Eski", görevini ve ömrünü tamamlayarak, yerini toplumsal hayata bizzat dahil olan "yeni" ye bırakmıştır. Kadının eğitim görmesini ve devamında kamusal hayata meslek sahibi olarak dahil olmasını teşvik etmeyi amaçlayan yazarın, anne-kız ilişkisi üzerinden aktardığı bu dönüşüm haliyle eski-yeni gerilimini azaltarak toplumu bu dönüşüme ikna etmeyi hedeflediği söylenebilir (Fatma Aliye Hanım, 2018).

Fatma Aliye'nin romanı kaleme aldığı 1896 tarihine dikkat çekmekte fayda vardır. 1870'de kurulan Darülmuallimat'tan yirmi altı sene sonra toplumun hala kadın özne üzerinden gerçekleşen kültürel ve kamusal dönüşümü yeterince kabullenmediği çıkarımı yapılabilir. Bu nedenle yazar, Refet karakteri ve romanıyla kadınların eğitimi ve iş sahibi olmaları gerekliliğine vurgu yapmış ve toplumu bu konuda bilinçli olmaya teşvik etmeye çalışmıştır. Metinde Darülmuallimat eğitimi ve öğretmenlik mesleği, yaratılmak istenen eğitimli kadın figürü özne için en uygun ve meşru araç olarak seçilmiştir. Kadının görünürlüğünün inşasında önemli rol oynayan kurgu karakterlerden biri olan Refet ile öğretmenlik mesleğinin altı çizilmiş, Darülmuallimat'a yönelik talep artırılmaya çalışılmıştır (Argunşah, 2016).

İki farklı kurgu karakter üzerinden yapılan incelemede Darülmuallimatlı kadın figürü tahayyülü üzerinden biçimlenen yeni bir toplumsal özneye odaklanıldığı gözlemlenmektedir. Farklı romanlarda kurgulanan bu iki karakter benzer şekilde kadınların eğitim görmesi gerekliliğine Darülmuallimat eğitimi aracılığıyla vurgu yapmaktadır. Her iki romanda da öğretmenlik mesleği eğitimli kadının kamusal alana dahil oluşunu içeren toplumsal dönüşüm için en uygun meslek olarak kabul görmüş ve özendirilmiştir. Bir erkek yazar olan Ahmet Mithat Efendi'nin eğitimli kadın figürü, ailesine faydalı ve bilinçli bir anne iken; kadın bir yazar olan Fatma Aliye Hanım'ın eğitimli kadını ise aldığı eğitim ile nitelikli bir çalışan olarak kamusal hayatta boy gösteren öğretmen bir kadın olmuştur. Her iki örnekte de Darülmuallimat eğitiminin önemi vurgulanırken,

eserlerdeki eğitimli kadın figürü tahayyülündeki farklılıklarını da toplumdaki kadın konusuna yönelik tavrın bir yansıması olarak okumak mümkündür.

4.2. Darülmuallimatların ve Darülmuallimatlı Kadının Mekânsal Görünürlüğü

Kadınlara eğitim alanındaki haklarının verilmesi için Darülmuallimat'ın kuruluşu önemli bir gelişme olmuştur. Böylelikle Tanzimat sonrası kadınların hak ve özgürlük arayışının eğitim alanında keskin bir dönüm noktası gerçekleşirken, aslında ilk kez Osmanlı devleti tarafından resmi olarak kadının kamusal alanda görünürlüğü kabul edilmiş ve öğretmenlik mesleği aracılığı ile meşrulaştırılmıştır. Bu nedenle 1870'te başkent İstanbul'da açılan ilk darülmuallimat ve hemen hemen 40 yıl gibi bir süre sonra ardı ardına açılmaya başlayan taşra darülmuallimatları, kadınlara eğitim alma ve verme hakkını tanımanın yanında, onların kamusal alanda da görünür olmalarını sağlamak için atılmış önemli adımlardır. Özellikle Meşrutiyetin ilanı sonrasında taşradaki kız rüştiyelerinin sayısındaki artışta darülmuallimatın etkili olduğu fikri doğmuştur (Kurnaz, 2013). Darülmuallimat mezunu kadın öğretmenlerin kız rüştiyelerinde öğretmenlik yapması ve rüştiye mezunlarının öğretmen olabilmek için darülmuallimatta eğitim alma şansı bulabilmesi bu çift yönlü ilişkiyi beslemiştir. Bu nedenle Meşrutiyetin ilanından sonra taşralardaki kız rüştiyelerinin sayısı artarken benzer şekilde taşralarda darülmuallimatlar kurulmaya başlamıştır. Kadın öğretmen ihtiyacı ve öğretmenlik mesleğine olan taleple birlikte, kadınların kamusal alandaki görünürlüğü başkentle sınırlı kalmamış ve meşrutiyetle birlikte devlet iradesi taşraya da taşınmıştır. Çalışma boyunca Darülmuallimatlar iki dönem üzerinden ele alınmış, kadın eğitimindeki süreç ve süreci biçimlendiren toplumsal ve siyasal dinamiklerdeki değişim, bu iki dönem üzerinden irdelenmiştir. Bu dönemleri şöyle tanımlayabiliriz: 1870'te başkent darülmuallimatının açılması ve tek darülmuallimat olarak tüm Osmanlı coğrafyasına hizmet verdiği II. Meşrutiyet öncesi 1. dönem ve meşrutiyetin ilanı sonrasında taşra darülmullimatlarının ardı ardına açılmaya başladığı 1909-1921 tarihleri arasında kalan 2. dönem. Bahsi geçen tarih aralıkları ve dönemlendirme, taşra darülmuallimatlarının açılmasının yanında meşrutiyetin ilanı ve eğitime yönelik yeni tüzük düzenlemeleri gibi dönemlerle paralellik

gösteren çarpıcı değişimlerin tarihlerinin de dikkate alınmasıyla oluşturulmuştur.

4.2.1. Ülke Ölçeğinde Darülmuallimatlar[41]

Darülmuallimatlar, eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğüne öğretmenlik ve öğrencilik misyonu gibi kamusal pratiklerin yanında mekânsal görünürlükle de katkı sağlamıştır. Bu başlık altında arşiv ve literatür araştırmalarından elde edilen verilerle okulların ülke ölçeğindeki mekânsal ve fiziksel görünürlüğü tartışmaya açılmıştır. Darülmuallimatların ülke ölçeğindeki mekânsal görünürlüğünün ve dolayısıyla konumlanışının darülmualliminler, kız azınlık ve yabancı okulları ve inas mektepler ile ilişkisi sorgulanmıştır. Bu düşünceden hareketle çalışma kapsamında tüm Osmanlı coğrafyasının kamusal alanında eylemsel ve mekânsal olarak, eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasına hizmet eden bu kadın eğitim kurumunun ülke ölçeğinde nerelerde konumlandığını, diğer bir deyişle görünürlük bağlamında Darülmuallimatların ülke genelinde faaliyete geçtiği şehirleri irdelemekte fayda görülmüştür. Bunun için darülmuallimatın iki dönemi referans alınarak darülmuallimatların ve dolayısıyla da eğitimli kadının ülke ölçeğinde hangi şehirlerde görünür olduğu, aynı zamanda yukarıda sözü geçen diğer okulların da ülke ölçeğindeki dağılımı ortaya konmaya çalışılmıştır. Böylece literatürden elde edilen bilgiler ve arşivlerden ulaşılan haritalardan da yararlanarak darülmuallimatın iki dönemine ilişkin bilgilerine ulaşılabilen okulların ülke genelindeki dağılımını ve konumlarını gösteren haritalamalar yapılmıştır ile darülmuallimatların ve darülmuallimatlı kadınların ülke genelindeki

[41] Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 yılında Darülmuallimatların isimleri Kız Muallim Mektebi olarak değiştirilmiştir ve bazıları faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak milli mücadele yılları, savaş döneminin ve cumhuriyetin ilanının ardından taşra darülmuallimatlarının bazıları kapatılmış ve bu okulların öğrencileri diğer darülmuallimatlara nakledilmiştir. Bu bağlamda 1928 senesine gelindiğinde taşra darülmuallimatlarından on bir tanesinin kapatıldığı ve yalnızca altı tanesinin eğitim öğretim faaliyetlerine devam ettiği gözlenmektedir. Cumhuriyet döneminde de aktif olarak kadın öğretmen yetiştirmeye devam eden okullar İstanbul Kız Muallim Mektebi, Adana Kız Muallim Mektebi, Bursa Kız Muallim Mektebi, Edirne Kız Muallim Mektebi, İzmir Kız Muallim Mektebi, Konya Kız Muallim Mektebi ve Sivas Kız Muallim Mektebidir (Demir, 2021). Eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşası için önemli bir eylem alanı olan ve bu inşanın tüm Osmanlı coğrafyasında da gerçekleşmesine katkı sağlayan darülmuallimatlar, cumhuriyetle birlikte sayıları azalsa ve isimleri değişse de, kadın öğretmen yetiştirme geleneğini sürdürmüş ve kadının kamusallaşması adına üstlendikleri fonksiyonu devam ettirmişlerdir.

görünürlüğünün diğer okulların varlığı ve dağılımıyla ne düzeyde ilişkili olduğu kavranmaya çalışılmıştır. Mevcut ve üretilen haritalarla, darülmuallimatların ve diğer kız okullarının ülke genelindeki konumlanışı ile eğitimli kadının deneyimlediği kamusallık pratiklerinin düzeyini kavramak hedeflenmiştir. Buna ek olarak yapılan haritalamaların erkek öğretmen okulu darülmualliminlerin ve kız öğretmen okulu darülmuallimatların ülke ölçeğindeki eğitim politikalarında ele alınışlarının paralellik gösterip göstermediğine ilişkin fikir vereceği de düşünülmüştür. Bu düşünceden hareketle dönemsel farklılıklarıyla başkent ve taşra darülmuallimatlarının ülke genelindeki konumlanışlarına odaklanılmıştır ve konu ülke ölçeğinde yorumlanmıştır.

Darülmuallimat, inas mekteplerindeki öğrencilere kadın öğretmenler tarafından eğitim verilmesi şartı nedeniyle kurulan bir eğitim kurumudur. İlk Darülmuallimat da, 1848'de açılan Darülmuallim'den 22 sene sonra, 1870'te Başkent İstanbul'da bu düşünceyle kadın öğretmen yetiştirmek için açılmış ve kadınlara eğitim alma-verme hakkını sağlamıştır. Böylelikle Başkent Darülmuallimatı yaklaşık 40 yıl kadar süreyle kadın öğretmen yetiştiren tek kurum olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu okulun tek başına faaliyette kaldığı uzun zaman diliminin ardından, Çizelge 4.5'te de görüleceği gibi II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, artan kadın öğretmen ihtiyacı nedeniyle taşrada da Darülmuallimatlar açılmaya başlamıştır. 1870'te açılan Başkent Darülmuallimatı'ndan sonra 1913 ve 1921 tarihleri arasında da Şekil 4.8'de gösterildiği gibi taşrada yer alan Adana, İzmir, Bursa, Ankara, Halep, Kastamonu, Konya, Edirne, Balıkesir, Beyrut, Urfa, Sivas, Bolu, Aydın, Nablus, Muğla ve Kayseri gibi on yedi farklı vilayet ve livada Darülmuallimatlar kurulmuştur (Ceylan Dumanoğlu & Yetişgin, 2019).

Şekil 4.8. Taşradaki Darülmuallimatların vilayet ve livalara göre dağılımı (Köse & Özkaya, 2021)

Çizelge 4.5. Dönemsel olarak darülmuallimatlar

1870-1909 **Darülmuallimatın 1. Dönemi** **(Başkent Darülmuallimatı)**			**1909-1921** **Darülmuallimatın 2. Dönemi** **(Taşra Darülmuallimaları)**		
Yıl	**Şehir**	**Tür**	**Yıl**	**Şehir**	**Tür**
1870	İstanbul	Nehari – Leyli	1913-1914	Adana	Nehari - Leyli
			1914-1915	İzmir	Leyli
			1914-1915	Bursa	Leyli
			1915-1916	Ankara	Leyli
			1915-1916	Halep	-
			1915-1916	Kastamonu	Nehari - Leyli
			1915-1916	Konya	Nehari - Leyli
			1915-1916	Edirne	Leyli
			1915-1916	Aydın	-
			1916-1917	Balıkesir	Nehari - Leyli
			1916-1917	Sivas	Nehari
			1917-1918	Urfa	-
			1918-1919	Beyrut	-
			1918-1919	Bolu	-
			1918-1919	Muğla	Leyli
			1919	Nablus	-
			1921	Kayseri	-

Çalışmanın 4.1 bölümünde de bahsedildiği üzere, iki dönem halinde ele alınan Darülmuallimatın ikinci dönemine karşılık gelen süreçte taşra darülmuallimatlarının açılmasının arkasında Başkent İstanbul'la sınırlı kalmayarak kız öğrencilerin, inas mekteplerden sonra bulundukları bölgelerde bulunan Darülmuallimatlarda eğitimlerine devam edebilmeleri gerekçesi yatmaktadır. Bu nedenle taşra darülmuallimatları açılırken, vilayet veya livalarda inas mekteplerinin ve dersliklerinin artışına bağlı olarak yer seçimi yapıldığı akla gelmektedir. Zira 1 Temmuz 1914 tarihli zabıt ceridesinde de

"…sonra inas mekteplerinden bahsedildi. İnas mekteplerine ehemmiyet verilmiyor denildi. Filhakika memleketimizde inas tahsiline şimdiye kadar lazım olan ehemmiyet atfedilmemiş. Hatta bunlara muallime yetiştirecek Darülmuallimatımız bile pek noksan bırakılmıştır. Onun için bu noksanı ikmal etmek üzere hoca yetiştirelim, Muallimeyetiştirelim, sonra kız mekteplerini ıslah edelim." denilmiş, darülmuallimatların inas mekteplere öğretmen yetiştirme amacıyla kurulduğundan ve konuya daha fazla önem verilerek artması gerektiğinden söz edilmiştir (Zabıt Ceridesi, 1914). 2 Temmuz 1914 tarihli ceridede de Darülmuallimatların yalnızca ilkokul seviyesinde değil, orta öğrenim seviyelerinde de eğitim verecek öğretmenler yetiştirmesi gerektiği belirtilmiştir (Zabıt Ceridesi, 1914). Bu bağlamda Darülmuallimatların açılması ilk ve orta öğretim seviyesindeki okullarla ilişkili olduğu için, ülke ölçeğindeki dağılımlarını da bu okullarla birlikte düşünmek gerekir. Bölüm 3.3.3.'te de incelendiği belirtilen SALT Araştırma Eğitim Arşivi'nde yer alan Matbaa-i Âmire'de basılan ve Eylül 1914'e tarihlenen haritalardan da Darülmuallimatlarla ilgili bu doğrultuda çıkarımlar yapılmıştır. Haritalar ışığında yapılan çıkarımlar Zabıt Ceridelerindeki ifadelerle de paralellik göstermiştir.

Darülmuallimatın ikinci dönemine karşılık gelen Matbaa-i Âmire haritaları ve onlardan elde edilen tablolar incelendiğinde (Çizelge EK A. ve Çizelge EK B 1, 2) Darülmuallimatların çoğunlukla vilayet ve livalarda inas mektep okul ve derslik sayılarında artışla doğru orantılı olarak açıldığı söylenebilir. Edirne, Adana, Ankara, Aydın, Beyrut, Halep, Hüdavendigar, Sivas, Kastamonu vilayetlerinde, Bolu, Menteşe, Kayseri ve Karesi livalarında mekteplerin sayısıyla birlikte başkentten sonra bu bölgelerde da Darülmuallimatlar açılmıştır. Darülmuallimatın ikinci döneminde bu okulların artışının da hızlandığı açıktır. Öte yandan genel eğilim bu yönde olsa da bu ilişkinin tersine durumların gözlemlendiği vilayetlerin de bulunması düşündürücüdür. Tablolara göre Diyarbakır, Trabzon, Mamuretülaziz, Musul vilayetleriyle, İzmit, Canik, Maraş, Karahisar Sahib ve Kale-i Sultaniyye livalarında inas mektebi ve dersliklerinin sayısı artarak çoğalsa da Darülmuallimat açılmamıştır. Konya vilayeti ve Urfa livasında ise inkılap sonrasında okul ve derslik sayısındaki artış hızı öncesine

oranla daha düşük olmasına rağmen, bu bölgelerde de Darülmuallimat açıldığı gözlenmiştir. Bu tespitten yola çıkarak istisnai gibi görünen bu durumları daha iyi anlamak için sözü edilen bu vilayet ve livaların merkez ve ilçelerindeki mektep dağılımlarıincelenmiştir. Bu inceleme ve söz konusu vilayet ve livaların merkez ve ilçelerinin toplamında bu okulların ne oranda bulunduğunun hesaplanması, Darülmuallimatların neden Konya ve Urfa'da açılırken; Diyarbakır, Trabzon gibi vilayetlerde açılmadığını ortaya koymaktadır. Vilayet ve liva genelinde bakıldığında az sayıda artış var gibi görünse de bahsi geçen vilayet ve livaların sınırları içerisindeki her yerleşime mektepler düzeyinde kız eğitim imkânının sunulduğu görülmektedir. Bu durum da Darülmuallimat düzeyinde bir eğitim mekânına neden ihtiyaç duyulduğunu açıklamaktadır (Çizelge EK A. ve Çizelge EK B 3,4).

Haritalardan farklı olarak arşiv ve literatür araştırmaları ile ülke genelinde Darülmuallimatların açılacağı vilayet ve liva seçiminde inas mektep yoğunluğunun yanında, darülmualliminlerin konumlanışının da göz önünde bulundurulduğu gözlenmiştir. Bu noktada 1911 ve 1913 yılları arasında Çapa'daki Darülmuallimat ve Darülmuallimin binalarına yönelik yeni bir bina inşasına yönelik talebi ve bu talebin reddedildiğine ilişkin yazışmaları içeren Osmanlı Arşivi'ndeki 31 belgelik dosyadan da söz etmek gerekir. Bu yazışmada kimi zaman Darülmuallimat'tan, kimi zaman ise Darülmuallimin inşaatından söz edilmektedir (MF.MKT/1192-17-0, 1916). Darülmuallimat'ın kuruluşu itibariyle farklı semtlerdeki mekânsal ve yapısal olarak yetersiz ve elverişsiz konaklarda faaliyetlerini sürdürdüğüne dair bilgiler, bahsi geçen taleple de örtüşmektedir. Yazışmada Darülmuallimat binasının inşa talebi reddedilirken, mevcut Darülmuallimat'a yapılan eklerden söz edilmektedir. Ancak aynı belgelerde Darülmuallimin binasının ve onun ek binalarının inşaatıyla ilgili de yazışmalar vardır. Bu belgeler, Çapa'da 1911-1913 yıllarında Darülmuallimin ve Darülmuallimat binalarının birlikte bulunduğunu göstermektedir. Bu bulgu, Çapa'daki Darülmuallimin binasının karşısında yer alan Derviş Paşa Konağı'nın söz konusu tarihte Darülmuallimat olarak kullanıldığı bilgisiyle örtüşmektedir. Dolayısıyla başkentte Darülmuallimata yönelik mekân ve yer seçiminde Darülmuallimine olan yakınlığın dikkate alındığı görülür. Darülmuallimat tekil

bir kamusal yapı olarak değil de Darülmuallimin ile birlikte ele alınmış ve bir eğitim kompleksinin parçaları gibi düşünülmüştür. Darülmuallimatın ikinci dönemiyle de Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesi adı altında ortak bir düzenleme kapsamında değerlendirilen bu iki kurumun mekânsal olarak da birbirine yakın inşa edilmeleri yönünde bir eğilim olduğu söylenebilir. Bahsi geçen durum Sennett'in tarihsel süreçte kadın ve erkek mekânlarının ilişkisine yönelik yaptığı tespitle benzerlik göstermiştir. Kadın erkek mekânlarının yakınlığı, kadının yeni toplumsal özne olarak inşa edilirken denetlenmesi gerektiği düşüncesiyle ilişkilendirebileceğimiz bir durumdur. (Sennett, 2018).[42]

Başkent Darülmuallimatının ve Darülmualliminin birlikte ele alındığına ilişkin bu çıkarım taşra Darülmuallimatları için de geçerlidir. Söz gelimi Adana Darülmuallimatı, Darülmuallimin binası ile aynı kampüs içinde ve aynı plan ve cephe kurgusuyla inşa edilmiştir. Konya Darülmuallimatı da Adana ve İstanbul örneklerinde olduğu gibi Darülmuallimin yapısı ile birlikte düşünülmüş ve Darülmuallimat olarak inşa edilmiş bir yapıda faaliyet göstermiş okullardandır. Ancak inşa edilme sırasında Darülmualliminin inşasına öncelik verilmiştir.

Ayrıca bütçe değerlendirmelerinde de bu iki kurumun birlikte değerlendirildiği söylenebilir. Balıkesir Darülmualimatına ilişkin bir arşiv belgesinde Darülmuallimat ve Darülmuallimin'in birlikte değerlendirildiği gözlenmektedir (DH.UMVM / 30 - 02, 1917). Bütçe planlamasında öğrenci sayısının darülmuallimattan daha fazla olması nedeniyle, darülmualimine daha fazla ödenek aktarılması planlanmıştır. Karesi Darülmuallimatı ve Darülmuallimini de benzer bütçe sorunları yaşamış ve mevcut ödenek aktarımında birlikte değerlendirilmişlerdir. Benzer bir durum Urfa Darülmuallimatı için de söz konusu olmuştur. 1916 tarihli Urfa livasında, Birecik, Suruç ve Rakka'da beş sene içerisinde yapılacak mekteb-i ibtidaiye, darülmuallimin ve darülmuallimat binaları inşaatına yönelik bir arşiv belgesinde (DH.UMVM / 142 - 69 , 1916) maarif nezaretince hazırlanmış olan beş senelik eğitim öğretim programında, Urfa'da darülmualimin ve darülmuallimat binalarının inşasından bahsedilmiştir.

[42] Kadınlara özgü ritüellerin kırdan kente taşındığı noktada ritüellerin gerçekleşeceği mekanların, erkeklerin yurttaşlık eylemleri ile iktidarlarını sergileyebildikleri mekanlara yakın seçilmesini, ikincil toplumsal özne olarak kadının denetlenmesi gerektiğine yönelik geleneksel düşünce biçimiyle ilişkilendirmektedir. Bknz. (Sennett, 2018)

Belgede Darülmuallimin ve darülmuallimat için ayrılan bütçe 1919-1920 senelerine ötelenmiş olduğu, ancak, yatılı olmaları koşuluyla darülmualliminin 1916, darülmuallimatın inşasının ise 1917 senesinde gerçekleşmesine karar verildiği belirtilmiştir (Ekinci & Asoğlu, 2018). Bu durum Darülmuallimatın ikinci dönemine gelindiğinde de eğitim politikalarında kadınların ve erkeklerin eğitiminin birlikte ele alındığı şeklinde yorumlanmıştır. Öyle ki 1923 yılına gelindiği ülke genelindeki 18 darülmuallimatın hepsinin Darülmualliminlerle aynı şehirlerde eğitim öğretim hizmeti vermiş olması da çarpıcıdır.[43]

Darülmuallimatların Darülmualliminlerle birlikte ele alınması tespitinin yanında bu okulların gayrimüslim okulları ile olan ilişkisinin de düşündürücü olduğu söylemek mümkündür. Söz gelimi Geç Osmanlı modernleşmesinin önemli kadın öznelerinden biri olan Halide Edip'in öncülüğünde kurulmuş olan Beyrut Darülmuallimatı için Cemal Paşa'nın yaptığı açıklamalar, bu durumu açık bir şekilde örneklemektedir. Halide Edip, Cemal Paşa'nın talebi ile Beyrut'a gelmiş ve darülmuallimat başta olmak üzere farklı eğitim kurumlarının kurulması için faaliyetlerde bulunmuştur ve Cemal Paşa Beyrut'taki bu faaliyetleri "Türk kadınlığının övünç kaynağı olarak takdir ettiğim Halide Edip Hanım Efendi'nin özel çaba ve yardımları sayesinde Beyrut'ta Deyru'n Nâsırat adı verilen Fransız kız okulu binasında ihya ettiğimiz yatılı kız lisesi ve öğretmen okulu ile Beyrut, Şam ve Cebel-i Lübnan'da kurduğumuz yatılı ve

[43] Savaş dönemindeki aksaklıklar ve Cumhuriyetin ilanı ardından bazı darülmuallimatlar ve darülmualliminler kapatılmış ve kalan okulların isimleri 1924 yılında Kız Muallim Mektebi ve Muallim mektebi olarak değiştirilerek faaliyetlerine devam etmişlerdir. Cumhuriyetin ilanı ardından İstanbul, Edirne, İzmir, Adana, Konya, Bursa ve Sivas olmak üzere yedi darülmuallimat faaliyetlerine devam etmiştir. Bahsi geçen yedi şehirde de erkek muallim mektebinin mevcut olması, önceki süreçteki eğitim öğretim geleneğinin devamı olarak yorumlanmıştır. Ayrıca faaliyetlerine devam eden Kız Muallim Mekteplerinin yer seçiminde, bulundukları bölgelerin öğrenci stoğuna hizmet edebilme potansiyeline dikkat edildiği kanısına varılmıştır. Bu bağlamda 1915-1916 ve 1923-1924 yıllarına ait ulaşılabilen öğrenci sayıları incelendiğinde bazı illerin çevre coğrafyasındaki öğrencileri de bünyesine kattığı anlaşılmıştır (Çizelge EK B 7.) Söz gelimi Aydın Darülmuallimatı 1915-1916 yıllarında 79 öğrencisiyle taşradaki en yüksek öğrenci kapasitesine sahip darülmuallimat olmasına rağmen Cumhuriyetin ilanının ardından kapatılmıştır. Yüksek öğrenci kapasitesine rağmen Aydın ili yerine, İzmir Kız Muallim Mektebi pilot okul seçilmişidir. Bu durum İzmir Kız Muallim Mektebi'nin Ege Bölgesinin öğrenci stoğuna hizmet etme misyonu ile pilot okul seçildiği fikrini uyandırmıştır. İzmir Kız Muallim Mektebi'nin 1923-1924 yıllarındaki 181 öğrenci kapasitesi de, o bölgedeki Aydın ve Muğla gibi okulların öğrencilerinin de bu okula nakledildiği şeklinde yorumlanmıştır (Çizelge 4-7.). Ayrıca Balıkesir Darülmuallimatı öğrencilerinin Edirne Kız Muallim Mektebi'ne, Kastamonu Darülmuallimatı öğrencilerinin de Bursa Kız Muallim Mektebi'ne nakledildiği bilgisi de bu düşünceyi desteklemiştir. Benzer durumların İstanbul, Adana, Sivas ve Konya Kız Muallim Mektepleri için de geçerli olduğu düşünülmektedir.

yatısız kız ilkokulları o kadar bir rağbet görmüştür ki, bazı aileler Amerikan Kız Mektebi'ndeki çocuklarını oradan alarak bu okullara vermeye başlamışlardı." şeklinde ifade etmiştir (İzgöer, 2012, s. 323). Bölüm 4.1.1'de de aktarıldığı gibi azınlık ve yabancı okullarının eğitimine duyulan hayranlık ve bu okullara karşı hissedilen rekabet duygusu bu açıklamada çarpıcı şekilde kendi göstermektedir. Dolayısıyla darülmuallimatlardan beklenilen yalnızca inas mektepler için kadın öğretmen yetiştirmesi değil, aynı zamanda kız azınlık ve yabancı okullarına bir alternatif de oluşturmasıdır. Cemal Paşa'nın açıklamasından da bu durum net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Darülmuallimatın yer seçiminde etkili olan inas mektepler, darülmuallimin ve kız azınlık ve yabancı okulları ile ilişkisi konusundaki bu tespitlerin ardından, bu ilişkileri daha net bir şekilde ortaya koymak ve kavramak adına çalışma kapsamda darülmuallimatın 1. ve 2. dönemine ilişkin haritalar üretilmiştir. Çeşitli kaynaklarda bulunun farklı bilgiler, altlık olarak belirlenen haritaya[44] sembolik olarak işlenmiştir.[45]

Darülmuallimatın her iki dönemine ilişkin haritaları üretmekteki amaç darülmuallimatın ülke genelindeki konumlanışında inas mektepler ve kendi eğitim öğretim düzeyindeki darülmuallimin ile kız azınlık yabancı okullarının etkili olup olmadığı sorgulamaktır. Osmanlı'nın öğretmen yetiştiren iki kurumu olmaları nedeniyle darülmualliminin coğrafya genelindeki yerleşimi ve darülmuallimatların bu yerleşimle olan ilişkisi önemlidir. Çünkü darülmuallimatların darülmualliminler ile aynı vilayet ve livalarda konumlanmaları, Osmanlı'nın azınlık ve yabancı okullarına alternatif olarak bu

[44] Söz konusu harita, tarih bilgisine ulaşılamasa da Salt Arşiv'in Maarif Albümü'ndeki 1914 tarihli haritalarla aynı dosyada yer almaktadır ve Osmanlı'nın o tarihteki siyasi sınırları ile tutarlılık göstermektedir, bu nedenle diğer haritalar ile benzer bir tarihe tarihlendiği düşünülerek çalışma için üretilecek harita için altlık olarak kullanılmıştır.

[45] Harita üzerine işelenen İnas mekteplere yönelik bilgiler için Köse & Özkaya'nın "Geç Osmanlı Modernleşmesinde Kadın Eğtim Yapıları: Taşra İnas Mektepleri ve Darülmuallimatlar" isimli çalışmasından (Köse & Özkaya, 2021), darülmualliminlere yönelilk bilgiler için Toptaş'ın "Niğde Sancağı Dârülmuallimîn Mektebi" ve ALTIN'ın "Osmanlı Döneminde Taşrada Öğretmen Okullarının Yaygınlaşması, Halep ve Ayıntap Darülmualliminleri" isimli yayınlarından (Toptaş, 2017, s. 323; Altın, 2013, s. 154-161), azınlık kız okulları için SOMEL'in "Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü?" ve Ertuğrul'un "Azınlık ve Yabancı Okulları: Türk Toplumuna Etkisi" isimli çalışmlarından (Somel, 2013; Ertuğrul, 1998) ve yabancı okulları için de Polat Haydaroğlu'nun "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar" ve Vahapoğlu'nun "Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları" isimli yayınlarından (Polat Haydaroğlu, 1990; Vahapoğlu, 1992) faydalanılmıştır.

“milli” eğitim kurumlarını sunmasıyla ilişkili bilgiyle örtüşecektir. Azınlık ve yabancı okulları ile darülmuallimatın ülke genelindeki dağılımına yönelik verilerin de devletin eğitim alanındaki bu okullarla olan rekabete dayalı politik tavrını gözlemlemede fayda sağlayacağı düşünülmüştür. Ayrıca üretilen bu haritalarla Darülmuallimatlı kadınların ülke genelinde hangi vilayet ve livalarda görünür olmaya başladıkları da rahatlıkla gözlenebilecektir. Bu nedenle haritalara inas mekteplerin de ülke genelindeki dağılımı işlenmiştir. Darülmuallimatlardan farklı olarak inas mekteplerin haritalara işlenmesi darülmuallimat mezunlarının hangi vilayet ve livalarda muallimelik yaptıklarını göstermiş ve bu sayede de Darülmuallimatlı kadınların ülke genelindeki görünürlüklerinin düzeyi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Darülmuallimatın 1. ve 2. dönemine karşılık gelen meşrutiyet öncesi ve sonrası süreç üzerinden ortaya konan bu haritalar, tüm Osmanlı coğrafyasındaki darülmuallimatların, inas mekteplerle, Darülmualliminlerle, kız azınlık ve yabancı okullarıyla ilişkilerine dair fikirler vermiştir.

Haritalar incelendiğinde birinci dönem haritasında tek darülmuallimatın İstanbul’da bulunduğu gözlenmekle birlikte hemen hemen tüm coğrafyada Darülmuallimin ve kız azınlık ve yabancı okullarının mevcut olduğu görülmektedir. Özellikle kız azınlık okullarının, hemen hemen her vilayet ya da livada olduğu görülürken, kimi yerleşimlerde yabancı kız okullarıyla birlikte yer aldıklarını anlaşılmaktadır. Azınlık ve yabancı okulları özelindeki tüm coğrafyadaki bu yoğunluk önceki bölümlerde belirtildiği üzere azınlık ve yabancı okullarına yönelik tedirginliğin nedenini daha anlaşılır kılmaktadır. Darülmualliminlerin haritadaki yayılımına bakıldığında da azınlık ve yabancı okullarının yoğunlukla yer aldığı yerleşimlerin tercih edildiği fikri uyanmaktadır. Bunun dışında Kütahya, Uşak, Adapazarı, Bartın, Çankırı, Ordu, Tokat, Trabzon, Bayburt, Elâzığ, Tunceli, Maraş, Antakya, Siirt, Mardin, Hakkâri, Van ve Muş dışında inas mekteplerin de ülke genelinde faaliyete geçmeye başladığı anlaşılmaktadır. Ancak bu durum her ne kadar ülke genelinde inas mekteplerin yaygınlaşmaya başladığı şekilde yorumlansa da İnas mektepler özelindeki rakamlar inas mekteplerin vilayet ve liva bazında sayıların oldukça az olduğunu göstermektedir. Bunun aksine Muğla, Akşehir, Nevşehir, Zile ve

Beypazarı da inas mekteplerin açıldığı ancak Darülmuallimin ve kız azınlık ve yabancı okullarının faaliyette olmadığı istisnai vilayet ve livalardır (Şekil 4.9).

2. dönem haritasına gelindiğinde 1. dönem haritasından farklı olarak Darülmuallimatların başkentten başka 17 vilayet ve livada daha faaliyete geçtiği gözlenmektedir. Darülmuallimatın faaliyete geçtiği vilayet ve livaların hemen hepsinde inas mektep, Darülmuallimin ve azınlık ve yabancı okullarının birlikte bulunduğu tespit edilmiştir. Bunun aksine kız azınlık ve yabancı okullarının coğrafyadaki dağılımının değişmediği, bir önceki haritadaki dağılımla aynı kaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum azınlık ve yabancı okullarının açılmasına ve eğitim öğretim faaliyetlerine getirilen sınırlılıklarla ilişkilendirilebilirse de aynı zamandabu okulların tüm Osmanlı coğrafyasına dağılımını neredeyse 40 yıl kadar önce tamamladığını da göstermektedir. Çizelge 4.6'da da görüldüğü üzere Darülmualliminler de bir önceki haritada dağılımlarını hemen tamamlamışlardır. 2. döneme gelindiğinde yeni açılan Darülmualliminler yalnızca Antep, Balıkesir, Basra, Maraş, Medine, Muğla ve Urfa olmak üzere 7 vilayet ve livada bulunmaktadır. Bunun dışında, inas mekteplerin tüm ülke geneline yayıldığı, vilayet ve livalardaki mektep sayılarının da dikkat çekici düzeyde arttığı görülmektedir (Çizelge 4.6.) (Şekil 4.10.).

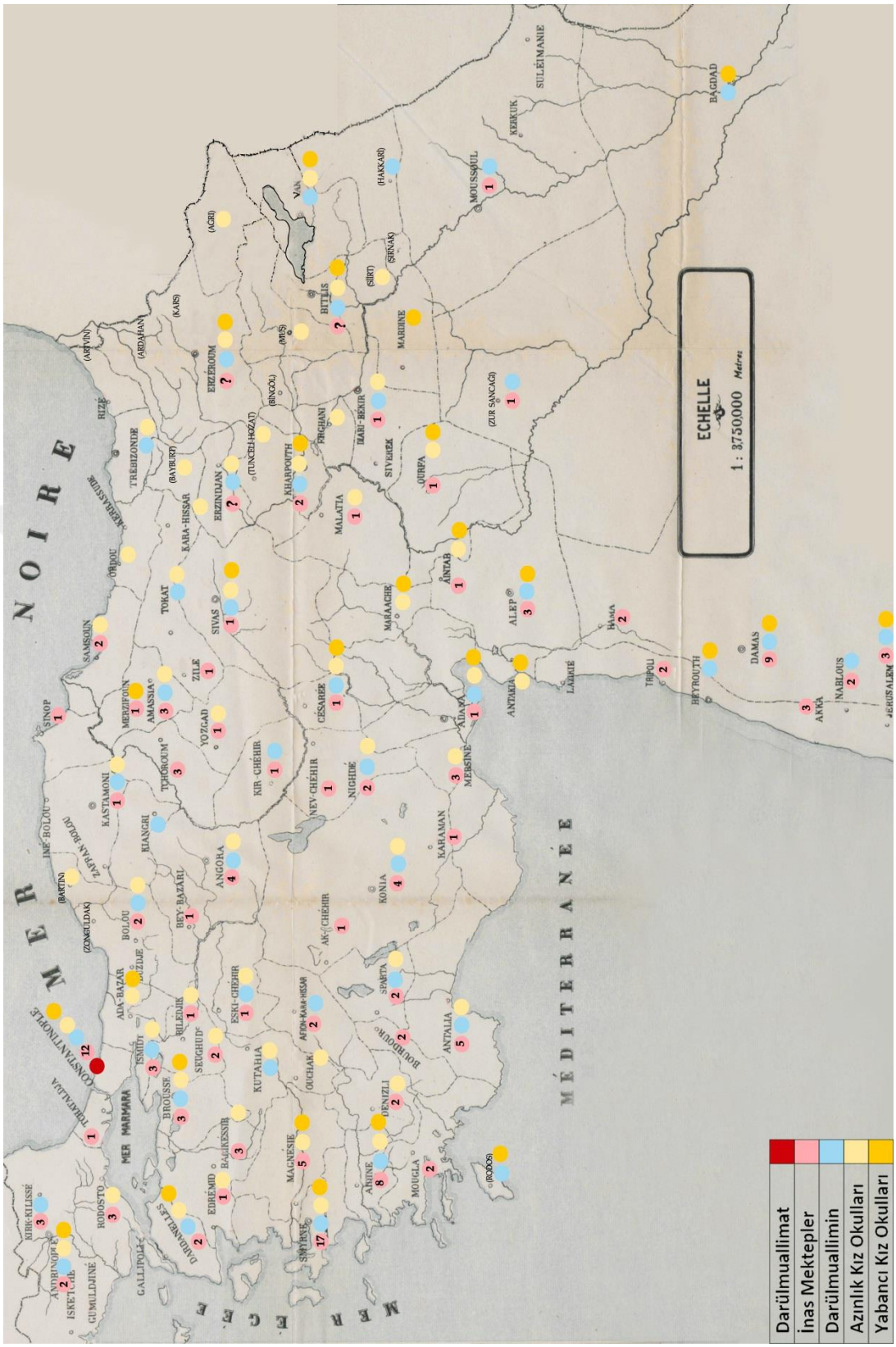

Şekil 4.9. İnkılap (II. Meşrutiyet) öncesi darülmuallimat, inas mektep, darülmuallimin, azınlık ve yabancı kız okulları (Köse, 2022)

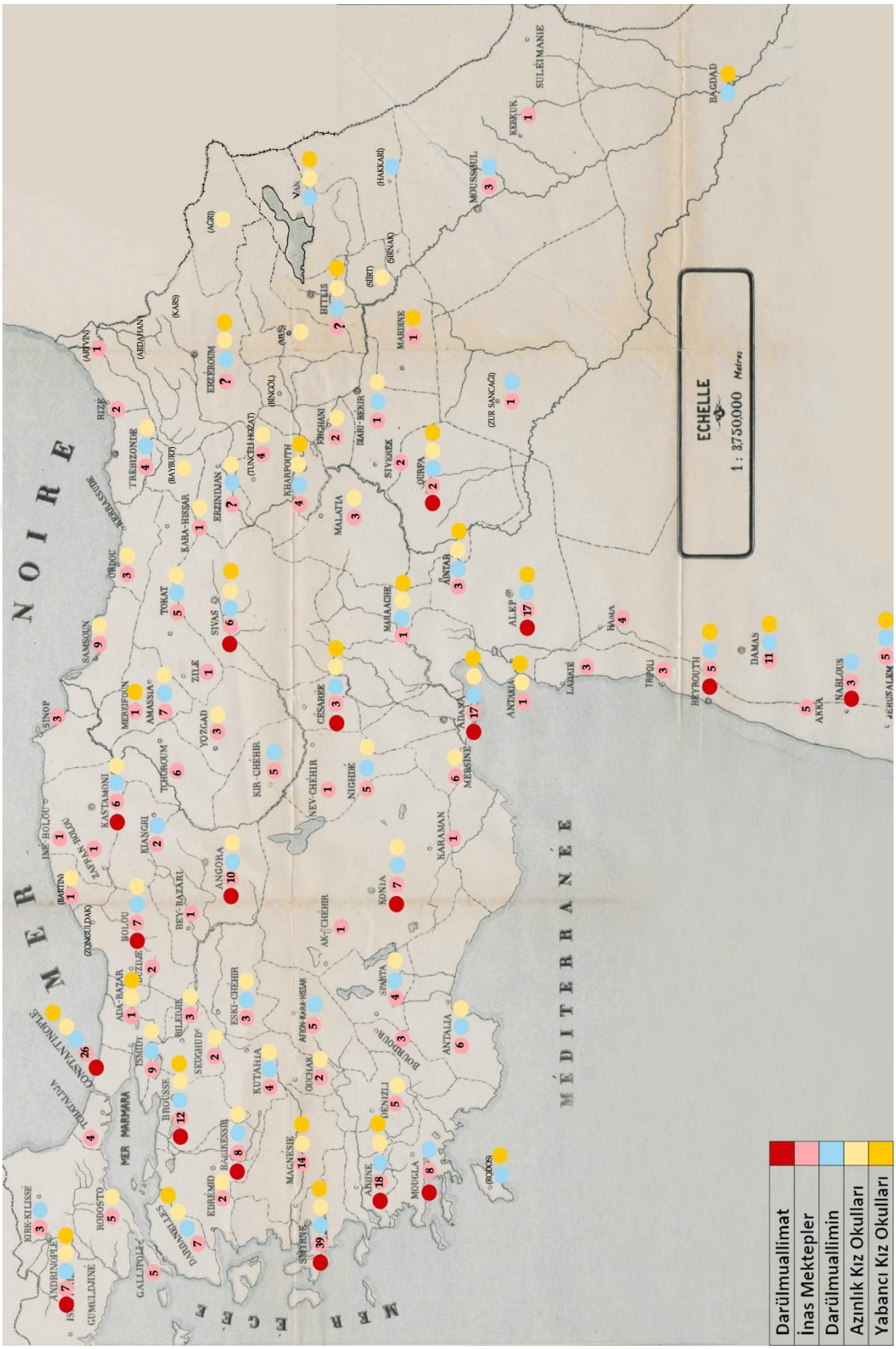

Şekil 4.10. İnkılap (II. Meşrutiyet) sonrası darülmuallimat, inas mektep, darülmuallimin, azınlık ve yabancı kız okulları (Köse, 2022)

Şekil 4.9 ve 4.10 incelendiğinde, Darülmuallimatın faaliyete geçtiği tüm vilayet ve livalarda Darülmuallimin bulunurken Balıkesir, Konya, Bolu, Kastamonu ve Ankara vilayet ve livalarında yabancı kız okulunun mevcut olmadığı gözlenmiştir. Bunun aksine Halep ve Beyrut'ta ise kız azınlık okulları faaliyette bulunmamaktadır. İstisnai olarak yalnızca Muğla ve Nablus vilayetlerinde azınlık ya da yabancı kız okullarının mevcut olmamasına rağmen darülmuallimat açıldığı görülmüştür. Bu istisnai duruma rağmen Darülmuallimatların açılması için yer seçiminde kız azınlık ya da yabancı okullarından en az birinin çoğunlukla da ikisinin faaliyette olduğu vilayet ve livaların tercih edildiği gözlenmektedir. Tüm bunlar daha önceki bölümlerde ayrıntılı şekilde aktarılan azınlık ve yabancı okulları ile rekabet içeren düşüncenin yansıması olarak yorumlanmıştır. Kız azınlık ve yabancı okulları ile rekabete dayalı aynı zamanda bu okullara devlet tarafından açılmış bir okul olan Darülmuallimatla alternatif sunma amacı darülmuallimatın ülke genelindeki konumlanışında bile kendini göstermiştir. Darülmuallimatların bu şehir ve vilayetlerde açılmasında azınlık ve yabancı okullarının alternatifi olmanın yanı sıra bu okulların faaliyetlerinin sınırlandırmasına ve hatta denetlenmesine katkı sağlayacağı fikri de benimsenmiş olabilir. Öte yandan bu düşüncenin aksine Darülmuallimin, inas mektep ve kız azınlık ve yabancı okullarının birlikte yer aldığı Antep, Maraş, Bitlis, Harput ve Erzurum vilayet livalarında darülmuallimat açılmadığı gözlenmiştir. Bu vilayet ve livalarda darülmuallimat açılmamasının nedeninin bölgenin öğrenci potansiyeli ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Adana, Urfa ve Sivas Darülmuallimatlarının bahsi geçen vilayetlerin bulunduğu bölgelerdeki öğrenci potansiyeline cevap verebileceği düşünüldüğü için bu okulların açılmasına öncelik verilmiş olabileceği şeklinde yorumlanmıştır.

Çizelge 4.6. Şehirlere göre Darülmuallimin ve Darülmuallimat ilişkisi (Toptaş, 2017; Altın, 2013)*(Çizelgede koyu renkle gösterilenler, inkılap (II. Meşrutiyet) sonrası dönemde açılan okullardır.)*

Vilayet-Liva	Darülmuallimin	Darülmuallimat
Adana	1892	1913
Amasya	1885	
Ankara	1886-1887	1915
Antalya	1904-1905	
Aydın	1883-1884	1915
Ayıntab (Antep)	1910-1911	
Bağdat	1901	
Balıkesir	1910	1916
Basra	1910-1911	
Beyrut	1905	1918
Bingazi	1904-1905	
Bitlis	1904-1905	
Bolu	1885	1918
Bursa	1883	1914
Cezayir	1904-1905	
Debre	1901	
Diyarbakır	1894	
Edirne	1882	1915
Elazığ	1885	
Erzurum	1885	
Hakkâri	1904-1905	
Halep	1886	1915
Isparta	1904-1905	
İstanbul	1848	1870
İşkodra	1908	
İştip	1904-1905	
İzmir	1874	1914
Kastamonu	1883-1884	1915
Kayseri	1907	1921
Konya	1875	1915
Kosova	1885	
Kudüs	1904-1905	
Manastır	1885	
Maraş	1915	
Medine	1910-1911	
Muğla	1914	1918
Musul	1885	
Nablus	1895	1919
Niğde	1904-1905	
Prizren	1904-1905	
Rodos	1904-1905	
Sana	1900	
Selanik	1885	
Sivas	1882	1916
Şam	1892	
Taiz	1901	
Trablusgarp	1901	
Trabzon	1891	
Urfa	1911	1917
Üsküp	1904-1905	
Van	1885	
Yanya	1892	
Yemen	1904-1905	
Zur	1904-1905	

4.2.2. Kent Ölçeğinde Darülmuallimatlar

Darülmuallimatlar, eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğüne öğretmenlik ve öğrencilik misyonu gibi kamusal pratiklerin yanında mekânsal görünürlükle de katkı sağlamıştır. Bu düşünceden hareketle çalışma kapsamında tüm Osmanlı coğrafyasının kamusal alanında eylemsel ve mekânsal olarak, eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasına hizmet eden bu kadın eğitim kurumunun kentsel mekânda nasıl konumlandığını, diğer bir deyişle görünürlük bağlamında Darülmuallimatların kent içindeki yerlerini irdelemekte fayda vardır. Çalışmanın bu bölümünde hakkında bilgi edinilebilen darülmuallimatlar özelinde mekânsal görünürlük tartışması yapmak amaçlanmış ve bunun için kentsel konum bilgilerine ulaşılabilen okulların konum ve yer değiştirmelerini gösteren haritalamalar yapılmıştır. Darülmuallimatların kent içindeki konumlarını ve yer değiştirmelerini gösteren haritalardan Darülmuallimatlı kadının kentin hangi bölgelerinde görünür olduklarına dair fikir vermesi beklenmiştir. Ayrıca haritalar ile darülmuallimatların kent merkezi ya da kentin dışında mı konumlandığı, bu konumlanış ile Darülmuallimatlı kadının deneyimlediği kamusallık pratiklerinin çeşitliliğini kavramayı mümkün kılmak hedeflenmiştir. Buna ek olarak yatılı işlevi gereği gerçekleşen yer değiştirmelerin yapıların ölçeğine ilişkin fikirler vereceği de düşünülmüştür. Bu düşünceden hareketle sırasıyla başkent ve taşra darülmuallimatlarının kent içindeki konumlanış ve yer değiştirmelerine odaklanılacaktır.

İlk Darülmuallimat olan Başkent Darülmuallimatı, eğitim faaliyetlerine 1870 yılında nehari (gündüzlü) olarak Sultanahmet'te Ayasofya civarında Yerebatan mevkiinde kiralanan bir ahşap konakta başlamıştır. (Şekil 4.11.). 1878 -1879 yıllarında Cağaloğlu'nda bir Darülmuallimat bulunduğu bilgisine ulaşılsa da, binanın Cağaloğlu'na taşınıp taşınmadığı ya da Cağaloğlu'nun Sultanahmet'e yakınlığı nedeniyle mi mevki adı belirtilerek Sultanahmet'teki ahşap konağın kastedildiğine dair kesin bir bilgi mevcut değildir (Tümer Erdem, 2013).

Şekil 4.11. Darülmuallimat için kiralanan Sultanahmet' deki ve Cağaloğlu'ndaki ahşap konak (Abdullah Frères, 1880)

Daha sonra 1894-1895 eğitim öğretim yılında Darülmuallimat'ın Koska'da bir konağa taşındığı anlaşılmaktadır (ŞD. / 213 - 33, 1894). Bahsi geçen konak, yapısal olarak yıpranmış durumda olması nedeniyle 1894 depreminde ciddi hasar görmüş ve kullanılamayacak hale gelmiştir. Bu nedenle Darülmuallimat için yeni bir mekân arayışı gündeme gelmiş ve Laleli'de Karabet oğlu Hörbin Bey'e ait konak kiralanmıştır. 1904 yılına kadar bu konakta faaliyetlerini sürdüren okul, daha sonra Cağaloğlu'nda Lema Hanım'a ait Cezeri Kasım Paşa (günümüzde Alemdar) Mahallesi'nde kâgir üzeri ahşap karkas konağın satın alınmasıyla bu yapıya nakledilmiştir. Daha sonra 1911 tarihli büyük Aksaray yangını sonucunda bu binanın hasar görmesi nedeniyle Nehari Darülmuallimat kapatılmış ve faaliyetlerini İnas İdadisi olarak sürdürmüştür (Şekil 4.12) (Tümer Erdem, 2013).

Nehari Darülmuallimatın kapanmasının ardından 1910-1911 eğitim öğretim yılında Leyli (yatılı) Darülmuallimatı eğitime başlamıştır. Bu okul ilk olarak Kız Sanayi Mektebi bünyesinde Fatih'in Çarşamba mevkiindeki Ali Saib Paşa Konağı'nda faaliyetini sürdürmüştür. Kuruluşundan bir sene sonra Kız Sanayi Mektebi ile birleşen Leyli Darülmullimat'ın Çapa'daki Derviş Paşa Konağı'na taşınması söz konusu olmuştur (Tümer Erdem, 2013)(Şekil 4.13).

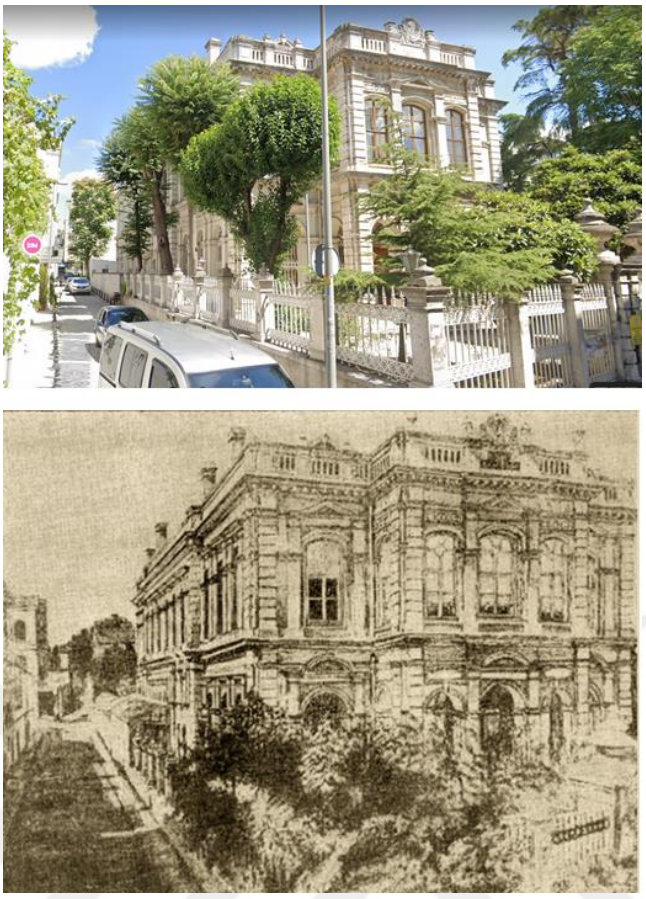

Şekil 4.12. Cağaloğlu'nda bir konak 1904 (Lisan Mektebi) (Altın, 2017)

Şekil 4.13. Darülmuallimat olarak kullanılan Çapa 'da Derviş Paşa Konağı (1911) (Ereken, 2010)

1918 yangınında da Derviş Paşa Konağı'nın büyük bir bölümü eşyaları ile birlikte yanmış ve bir kez daha kızlar için yeni bir mekân arayışı söz konusu olmuştur. Bu noktada yine Çapa'da Derviş Paşa Konağı'nın karşı parselinde

1900 yılında Mimar Kemaleddin tarafından Darülmuallimin olarak tasarlanıp inşa edilmiş yapı, yeni Darülmuallimat binası olarak kullanılmaya başlanmıştır (Şekil 4.14 15).[46]

Şekil 4.14. Çapa'da Darülmuallimat Binası 1918 (Topoğlu, 2018)

[46] Mimar Kemaleddin tarafından tasarlanan başka Darülmullimatların ve mekteplerin mimari projelerine ulaşılmış olsa da Çapa Darülmuallimatı'na ait mimari projelere hiçbir arşiv ve kaynakta rastlanamamıştır.

Şekil 4.15. Derviş Paşa Konağı'nın önünde Darülmullimat talebeleri ve arkada sonradan Darülmuallimat olarak kızların kullanımına bırakılan Çapa Darülmuallimini, 20. yüzyıl başları (Ömeroğlu Arşivi, 2021)

Şekil 4.16.1913-1914 Alman Mavilerinde Çapa Darülmuallimatı'nın konumlanışı ve çevresi (Kültür Envanteri, 2021)

Şekil 4.17. Üstte solda Derviş Paşa Konağı; üstte ve altta sağda Darülmuallimat olarak kızların kullanımına bırakılan Çapa Darülmuallimini (Kültür Envanteri, 2021)

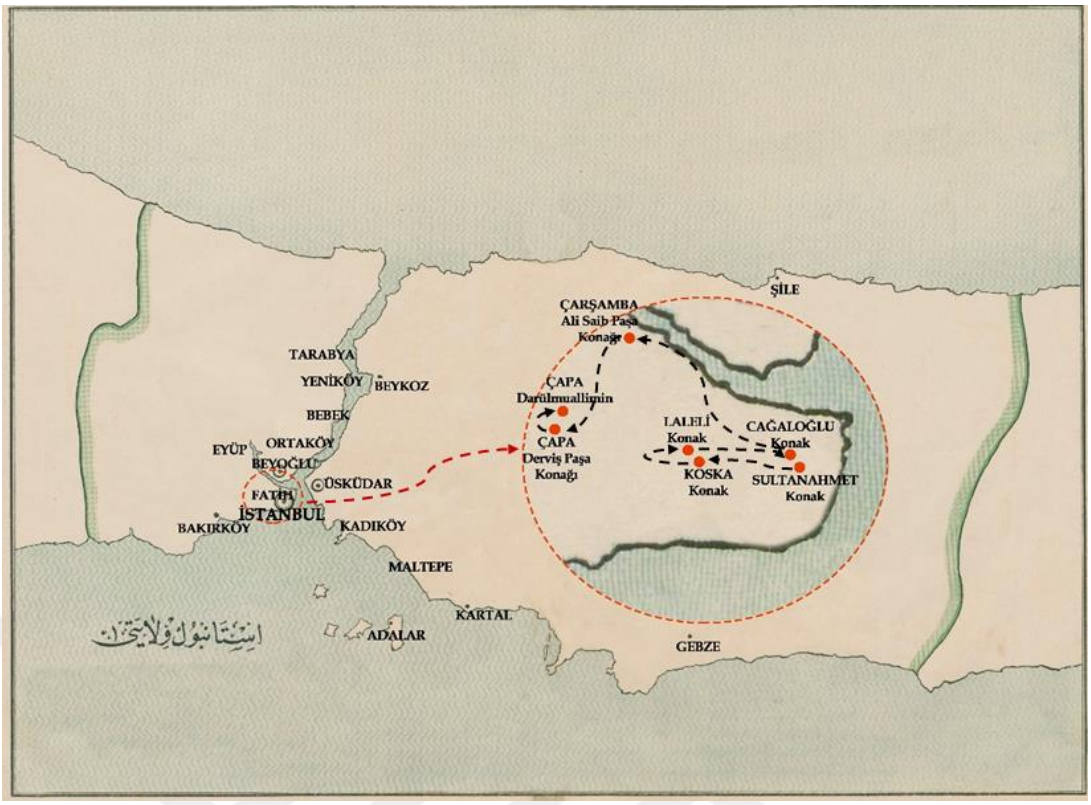

Şekil 4.18. İstanbul Darülmuallimatı'nın kent içindeki yerleşim rotası (Köse, 2022)

Şekil 4.18. no'lu harita, bütün bu anlatılan süreci görselleştirerek, İstanbul Darülmuallimatı'nın kentteki konumlanışı ve yer değiştirmesi üzerine bir tartışma zemini oluşturur. Harita incelendiğinde, okulun yalnızca gündüzlü eğitim verdiği süre boyunca yerleşimin yoğun olduğu kentin merkezindeki Sultanahmet ve Laleli mevkilerinde konumlandığı gözlenmiştir. Bahsi geçen dönemde okulun gündüzlü eğitim vermesi ve öğrenci sayısının sonraki döneme nispeten oldukça az olması, bina ihtiyacının karşılanmasında kent merkezindeki yapılaşma içinde yer alan konutların teminini yeterli kılmıştır. Okulun öğrenci sayısındaki artış henüz hız kazanmadığı için bu süreç boyunca okulun bina ve mekân ihtiyacı yangın ve tadilat gibi sebepler yüzünden zaman içinde kent merkezi olarak kabul edilebilecek mevkii sınırları içinde farklı konutlara taşınmak suretiyle çözülmeye çalışılmıştır. Ancak darülmuallimatın 2. dönemine gelindiğinde okulun yatılı hale gelmesi ve öğrenci sayısının hızlı artışı nedeniyle, yerleşimin yoğun olduğu mevkilerde ihtiyacı karşılayacak ölçekte binanın bulunma ihtimalinin zorlaştığı düşünülmektedir. Dolayısıyla okulun yatılı işlevini ve hızla artan öğrenci sayısından doğan ihtiyacı karşılamak adına okul,

yerleşimin nispeten daha az olduğu ve boş arsa boyutlarının büyük ölçekte yapılar inşa etmeye imkân sağladığı Çarşamba ve Çapa mevkilerine nakledilmiştir. Her ne kadar İstanbul Darülmuallimatı için yeni yapı üretimi söz konusu olmasa da bahsi geçen mevkilerde yer alan büyük konaklar ile okulun ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmış olmalıdır. Ancak haritadan net bir şekilde gözlenebilen şey okulun kent merkezinde konumlanıp yer değiştirmiş olmasıdır. Şekil 4.16 ve 4.17'de de görüldüğü üzere Çarşamba ve Çapa bölgesi, Sultanahmet ya da Laleli kadar yoğun yerleşime sahip değillerdir, ancak yine de dönemi için kent dışı olarak kabul edilebilecek mevkiler de olmadıklarını söylemek gerekir. Bu durum darülmuallimat binasının ve okula gidip gelen darülmuallimatlı öğretmen ve öğrencilerin başından itibaren kent merkezinde görünür olduklarını göstermiştir. Dolayısıyla Darülmuallimatın kent içindeki konumlanışı üzerinden yapılan çıkarım, binaların ve okula gidip gelen öğretmen ve öğrencilerin sayesinde İstanbul kent merkezinde Darülmuallimatlı kadınların kamusal alandaki görünür olduklarını, kamusal mekânları aktif olarak kullanır hale geldiklerini göstermiştir. Kısacası her ne kadar Çarşamba-Çapa ile Sultanahmet-Laleli mevkilerindeki kamusallık pratikleri birbirinden farklı olsa da, her konumlanışta okula gidip gelen kimi zaman toplu taşıma vasıtalarını kullanan öğretmen ve öğrencilerle kent ölçeğinde eğitimli kadının kamusal görünürlüğü ve okul binaları ile de mekânsal görünürlüğü mümkün kılınmıştır. Zaten çalışmanın önceki bölümünde de Darülmuallimat öğrenci ve öğretmenlerinin vapurları kullandıklarını, kent içinde görünür olduklarını, kent içi kamusal pratikleri deneyimlediklerini gösteren çok sayıdaki belge de bu konumlanışı desteklemektedir.

Şekil 4.19. Adana Darülmuallimin ve Darülmuallimat (İşisağ, 2017)

Şekil 4.20. Adana Darüleytam Binası (Adana Darüleytamı, 2021)

1870'te kurulan İstanbul Darülmuallimatı hemen hemen 40 yıl kadar tüm Osmanlı coğrafyası için kadın öğretmen yetiştiren tek kurum olmuştur. 1913 senesine gelindiğinde ise taşrada da darülmuallimatlar açılmaya başlamış ve bu eğitim kurumları aracılığı ile kadınların kamusal görünürlüğünün artışı yönünde yeni bir dönem başlamıştır. Bu bağlamda taşradaki ilk darülmuallimat Adana'da açılmıştır. Adana Darülmuallimatı yatılı ve gündüzlü olarak 1913-1914 yılında inşa edilmiş ve eğitim öğretim faaliyetlerine başlamıştır (Şekil 4.19.). Adana Darülmuallimatı'nın 1915-1916 eğitim öğretim yıllında 26'sı yatılı,

10’u gündüzlü olmak üzere toplam 36 öğrencisinin var olduğu bilinmektedir (Ceylan Dumanoğlu & Yetişgin, 2019). Okulun tesisi için 1913 tarihli arşiv belgesinde, o yıl Adana’ya ayrılan bütçenin eğitim öğretim faaliyetleri için yeterli olamayacağı dile getirilmiştir. Bu bağlamda gayrimüslim mektepleri için ayrılan bütçe reddedilerek, gündüzlü bir Darülmuallimat binasının tesisi için gerekli ödeneğin sağlanması talep edilmiştir (MF.İBT. /460 - 65 -0, 1913). 1917 yılı yazında Fransız uçaklarının Adana’daki bombardımanı sonucunda, bu yapının yıkıldığı düşünülmektedir. Fransız işgalinden hemen sonra, yıkılan yapı 1927 yılında yeniden inşa edilene kadar da günümüzde Fen lisesi olarak kullanılan Darüleytam (Yetimhane) binasının Kız Öğretmen Okulu olarak kullanıldığı bilinmektedir (Umar, 2017) (Şekil 4-20.). Bu süre içinde Adana Darülmuallimatı’nın başka bir binada faaliyetlerini sürdüğü, 1920 tarihli bir arşiv belgesinden de anlaşılmaktadır. Belgede geçen, mektep binasına ait kira bedelinin bütçe aktarım yolu ile ödenmesine yönelik ifade, Darülmuallimatın bu süreç içinde de aktif şekilde eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürdüğünü göstermektedir (DH.UMVM / 16 - 49- 0, 1920).

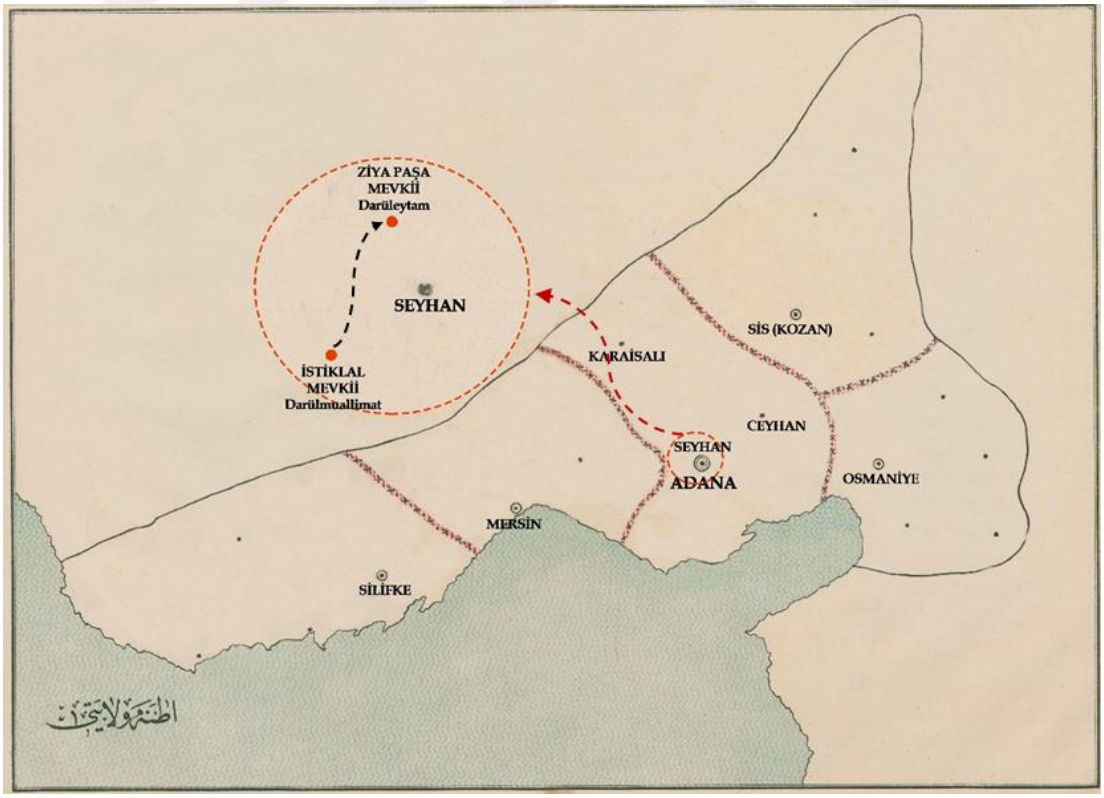

Şekil 4.21. Adana Darülmuallimatı'nın kent içindeki yerleşim rotası (Köse, 2022)

Taşra darülmullimatlarının hemen hemen hepsinin daha ilk başta yatılı olarak faaliyete geçmesi ve bu okulların ömürlerinin en fazla on yıl sürmüş olması okul binalarının konumlanışı ve yer değiştirmesini sınırlı kılmıştır. Adana darülmuallimatı için böyle bir durum gerçekleştiği haritadan anlaşılmaktadır. Şekil 4.21'de görüldüğü üzere bu okul için, dönemi içinde kent merkezi olarak tanımlanabilecek Seyhan bölgesi sınırlarında yer alan iki bina arasında nakil işlemi söz konusu olmuştur. Bu durum başkentte olduğu gibi Adana Darülmuallimatı'nın da kent merkezindeki mevkilerde yer aldığını göstermiştir. Binaların aynı mevkide yer alması ve birbirine yakınlığı darülmuallimatların ve dolayısıyla kadınların kent merkezinde görünür olmalarının istenen bir durum olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ancak yine de sözkonusu binaların bulunduğu mevkilerin kent dışı değilse de dönemine göre nispeten daha az yerleşimin olduğu mevkiler olduğunu da söylemek gerekir. Bunun nedeni de yatılı işlevi ve öğrenci mevcudunu karşılamak adına daha büyük ölçekte binalara ya da boş arazilere ihtiyaç duyulmasıyla ilişkili olmalıdır.

Taşrada açılan diğer bir Darülmuallimat örneği de İzmir darülmuallimatıdır. 1909 gibi erken tarihli bir arşiv belgesinde Karşıyaka Darülmuallimatı'nın kurulması düşüncesiyle karşılaşılsa da, İzmir Darülmualimatı'nın eğitim-öğretim faaliyetlerine başlaması 1914 senesinde mümkün olabilmiştir (BEO / 3536 - 265143, 1909). Taşra Darülmuallimatlarının ilk örneklerinden biri olan Karşıyaka Darülmuallimatı da İstanbul ve diğer taşra örneklerinde olduğu gibi ilk olarak Bayraklı Yahya Paşa Köşkü'nde 1914 Aralık ayında 40 öğrenci ile eğitim ve öğretime başlamıştır (Şekil 4.22). Aynı yıl Darülmuallimat için yeni bir binanın inşaatı tamamlanmış ve bir yıl sonra 1915 yılında okul, Karşıyaka'da, bugün Karşıyaka Lisesi'nin bulunduğu alanın bir bölümü üzerine inşa edilen kendi binasına geçmiştir (Tutsak, 2002; Yücel, 1994) (Şekil 4.23). Okulun bu yapıda 1915-1916 eğitim öğretim döneminde 6 derslik ve 28 öğretmenle faaliyetlerine devam ettiği de bilinmektedir (Yücel, 1994).

Şekil 4.22. Darülmuallimat olarak kullanılan Bayraklı'daki Yahya Paşa Köşkü (Şaşmaz, 2012)

Şekil 4.23. Darülmuallimat olarak inşa edilmiş Karşıyaka'daki okul binası (Kaan1327, 2008)

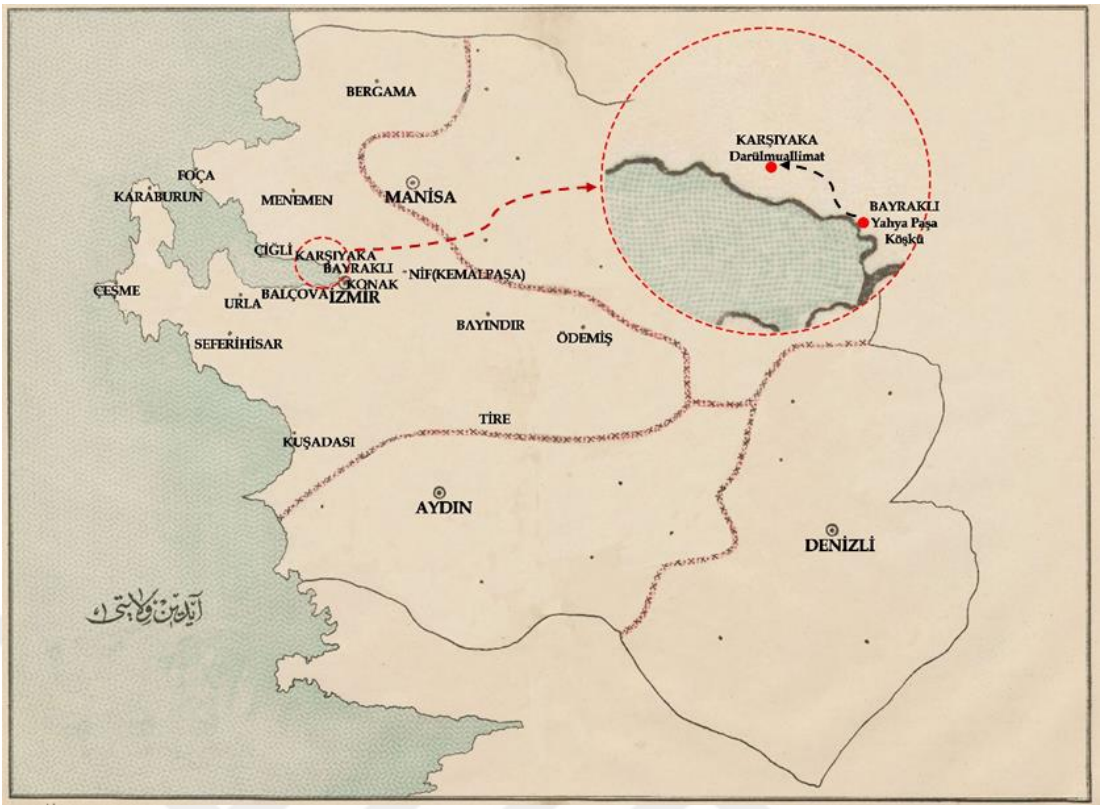

Şekil 4.24. İzmir Darülmuallimatı'nın kent içindeki yerleşim rotası (Köse, 2022)

Okulun konumları ve yer değiştirmesi de Şekil 4.24'teki gibi görselleştirilmiştir. Buna göre İzmir darülmullimatının ilk başta yatılı olarak faaliyete geçmesi bu okulun yer değiştirmesini sınırlı düzeyde tutmuştur. Dönemi içinde kent dışı olarak sayılmayacak Bayraklı ve Karşıyaka mevkileri sınırlarında yer alan iki bina arasında nakil işlemi söz konusu olmuştur. Binaların birbirine yakın mevkilerde konumlanması ve mevkilerini kent dışı olarak nitelendirmek mümkün olmadığı için, bu kentte de darülmuallimatların ve dolayısıyla da kadınların kent merkezinde görünür olmalarının istenmeyen bir durum olmadığı anlaşılmıştır. Önceki örneklerde de olduğu gibi okul binalarının kent dışında konumlanmadığı gözlense de binaların bulunduğu mevkilerin seçiminde yine de nispeten yerleşimin daha az olmasının dikkate alınmış olduğu düşünülebilir. Yatılı işlevi ve öğrenci mevcudunu karşılamak için daha büyük ölçekte binalara ya da boş arazilere ihtiyaç duyulması bunun nedeni olmalıdır. Binaların kent içinde yer alması ve okula gidip gelen öğretmen ve öğrenciler ile Darülmuallimatlı kadınların kentsel mekânda görünür olması konusu da yine önceki örneklerle benzerlik gösterir. Darülmuallimatın ikinci dönemine karşılık gelen taşra darülmuallimatlarıyla eğitimli kadınların kamusal alanları ve

mekânları kullandıklarını, yeni kamusallık deneyimleri yaşadıklarını ve bunu kent içinde görünür olarak gerçekleştirdiklerini söylemek mümkündür. Ayrıca Darülmuallimatlı kadınların mobilizasyonunun yanında darülmuallimat binalarının da bir imar hareketi olarak kentsel mekânda görünür olması eğitimli kadının görünürlüğünün inşasının mekânsal yansıması olarak değerlendirilebilir.

Taşra darülmuallimatlarından üçüncü örnek de Bursa Darülmuallimatı'dır. 1914 tarihinde açılmış olan okulun öğrenci sayısının 1914 yılında 14, 1933 yılında ise 532 olduğu belirtilmiştir. Ülkenin içinde bulduğu savaş koşulları nedeniyle kapanan okul 1921 yılında tekrar açılmış ve sonrasında tüm Türkiye'de olduğu gibi 1 Eylül 1924'ten sonra Kız Muallim Mektebi adıyla faaliyetlerine devam etmiştir (Becerikli & Demirel, 2017). Okul 1914 yılında ilk olarak Hocaalizâde'deki Fransız Kilisesi karşısında yer alan ve yakın zamanda yıkılan ruhban okulu Fransız Sörler Binası'nda faaliyetine başlamıştır. Okul bir süre, günümüzde Kız Lisesi'nin bulunduğu yerde Abdülhamit döneminde inşa edilmiş olan ve 1968 yılında yıkılan Erkek rüştiye mektebinin taş binasında hizmet vermiştir (Şekil 4.25). I. Dünya savaşı sırasında Yunanlıların işgali ile hastane olarak da kullanılan yapı daha sonra 1920'de Darülmuallimat'ın lağvedilmesiyle Kız Sanayi Mektebi'nin kullanımına bırakılmıştır.

Şekil 4.25. Bursa Darülmualimatı binası (Kaplanoğlu, 2015)

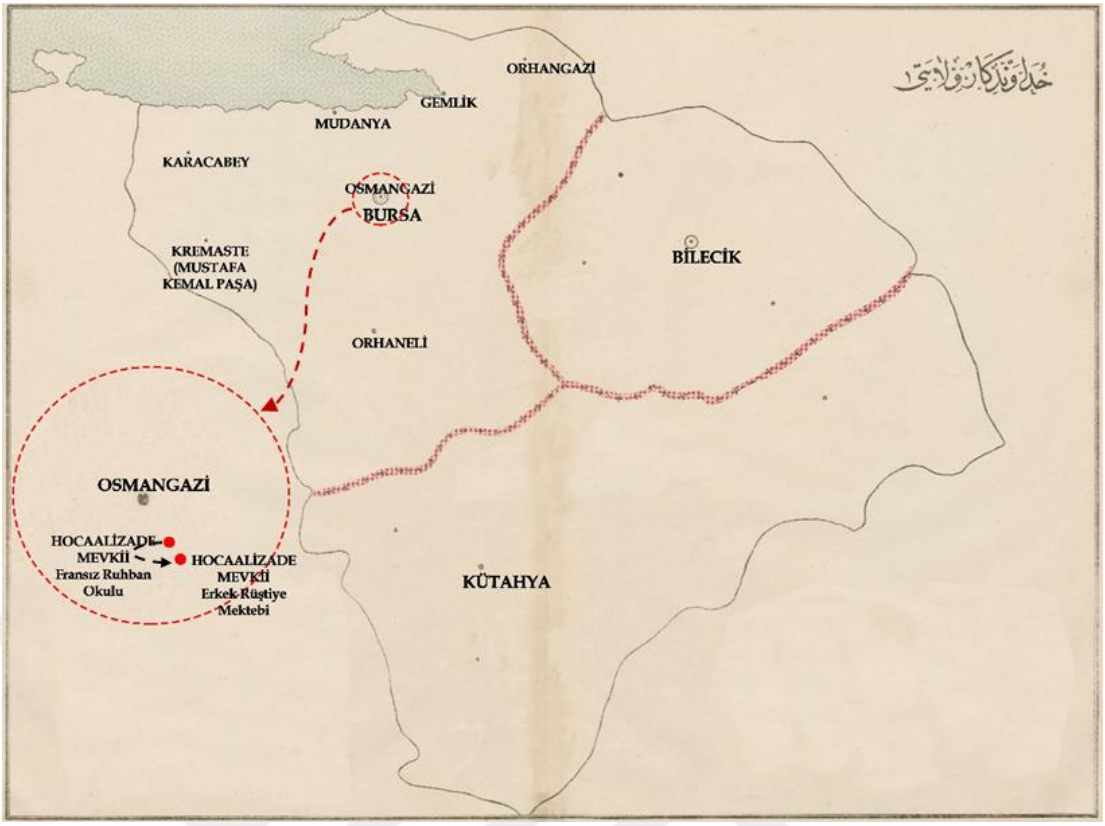

Şekil 4.26. Bursa Darülmuallimatı'nın kent içindeki yerleşim rotası (Köse, 2022)

Şekil 4.26'da görüldüğü üzere Bursa Darülmuallimatının ilk başta yatılı olarak faaliyete geçmesi de bu okulun yer değiştirmesinin sınırlı düzeyde olmasına neden olmuştur. Bu okul için de dönemi için kent merkezi olarak kabul edilebilecek Osmangazi mevkileri sınırlarında yer alan birbirine yakın mevkilerde iki bina arasında nakil işlemi söz konusu olmuştur. Dolayısıyla burada da darülmuallimat binalarının kadının kent içinde mekânsal görünürlüğünü sağlayacak bir şekilde konumlandığını, eğitimli kadının kamusal alanda yeni kamusallık deneyimleri yaşadığını ve bunu kent içinde görünür olarak gerçekleştirdiğinisöylemek mümkündür.

Taşra darülmuallimatlarına örnek bir diğer okul da Kastamonu Darülmuallimatı'dır. Bu okul da 1915 -1916 eğitim öğretim yılında yatılı ve gündüzlü olarak Uzun Sokak'ta Mehmet Efendi'ye ait bir konakta faaliyetlerine başlamış, ancak 1923 yılında kapanmıştır (Arslanoğlu, 1998). Kastamonu Darülmuallimatı'nın ilk yılında 30'u yatılı 8'i gündüzlü olmak üzere toplam 38 öğrencisi ile faaliyetlerine başladığı bilinmektedir (Ceylan Dumanoğlu & Yetişgin, 2019). 1922 yılında günümüzde müftülük binasının bulunduğu

alandaki Darülmualliminin boşalttığı binaya taşınan okulun (Arslanoğlu, 2000) bir sene sonrasında da kapatıldığı, mevcut 29 öğrencisinin de Bursa Darülmuallimatı'na nakledildiği belirtilmiştir (Arslanoğlu, 1998).

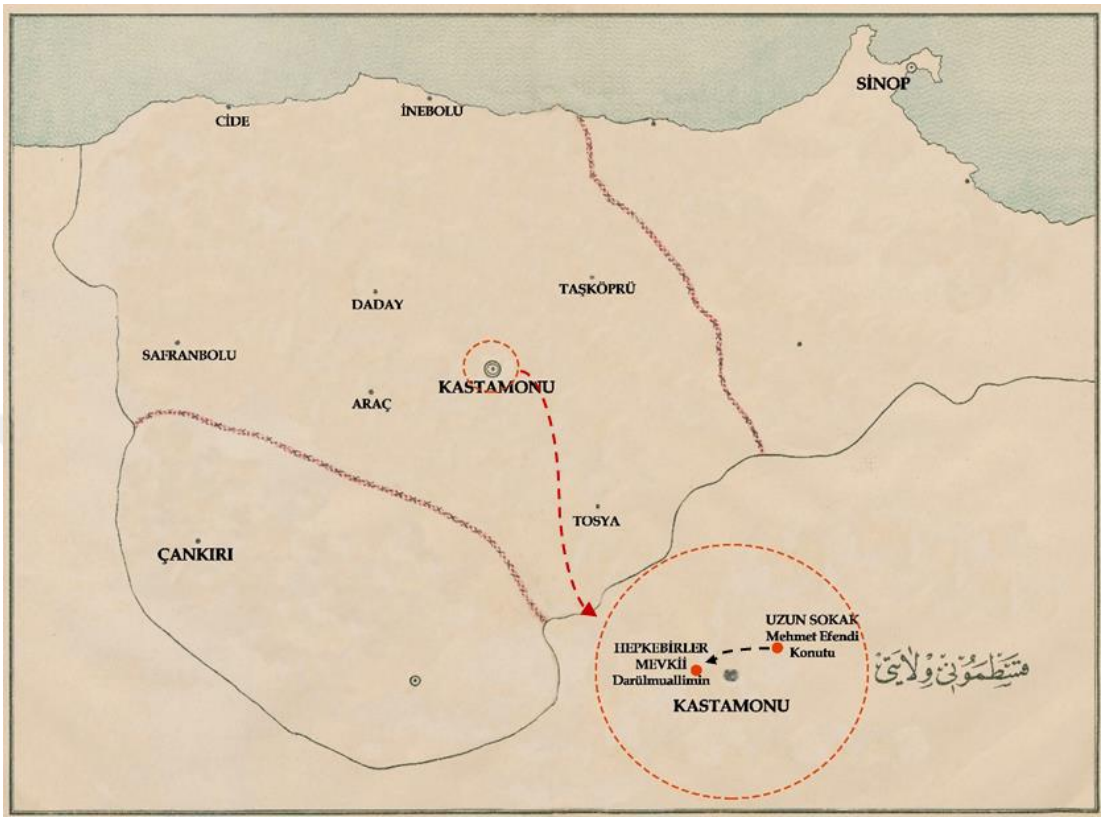

Şekil 4.27. Kastamonu Darülmuallimatı'nın kent içindeki yerleşim rotası (Köse, 2022).

Şekil 4.27'de görüldüğü üzere Kastamonu Darülmuallimatı için de önceki örneklere benzer şekilde kent merkezi olarak kabul edilen mevki sınırlarında birbirine yakın iki bina arasında nakil işlemi söz konusu olmuştur. Dolayısıyla bu örnekte de kent merkezinde konumlanan binalarıyla darülmuallimatlar, mekânsal görünürlüğü yüksek olan ve okula gidip gelen öğretmen ve öğrenciler ile Darülmuallimatlı kadınların da kentsel mekânda görünür olmasına katkı sağlamış okullar olmuşlardır.

Diğer bir örnek olan Konya Darülmuallimatı da 1915-1916 eğitim öğretim yıllında 11'i yatılı 11'i gündüzlü olmak üzere toplam 22 öğrencisi bulunan bir taşra darülmuallimatıdır (Ceylan Dumanoğlu & Yetişgin, 2019). Konya Darülmuallimatı Mevlâna Türbesi civarında Hacı Fasihzade Memduh'un evinde tek sınıflı olarak 1915 yılında öğretime açılmış ve daha sonra Halim Çelebi ve

Botsalı'nın konutlarında faaliyetlerini sürdürmüştür. İhtiyaçlar doğrultusunda yapı genişletilmiş, 1924 yılında Mimar Muzaffer Bey tarafından tasarlanmış bugünkü binasına taşınmıştır. Aynı yıl Darülmuallimat isminin de Kız Muallim Mektebi şeklinde değiştiği bilinmektedir. Söz konusu bina, Alâaddin Tepesi'nin kuzey doğusunda, Kemaliye (Küçük Karatay) Medresesi'nin arsa sınırları içinde yer almakta olup, batısındaki Konya-Ankara yolunun alt kotunda konumlanmaktadır ve bugün halen mevcut durumdadır (Şekil 4.28).

Şekil 4.28. Konya Kız Muallim Mektebi 1920'lerin ortası (Osmanlıca Konya Kartpostalı Mektep, 2015)

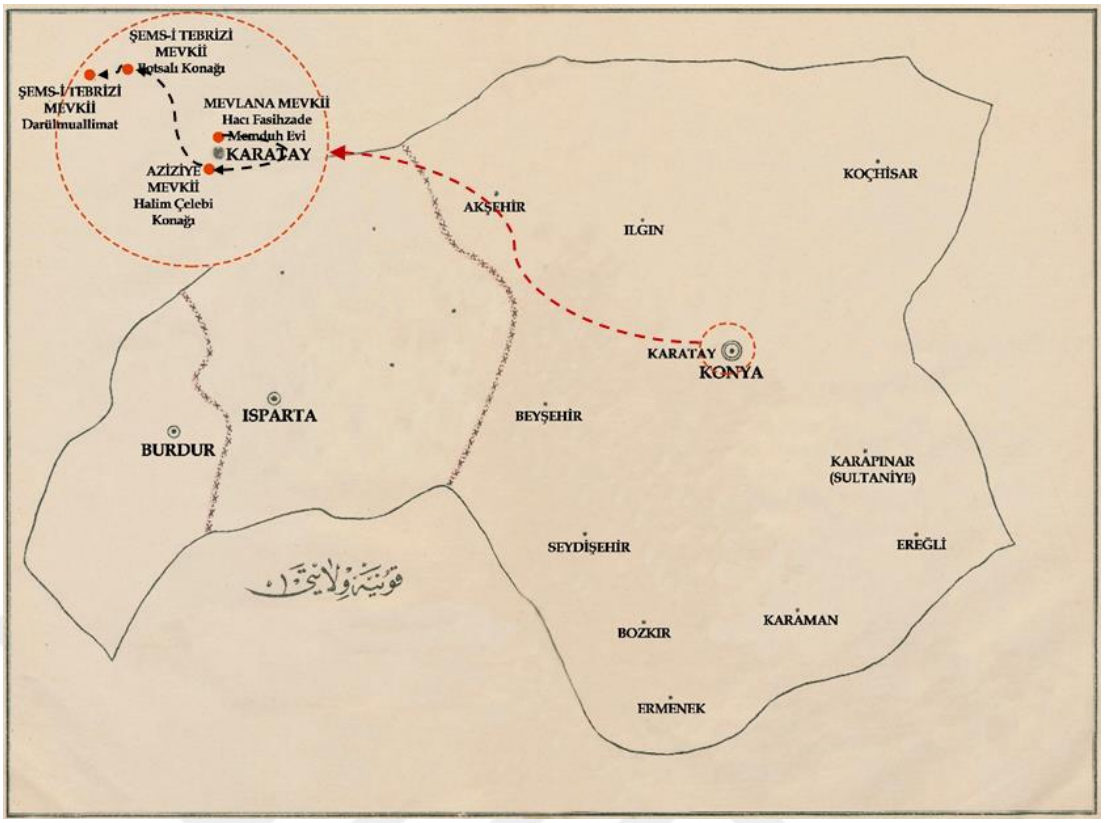

Şekil 4.29. Konya Darülmuallimatı'nın kent içindeki yerleşim rotası (Köse, 2022)

Şekil 4.29'da görüldüğü üzere, Konya Darülmuallimatı için de kent merkezi sayılabilecek Karatay mevkileri sınırlarında yer alan dört bina arasında nakil işlemi söz konusu olmuştur. Binaların birbirine yakın mevkilerde konumlanması ve mevkilerin kent merkezi olarak değerlendirilebilmesi, darülmuallimatların mekânsal görünürlüğünü ve dolayısıyla da kadınların kent merkezinde görünür olmalarını, eğitimli kadının farklı kamusallık pratiklerini deneyimlemelerini sağlamıştır.

Edirne Darülmuallimatı da 1915-1916 eğitim öğretim yılında faaliyetlerine başlamış bir taşra darülmuallimatıdır. İki şubesi olan Darülmuallimatın yatılı öğrencisi olmamakla birlikte, 69 gündüzlü öğrencisi olduğu bilinmektedir (Ceylan Dumanoğlu & Yetişgin, 2019). Edirne Darülmuallimatı 1915-1916 eğitim öğretim yılında Maarif Nazırı Servet Bey'in çabaları ile günümüzde mevcut olmayan Selimiye civarındaki bir binada faaliyetlerine başlamışsa da binanın mekânsal ve yapısal yetersizliği nedeniyle aynı yıl Kaleiçi'ndeki Papaz Okulu'na (şimdiki I. Murat Lisesi) taşınmıştır (Şekil 4.30). Mütareke sonrasında da yapı sahiplerine iade edildiği için, Darülmuallimatın İttihat ve Terakki

Kulübü (günümüzdeki Halk Eğitim Merkezi) binasına nakledildiği bilinmektedir (Şekil4.31).

Şekil 4.30. Darülmuallimat olarak kullanılan Papaz Okulu (Uysal, 2018; Büktel, 2019)

Bu yapıda faaliyetlerine devam eden okulda 1917-1918 eğitim öğretim yılında 4. sınıf açılmıştır ve yatılı işlevinin karşılanabilmesi için yakın çevreden başka bir binanın da kiralanması söz konusu olmuştur. 1919-1920 eğitim öğretim yılında okul ilk mezunlarını vermiştir. Ancak 1920-1921 yıllarında Edirne'nin işgali ile okul kapatılmıştır.

Şekil 4.31. Darülmuallimat olarak kullanılmış İttihat ve Terakki Kulübü (Özgür, 2021; Frzoo, 2009)

Cumhuriyet'in ilanı'nın ardından 1924-1925 eğitim öğretim yılında okul, Darülmuallimat ismi Kız Muallim Mektebi'ne dönüşerek yeniden açılmıştır. 1927-1928 yılına gelindiğinde de okulun öğrenci mevcudu, kapatılan Balıkesir Kız Muallim Mektebi öğrencilerinin bünyesine dahil edilmesiyle artmış ve okul da Harbiye Kışlası binasına taşınmıştır (Şekil 4-32, 33.).

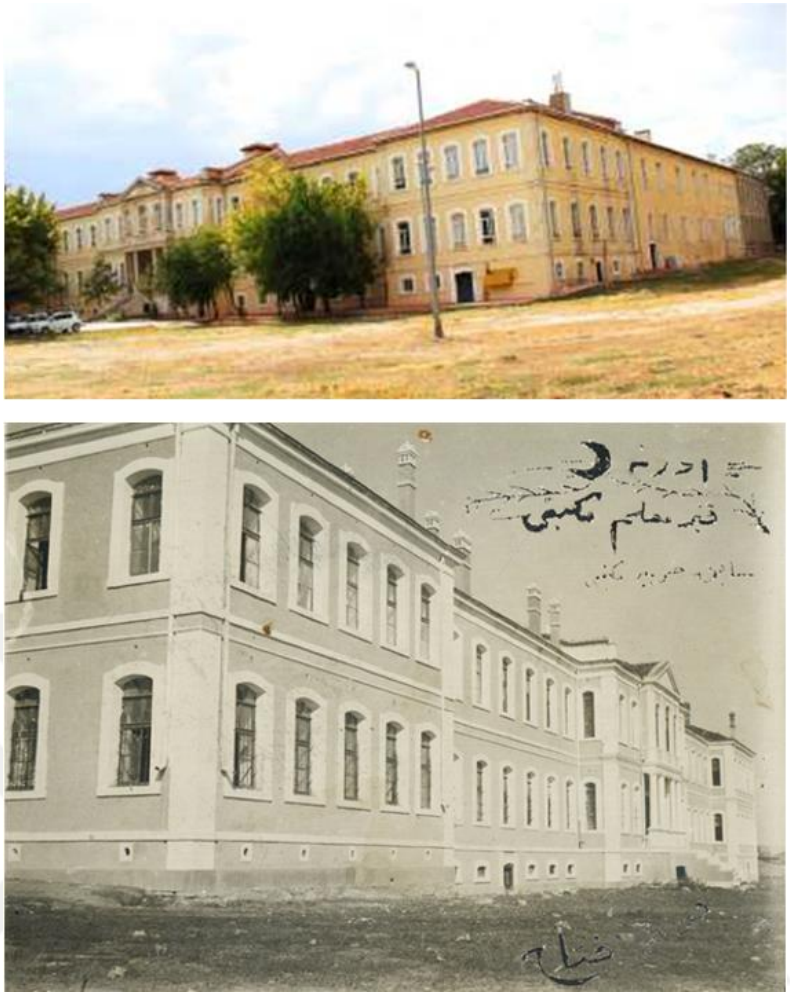

Şekil 4.32. Darülmuallimat olarak kullanılmış Harbiye Kışlası (Edirne Müze Müdürlüğü, 2018; Salt Araştırma, 2021)

Şekil 4.33. Edirne Kız Muallim Mektebi, Harbiye Kışlası binası, 1930 (Eski Türkiye Fotoğrafları Arşivi, tarih yok)

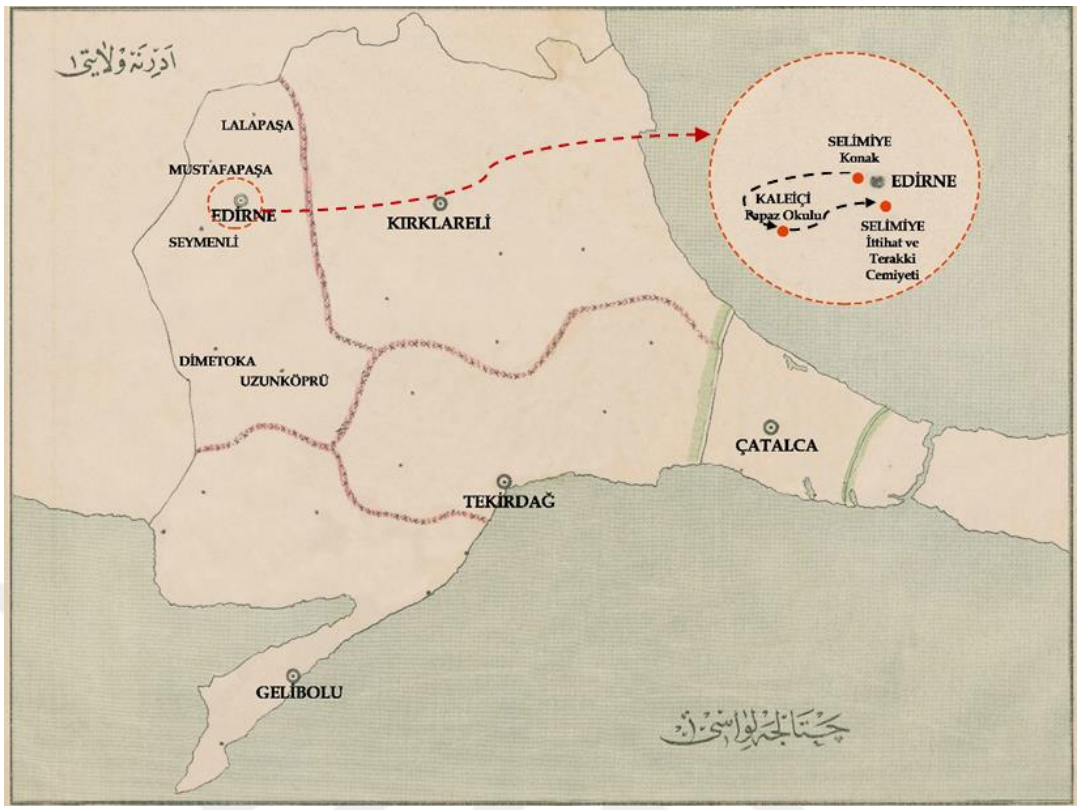

Şekil 4.34. Edirne Darülmuallimatı'nın kent içindeki yerleşim rotası (Köse, 2022)

Şekil 4.34'te görüldüğü üzere Edirne Darülmuallimatı da kent merkezi olarak tariflenebilecek Selimiye ve Kaleiçi mevkileri sınırlarında yer alan üç bina arasında yer değiştirmiştir. Kent merkezinde birbirine yakın mevkilerde konumlanan binalarda faaliyetlerini sürdürmüş olması nedeniyle kent içinde mekânsal anlamda görünür bir eğitim yapısı olduğu söylenmelidir. Binaların kent içinde ve hatta kent merkezinde yer almasıyla birlikte, okula gidip gelen öğretmen ve öğrenciler ile Darülmuallimatlı kadınların kamusal görünürlüklerinden de söz etmek mümkündür.

Şekil 4.35. Balıkesir Darülmuallimatı Eski Konak (Özer, 2010)

Balıkesir (Karesi) Darülmuallimatı da eğitim öğretime 1916-1917 yıllarında başlayan, 1917 yılında 18 öğrencisinin olduğu bilinen bir taşra darülmuallimatıdır. Ancak 1917 tarihli bir arşiv belgesinden anlaşıldığı üzere pek çok darülmuallimatta olduğu gibi bu okul da 1917-1918 yıllarında bütçe açısından sıkıntılar yaşamıştır. Belgeden öğrenildiği üzere, o yıl, okul eğitim öğretim faaliyetleri için ayrılan bütçenin yeterli olamaması nedeniyle mecburi tatil edilmiş ve eğitim öğretime ara verilmiştir (DH.UMVM / 30 - 02, 1917). Balıkesir Darülmuallimatı da diğer örneklerle benzer şekilde ilk olarak Dumlupınar İlkokulu olarak bilinen ve daha önce Darülmuallimin tarafından kullanılan Çakıroğlu Konağı'nda faaliyetlerine başlamıştır (Şekil 4.35). Açılmasından bir yıl sonra bütçe sorunları yüzünden kapatılan okul, bütçe sorunlarının çözülmesinin ardından 1923 yılında öncesinde sağlık hizmeti veren Gureba Hastanesi binasına taşınmış ve faaliyetlerine burada devam etmiştir (Şekil 4.36).

Şekil 4.36. Balıkesir Darülmuallimatı Eski Gureba Hastanesi (Mazideki Balıkesir, 2010)

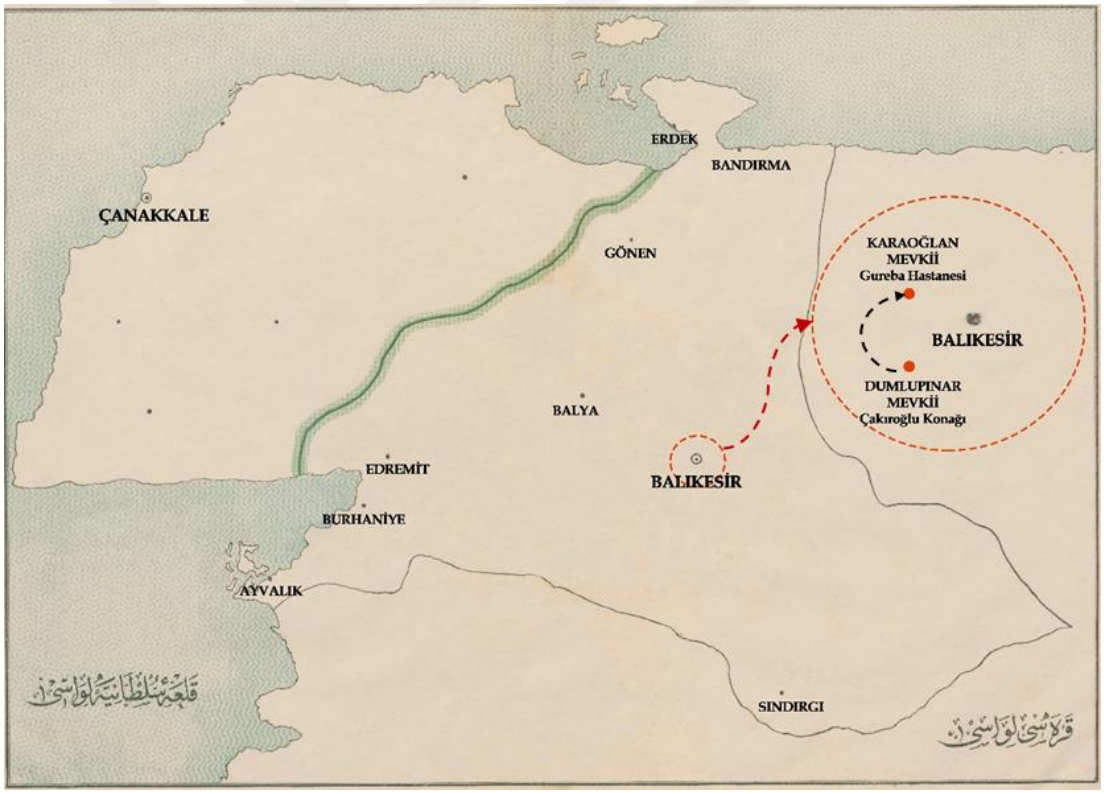

Şekil 4.37. Balıkesir Darülmuallimatı'nın kent içindeki yerleşim rotası (Köse, 2022)

Şekil 4.37'de görüldüğü üzere Balıkesir Darülmuallimatı için kent merkezi olarak kabul edilebilecek mevki sınırlarında yer alan iki bina arasında nakil işlemi söz konusu olmuştur. Kent merkezinde birbirine yakın mesafelerdeki

binalarda faaliyet gösteren bu okul da hem mekânsal görünürlük hem de kadınların kamusal mekânları kullanması ve kamusal görünür olmaları açısından diğer okullara benzer özellikler göstermektedir. Ancak her ne kadar okul binalarının kent içinde konumladığı gözlense de özellikle Gureba hastanesinin bulunduğu mevkide dönemine göre nispeten yerleşimin daha az olduğu, yatılı işlevi ve öğrenci mevcudunu karşılamak adına daha büyük ölçekte binalara ya da boş arazilere ihtiyaç duyulmasından dolayı da bu yer seçiminin yapıldığı düşünülmektedir.

Sivas Darülmuallimatı'na ilişkin birkaç arşiv belgesi dışında ayrıntılı bilgiye ne yazık ki ulaşılamamıştır. 1914 tarihli bir arşiv belgesinde darülmuallimatın müfredatına yönelik yeni programın Sivas'a 40 adet gönderileceği ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade doğrultusunda 1914 yılı itibariyle Sivas'ta bir Darülmuallimatın kurulmasına yönelik hazırlıkların söz konusu olduğu anlaşılmıştır (MF. İBT / 531 - 64, 1914). Ancak ayrıntılı bir bilgiye ulaşılamamakla beraber Sivas'ta 1916-1917 eğitim öğretim yıllında yatılı kısmı olmadan yalnızca gündüzlü bir Darülmuallimat'ın faaliyetlerine başladığı bilgisi mevcuttur (Ceylan Dumanoğlu & Yetişgin, 2019). Sivas Darülmuallimatına ilişkin 1917 senesine ait bir belgede, "Dârülmuallimâtın leylîye dönüştürülmesi mümkün olamayacağı için, buna yönelik ayrılan 10.100 kuruştan tasarruf edilmesi" belirtilmiş, gündüzlü olan Sivas Darülmuallimatı'nın yatılıya dönüştürülmesine yönelik talebe olumsuz cevap verilmiştir (DH. UMVM / 22-18,12,21, 1917). Ancak okulun faaliyetlerine başladığı yapıya ilişkin net bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Şekil 4.38. Darulmuallimat ve sonrasında yatılı yetimhanesi, gündüzlü inas ibtidâisi (kız ilkokulu) ve ana mekteblerinin üçünün bir arada kullandığı Memleket Hastanesi binası (Sivas Resimleri, 2016)

Sivas Darülmuallimatı'nın kullandığı binalara yönelik ilk bilgiye 1919 senesine ait bir arşiv belgesinden ulaşılabilmiştir. 1919 tarihli belgede "Ermenipınarı dâhilinde bulunan memleket hastanesinin… evvelce darülmuallimat binası sonra leylî (yatılı) yetimhanesiyle neharî (gündüzlü) inas ibtidâisi (kız ilkokulu) ve ana mekteblerinin üçünün bir arada bulunduğu bina…" ibaresi kullanılmış ve Sivas Lisesi'nin askeriye tarafından boşaltılmasının ardından askeriyenin yeni mekân arayışına çözüm getirmek adına Darülmuallimatın kullandığı Memleket Hastanesi'nin adres gösterildiği gözlenmiştir (MF.TLY / 622 - 34, 1919). Bu ifadeden yola çıkarak 1919 tarihinde okulun, 1912 senesinde inşa edilmiş olan Memleket Hastanesi'ne ait binayı kullandığı anlaşılmaktadır (Şekil 4.38). Bu bina, Sivas Kabak Yazısı mevkiinde yer almıştır. Ancak Sivas Darülmuallimatı'nın 1916-1917 eğitim öğretim döneminde faaliyetlerine de bu binada mı başladığına dair ne yazık ki bir bilgimiz yoktur ve yapı günümüzde de mevcut değildir.

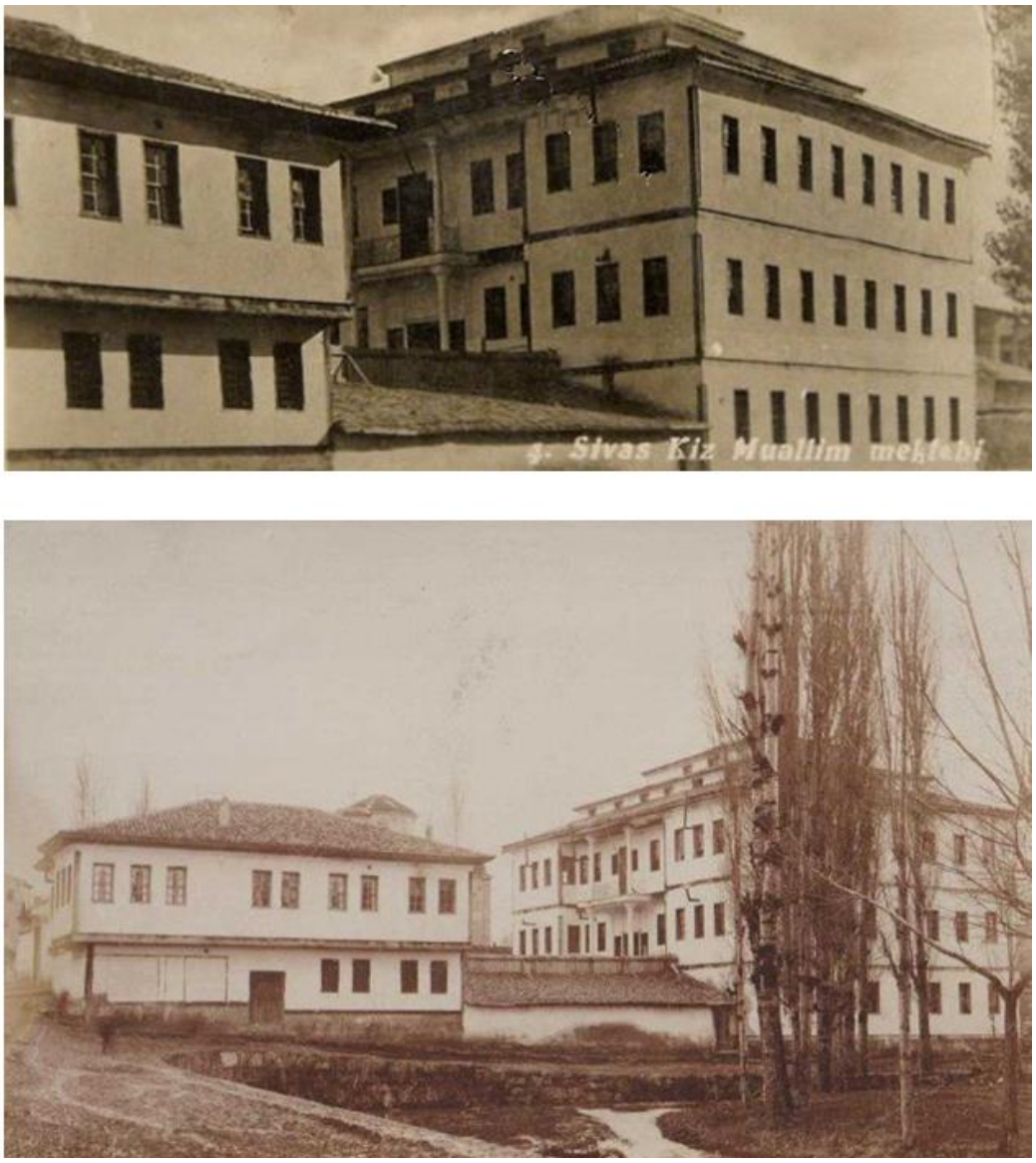

Şekil 4.39. Sivas Kız Muallim Mektebi olarak kullanılan Aramyan Koleji (Sivas Resimleri, 2020)

Sonraki süreçte bahsi geçen binanın askeriye tarafından kullanılıp kullanılmadığına dair de net bir bilgi mevcut değildir. Ancak Sivas Darülmualimatı'nın Cumhuriyet Döneminde Kız Muallim Mektebi adıyla Nalbantlarbaşı mevkiinde yer alan Eski Aramyan Koleji'ne ait binada faaliyetlerini sürdürdüğü bilgisi mevcuttur. Tüm Ermeni okulları gibi 1922 yılında Aramyan Koleji'nin faaliyetlerinin de durdurulduğu bilinmektedir (Sivas Resimleri, 2020). Dolayısıyla tarihlere yönelik eldeki bilgiler ışında, Sivas Darülmuallimatı'nın 1922 senesine kadar Memleket Hastanesi'ne, 1922 yılından sonra da Aramyan Koleji'ne ait binalarda faaliyetlerini sürdürdüğü

düşünülmektedir (Şekil 4.39). Aramyan Koleji'ne ait bina da, 1959 yılında yıkılmış olup günümüzde mevcut değildir.

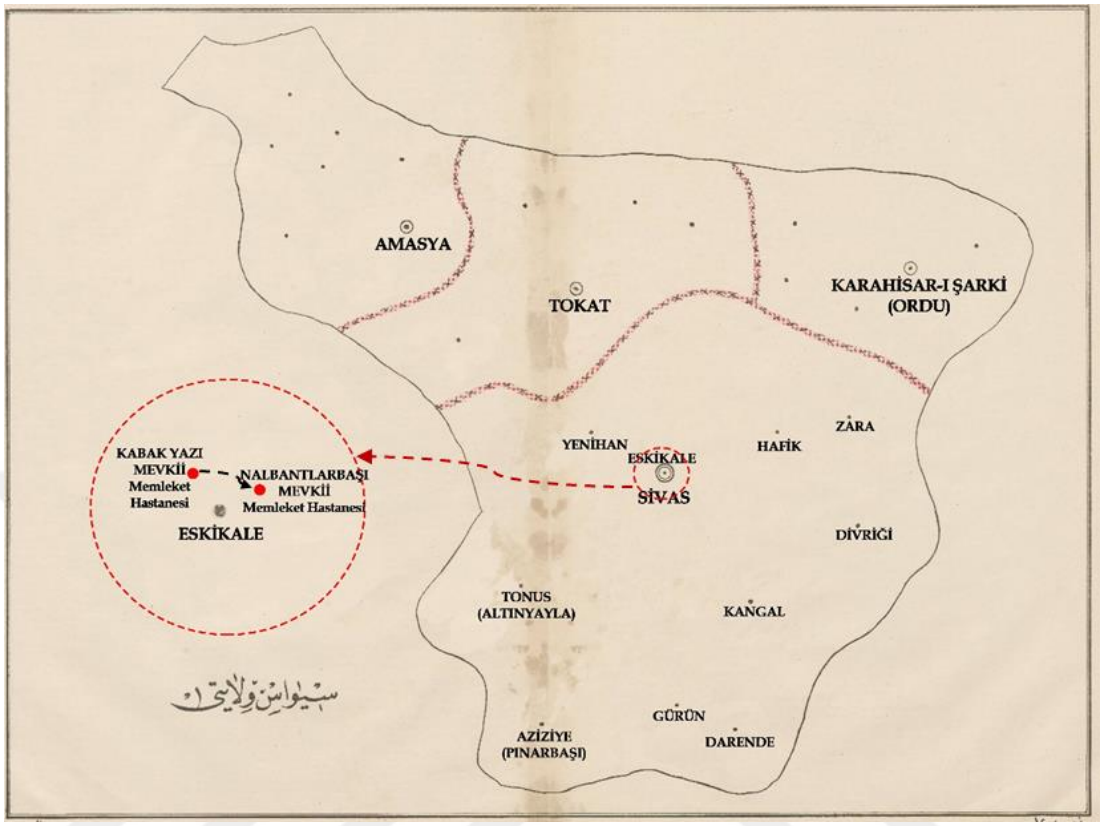

Şekil 4.40. Sivas Darülmuallimatı'nın kent içindeki yerleşim rotası (Köse, 2022)

Şekil 4.40'da görüldüğü üzere Sivas Darülmuallimatı için Eskikale olarak tariflenen kent içinde kalan bir mevkideki iki bina arasında nakil işlemi söz konusu olmuştur. Burada da diğer örneklere benzer bir konumlanma ve yer değiştirme gerçekleşmiştir.

Kent içinde konumlandıkları binaları ve kent ölçeğinde mekânsal görünürlüğüyle bir kadın eğitim kurumu olarak kadının görünürlüğüne de önemli katkı sunan bu Darülmuallimat'ların yanısıra, kullandıkları binalar ve kent içi konumları tespit edilemeyen ancak açılıp faaliyet gösterdiğine ilişkin sınırlı da olsa bilgiye ulaşılabilen Ankara[47], Halep[48], Aydın[49], Urfa[50], Beyrut[51],

[47] Taşrada kurulan Darülmuallimatlar için diğer bir örnek, Ankara Darülmuallimatı olmakla birlikte bu okul ile ilgili ne yazık ki birkaç arşiv belgesi ve zabıt ceridesi dışında bilgiye ulaşılamamıştır. Bu belgeler ışığında Ankara Darülmuallimatı'nın tesisi ve küşadı için 1910 yılında bir bütçenin hazırlandığı, ancak okulun 1915 yılında yatılı olarak faaliyetlerine başladığı bilgisi mevcuttur (Ceylan Dumanoğlu & Yetişgin, 2019). Ayrıca 1915-1916 eğitim öğretim yılında tamamı yatılı olmak üzere okulu 19 öğrencisinin mevcut olduğu da bilinmektedir (Ceylan Dumanoğlu & Yetişgin, 2019). Ayrıca Ankara'da Darülmuallimat için aktarılacak bütçenin ne kadarının maaş, ne kadarının harcama

olduğunun tespitine dair 1915 tarihli bir belge de Darülmuallimatın faaliyetlerine başladığı yıl bilgisiyle örtüşmektedir (DH.UMVM / 16 - 55 - 0, 1915). Ancak Arşiv belgeleri ve literatür incelendiğinde, Ankara Darülmuallimatı'nın açılması ve askeriyenin işgaliyle kapanması yönünde sınırlı bir bilginin dışında okulun işgal sonrası yeniden açıldığına dair de herhangi bir veri yoktur. Bu durum Cumhuriyetin ilanı öncesi lağvedilen Ankara Darülmuallimatı'nın cumhuriyetin ilanından sonra da açılmadığını göstermiştir.

[48] Benzer şekilde Halep Darülmuallimatı'na ilişkin de yalnızca birkaç arşiv belgesine ulaşılabilmiş, bunun dışında ne yazık ki ayrıntılı bilgi edinilememiştir. Bununla beraber Halep'te 1915-1916 eğitim öğretim yıllında 26'sı yatılı 1'i gündüzlü olmak üzere toplam 27 öğrencisi ile bir darülmuallimatın faaliyetlerine başladığı bilgisi mevcuttur (Ceylan Dumanoğlu & Yetişgin, 2019). Buna ek olarak 1918 senesinde Diyarbakır'dan Halep Darülmuallimatı'na gönderilen öğrencilerin masraflarının karşılanması adına, Avrupa'ya gönderilecek öğrenciler için ayrılmış ödenekten Halep Darülmuallimatı'nın bütçesine aktarım yapılmasına ilişkin bir belge de arşiv belgeleri içinde yer almaktadır (DH.UMVM / 21 - 46 - 0, 1918). Bu durum Halep Darülmuallimatı'nın bulunduğu coğrafyadaki çevre vilayet ve livalara da hizmet sunabilecek kapasitede bir okul olarak faaliyetlerini sürdürmüş olduğu fikrini uyandırmaktadır. Ayrıca Avrupa'ya gidecek öğrencilere ayrılan ödenekten Halep Darülmualimatı'na bütçe aktarımının olması da, buranın devlet nezdinde önemli bir eğitim kurumu olarak görüldüğü şeklinde yorumlanabilir.

[49] Aydın Darülmuallimatı'na ilişkin de ne yazık ki birkaç arşiv belgesi dışında ayrıntılı bilgiye ulaşılamadığı söylenmelidir. Okulun 1915-1916 eğitim öğretim yılında 79 yatılı öğrenci ile faaliyetlerine başladığı bilinse de (Ceylan Dumanoğlu & Yetişgin, 2019), kent içi konumuna ve mekânsal görünürlüğüne dair elde veri bulunamadığı için konu hakkında söz söylemek de mümkün olamamıştır.

[50] Urfa Darülmuallimatı'na yönelik bilgimiz de sınırlı düzeyde olmakla birlikte 1917 yılında bir darülmuallimat inşasına yönelik kararın varlığına dair bilgiye kaynaklardan ulaşılmıştır. (Ceylan Dumanoğlu & Yetişgin, 2019). Buna göre, Maarif nezaretince hazırlanmış olan beş senelik eğitim öğretim programında, Urfa'da darülmualimin ve darülmuallimat binalarının inşasından bahsedilmiştir (DH.UMVM / 142 - 69 , 1916). Ancak Darülmuallimin ve darülmuallimat için ayrılan bütçe 1919-1920 senelerine ötelenmiş olsa da yatılı olmaları koşuluyla darülmualliminin 1916, darülmuallimatın inşasının ise 1917 senesinde gerçekleşmesine karar verilmiştir (Ekinci & Asoğlu, 2018).

[51] Taşra darülmuallimatlarından bir diğeri de Beyrut Darülmuallimatı'dır Beyrut Darülmuallimatı'na ilişkin birkaç arşiv belgesi dışında ayrıntılı bilgiye ne yazık ki ulaşılamamıştır. Bununla beraber bir arşiv belgesinden Beyrut'ta 1917 yılında bir Darülmuallimatın kurulmasına karar verildiği ve 1918-1919 eğitim öğretim yılında da okulun faaliyetlerine başladığı anlaşılmaktadır. (DH.UMVM / 145 - 115 , 1917) (DH.ŞFR. / 545 - 112 , 1914). Diğer Darülmuallimatlarda olduğu gibi Beyrut Darülmuallimatı'nın da bütçe yetersizlikleri yaşadığını ortaya koyan bilgilere ulaşılmıştır (DH.UMVM / 19 - 39, 1917). Öyle ki vilayete ait 1917 özel bütçesinden Darülmuallimata aktarım yapılmıştır (DH.UMVM / 19 - 40, 1918). Okulla ilgili sınırlı bilgiye ulaşmakla birlikte Cemal Paşa'nın bir açıklamasından okulun kulandığı binanın Deyru'n Nâsırat adı verilen Fransız kız okulu binası olduğu anlaşılmaktadır (İzgöer, 2012). Halide Edip ise kendi anılarını aktardığı Mor Salkımlı Ev romanında öğretmenlik yaptığı darülmuallimattan basederken sözü geçen yapıyı "*Yüksek bir teras üstünde, uzun, üç köşeli bir bina idi. Yüksekteki terastan portakal ve muz ağaçları, altındaki teraslardan da hurma ağaçları ve Akdeniz'in muhteşem mavi su alanı görünüyor. Bu binalar vaktiyle dinî fakat rahibelerin idare ettiği, yüksek sınıf aile kızlarının geldiği oldukça moda bir mektep imiş. Biz geldiğimiz vakit rahibeler orada idiler. Ertesi gün, badana ve hazırlık başladı. Rahibelerin başı benimle beraber etrafı dolaştı.*" şeklinde betimlemiştir (Adıvar, 2013, s. 151). Ancak Darülmuallimat olarak kullanılan binaya yönelik bu betimleme yapıya dair bir fikir verse de 1924 tarihli Nasıra kentine ait görsellerde Halide Edip'in betimlemesine paralellik gösteren bir yapı tespit edilememiştir.

Bolu[52], Menteşe[53], Nablus[54] ve Kayseri[55] Darülmuallimatlarından da söz etmek gerekir. Ne yazık ki bu Darülmuallimatlarla ilişkili sınırlı düzeyde bilgi ve belgeye ulaşılabilmiştir.

4.2.3. Yapı Ölçeğinde Darülmuallimatlar

Eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasına odaklanılan çalışmada, kadın hareketlerinin etkisiyle, devlet eliyle dönemin önemli bir toplumsal öznesi haline gelen kadınların hem öğrenci hem de meslek sahibi öğretmenler olarak kullandıkları, kent içinde de belli bir mekânsal görünürlüğe sahip olduğunu tespit edilen Darülmuallimat binalarını yapı ölçeğinde de irdelemek önemlidir. Başkent ve Taşra Darülmuallimat binaları özelinde devletin kadın cinsiyeti özelinde nasıl mekânlar kurguladığı, binalarda cinsiyete ilişkin mekânsal izlerin olup olmadığı, mekânsal üretimde cinsiyete bağlı bir ilişkinin kurulup kurulmadığı, varsa bu ilişki ve izlerin mekânsal görünürlüğe katkısı sorgulanacaktır. Bunun dışında kadınlar özelinde yeni yapı üretiminin olup olmadığı ve varsa bu üretimin niteliği ya da mevcut yapı kullanımlarında kadın eğitim yapılarının nasıl düzenlendiği ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda mekânsal verilerine ulaşılabilen yapıların da az olduğunu, incelemenin yalnız bu veriler üzerinden yapılabileceğini belirtmek gerekir.

---

[52] Bolu Darülmuallimatı'na yönelik bilgi sınırlı düzeyde olmakla birlikte 1918 yılında bir darülmuallimat inşasına yönelik karar alındığı bilgisine kaynaklardan ulaşılmaktadır. (Ceylan Dumanoğlu & Yetişgin, 2019). 1918 tarihli *"Bolu Mutasarrıflığı'nca 1334 senesi bütçesinde tesis edilecek nehari darü'l muallimat maaşları tayin ve tasrih kılınmış olduğundan Darülmuallimat maaş müfredatına lüzum olmadığının arzına"* yönelik arşiv belgesi Bolu Darülmuallimatı'nın kuruluşuna ilişkin bilgi vermektedir (DH.UMVM / 155 - 102 , 1918).

[53] Menteşe Darülmuallimatı adıyla da bilinen Muğla Darülmuallimatı'nın da 1918 senesinde yatılı hale getirildiği bilinmekle birlikte (Ceylan Dumanoğlu & Yetişgin, 2019), eğitim öğretim faaliyetlerine başladığı tarihe ve binalarına ilişkin net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak 1917 tarihli bir arşiv belgesinde, 1918 senesi Menteşe Darülmuallimatı'na mesai programına katılacağı düşünülen zirai işler adına açılacak olan halıcılık ve dokumacılık şubelerinin programa katılamayacağı bildirilmiştir (DH.UMVM / 82 - 50, 1917). 1917 tarihli bu belge Menteşe Darülmuallimatının işleyişine ilişkin ilgi çekici bilgiler sunarken, eğitim öğretim faaliyetlerine başladığı tarihle ilgili tereddütü devamlı kılmıştır.

[54] Nablus Darülmuallimatı'na ilişkin ulaşılabilen bilgi yalnızca açılış tarihi ile sınırlıdır. 1919 senesinde Nablus'da bir darülmuallimat açıldığı bilinmekle birlikte süreci hakkında ne yazık ki başka herhangi bir bilgi edinilememiştir (MF.ALY. / 135 - 96, 1919). Ancak savaş dönemi göz önüne alındığında 1919 yılında Yıldırım Orduları'nın bölgeden çekilmeye başladığı düşünülürse, Nablus Darülmuallimatı'nın eğitim öğretim faaliyetlerinin çok kısa sürdüğü, açıldıktan kısa bir süre sonra da kapandığı tahmin edilmektedir.

[55] Kayseri Darülmuallimatı'na yönelik bilgi sınırlı düzeyde olmakla birlikte burada 1921 yılında bir darülmuallimatın açıldığı bilgisi mevcuttur (Tümer Erdem, 2013). Darülmuallimatlar arasında en son açılan taşra okulunun Kayseri Darülmuallimatı olmasına karşın, açılmasıyla ilgili hazırlıkların daha erken tarihlere karşılık geldiği gözlenmiştir.

Başkent Darülmuallimatı ile incelemeye başlanırsa, okulun 1870'te açılmasına karşın, 1870'ten 1914 senesine kadar kullandığı ve nakledildiği yapılarla ilgili ne yazık ki mekânsal inceleme yapılabilecek malzemeye ulaşılamadığını, 1914 yılında taşındığı Çapa'da Derviş Paşa Konağı'ndan başlayarak mekânsal süreci inceleyebildiğimizi söylemek gerekir (Şekil 4.13).[56] Derviş Paşa Konağı'nın mekânsal verileri de konağın öğrenci kapasitesi açısından yeterli olmaması ve özellikle yatılı okul işlevine karşılık verememesi ile ilişkilidir. Bu nedenle konağın bahçesine yatakhane, dershane ve müştemilat gibi mekânları ve işlevleri karşılayacak iki katlı bir ek binanın inşa edildiği bilinmektedir. Darülmuallimat, gerekli mekânsal ihtiyaçların karşılanmasının ardından bu konağa taşınmıştır. Ancak yapılan ek mekânlar da ihtiyacı yeterince karşılayamamış ve 1914 yılında yeni tadilat ve eklere ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle konağın bahçesine bu kez de terbiye-i bedeniye (spor) salonu ve yemekhane mekânlarını içeren yapılar inşa edilmiştir. 1917 yılında gerçekleşen teftişte de okulun resim atölyesinin eksik olduğu ve dikiş nakış sınıfının büyüklüğüne rağmen sıralarının da yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, tüm çabalara ve harcamalara rağmen, yapının Darülmuallimatın gereksinimlerine yetersiz kaldığını göstermiştir. Ayrıca okulun farklı binalarda hizmet vermesi artan öğrenci sayısı ile birlikte önemli bir sorun haline gelmiştir (Tümer Erdem, 2013). 1918-1919 eğitim öğretim yılında ise yine Çapa'da Darülmuallimin binasında faaliyetlerine başlayan Darülmuallimat için mutfak ve çamaşırhane bölümü derslik haline getirilmiştir (Şekil 4.41,42). Dönüştürülen birimlerin işlevlerini karşılayabilmek adına yanan Derviş Paşa Konağı'nın mutfağı, erzak ambarı, hamamı ve deposu da tamir ettirilmiştir.

[56] Ahmet Semih Mümtaz Eski İstanbul Konakları isimli kitabında Derviş Paşa Konağı'nın o dönemin en ihtişamlı konağı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca konağın bahçesinin oldukça geniş olduğundan ve bahçede müştemilat, ahır, çeşme, kuyu, havuz, bostan vb. öğeler yer aldığı için yapının çiftlik ölçeğinde bir yerleşimi olduğu belirtmektedir (Mümtaz, 2011).

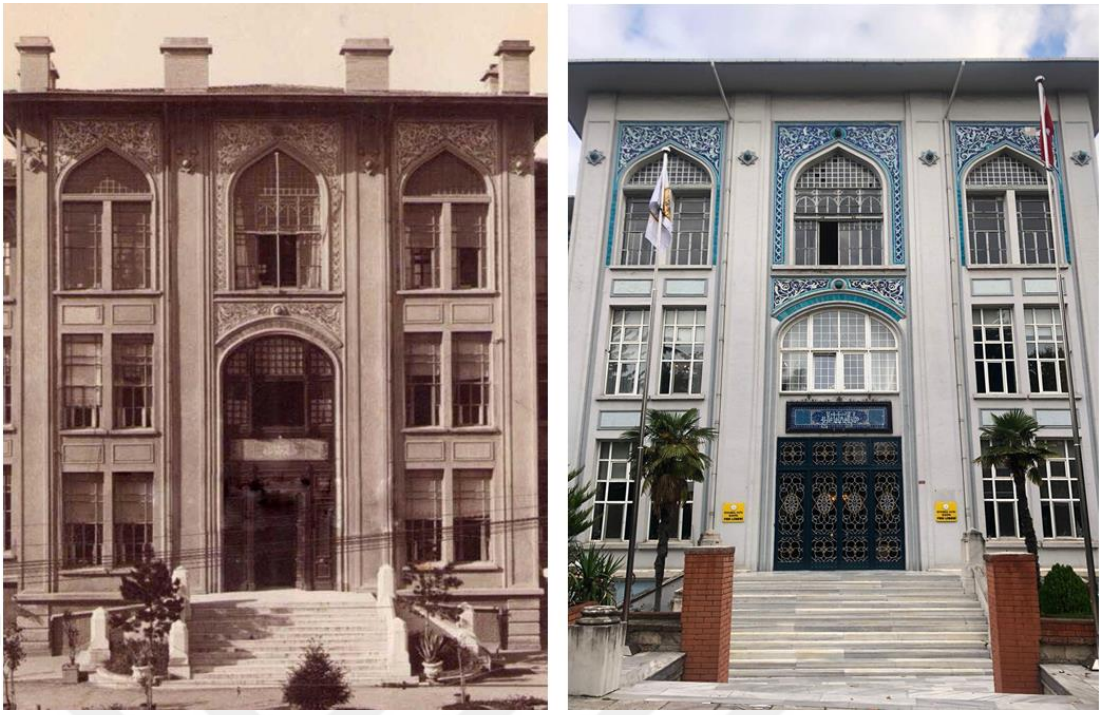

Şekil 4.41. Çapa Darülmuallimatı giriş cephesi, 1929 (Phebus Muzayede, 2021) - 2021 (Köse, 2021)

Şekil 4.42. Çapa Darülmuallimatı güneybatı (giriş) cephesi, 2021 (Köse, 2021)

Darülmuallimat'ın Çapa'daki yeni yapıya taşınmasının ardından ise, binanın bahçe sınırındaki Evkaf-ı Hümayun'a ait bir yapı Darülmuallimat'ın kullanımı için satın alınmıştır. Daha önceki kullanılan yapılarda olduğu gibi zamanla ihtiyaçlar doğrultusunda bu binaya ve bahçesine de eklemeler gerekli olmuştur.

1919 yılında binanın içinde yer alan bulaşıkhanenin bahçeye aktarılmasına ve yine bahçede mutfak, çamaşırhane, hamam ve tuvalet gibi birimlere ihtiyaç duyulmuşsa da bütçe sorunları nedeniyle bu birimlerin inşası gerçekleştirilememiştir. Tüm bu eksikliklere rağmen daha önce kullanılan binalardan farklı olarak bu yapıda bir adet konferans salonu yer almaktadır (Şekil 4.43, 44, 45, 46, 47) (Tümer Erdem, 2013, s. 359).

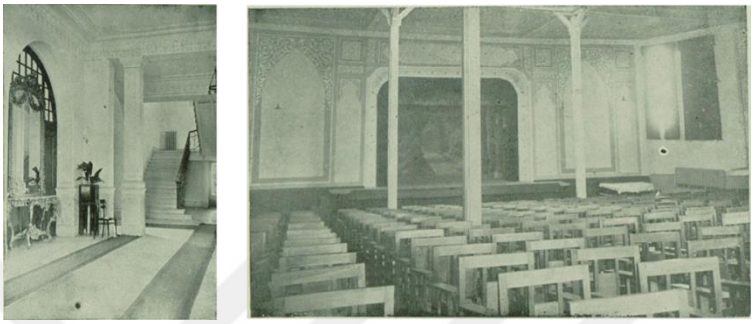

Şekil 4.43. İstanbul Kız Muallim Mektebi'nin medhali ve konferans salonu (Devlet Matbaası, İstanbul, 1928)

Şekil 4.44. İstanbul Kız Muallim Mektebi'nin giriş holü (medhali) (Köse, 2021)

Şekil 4.45. İstanbul Kız Muallim Mektebi yatakhane ve yemekhanesi (Devlet Matbaası, İstanbul, 1928)

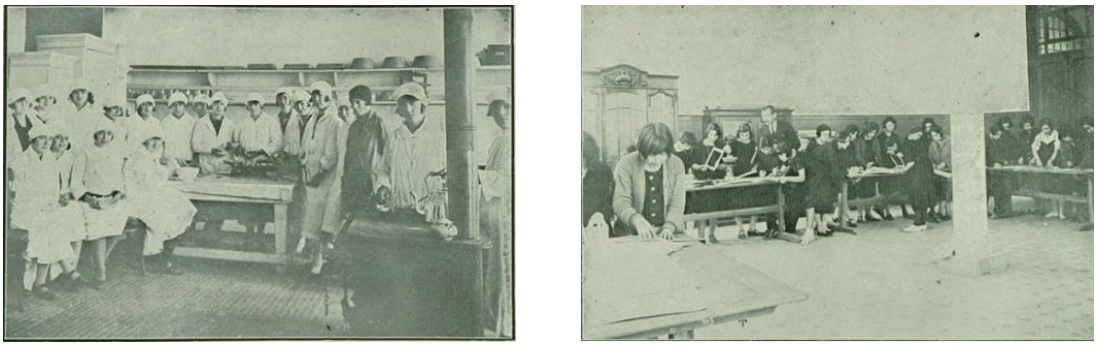

Şekil 4.46. İstanbul Kız Muallim Mektebi'nde tabahat dersi ve el işleri dershanesi (Devlet Matbaası, İstanbul, 1928)

Şekil 4.47. İstanbul Kız Muallim Mektebi'nin zemin kat koridorları (Köse, 2021)

Binalarla ilgili yukarıdaki sürece bakıldığında, Çapa'daki eski bir konağın dönüştürülerek Darülmuallimat olarak kullanılması ve Darülmuallimin için yeni bir bina inşa edilmiş olmasının, hatta sonrasında Darülmuallimin için yeniden bir başka bina yapılmasının ve eski yapının da Darülmuallimat'a bırakılmasının devlet politikalarında kadın eğitimine yönelik mekânsal algıyı da ortaya koyduğu düşünülmektedir. Geç Osmanlı Modernleşmesinde devlet yönetiminin Darülmuallimat'a yönelik bu yaklaşımları, kadınlara yönelik özel bir mekân üretim eğiliminin başkentte çok da söz konusu olmadığı göstermektedir. Kadın eğitimine yönelik gerçekleştirilen çarpıcı reformlara rağmen, kamusal alanda kadınlar için tasarlanmış özel bir mekânın bulunmadığını söylemek mümkündür. Aslına bakılırsa, o dönemde cinsiyetler ve kullanım amaçları üzerinden bile bir tasarım anlayışının varlığı şüphelidir. Zira yeni kurumların sürekli eski yapıların dönüştürülmesiyle kullanıma açılması da bunun bir göstergesidir. İstanbul'da kamusal alanda kadınlara yönelik yeni eğitim kurumları kurulmuş, bu sayede kadınlar kamusal mekânlara dahil olmuştur. Ancak kadınların kullanımına açılan bu mekânlar, onlar için tasarlanmış, tekil ve yeni mekânlar olarak karşılığını bulamamıştır. Aslına bakılırsa bu mekân üretim şekli, kullanım amacı, özel-kamusal nitelikler, kullanıcılar ve cinsiyetten bağımsız olarak yapıların tasarlanması veya yapılar ve mekânların ihtiyaç doğrultusunda basit yapısal müdahaleler ile kullanılması biçiminde var olmaya devam eden Osmanlı geleneksel tavrının bir devamıdır.

Özetle, modernleşme etkisi altındaki devlet politikalarınca eğitimli kadın figürü olarak yetiştirilen kadın öznelerin, onların kamusal alandaki görünürlüğünü meşru kılan yeni eğitim kurumları Darülmuallimatlar ile buluştuğunu, ancak yeni binalara ulaşamadığını söylemek mümkündür.

Bu yaklaşımların ve binaların taşınma ve büyütülme süreçlerinin incelenmesinin ardından Darülmuallimat binasının nasıl biçimlendiğine ve mekânsal olarak nasıl düzenlendiğine de bakmakta yarar vardır. Kaynaklardan edinilen bilgiler ve Mimar Kemaleddin tarafından tasarlanmış Çapa Darülmuallimat binasına ait proje karşılaştırılarak incelendiğinde, yapıya ait plan kurgusu hakkında fikir yürütmek mümkündür. Okul binası kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda bir kütle ve bu kütlenin iki yanında yer alan kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda iki kütleden meydana gelmiştir. Simetrik U tipinde bir plana sahip yapının girişi, güney batı cephesinin ortasından merdivenlerle yükseltilmiş bir kottan sağlanmıştır. Binaya girildiğinde zemin katın simetri aksında giriş holü (medhal) yer almaktadır. Buna ek olarak giriş holünün karşısında ve iki yan kütlenin kuzeydoğu cephelerinde birer düşey sirkülasyon aksı bulunmaktadır. Giriş holünün tam karşısında sinema ve merasim gösterimlerinin yapıldığı konferans salonu mevcut olup, ana binaya eklemlenmiş şekilde konumlanmaktadır (Şekil 4.48, 49, 50, 51). Kuzeybatı-güneydoğu aksında konumlanmış kütlenin kuzeydoğusunda kütle boyunca devam eden bir koridor ve bu koridorun güneybatısında da yatılı ve gündüzlü talebeler için ayrılmış iki ayrı yemekhane biriminin olduğu tespit edilmiştir (Şekil 4.45.). 1919 yılında binanın içinde yer alan bulaşıkhanenin bahçeye aktarılmasına ve yine bahçede mutfak, çamaşırhane, hamam ve tuvalet gibi birimlere ihtiyaç duyulmuşsa da, bütçe sorunları nedeniyle gerçekleştirilememiş olduğu bilinir. Ancak geç tarihli kaynaklar ve yapıya ait proje incelendiğinde zemin kat planında ayrıca yemekhaneye hizmet eden mutfak, kiler, talebe kooperatifi satış dükkânı ve jimnastik salonu ile bitişik hamamın yer aldığı tahmin edilmektedir (Şekil 4.48) (Acun, 1936).

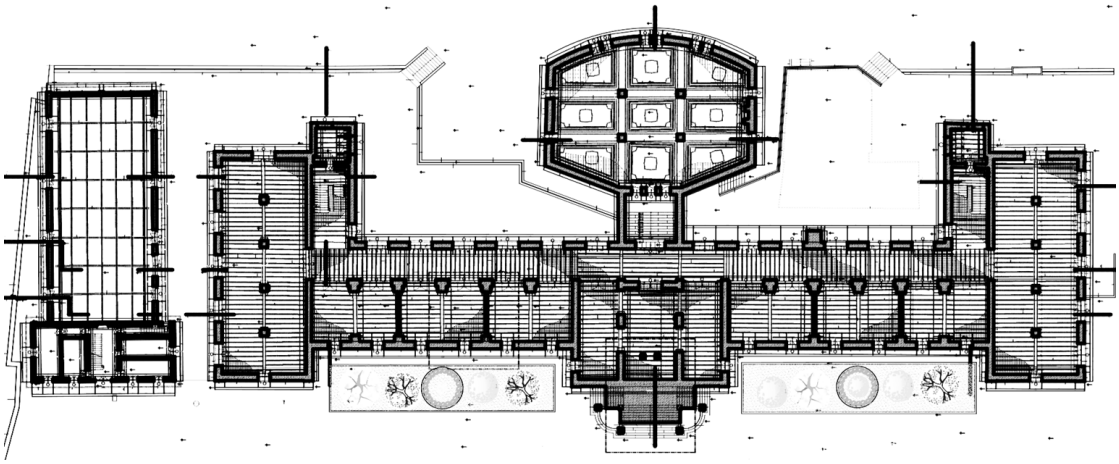

Şekil 4.48. Çapa Darülmuallimatı Restitüsyon Projesi; Zemin Kat Planı (Cücenoğlu Arşivi, 2021)

Tüm kat planları birbirleriyle benzerlik gösterirken, birinci katta kuzeybatı-güneydoğu aksında konumlanmış kütle boyunca biçki dikiş başta olmak üzere çeşitli uygulamaların gerçekleştiği atölyelerin yer aldığı bilinir. Güneydoğuda yer alan yan kütlenin ise kütüphane olduğu tahmin edilmektedir (Şekil 4.49) (Acun, 1936).

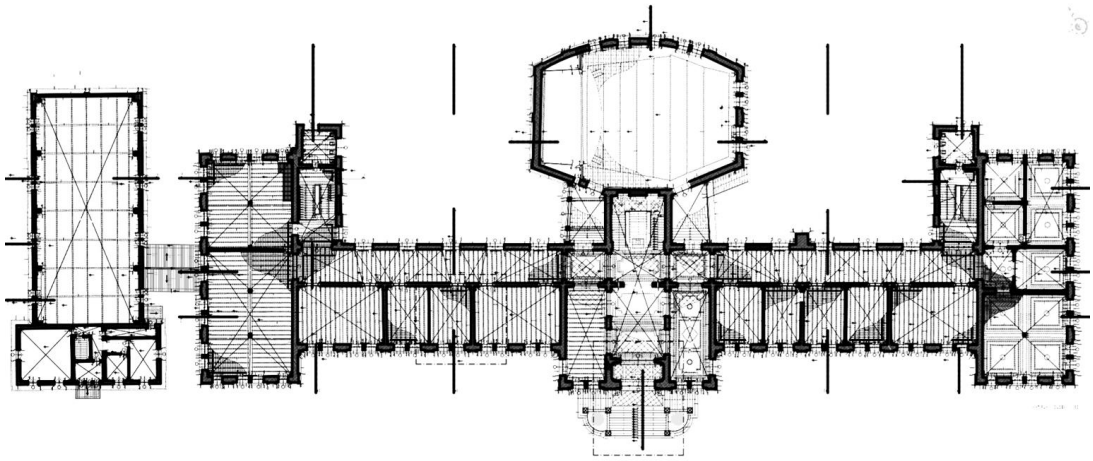

Şekil 4.49. Çapa Darülmuallimatı Rölövesi; Birinci Kat Planı (Cücenoğlu Arşivi, 2021)

İkinci kata gelindiğinde de, kuzeybatı-güneydoğu aksında konumlanmış kütle boyunca dersliklerin yer aldığı gözlenmektedir. Yan kütlelerden birinin laboratuvar, diğerinin ise resim ve musiki salonu olduğu ve ayrıca bu katta el işi atölyesinin de yer aldığı bilinmektedir (Şekil 4.50) (Acun, 1936).

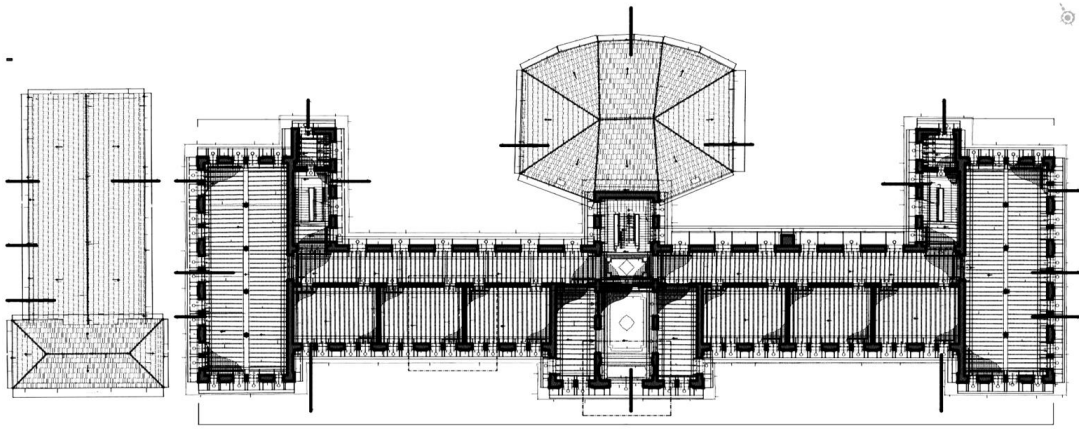

Şekil 4.50. Çapa Darülmuallimatı Restitüsyon Projesi; İkinci Kat Planı (Cücenoğlu Arşivi, 2021)

Üçüncü katın tümüyle yatakhane olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Ancak geç tarihli bir kaynakta 27 odadan oluşan bir yatakhane katı olduğundan bahsedilse de, yapının ilk kullanımında üst katın açık planla yatakhane olarak tasarlandığı tahmin edilmektedir (Acun, 1936)(Şekil 4.51).

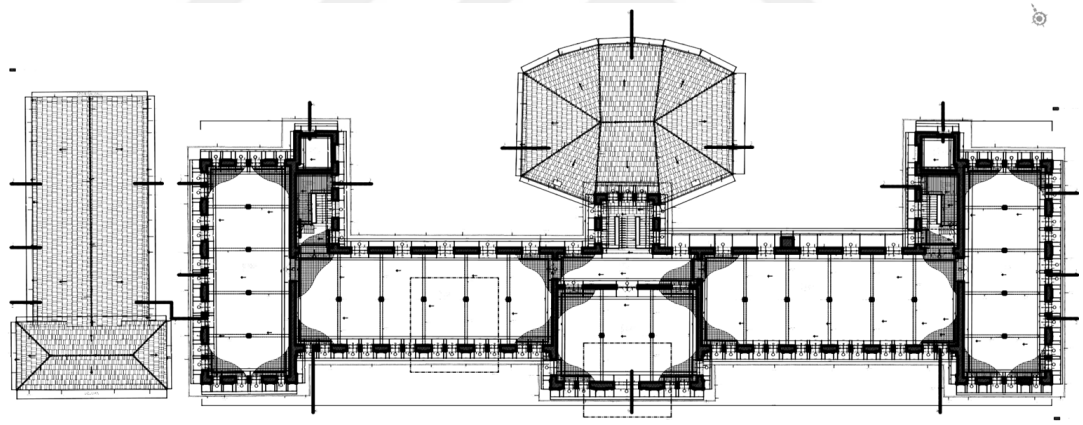

Şekil 4.51. Çapa Darülmuallimatı Restitüsyon Projesi; Üçüncü Kat Planı (Cücenoğlu Arşivi, 2021)

Yapının plan düzeni işlev değişikliklerine ve kullanıma yönelik dönüştürmelere rağmen her katta benzerlik gösterirken, cephe kurgusunda da katlar ve kütleler arası farklılaşma söz konusu değildir. Her cephe kendi içinde biçimsel bir dil birliğine sahipken cepheler arası ilişkinin benzer olmadığını söylemek mümkündür. Giriş cephesi işlevi gereği diğer cephelere oranla daha gösterişlidir Giriş cephesi başta olmak üzere yapı cepheleri Mimar Kemalledin'in içinde yer aldığı I. Ulusal Mimarlık Akımının etkisiyle biçimlenmiştir (Şekil 4.52).

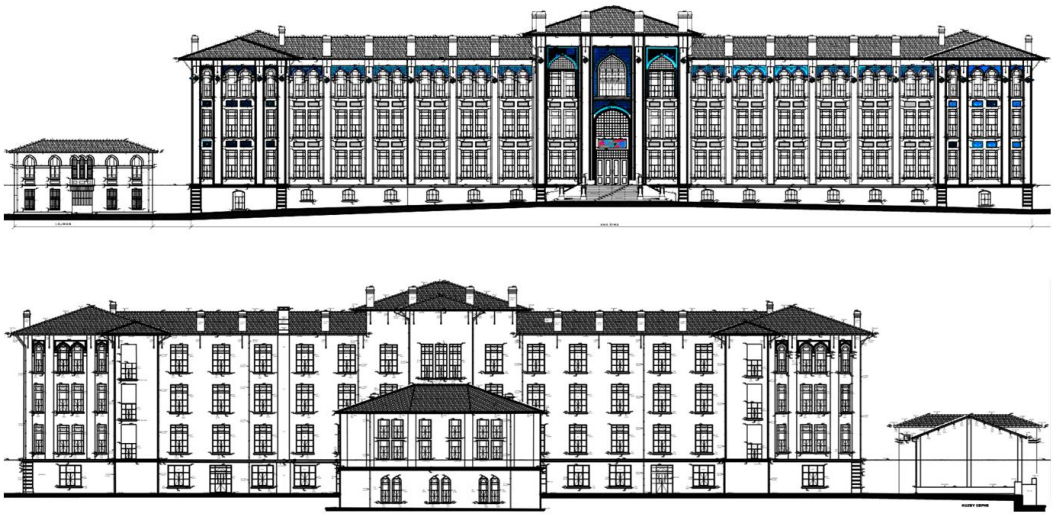

Şekil 4.52. Çapa Darülmuallimatı Restitüsyon Projesi; Güneybatı (Giriş) ve Kuzeydoğu Cephesi (Cücenoğlu Arşivi, 2021)

Darülmuallimatınn ikinci dönemiyle birlikte Taşra darülmuallimatları da hızla açılmaya başlamıştır. Bununla birlikte eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşası da hızlanmış ve tüm Osmanlı coğrafyasına yayılmıştır. Ülke genelinde kadınlar özelinde yeni kamusallık pratiklerinin gerçekleşmeye başladığı bu süreçte taşrada açılan darülmuallimatlardan ilki 1913-1914 yılında eğitim öğretim faaliyetlerine başlayan Adana Darülmuallimatı olmuştur.

Şekil 4.53. Adana Darülmuallimini ve Darülmuallimatı (Umar, 2017)

Adana Darülmuallimatı, açıldıktan hemen sonra öğrenci sayısındaki hızlı artış nedeniyle 1914-16 yılları arasında binasına iki sınıf eklenmesiyle büyütülmüştür. Özgün yapıya ait fotoğraflardan edinilen bilgiler, Darülmuallimatın, Adana Darülmuallimin binası ile simetri oluşturacak şekilde

iki katlı inşa olarak edildiğini göstermektedir (Şekil 4.53) Fransız bombardımanı sonucunda yapı, özgün plan ve cephe özellikleri göz önüne alınarak yeniden inşa edilmiştir. Günümüzde kolonlu giriş bölümünün solunda kalan iki kolon arası demir doğrama ile kapatılmış ve elde edilen mekân öğretmenler odası olarak kullanılmaktadır. Birinci kat, işlevi nedeniyle ortada yer alan bir koridor aksı ve bu aksın iki yanına dizilmiş dersliklerden oluşmaktadır. Cephe düzeni olarak 1910'lu yıllardaki özgün cephe düzenine benzer şekilde inşa edilmiştir. Cephelerde dönemin mimari üslubu gözlenirken, simetrik olmayan, basık kemerli, kolonatlı giriş cephesinin en dikkat çekici cephe olduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde özgün cephe düzeninde değişikler söz konusu olmuş, cephe kademelendirilerek hareketli hale getirilmiştir. Giriş bölümünün solunda yer alan iki kolon arası kapatılmış ve girişin sağında kalan küçük ölçekli pencereler, diğer pencerelerle benzer boyutta yeniden düzenlenerek tek tip pencere düzeni elde edilmiştir.

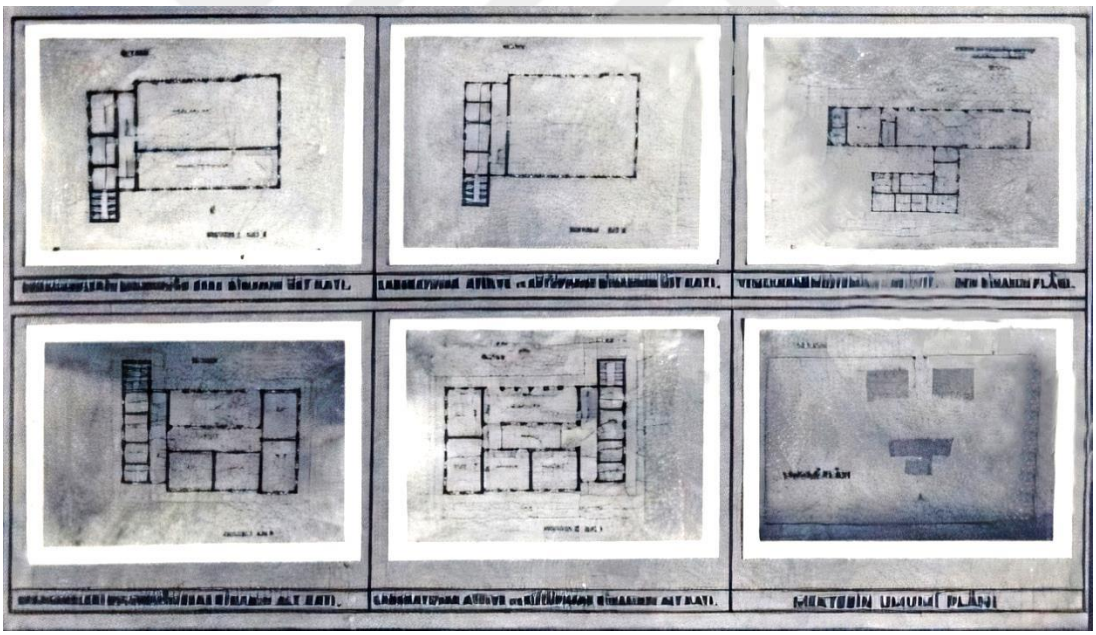

Şekil 4.54. Adana Kız Muallim Mektebi duvarında asılı bulunan bir afiş görseli (Bit Mezat, 2020)

Yapının Cumhuriyet sonrası bir döneme tarihlenen planlarına ulaşılmıştır (Şekil 4.54). Planlar incelendiğinde bu dönemde simetrik olarak inşa edilmiş kız ve erkek okullarının ikisinin de kızların eğitimine tahsis edildiği gözlenmiştir. Okul duvarında asılı bir tanıtım afişinden elde edilen yapı planlarından anlaşıldığı üzere öncesinde darülmuallimin olarak kullanılan bina, laboratuvar, atölye ve

kütüphane işlevlerine ayrılmış olup, darülmuallimat olarak kullanılan yapı ise kız muallim mektebi dersliklerini içermektedir. Mevcutta yapıların konumlanışı ve vaziyet planı incelendiğinde plan çizimlerinin afiş üzerindeki yerleştirilişinde hata gözlenmiş olup, yatay ve düşey doğrultuda aynalanmış oldukları tespit edilmiştir. Bu bağlamda derslik kütlesinin zemin katı ve vaziyet ve yatakhane planlarının doğrultusu doğru kabul edilmiş, diğer planlar da bu üç plan referans alınarak okunmuştur.

Çizelge 4.7. Adana Darülmuallimatı ve Darülmuallimini. (Köse, 2022)

Adana Darülmuallimatı	**Adana Darülmuallimini**
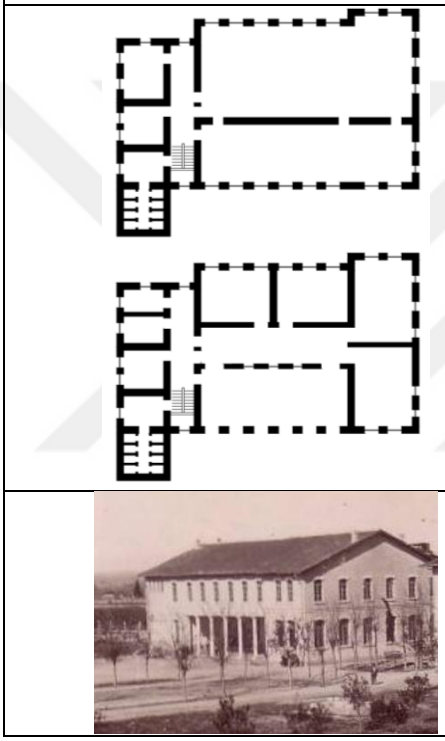	

Bahsi geçen afiş üzerindeki planlar mekân kurgusunu daha rahat anlamak adına yeniden çizilmiştir. (Çizelge 4.7) Buna göre çizelgedeki planlar incelendiğinde iki yapının da birebir aynı plan tipolojisinde olduğu kolaylıkla gözlenmektedir. Bu durum baştan kadınlar için üretilmiş nadir yapılardan olan Adana Darülmuallimat binasının da kadınlara özel bir tasarım ürünü olmadığını ortaya koymuştur. Zemin katların derslik ve atölyelerle değerlendirildiği, üst katların ise daha geniş hacim isteyen total mekânlarla kütüphane ve laboratuvar gibi işlevlere rezerv edildiği anlaşılmaktadır. Yemekhane, mutfak ve kiler gibi servis birimlerinin yapılar bünyesinde düşünülmemiş ayrı bir bina olarak kurgulandığı

tahmin edilmektedir. Çizelgedeki planlar ve cephe plastiği incelendiğinde kadın cinsiyeti özelinde biçimsel bir farklılığın söz konusu olmadığı, kadın özne özelinde mekâna ya da kütle plastiğine dair herhangi bir uygulamanın söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır

1927 yılında yeniden inşa edilen Adana Darülmualimatı'nın Darülmuallimin ile olan ilişkisi de çarpıcıdır. Darülmuallimin binasıyla eş zamanlı inşa edildiği tahmin edilmekle birlikte kesin bir bilgi mevcut değildir. Darülmuallimat, Darülmualliminin hemen yanı başında ve onun tamamen simetriği şeklinde tasarlanmış ve inşa edilmiştir. İki yapı arasında gerek plan gerekse de cephe düzeni açısından hiçbir farklılığın olmaması her iki yapının da kadın ve erkek kullanıcılara özel bir ayrım gözetilerek tasarlanmadıklarını gösterir, kullanıcılarına yönelik bir farklılığa ihtiyaç duyulmadığı fikrini uyandırır. Oya Şenyurt, bu ve benzeri Osmanlı mimarlık geleneğini "Ancak, plan düzleminde çoğu yapıya aynı üniformayı giydirir ve fonksiyonları ne olursa olsun mekânların birine dönüştürülmesi mekânın otoritesini etkisiz hale getirir" şeklinde tanımlamıştır (Şenyurt, 2015). Bu cümleden de anlaşıldığı üzere binaların işlevleri farklı olsa dahi plan bazında benzer nitelikteki mekân üretimi bir Osmanlı geleneğidir. Adana Darülmualimatı da buna çok iyi bir örnektir, hatta bina yalnız plan değil, cephe olarak dahi Darülmualliminden farklı düşünülmemiştir ve İstanbul Darülmuallimatında olduğu gibi aslında bu tespitler de yapıların kullanım amaçları ve kullanıcılarından bağımsız olarak biçimlendiğine işaret eder (Çizelge 4.7).

Özgün yapı, taş kâgir taşıyıcı sisteme ve ahşap konstrüksiyon beşik çatı üst örtüye sahiptir. Ancak sonradan inşa edilen günümüzdeki yapının döşemeleri betonarmedir. Yapının kapı ve pencere doğramalarında ahşap kullanılmıştır.

Yapı özgün haliyle günümüze ulaşamamıştır. Günümüze ulaşan yapı daha sonraki dönemde rekonstrüksiyonu yapılan yapıdır. İlk yapıldığı dönemin plan tipolojisine ve mimari üslubuna uyulmuş olsa da cephede ufak değişiklikler yapılmış, özgün olmayan malzeme ve yapım tekniği ile yapıya müdahale edilmiştir. Günümüze ulaşan özgün elemanı kalmadığından yeterince korunamadığı da söylenebilir (Umar, 2017) (Şekil 4.55).

Şekil 4.55. Adana Darülmuallimin ve Darülmuallimat (İşisağ, 2017)

Taşra Darülmuallimatlarının ilk örneklerinden biri olan Karşıyaka Darülmuallimatı da İstanbul ve diğer taşra örneklerinde olduğu gibi ilk olarak Bayraklı Yahya Paşa Köşkü'nde eğitim ve öğretime başlamıştır. Aynı yıl Darülmuallimat için yeni bir binanın inşaatı tamamlanmış ve bir yıl sonra 1915 yılında okul Karşıyaka'da, bugün Karşıyaka Lisesi'nin bulunduğu alanın bir bölümü üzerine inşa edilen kendi binasına geçmiştir (Tutsak, 2002; Yücel, 1994). Okul, 1915-1916 eğitim öğretim döneminde 6 derslikle bu yapıda faaliyetlerine sürdürmüştür (Yücel, 1994). Darülmuallimat'ın taşındığı bu bina, kadınlara özel olarak sıfırdan inşa edilmiştir. Ancak kadın eğitimine yönelik yaklaşımın bir ürünü olarak bu yeni yapı, geçici ve hızlı bir mekânsal üretimle yetersiz mekânsal büyüklükle inşa edilmiştir. Bu nedenle daha sonraki süreçte mekânsal ve işlevsel gereksinimleri karşılamak adına yapının hemen yanına ek bir bina daha inşa edilmiştir (Şekil 4.56). Ayrıca 1921 tarihli bir arşiv belgesine göre Karşıyaka Darülmuallimatı da hastane olarak kullanılmıştır. (DH.UMVM / 69 - 62 - 0 , 1921). Bu durum mevcut yapının hastane işlevini karşılayacak ölçekte olduğunu düşündürtür.

Şekil 4.56. İzmir Kız Muallim Mektebi ve Ek Binası (Vehbim, 2008; Çamlıbel, tarih yok)

Arşiv belgelerinde yer alan 1924 tarihli bir belge de, kadın eğitim yapılarına yönelik yaklaşımı ortaya koyması açısından önemlidir (272-0-0-11 / 19 - 96 - 28 , 1924). Belgede, Karşıyaka'da Darülmuallimat Tatbikat Mektebi olarak kullanılan ve Rumlardan kalan binaya ait bahçenin belediyece istimlak edilemeyeceği belirtilmiştir. Bu da kadın eğitimine yönelik mekân ihtiyacının mülkiyet sorunlarına rağmen geçici ve aceleci çözümlerle giderilmeye çalışıldığı göstermiştir. 1915 tarihinde yeni binasına taşındığı bilinen İzmir Darülmuallimatı'nın 1924 yılında tatbikat mektebi olarak başka bir yapıyı kullanıyor olması okul binasının mekânsal ihtiyaçları karşılayamadığını göstermektedir. Bu durum, nadiren de olsa, kadınlar için üretilen mekânların, yüzeysel bir yaklaşımla elde edildiğini, yapının kadın kullanıcıların gereksinimleri karşılayacak mekânsal ölçeğe ve fonksiyona sahip olamadığını ortaya koymaktadır.

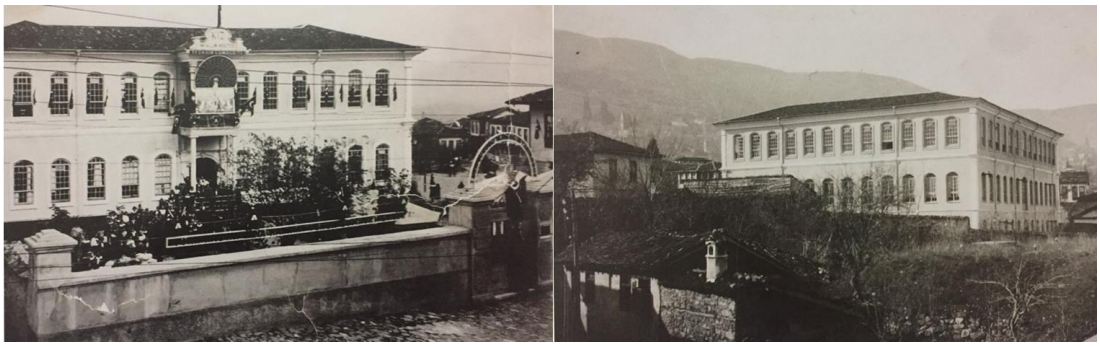

Şekil 4.57. Bursa Darülmuallimatı / Kız Muallim Mektebi Güneybatı ve Kuzeydoğu Cephesi (Bursa Kültür A.Ş., 2012)

Bursa Darülmuallimatının ise, Fransız Sörler Binası'nın ardından faaliyetlerine devam ettiği Abdülhamit döneminde inşa edilmiş olan erkek rüştiye mektebinin taş binası da tek katlı olup 1933 yılında ihtiyaç doğrultusunda yapıya bir kat

daha eklenmiştir ve yapının çevresinde bulunan konutlar istimlak edilerek yatakhane olarak kullanılmıştır. Taş mektebe eklenen kat ile beraber mekânsal konforun arttığı ve bu yapıda amfi şeklinde laboratuvarların mevcut olduğu bilinmektedir (Şekil 4.57.). Zemin katında yemekhane yer alırken, yemekhanenin hemen bitişiğinde sokak cephesine bakan bölümde spor salonu konumlanmıştır. Ayrıca tüm bu mekânlardan ayrı zemin katta 2, birinci katta ise 3 derslik bulunmaktadır. Birinci katta dersliklerden farklı olarak müzik odası, kütüphane, sahne ve yemekhane gibi birimlerin yer aldığı bilinmektedir. Ayrıca yapıya paralel konumlanan ahşap konak da ihtiyaç olduğunda yatakhane olarak kullanılmıştır (Şekil 4.58.) (Bursa Kültür A.Ş., 2012).

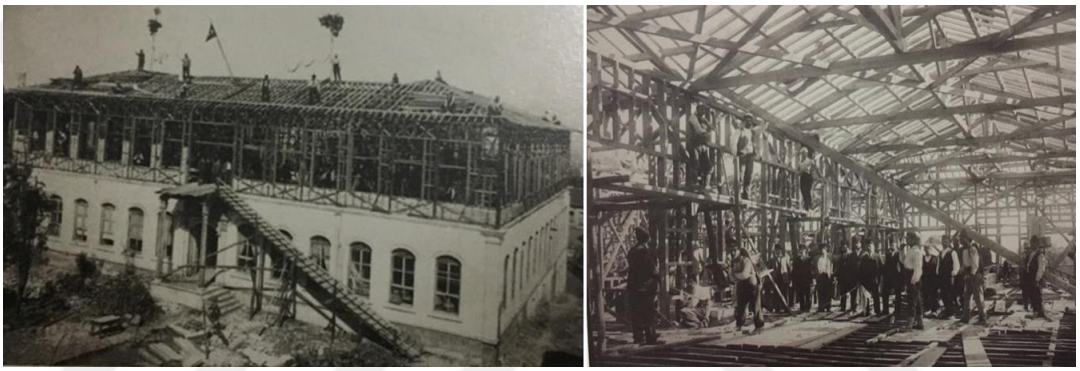

Şekil 4.58. Bursa Darülmuallimatı/Kız Muallim mektebi Üst Katın İnşası (Bursa Kültür A.Ş., 2012)

Geçirdiği mekânsal süreçten anlaşıldığı üzere Bursa Darülmuallimatı da önce farklı konutlarda faaliyetlerini sürdürmüş olsa da son olarak taşındığı taş mektebin de pek çok yapısal müdahaleden geçtiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu müdahaleler dikkate alındığında kadınlara tahsis edilen mekânların ihtiyacı karşılamasında standart bir kriter ve tercihin olmadığı düşünülebilir (Şekil 4.59, 60).

Şekil 4.59. Bursa Darülmuallimatı/Kız Muallim Mektebi Yatakhanesi (Bursa Kültür A.Ş., 2012)

Şekil 4.60. Bursa Kız Muallim Mektebi Giriş Cephesi

Şekil 4.61. Konya Kız Muallim Mektebi 20. yüzyılın ikinci yarısı (Konya Tarihi, 2018)

Konya Darülmuallimatı binası incelendiğinde de bu binanın Ulusal Mimarlık Akımının önemli mimarlarından biri olan Mimar Muzaffer Bey tarafından tasarlanmış olup, akımın izlerini taşıdığını ve bugün halen mevcut durumda olmasından dolayı da konumuz bağlamında önemli olduğunu söylemek gerekir (Şekil 4.61). Mimar, Darülmuallimin binasının inşasını 1917 (1333) yılında tamamladıktan sonra, daha önce temelleri atılan Darülmuallimatın yapımına başlamıştır. Mimar Muzaffer Bey'in yanı sıra, bu yapının inşasında onun Konya'daki mimarlık faaliyetleri esnasında yetiştirdiği ve yardımcı olarak seçtiği Mimar Falih'in (Ülkü) de katkısı olduğu da bilinmektedir. Darülmuallimat'ın inşası devam ederken Mimar Muzaffer Bey, 1920 yılında hayatını kaybetmiştir ve yapının inşasını 1924 yılında Falih Ülkü tamamlamıştır (Sözen & Dülgerler, 1978) (Şekil 4.61, 62).

Şekil 4.62. Konya Darülmallimatı/Kız Muallim Mektebi Doğu Cephesi (Köse, 2021)

Yapının planı Şekil 4.63'deki gibidir. Buna göre özgün yapı T şeklinde bir plana sahiptir. Yapıya doğu-batı doğrultusunda daha geniş olan doğu cephesinden giriş sağlanmaktadır. Ayrıca doğu ve batı cephesi arasında 75 cm kot farkı olduğu da bilinmektedir. Bahsi geçen kot farkı sayesinde bodrum katın daha çok ışık alması sağlanmıştır. Yapının işlevi gereği kat planları bir koridor aksı ve bu aksın iki yanındaki derslik ve mekânlardan oluşacak şekilde tasarlanmıştır. Doğu cephesindeki girişin iki yanında yer alan hacimler, diğer dersliklerden daha büyük boyutta olup farklı boyutta alternatif mekânlar oluşturulmuştur. Zemin katta koridorun güney aksında girişten itibaren idari birimler, merdiven, üç adet derslik ve ıslak hacimler bulunurken, kuzey aksında konferans salonu, üç adet derslik ve idari birimler bulunmaktadır.

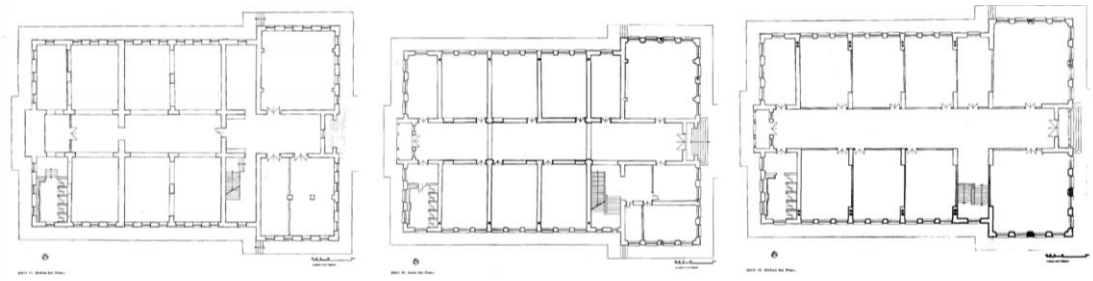

Şekil 4.63. Konya Darülmuallimatı/Kız Muallim Mektebi Bodrum, Zemin ve Birinci Kat Planı (Sözen & Dülgerler, 1978)

Birinci kat, zemin kat ile benzer şekilde derslik ve işlik tekrarıyla tasarlanmış olup yalnızca zemin kattaki idari birimlerin üstüne karşılık gelen bölüm, kütüphane olarak değerlendirilmiştir. Bu kattaki koridor doğu ve batı yönlerinde balkonlarla sonlandırılmıştır (Şekil 4.63). Kat yükseklikleri her katta farklılık göstermekte olup yapı, diğer I. Ulusal Mimarlık Akımı yapılarına oranla yalın bir cephe düzenine sahiptir. Yapının girişi Mimar Muzaffer Bey'in Darülmualimattan önce inşa ettiği Darülmuallimin binasında olduğu gibi dar cepheden verilmiştir (Sözen & Dülgerler, 1978).

Şekil 4.64. Konya Darülmuallimatı/Kız Muallim Mektebi Bodrum Kat Pencere Detayı (Köse, 2021)

Özgün yapının batı cephesine sonraki süreçte bitişik nizamda eklenen kütleler nedeniyle bahsi geçen cephenin hemen hemen tümü kaybolmuştur. Bugün-çeşitli zamanlarda yapılan ekler nedeniyle-batı cephesi kapanmış ve görünümü bozulmuştur. Bodrum kat sonraki yıllarda yapılan değişikliklerle pencereden bozma üç kapıyla bahçeye açılmıştır. Özgün yapının bodrum girişinin binanın batı cephesi balkonları altından sağlandığı tahmin edilmekte olup, günümüzde giriş, pencerelerden dönüştürülen üç kapı ile sağlanmaktadır (Şekil 4.64.)

Şekil 4.65. Konya Darülmuallimatı/Kız Muallim Mektebi Doğu ve Batı Cephesi (Sözen & Dülgerler, 1978)

Şekil 4.66. Konya Darülmuallimatı/Kız Muallim Mektebi Doğu ve Batı Cephesi (Köse, 2021)

Yapının plan kurgusu cephelerde de kendini göstermiştir. Zemin ve birinci kat pencereleriyle biçimsel farklılık gösteren bodrum kat pencereleri tüm cephelerde tekrarlanarak kullanılmıştır. Güney ve Kuzey cephelerinin pencereleri de benzerlik göstermektedir. Dönemin mimari üslubunun etkisi daha çok girişin yer aldığı doğu cephesinde gözlenmektedir. Koridor bitiminde çıkma yapan balkonun cephedeki etkisi, yapıdan yükseltilmiş alınlıkla güçlendirilmiştir. Özgün yapıda batı cephesinde de benzer uygulama yapılmışsa da bu cephenin günümüzde ek yapılarla kapanması nedeniyle cephe okunamamaktadır (Şekil 4.65, 66).

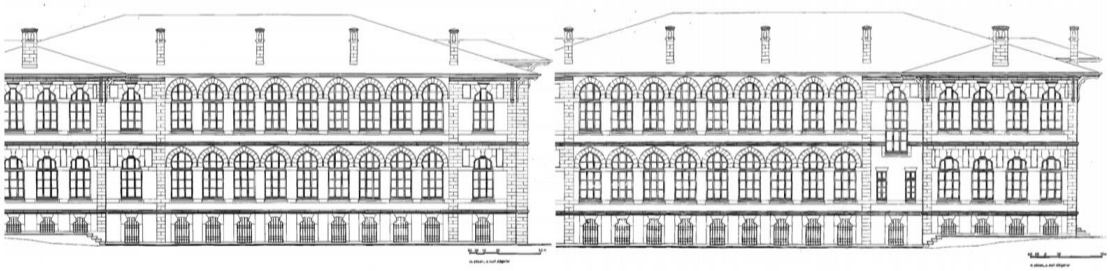

Şekil 4.67. Konya Darülmuallimatı/Kız Muallim Mektebi Güney ve Kuzey Cephesi (Sözen & Dülgerler, 1978)

Şekil 4.68. Konya Darülmuallimatı/Kız Muallim Mektebi Güney ve Kuzey Cephesi (Köse, 2021)

Zemin kat tümüyle moloz taş kâgir sisteme sahiptir. Birinci katta ise kuzey güney aksında taşıyıcı nitelikte ayaklar mevcut olup zemin katla benzer şekilde pencere tekrarlarının söz konusu olduğu kâgir sistem duvarlar ile sınırlandırılmıştır. Özgün yapıdaki taşıyıcı ayaklar ahşap kirişlere bağlanarak birinci kat döşemesini oluşturmaktadır. Ancak 1976 yılındaki yangın sonrasında taşıyıcı tüm duvarlar sürekli duvar haline getirilmiştir. Ayrıca yangın sonrası onarımda döşemeler betonarmeye dönüştürülmüştür. Çatı katı döşemesi ise tümüyle, ahşap kirişleme üzerine ahşap kaplamadır ve onarımda saçaklar betonarme olarak özgün boyutlarından farklı olarak yeniden inşa edilmiştir (Şekil 4.67, 68).

Yapıda, yapı malzemesi olarak taş, tuğla, ahşap ve bağlayıcı malzeme olarak da kireç harcı kullanılmıştır. Kırmızı renkli taşların SiIle'den, beyaz renkli taşların ise Gödene'den getirildiği bilinmektedir. Benzer şekilde tuğla malzeme de Konya'nın yakın çevresindeki tuğla ocaklarından ve Zindankale'den sağlanmıştır. Yapı elemanlarında kullanılan ahşap ve kireç esaslı malzemelerin de o dönemde orman yoğunluğu bulundurması nedeniyle Kızılören ve Beyşehir yerleşimlerinden temin edildiği bilinmektedir. Yapı cephesindeki süsleme daha çok malzemelerin özgün rengi ve düzen kurgusuyla sağlanmıştır. Sille taşı cephe sınırlarında, cephe karakterinin değiştiği yerlerde, düşey bantlarda, katlar arasında, saçak altlarında, silmelerde, pencere damlalıkları hizasındaki yatay bantlarda kullanılmıştır. Ayrıca bodrum pencereleri söve ve kemerlerinde, doğu ve batı cephe pencereleri kemer çevrelerinde, arada dörtgen sıva boşlukları bırakarak geometrik bir düzen içinde verilmiştir. Doğu ve batı cephelerinde

zemin kat pencere kemerleri kilit taşları beyaz Gödene taşından yapılarak hareketli bir görünüm elde edilmiş, kilit taşları alt hizasında yer alan Türk üçgeni dizisiyle de kuvvetlendirilmiştir. Pencere kemerlerinde, beyaz gödene taşı ve renkli sille taşı almaşık düzende kullanılmıştır. 1976 yangını nedeniyle çoğunluğu yıkılmış olan bacalar, silmeli harpuştaları ve derslik pencerelerini anımsatan duman çıkış delikleriyle cephe düzenine uyum sağlamaktadır. Girişin yer aldığı doğu cephesinde de anıtsallığı güçlendirmek amacıyla diğer cephelerde uygulandığı gibi sille taşı ile gödene taşı almaşık düzende kullanılmıştır. Ayrıca giriş, sepetkulpu kemerle ve üzerindeki stilize edilmiş Bursa kemerli çıkma ile biçimlendirilmiştir (Şekil 4.69).

Şekil 4.69. Konya Darülmuallimatı/Kız Muallim Mektebi Giriş ve Pencere Detayı (Köse, 2021)

1976 yangınından önce, saçak altı kaplamalarında da ahşap çıtalarla geometrik düzende bezemelerin ve payandaların mevcut olduğu bilinmektedir. Ancak günümüzde saçak betonarmedir. İç mekânda yer alan betonarme merdivenin özgün halinin de ahşap olduğu tahmin edilmektedir.

Çizelge 4.8. Konya Darülmuallimini ve Darülmuallimatı (YAĞCI, 2020; Sözen & Dülgerler, 1978)

Konya Darülmuallimin	Konya Darülmuallimat
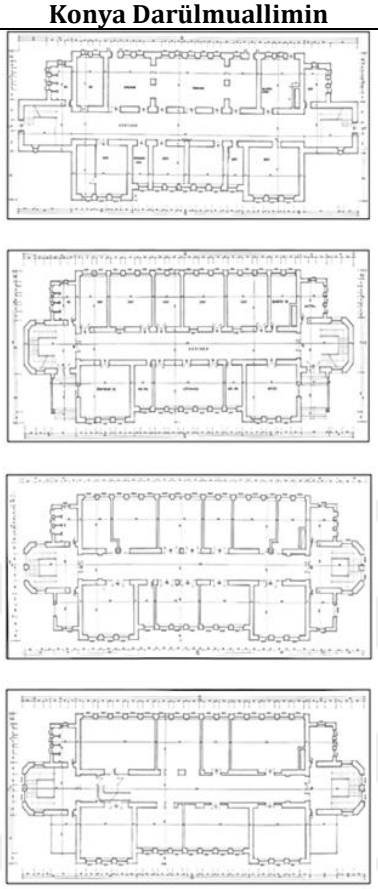	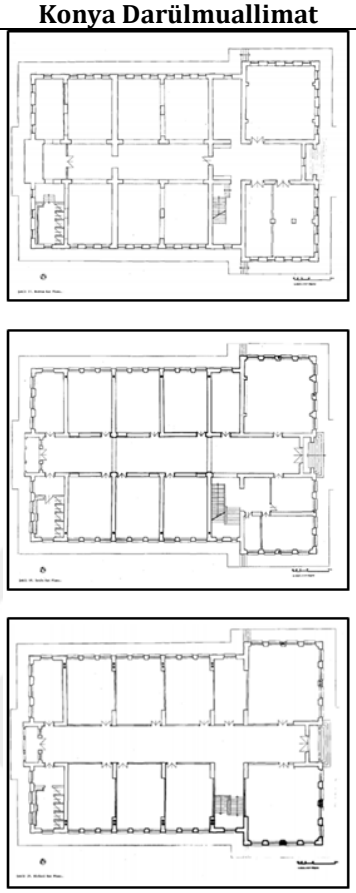
	
	
	

Konya Darülmuallimatı ve Darülmuallimini eş zamanlı inşasına başlanmış ve I. Ulusal Mimarlık Akımı etkisiyle benzer mimari üslupta biçimlenmiş iki eğitim yapısıdır. Bu iki yapı arasındaki tasarımsal farklılıkların kadının

görünürlüğünün inşasının eğitim yapıları üzerinden sorgulandığı çalışma için önemli tespitler olacağı düşünüldüğünden Çizelge 4.8'da gösterildiği gibi yapılar karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Buna göre plan ve cephe düzleminde her iki yapının da hemen hemen benzer şekilde biçimlendiği gözlenmiştir (Çizelge 4.8). Dolayısıyla mimari biçimlenişte yapıların, kullanıcı cinsiyetine yönelik özel bir farklılaşma sunmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Osmanlı mimarlık pratikleri ile ilişkilendirilmiştir ve işlev kaygısı gütmeden mekân üretimi gerçekleştiren Osmanlı mimarlık geleneğinin kullanıcı cinsiyeti bağlamında da bir kaygı taşımadığını göstermiştir. Buna karşın Darülmuallimin binasının cephe düzenin oldukça sade olmasına karşın Darülmuallimat binasının cephesinde kırmızı ve beyaz renkli taşların almaşık düzende kullanımı ve bodrum kat pencerelerinin biçimlenişi bu durumun kullanıcı cinsiyeti ile ilişkili olup olmadığı düşüncesini uyandırmıştır. Fakat kadın mekânı olmayan ve aynı zamanda almaşık düzende taş örgü ile biçimlenmiş cephe ve farklı kemer sistemleri ile şekillenmiş pencereleri olan birçok yapının varlığı, cephe özelindeki bu farklılıklar üzerinden kullanıcı cinsiyetine ilişkin kesin bir yargıya varılmasını mümkün kılmamaktadır.

Konya Darülmuallimatının aksine Edirne Darülmuallimatı'nın mekânsal sürecinin incelenmesi de konu bağlamında önemlidir. Darülmuallimat konuttan kışlaya, eğitimden sosyal işlevli yapılara kadar çok farklı fonksiyonlara sahip yapılarda faaliyetlerini sürdürmüştür ve her türlü mekânsal ihtiyacına, öğrenci sayısına ve yoğunluğuna rağmen kadınların kullanımına yönelik yeni bir yapı üretimi de söz konusu olmamıştır. Darülmuallimata yönelik mekân ihtiyacı daha önce erkeklerin kullanımına ait olan farklı fonksiyonlardaki yapıların geçici olarak kadınlara tahsis edilmesi ile çözülmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu durum da aslında Konya darülmuallimatında da bahsedildiği gibi Osmanlı inşa etme gelenek ve alışkanlıklarıyla bağlantılı olarak işlev, cinsiyet gibi faktörlerden bağımsız olarak binaların kullanıldığını, tamirat geçirdiğini, sürekli bu yaklaşımla farklı işlevli kullanımlara dönüştürüldüğünü göstermektedir.

Şekil 4.70. Balıkesir Darülmuallimatı olarak kullanılan Gureba Hastanesi (Soylu, 2019)

Balıkesir Darülmuallimatının mekânsal süreci de diğer taşra Darülmuallimatları ile benzerlik göstermektedir. Okulun eğitim ve öğretime başladığı ilk yapı, diğerlerinde de olduğu gibi bir konuttur ve aynı zamanda Darülmualliminin kullanımdadır, dolayısıyla burada da Darülmuallimat ve Darülmuallimin ilişkisi diğer örneklerle benzer niteliktedir. Ayrıca sonraki mekân kullanımında da çok farklı fonksiyondaki bir sağlık yapısı Darülmuallimat'ın kullanımına tahsis edilmiştir (Şekil 4.70) ki bu durum da Geç Osmanlı'da mekân gereksinimleri konusunda bir standardın söz konusu olmadığı fikrini desteklemektedir.

Cumhuriyet Döneminde Kız Muallim Mektebi adıyla faaliyetlerine devam eden altı taşra darülmualimatından biri olan Sivas Darülmuallimatı hem Geç Osmanlı hem de Erken Cumhuriyet Modernleşmesinde kadının kamusal alanda görünürlüğünün inşası adına önemli bir rol üstlenmiştir. Ancak çoğu Darülmuallimatta olduğu gibi Sivas Darülmuallimatı için de yeni bir bina inşası söz konusu olmamıştır. Sonuç olarak önce hastane gibi farklı işlevli bir binada ve sonra da gayrimüslimlere ait bir okul binasında faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılan bu okulun da kadın görünürlüğünün inşasında önemli bir eylem alanı

olduğu, ancak imar hareketlerinde kadın kullanıcılara özel yeni bir bina inşası olarak kendini gösteremediği söylenebilir.

Bina ölçeğindeki mekânsal verileri ve de cinsiyete yönelik mekânsal üretime dair izleri ile Darülmuallimatlar yapısal ölçekte de eğitimini kadının görünürlüğünün inşasına mekânsal ölçekte katkı sağlamışlardır. Yapı ölçeğindeki mekânsal görünürlükleriyle de bir kadın eğitim kurumu olarak kadının görünürlüğünün inşasına önemli katkı sunan bu Darülmuallimat'ların yanı sıra, kullandıkları binalara ilişkin kısıtlı da olsa bilgiye ulaşılabilen Ankara[57], Halep[58], Aydın[59], Urfa[60], Beyrut[61], Bolu[62], Menteşe[63], Nablus ve

[57] Ankara Darülmuallimatı'nın işleyişine ve tesisine yönelik nadir bilgilerden biri de 1922 tarihli bir zabıt ceridesinden edinilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 7 Ocak 1922 tarihli oturumlarından birinde İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey'in Ankara Darülmuallimatı'nın üç aydır neden açılmadığına dair Maarif Vekaletine yönelttiği soru ve bu soruya verilen cevap Darülmuallimat binasına yönelik bazı bilgiler edinmeyi sağlamıştır (Zabıt Ceridesi, 1922, s. 261). Sorunun yöneltildiği tarih göz önünde bulundurulduğunda, Ankara Darülmuallimatı'nın 1920-1921 eğitim öğretim döneminde faaliyette olduğu tahmin edilmektedir. Bu düşünceden yola çıkarak 1915 yılında eğitim öğretime başlayan Ankara Darülmuallimatı'nın 6 yıl kadar faaliyetlerini sürdürmüş olduğu söylenebilir. Ayrıca bahsi geçen zabıt ceridesinde İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey'e, Sakarya Savaşı esnasında ihtiyaç gereği mektep binasının askeriye tarafından işgal edilerek hastane olarak kullanıldığı ve askeriyenin binayı halen terk etmemesi nedeniyle Darülmuallimatın açılma imkânının olmadığı cevabı verilmiştir. 22 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihlerinde gerçekleştiği bilinen Sakarya Meydan Muharebesinin tarih verileri de Darülmuallimatın faaliyetlerini sürdüğü sürece yönelik tahminlerle örtüşmektedir. Ankara Darülmuallimatı'nın hizmet verdiği yapı ya da yapılara yönelik ne yazık ki daha fazla bilgiye ulaşılamamış olsa da kurumun lağvedilmeden önce kullandığı yapının askeriye tarafından hastane olarak kullanılmak üzere işgal edildiği bilgisi, bahsi geçen yapının ölçeğini tahayyül edebilmek adına bir ipucu olarak değerlendirilebilir. İstanbul ve İzmir Darülmualliamatları'nın da askeriye tarafından hastane olarak kullanılmak üzere tercih edilmiş olması, Ankara Darülmuallimatı'nın da bu yapılarla benzer ölçekte olabileceği fikrini doğurmuştur. Ayrıca İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey tarafından Cebeci mevkiinde Ukrayna Konsolosluğu tarafından kullanılan binanın tahliyesiyle, Darülmuallimat binasında faaliyetlerini sürdüren hastanenin Askeriyenin emriyle konsolosluk olarak kullanılan binaya taşınması ve bu sayede Darülmuallimatın boşaltılarak eğitim öğretime başlamasına yönelik bir bilginin de varlığından bahsedilmiş ve bu tahliye ve taşınmanın gerçekleşmediği de dile getirilmiştir. (bu cümle anlaşılmıyor)

[58] 1917 tarihli Halep Darülmuallimat'ı ile ilgili olarak da, inşa edilecek yatakhane için belediye mühendisliği tarafından keşif icrasıyla rapor verilmesi talebine ilişkin bir arşiv belgesi bulunmuştur (MF.MKT. / 1227 - 51 - 0, 1917). Bu belge, 1915-1916 yıllarındaki öğrenci mevcudu da göz önünde bulundurulduğunda yatılı öğrenci yoğunluğunun artması nedeniyle yatakhane birimi özelinde mekânsal bir ihtiyacın doğmuş olabileceğini düşündürtür. Ayrıca belge, bu talebin öncesinde yatılı öğrencilerin konaklamalarının okul binasının dışında farklı bir mekanda sağlanıyor olma ihtimalini de akla getirmektedir.

[59] 72 adet öğrenci sayısından da anlaşılacağı üzere ciddi bir öğrenci mevcuduyla önemli darülmuallimatlardan biri olmasına karşın Aydın Darülmuallimatı hakkındaki bilgi de çok sınırlı düzeydedir ve kullandığı yapılara dair de ne yazık ki herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak öğrenci kapasitesi göz önüne alındığında Darülmuallimat olarak kullanılan yapının ölçeğine dair bir fikir uyanmaktadır. 1918 tarihli bir belgede 1913-1914 senesine ait İhsaiyat Mecmuası'nın Aydın Darülmuallimatına iletilmesi yönünde bir talimat söz konusuyken okul hakkında daha geç tarihlerle ilgili de yeterli bilgimiz yoktur (MF.MKT. / 1234 - 67, 1918)

[60] 1916 tarihli Urfa livasında, Birecik, Suruç ve Rakka'da beş sene içerisinde yapılacak mekteb-i

Kayseri[64] Darülmuallimatlarının da faaliyet göstermiş olduğu bilinmektedir. Ne yazık ki bu Darülmuallimatlarla ilişkili sınırlı düzeyde bilgi ve belgeye ulaşılabilmiştir.

4.3. Darülmuallimat Mekânları ve Kadın İlişkisi

18. yüzyılda tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı devleti özelinde de kadının toplumsal düzendeki yeri sorgulanmaya ve bununla bağlantılı olarak da kamusal alanla olan ilişkisinde değişimler olmaya başlamıştır. Değişimlere

ibtidaiye, darülmuallimin ve darülmuallimat binaları inşaatına yönelik bir arşiv belgesi de Urfa Darülmuallimatı'nın kuruluşuna ilişkin bilgi vermektedir (DH.UMVM / 142 - 69 , 1916). Buna göre, Maarif nezaretince hazırlanmış olan beş senelik eğitim öğretim programında, Urfa'da darülmuallimin ve darülmuallimat binalarının inşasından bahsedilmiştir. Arşiv belgesinden edinilen bu bilgilere rağmen Urfa'daki Darülmuallimat'a yönelik yeterli düzeyde bilgi yoktur. Bu nedenle belgede geçen inşa ifadesine rağmen Darülmuallimata yönelik yeni bir bina üretimi olup olmadığına dair kesin bir kanıya varmak mümkün değildir. Araştırma süresince Darülmuallimatlar özelinde küşad (kurma) ve inşa ifadelerinin birbiri yerine kullanıldığı da gözlenmiştir. Bu bağlamda arşiv belgesinden elde edilen bilgiyi destekleyecek başka bir veriye ulaşılamadığı için inşa tabiriyle darülmuallimatın kurulmasının kastedildiği tahmin edilse de emin olunamamıştır.

[61] Beyrut Darülmuallimatı'na yönelik bilgiler, diğer pek çok darülmuallimat binasında olduğu gibi, devletin kadın eğitim yapılarına yönelik tavrı ile benzerlik göstermektedir. Burada Darülmuallimat'ın kurulması için Geç Osmanlı Modernleşmesinde önemli bir kadın özne olan Halide Edip öncülüğünde büyük çabalar gösterilmiş ve bu bağlamda kadının görünürlüğünün inşasında da kayda geçer bir rol oynamış olduğu tespit edilmiş olsa da, bu eğitim kurumu, inşa edilen yeni bir yapı olarak imar hareketlerinde kendini gösterememiştir. Halihazırda bulunan bir okul yapısının dönüştürülerek Darülmuallimat olarak kullanıldığı bilinmektedir. Okulun, 1919 yılında Yıldırım Orduları'nın Beyrut'tan çekilmeye başlamasıyla eş zamanlı olarak kapandığı da tahmin edilmektedir.

[62] Bolu darülmuallimatı ile ilgili bilgi de çok sınırlıdır. Vilayet Meclisi tarafından Nezaret'e Bolu'da açılacak olan gündüzlü bir Darülmuallimat ile ilgili bilgi verilmiştir. Ayrıca Darülmuallimat olarak kullanılan binanın Hisar Mektebi olarak bilinen yapı olduğuna ilişkin bilgiler de söz konusudur (DH.UMVM / 155 - 102 , 1918).

[63] Hakkında Sınırlı sayısıda bilgiye ulaşılabilen Menteşe Darülmuallimatı için 1918 tarihli bir arşiv belgesinde de "Muğla Darülmuallimat binasına ilaveten inşa edilmekte olan mutfak ve hamam için istenen münakalenin tasdik edildiği ve mahalline bildirildiği" dile getirilmiştir (DH.UMVM / 69 - 35, 1918). Bahsi geçen arşiv belgesi üzerinden ilk başta gündüzlü olarak tahayyül edilmiş Menteşe Darülmuallimatı'nın mevcutta kullandığı yapının, yatılıya çevrildiğinde, mekânsal ve işlevsel ihtiyaçlarının doğduğu gözlenmiştir. Bu düşünceden yola çıkarak mevcut yapının Darülmuallimata özel inşa edilmediği ve yatılı işlevi karşılayabilecek mekansal yeterlilikte olmadığı söylenebilir. Mekansal olarak eksikliği görülen birimlerin genel olarak mutfak, kiler ve hamam gibi servis mekanları olduğu da anlaşılmaktadır. Bu ihtiyacın ivedilikle giderilmesinin gerekliliği ve çabası da farklı bir arşiv belgesiyle göze çarpmaktadır. Bu nedenle 1918 tarihli arşiv belgesinde 1917 senesi aşar hisse-i ianesinden fazla gelir olarak hesap edilen 82.778 kuruşun darülmuallimat bütçesine aktarılmasına yönelik talimat verilmiştir (DH.UMVM / 34 - 45, 1918).

[64] Kayseri Darülmuallimatı ile ilgili bilgi oldukça sınırlı bilgiye ulaşılabilmiştir. 1916 tarihli bir arşiv belgesinde Kayseri'de yapımı düşünülen Darülmuallimin için, metruk bir binanın temin edilmesinin ardından yeni binaya ihtiyaç kalmadığı ifade edilmiştir. Bu nedenle Kayseri Darülmuallimatı için yeni bir binanın inşasının başlatılması talimatı verilmiştir (MF.MKT. / 1216 - 17, 1916). Ancak Kayseri Darülmuallimatı'nın inşası yönünde bahsi geçen yeni yapıda mı yoksa mevcut bir binada mı faaliyetlerine başladığı konusunda ne yazık ki net bir bilgiye ulaşılamamıştır.

zemin hazırlayan dinamiklerden biri olduğu düşünülen kadın hak arayışının düşünsel arka planını oluşturan ve tüm dünyada etkisini göstermeye başlayan Feminizm, Osmanlı'da da özgürlükle ilişkilendirilmiş ve kadın ile erkeğin toplumsal yaşamda eşit koşullara sahip olması ve kadının erkek olmadan kendi ayakları üzerinde durabilmesi olarak ifade edilmiştir. Konut içinde sıkıştırılmış, cahil bırakılmış kadınlar için yeni ve çarpıcı olan bu düşünsel söylem "Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet" kavramlarıyla dile getirilmiş ve toplumun bazı kesimlerince benimsenmiştir. Bu bağlamda ilk başlarda kadın hareketinin talepleriyle şekillenmiş gibi görünen kadının toplumsal hayattaki yeri özelindeki değişimler, çok geçmeden devlet politikalarının da önemli bir gündemi haline gelmiştir. Konuya ilişkin örgütlenen kadın cemiyetlerinin faaliyetleri, oluşan basın kuruluşları, kurulan eğitim kurumları, savaş nedeniyle kadın iş gücüne duyulan ihtiyaç ve milli mücadele yıllarında meydanlarda siyasal söylemleriyle boy gösteren kadınlar kamusal alanın alışılmamış toplumsal öznesi olarak toplumsal alanda rol üstlenmiş ve görünür olmuşlardır. Devlet de kadınlara bu rollerin verilmesini desteklemiş, böylece kadınlar cemiyet, basın, eğitim alanlarında, ekonomik, toplumsal ve siyasal faaliyetler içinde yer almaya başlamışlardır. Bu düzenlemelerle birlikte kadınlar, farklı kamusal alanlara dahil olarak, bu alanlarda görünürlük kazanır hale gelmişlerdir. Ancak bu görünürlük meselesinin ve kamusallık deneyimlerinin kadın özne üzerinden yeniden biçimlendiğini ve her kamusal mecra özelinde de farklılaştığını söylemek mümkündür. Bu mecralardan biri de eğitimdir. Eğitim mecrasında, kadın özneler, devletin de desteğiyle birlikte, bu konuda izlenen politikalar ve alınan kararlar doğrultusunda Geç Osmanlı modernleşme döneminde eğitim alma ve verme hakkı kazanmaya başlamış, bu hakları elde ederken de kamusal alanlara dahil olmuş, kamusal mekânları kullanır hale gelmişlerdir ve bu mekânlarda kamusallık deneyimleri yaşamışlardır. Bu bölümde kadının bu alanda nasıl görünür hale geldiği, kadının yaşadığı kamusallık deneyimlerinin eğitime ilişkin bu mekânlarda nasıl biçimlendiği sorgulanarak, bu mekânlar özelinde yaşanan kamusallık deneyimleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun için de özellikle, eğitim alırken, eğitim verme hakkını da kazandıran eğitim kurumları olarak Darülmuallimatlar seçilmiştir. Bu okulların kadın eğitim kurumları olarak kamusal görünürlük inşasına nasıl katkıda bulundukları, kurumların kadınlar

tarafından mekânsal anlamda nasıl kullanıldıkları, bu kurumlara ilişkin alınan kararlar, izlenen politikalar ve işleyişlerine ilişkin düzenlemelerle kadınların kamusal mekân kullanımına nasıl dahil oldukları irdelenmiştir. Çalışmanın odaklandığı tarih aralığında kadın öznelerin kamusal mekânları kullanım şekilleri incelenmiş, bu konuyla ilgili düzenlemelere bakılmıştır. Darülmuallimat gibi kadınlara özel kurulmuş olan kamusal mekânların nasıl düzenlendiği, bu düzenlemelerde kadınlar özelinde mekân biçimlenişinde bir farklılaşmaya gidilip gidilmediği gibi sorulara cevaplar aranmıştır.

Kadın eğitimi hem kadın hareketinin hem de devlet politikalarının odaklandığı ve Osmanlı'nın modernleşme sürecindeki reformları arasında gündemi tutan önemli bir konudur. Kadın eğitimine odaklanan kimi çalışmalardan yola çıkarak kız okullarının mekânsal kalitesinin genellikle erkek okullarından daha alt düzeyde olduğu ve mahremiyet için pencerelerine kafesler yerleştirilerek dönüştürülmüş yetersiz hacimlere sahip konutlar olduğu araştırmalarda sıklıkla belirtilen bir durumdur. Bu yapıların mekânsal yetersizliğinden kaynaklanan şikâyetler döneminde de pek çok mecrada kız öğrenciler ve öğretmenleri tarafından dile getirilmiştir (Çakır S. , 2016). Çalışmanın bu bölümünde de o dönemin devlet politikalarında sürekli gündemde olan kadın eğitimi konusunun Darülmuallimatlar bağlamında mekânsal anlamda nasıl bir karşılık bulduğuna, nasıl mekânsal üretimlerin söz konusu olduğuna bakılmıştır. Başkent ve taşrada bulunan darülmuallimatlar detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Osmanlı geleneksel inşa refleksleri erken dönemlerden geç tarihlere kadar hemen hemen benzer şekilde süregelmiştir. Konuttan kamusal yapıların inşasına kadar pek çok yapı kategorisinde benzer inşa alışkanlıklarının söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Geç Osmanlı Modernleşmesinde kadın eğitim yapılarına odaklanan çalışma özelinde de bahsi geçen bu inşa alışkanlıklarıyla sıklıkla karşılaşılmıştır.

Osmanlı geleneksel inşa eğiliminin plan düzleminde "dört duvar"ın sınırladığı korunaklı bir mekân ve o mekânın kullanışlılığı üzerine kurulmuş olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu düşünceden yola çıkarak, iki boyut üzerinden kavranan ve tahayyül edilen mekânsal birimin yan yana sıralanması ile de farklı

ölçek ve işlevdeki yapılar inşa edilebilmiştir. Ancak bu inşa eylemi çoğu zaman dönüştürmek üzerinden gelişmiştir. Mekân ve yapılar, inşa öncesinde karar verilmiş bir işlevsellik üzerinden biçimlenmemekte, zamanla kullanışlılık gereği dönüştürülmektedir. Bu doğrultuda Osmanlı inşa eyleminin "dört duvar"ın sonradan dönüştürmeye uygunluğu ve potansiyeli üzerine kurulmuş olduğunu söylemek mümkündür (Şenyurt, 2015). Söz gelimi konut işlevi taşıyan sivil mimarlık ürünü konaklarda dahi bu dönüştürme eğilimi varlığından söz edilebilir. Harem ve selamlıklı konakların plan tipolojisi incelendiğinde iki bağımsız konutun birleştirildiği rahatlıkla görülmektedir. Bu birleşimdeki bağlayıcı eleman olarak kullanılan mabeyin odasının (duvarı ya da kapısı ile) rolü çarpıcıdır. İki boyutta kavrayış alışkanlığı ile burası ihtiyaç doğrultusunda plan düzleminde iki yapının arasına eklemlenerek tüm işlevi ve ölçeği değiştirebilen bir eleman olmuştur. Bu durum ekleyerek ya da çıkararak mekân üreten Osmanlı inşa geleneğinin, en küçük ölçekteki örneklerinden biri olarak değerlendirilmiştir (Kuban, 1994).

İki boyutlu kavrayış alışkanlığı nedeniyle yapılara ait planlar üzerinden gelişen dönüştürme refleksi özel ve kamusal yapıların birbirleri yerine rahatlıkla kullanılabilmesini sağlamıştır (Şenyurt, 2015). Söz gelimi bu çalışmada da gözlendiği gibi bir konut eğitim yapısına, bir okul da hastaneye kolaylıkla dönüşebilmiştir. Bundan anlaşıldığı üzere işleve ya da kullanıcıya yönelik bir tasarlama ve inşa eyleminin/tutumunun yerine mekânın dönüştürülebilirliği üzerine odaklanılmıştır (Şenyurt, 2015). Bu noktada da çalışma özelinde olduğu gibi gerek kadın kullanıcı profili gerekse de eğitim işlevi düşünülmeksizin çoğunlukla mevcut mekânlar farklı işlevlerdeki yapılara tahsis edilmiş ve uyarlanmıştır. Dönüştürme üzerinden bir yaklaşımın tercih edilmesinin nedenlerinden biri iki boyutlu mekân algısıyken, diğeri de bu yaklaşımla daha ekonomik bir inşa eyleminin gerçekleştiğinin düşünülmesidir. Bu bağlamda konutta yer alan odalar, sayısı artırılarak ve dizilimi değiştirilerek sofa ve avlu ile olan ilişkisi konuttaki ile benzer şekilde korunmak suretiyle geç dönemde ortaya çıkan hükümet konağı, karakol ve okul gibi kamusal işlevli yapılara aktarılmıştır. Böylelikle mekânın ve yapının otoritesi yerine kullanışlılık niteliği

üzerinden bir inşa ve mekân organizasyonu gerçekleşmiş ve bu gelenek tüm Osmanlı kentlerinde kendini göstermiştir (Şenyurt, 2015).

Geç Osmanlı Modernleşmesinde kadının kamusal alandaki görünürlüğünün kadın eğitim yapıları üzerinden irdelendiği bu çalışmada da benzer inşa ve mekân organizasyonu alışkanlıkları ile karşılaşılmıştır. Bir kamu yapısı olan Darülmuallimatların da çoğunlukla konut işlevi taşıyan konaklarda eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürdükleri tespit edilmiştir. Osmanlı inşa alışkanlıklarının bir sonucu olan bu durum, benzer tipolojideki mekânların işlevsel olarak dönüştürülmesiyle gerçekleşmiştir. Bu noktada çoğu Darülmuallimatın konutlarda faaliyetlerini sürdürmesi, mekânın ve yapının otoritesi yerine kullanışlılık niteliği üzerinden gerçekleşen bir dönüştürme refleksinin olduğu bilgisiyle örtüşmektedir.

Darülmuallimatların inşasına yönelik arşiv belgeleri de bu bağlamda önemli bilgiler vermektedir, temel alanı mimarlık tarihi olan bir çalışma için de bunların çok önemli kaynaklar olduğunu söylemek gerekir. Belgelerde mimari yapı inşası ile kadın öznenin toplumsal inşası arasındaki ilişki hakkında çıkarsamalar yapmak ve bunları tartışmak için önemli ipuçlarına ulaşılmıştır. Öncelikle Darülmuallimat olarak kullanılan yapıların Maarif Nezaretince inşa edilmiş, satın alınmış ya da kiralanmış olduğu açık bir şekilde belgelerde görülmektedir. Satış, kiralama gibi konularıyla beraber binaların tadilat ve tamiratlarında kullanılacak inşaat malzemeleri ve bunların fiyat bilgilerine, binaların kira ve satın alım bedelleri gibi bilgilere de ulaşılabilmektedir ki dönemin inşaat ve emlak piyasasıyla ilgili ekonomik veriler de içermesi bakımından bu belgelerin önemli olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca belgeler binalara yönelik yapısal bilgiler de sunarlar (MF.MKT./1244-20-0, 1922)[65]. Örneğin Çapa'daki Darülmuallimat binasının tamiri için Unkapanı Ambarı ve Vezneciler Ambarı'ndan alınan malzeme ile kerestenin bedelinin ödenmesi ve yine Çapa'daki Darülmuallimat binasının tamirine sarf olunmak üzere satın alınan malzeme ile yapılan ödemeye dair kayıtları içeren arşiv belgeleri bize yapıların aktif kullanıma uygun olmadığını, sıklıkla tamirat ve tadilata

[65] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1922, Nisan 20). MF.MKT./1244-20-0. *Çapa'daki Darülmuallimat binasının tamiri için Unkapanı Anbarı ve Vezneciler Ambarı'ndan alınan malzeme ile kerestenin bedelinin ödenmesi.*

ihtiyaçları bulunduğunu göstermiştir. (MF.MKT/1243-88-0, 1921)[66]. Dolayısıyla söz konusu yapıların kızların kullanımına bırakıldığı süreçte yapısal ve mekânsal niteliklerinde eksiklikler olduğu ortadadır. Zaten binaların işlevsel ve yapısal olarak kadınların kullanımına yönelik inşa edilmemiş oldukları, eğitimli kadının kamusal hayattaki dönüşümüne paralel olarak eski binaların bu bağlamda dönüştürüldüğüne dair edinilen bilgiler de bunu göstermektedir. Arşivlerden ulaşılan çok sayıda belge, Darülmuallimat olarak kullanılan evlerin ve binaların çoğunlukla kiralanarak bu kurumlara dönüştürüldüğünü ortaya koymaktadır (MF.MKT./13-130-0, 1873) (MF.MKT./30-92-0, 1875) (MF.MKT./40-52-0, 1876)[67]. Söz gelimi 1875 tarihli Darülmuallimat olarak kullanılan hanenin kiralarının ödenmesine yönelik belgeden altı aylık kira bedelinin 6000 bin kuruşa karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Benzer nitelikteki diğer belgelerden de Darülmuallimat için kiralanan hanelerin kira ödemelerinin altı ayda bir peşin olarak yapıldığı gözlenmektedir. Fakat bahsi geçen bu belgede ayrıca önceki altı aydan kalan 2500 liralık kira borcunun da bulunduğu ifade edilmektedir. Yani kira ödemelerinin altı aylık periyotlarda nakit yapılmasına rağmen, eksik ödemelerin olduğunu gösteren bu belgede, Darülmuallimata ayrılan bütçelerde kira bedeli dahil pek çok giderin ödenmesinde zorluklar yaşandığı da görülmektedir. Ayrıca belgede yapının tamirata ihtiyacı olduğu ve eğitim öğretime ara verildiği süreç içinde yapının tamiratı için kullanılabilmesi amacıyla önceki altı aylık periyottan kalan borcun mevcut ödemeye eklenerek ödenmesi gerekliliği dile getirilmiştir. Görüldüğü üzere belgeler, Darülmuallimat için kullanılan yapıların fiziki koşullarının olumsuzluğuna ve kira ödemelerindeki aksaklıklara ilişkin çarpıcı bilgiler ortaya koymaktadırlar. Ayrıca arşivlerde kiralanan mülklerin sahiplerine ait dilekçelerle de karşılaşılmıştır ki bunlardan söz konusu binaların mülkiyet problemi olduğu da

[66] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1921, Aralık 27). MF.MKT./1243-88-0. *Çapa'da kain Darülmuallimat binasının tamirine sarfolunmak üzere satın alınan malzeme ile yapılan ödemeye dair kayıtlar. Selçuk Hatun İnas Rüştiyesi binasının tamirine sarfolunmak üzere satın alınan malzeme ile yapılan ödemeye dair makbuz.*

[67] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1873, Ekim 10). MF.MKT./13-130-0. *Darülmuallimat için kiralanan konağın sahibi Atiyyeullah Hanım'a mukavele gereğince altı ayda bir ödenecek kiranın Hazine'den Maarif Muhasebesi'ne verilmesi.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1875, Temmuz 21). MF.MKT./30-92-0. *Darülmuallimat olarak kullanılan evin kirasının tertib-i mahsusundan ödenip suretinin gönderilmesi.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1876, Temmuz 25). MF.MKT./40-52-0. *Darülmuallimat olarak kullanılan hanenin kiralarının ödenmesi.*

anlaşılmaktadır. Söz gelimi Fatih Çarşamba Caddesi'nde yer alan Belkıs Hanım'a ait olduğu halde ne kendisine ne de Harik Komisyonuna haber verilmeden Darülmuallimat Heyet-i İdaresince işgal edildiğine dair bir şikâyet dilekçesi oldukça çarpıcıdır (DH.İ.UM/7-1-0, 1918)[68]. Bu dilekçe, kızların eğitimine yönelik mekân ihtiyacının arttığını, bu nedenle de acil mekânsal arayışların sonucunda da hızlı ve özensiz kararlar verilerek mülkiyet sorunlarına neden olunduğunu göstermiştir. Ayrıca satın alınan ve kiralanan yapıların büyük çoğunluğunun eski konaklar olmasına da dikkat çekmekte yarar vardır. Bu durum da işlevsel bir uyum aranmadığını ve geçici bir mekân tahsisinden öteye geçmeyen uygulamalar yapıldığını açıkça ortaya koymaktadır. (MF.MKT./222-24-0, 1894)[69].

Öte yandan bu geçici uygulamaların yanı sıra, Darülmuallimatlar için yeni yapılacak bina projeleri de yok değildir. Arşiv belgelerinden başkentte ve taşrada yapılması planlanan Darülmuallimatlar için mimari projelerin hazırlandığı bilgisine de ulaşılmaktadır. Söz gelimi 1893 tarihli bir belgede Süleymaniye civarında Kayserili Ahmed Paşa arsasında inşa edilmesi planlanan Darülmuallimat binası için yapıya dair projelerin hazırlandığı (resim ve haritasının tanzim edildiği) ifade edilmiş ve inşaat için bir uzman gerekliliği vurgulanarak mühendis talebinde bulunulmuştur (MF.MKT./173-26-0, 1893)[70]. Ayrıca Teke Mutasarrıflığına iletilen, inşa edilecek Darülmuallimat-ı İbtidaiye'nin gönderilen projeye uygun çizilmesinin yeterli olacağı, yeni bir projeye gerek olmadığına dair dilekçe de farklı vilayetler için projelendirilmiş Darülmuallimat binaları olduğunu göstermektedir (MF.İBT./549-1-0, 1915)[71]. Ancak projelerin gönderildiği şehirlerde Darülmuallimat inşa edildiğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bunun nedeni yapıların inşa sürecinin Kurtuluş Savaşı

[68] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1918, Temmuz 31). DH.İ.UM/7-1-0. *Fatih Çarşamba caddesinde eşi Ferik Sadi Paşa'dan kendisine intikal eden gayrimenkulün Darülmuallimat Heyet-i İdaresince ne kendisine ne de Harik Komisyonu'na haber verilmeden işgal edildiğine dair Belkıs imzasıyla verilen arzuhalin tetkik edilerek neti*.

[69] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1894, Eylül 3). MF.MKT./222-24-0. *Ayasofya Merkez Rüştiyesi ve Darulmuallimat olarak kullanılmak üzere Hakkı Paşa Konağı ile Laleli'deki konağın satın alınması, rüştiye mektebinin tamirine başlanmak üzere keşfinin yapılması.*

[70] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1893, Temmuz 4). MF.MKT./173 - 26 - 0. *Süleymaniye civarında inşa edilecek Darulmuallimat ile Kız Sanayi Mektebi için kurulan komisyonda görev alacak memurların seçilerek gönderilmesi.*

[71] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1915, Temmuz 18). MF.İBT./549-1-0. *İnşa edilecek Darülmuallimat-ı ibtidaiyenin, gönderilen resim ve planlarına göre inşası gerektiğinden ayrıca plan gönderilmesine gerek olmadığının Teke Mutasarrıflığı'na bildirildiği*

yıllarına denk gelmesiyle ilişkili olabilir. Ayrıca Salt Maarif Arşivi'nde Çapa'daki Darülmuallimat binasının (bu bina aslında öncesinde Darülmuallimin olarak tasarlanmış) mimarı olan Mimar Kemalettin Bey tarafından tasarlanmış 1910 tarihli başka Darülmuallimat binalarının projelerinin plan, kesit ve cephe çizimlerine de ulaşılmıştır (Şekil 4.1, 4.2, 4.3). Ancak başkent ve taşradaki Darülmuallimat binaları incelediğinde, projede yer alan yapının inşasının gerçekleşmediği kanaatine varılmıştır (Kemaleddin, 1910). Fakat dönemin en önemli mimarlarından Mimar Kemalettin Bey tarafından (Çapa'daki Darülmuallimat binası öncesinde mimar tarafından Darülmuallimin olarak tasarlandığı için) mevcut okul mekânlarından farklı, Darülmuallimat olarak tasarlanmış bir yapının projelendirilmiş olmasının yine de çarpıcı olduğunu söylemek gerekir. Çünkü bu durum devlet politikalarında kadın eğitim yapılarının mekânsal ve yapısal ihtiyaçlarına yönelik tavrının süreç içerisinde değiştiğini ya da en azından kadın eğitim yapılarının da görünür hale geldiğini gösteren bir veri olarak değerlendirilebilir. Bu projenin varlığı, Osmanlı mimarlık platformunda ve kentsel mekânında görünürlüğü resmiyette de kabul gören ve talep edilen bir kadın mekânına-yapısına ihtiyaç duyulduğunu düşündürtür. Sonuç olarak, az sayıda da olsa, doğrudan Darülmuallimat olarak inşa edilecek bina projelerinin yapılması Geç Osmanlı Modernleşmesinde devlet politikalarında kadın özneye ve onun kamusal alandaki görünürlüğüne yönelik tavrın 1910'lu yıllara gelindiğinde dönüştüğüne ve bu dönüşümün vardığı noktaya dair önemli bir gösterge olarak nitelendirilebilir.

Arşivlerde yer alan mimari çizimler incelendiğinde, darülmuallimatlarla ilgili çizimleri teknik anlamda da değerlendirmekte yarar vardır. Şenyurt'un da çalışmasında tespit ettiği üzere, kamusal yapıların çoğunun çizimlerinde mimari sunum tekniğinde benzerlikler vardır (Şenyurt, 2015, s. 168). Özellikle mavi fon kâğıdı üzerine beyaz çini mürekkeple yapılan çizimler çoğunlukla plan çizimleridir. Ancak Osmanlı inşa geleneği açısından bakıldığında darülmuallimatlar özelinde diğer kamusal yapılara oranla plana ek olarak daha fazla kesit ve cephe çizimine ulaşılabildiği söylenebilir[72] (Şekil 4.71,72,73,74.).

[72] Oya Şenyurt, Osmanlı inşa alışkanlıklarına odaklandığı çalışmasında çizim malzemesi üzerinden gerçekleişen tek tipleşmeye dikkat çekmiştir. Devlet tarafından üretilen yapılara ait çizim stoğu içinde planlara nazaran kesit ve cephelere yönelik çizimlerle görece daha az

Ayrıca Darülmualimatlar için tek tip bir projenin söz konusu olmadığı, birbirinden farklı proje örneklerinin bulunduğu da gözlenmiştir. Bunun yanında Osmanlı mimari sunum geleneğinde çizimleri tanımlayan yazılı ifadelerin de özelleşmemiş, çok genel ifadeler olması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur ve bu durumun Darülmuallimat projeleri için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Hatta tanımlarda muğlak bir tavır da vardır ki bu tavır, Darülmuallimata yönelik tek tip bir mimari projenin olmaması haliyle de ilişkilendirilebilir. Tanımlardan "Darülmuallimat için yapılacak bir proje", "Darülmuallimat için yapılan bir proje" ve "Darülmuallimat için bir okul projesi" gibi yapının inşa edilip edilmediğine veya hangi şehirlerde, nereye inşa edildiğine ya da inşa edilmesinin planlandığına yönelik bilgilere ulaşılamamaktadır. Ancak her birinin farklı projeler olduğu açıktır. Ayrıca çizimler üzerinde başka hiçbir yazılı ifadenin bulunmaması, mekânlara dair tanımlamaların yapılmaması da yine benzer bir muğlak tavrın göstergesidir. Hepsinin darülmuallimat olduğu, ancak çizimlerden de farklı projeler olduğu anlaşılsa da mekânsal, yapısal ve işlevsel olarak projelendirilen yapıların nasıl farklılaşacağını, mekânların nasıl isimlendirildiğini ve kullanılacağını kavramak mümkün değildir (Şekil 4.71,72,73,74.). Yazılı ifadelerle ilişkili bu muğlak tavır, Osmanlı'nın diğer yapılarında olduğu gibi Darülmuallimatlarda da çizimlerin işlevle ilişkilendirilmeden, plan düzleminde "dört duvar"ın sınırladığı korunaklı mekân ve o mekânın kullanışlılığı üzerine kurulmuş olan geleneksel inşa etme alışkanlıklarıyla gerçekleştirildiğini gösterir. Yani bu binaların projelendirilmesinde, okul işlevine yönelik bir hassasiyetin mevcut olmadığı düşünülmektedir. Benzer bir durum, kadın konusuna yönelik olarak da söylenebilir. Binaların ve mekânların kadın-erkek olma haline göre veya buna yönelik bir hassasiyetle çizilmediği ve inşa edilmediği de söylenebilir. Dönüştürme üzerinden binaların kullanılmasındaki yaygın durum da bu yaklaşımların bir sonucu gibi görünmektedir.

karşılaşıldığına dikkat çekmiştir. Ayrıca bu durumu mıstar tahtası kullanımı ile ilişkilendirmiştir. Mıstar tahtasının kullanım pratiğinin kesit ve cephe çizimden çok plan çizimine yatkın olduğundan bahsetmiştir. Bknz: Şenyurt, O. (2015). *Osmanlı Mimarisinin Temel İlkeleri, resim ve İnşa Üzerinden Geliştirilen Farklı Bir Yaklaşım.* İstanbul: Doğu Kitabevi.

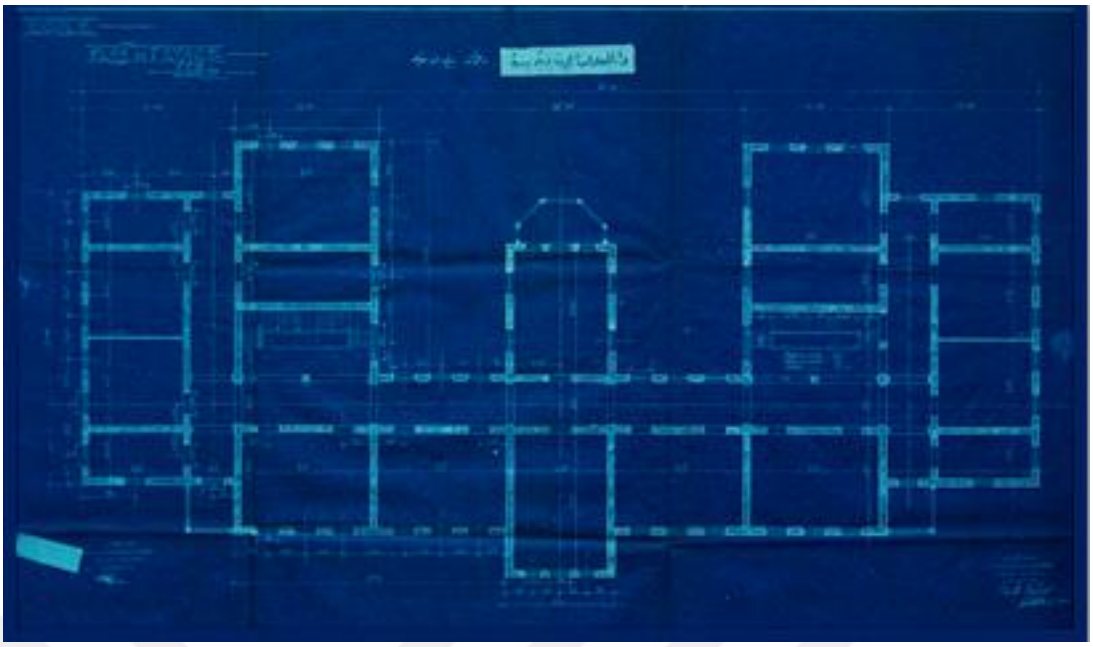

Şekil 4.71. Darülmuallimat için yapılacak bir proje: Dilsizlere ve âmâlara mahsus mektebin planı (Kemaleddin, 1910)

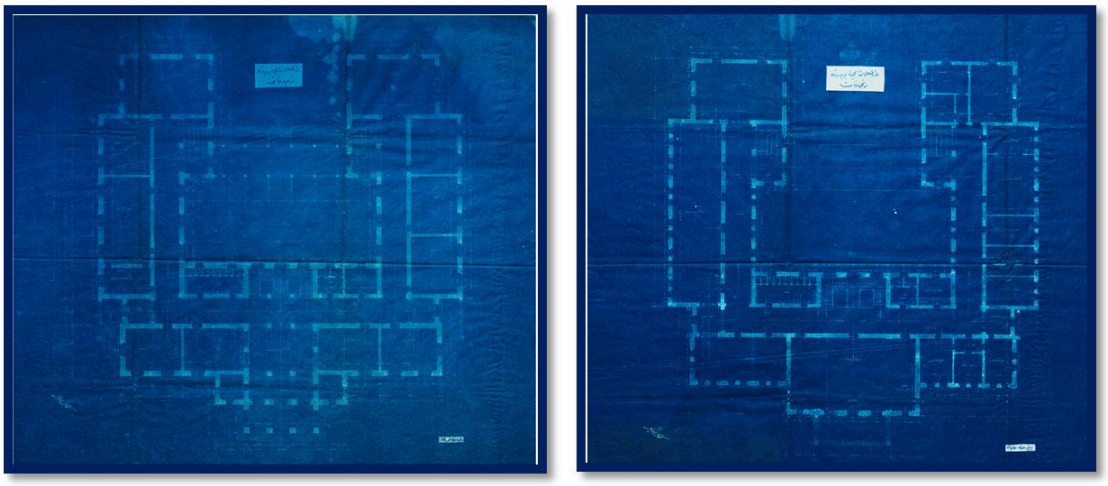

Şekil 4.72. Darülmuallimat için yapılan bir proje: Zemin kat ve birinci kat planları (İnşaat ve Tamirat Müdür ve Sermimarı Kemaleddin, 1910(tahmini))

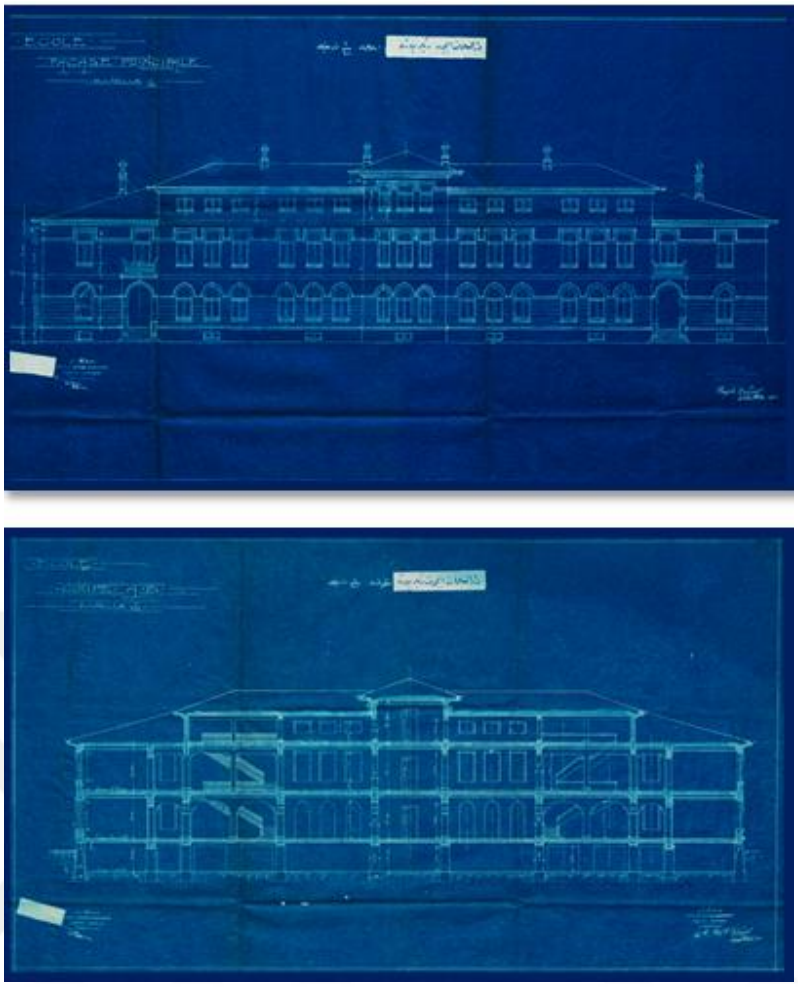

Şekil 4.73. Darülmuallimat için yapılacak bir proje: Dilsizlere ve âmâlara mahsus mektebin kesit ve görünüşü (Kemaleddin, 1910)

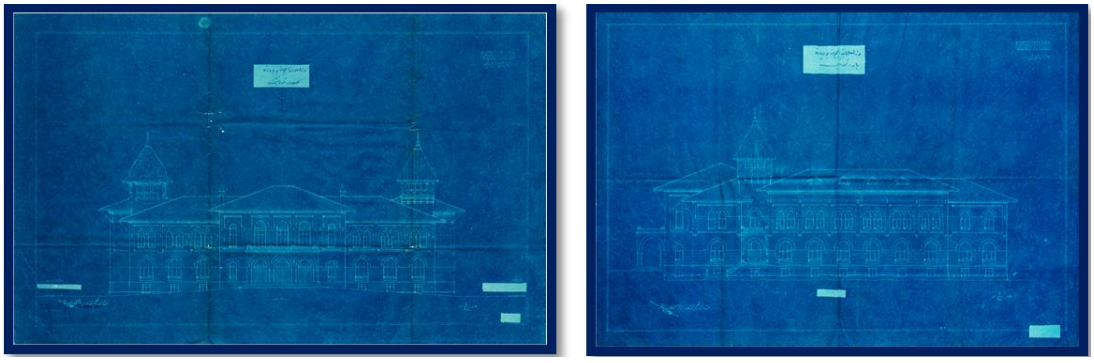

Şekil 4.74. Darülmuallimat için bir okul projesi: Ön ve yan görünüşler (İnşaat ve Tamirat Müdürü ve Sermimarı Kemaleddin, 1910(tahmini))

Öte yandan kadın eğitimi için ayrılmış, Darülmuallimatların kullanacağı binalara ihtiyaç duyulduğu da belgelerden okunabilmektedir. Bu ihtiyaçları gösteren talep dilekçeleriyle karşılaşılmaktadır (MF.MKT/1192-17-0, 1916)[73]. Ancak

[73] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1916, Şubat 28). MF.MKT/1192-17-0.

buradaki talepler çoğunlukla, baştan tekil olarak inşa edilecek bir projeye yönelik değildir. Tüm birimleriyle baştan tasarlanacak yeni bir eğitim binasının inşaatına bütçe ayrılmadığı, sadece kullanılan yapıların arsası içindeki servis birimi denilebilecek ölçekteki yapıların inşasına imkân sağlandığı arşiv belgelerinde açık bir şekilde görülmektedir. Bu durum da Osmanlı'nın inşa etme alışkanlıklarıyla ilişkilidir. Eklentili olarak yapıların büyüdüğü, eklene eklene inşa etme geleneğinin sürdürüldüğü söylenebilir. Söz gelimi 1913 tarihli Darülmuallimat'a ilaveten yapılmakta olan binanın eksiklerinin tamamlanmasının uygun görüldüğüne dair arşiv belgesi bu durum için örnek gösterilebilir (MF.MKT:/1189-23-0, 1913) [74] . Bahsi geçen belgede, Darülmuallimata ek olarak inşa edilecek yapı için "ilaveten ve emaneten" ifadelerinin kullanılmış olması da Darülmuallimatlara yönelik geçici çözüm eğiliminin devlet mercileri tarafından benimsendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Laleli'nin Yeşil Tulumba mevkiinde yanmış Darülmuallimat binası arsasındaki iki dükkanın istimlakı yoluyla yeni bir mektebin inşasına dair belgeden de yeni bir okul inşası yerine ivedi çözümler ile ihtiyaçların karşılanması yolunun izlendiği görülmektedir (MF.MFKT./1215-11-0, 1916)[75]. Arşivlerden ulaşılan ve Darülmuallimatlara ek olarak inşa edilen iki proje örneği daha vardır ve bunlar da bahsi geçen bilgilerle paralellik göstermektedir. Birincisi tekil olarak tasarlanmış, plan ve cephe çizimlerinin bulunduğu bir jimnastikhane projesidir. (Şekil 4.75) İkincisi de Mimar Kemalettin Bey tarafından tasarlanmış Darülmuallimata özel bir mutfak binasının cephe çizimidir. (Şekil 4.76) Her iki çizim de okul binasına ek yapılar şeklinde tekil olarak üretilmiş projelere aittir ve kız eğitim mekânları konusunda da mevcut binalara yapılan eklentilerle yapı yapma geleneğinin sürdürüldüğü, geçici uygulamalarla kısa vadeli çözümler üretildiği fikrini desteklemektedir. Ancak jimnastikhane gibi bir birimin kadın okulu özelinde projelendirilmesi çarpıcıdır. Bu durum kadın bedeninin eğitiminin de artık gündeme geldiği ve bu nedenle

---

Darulmuallimat inşaatıyla ilgili davanın reddedildiği.

[74] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1913, Kasım 15). MF.MKT:/1189-23-0. *Darulmuallimat'a ilaveten yapılmakta olan binanın eksiklerinin tamamlanmasının uygun görüldüğü.*

[75] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1916, Mart 25). MF.MFKT./1215-11-0. *Laleli'nin Yeşil Tulumba mevkiinde yanmış Darülmuallimat binası arsasındaki iki dükkanın istimlakıyla yeniden mektep inşası. Dersaadet Su Kumpanyası'nın resmi daireler ve mekteplere suyu ucuza sattığı beyanıyla Galata Sultanisi'ne diğerlerinden daha düşük fiyat vermesinin mümkün olmadığı*.

daha önce kadınlar için üretilmeyen mekânlara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Kadınların fiziksel varlıklarının da mekânı dönüştürmekten öte tasarlanarak üretilmeyi gerekli kılması darülmuallimatın ikinci dönemi olarak tarifleyebileceğimiz süreçte kadın ve mekân ilişkisinin de dönüşüme uğradığını göstermiştir.

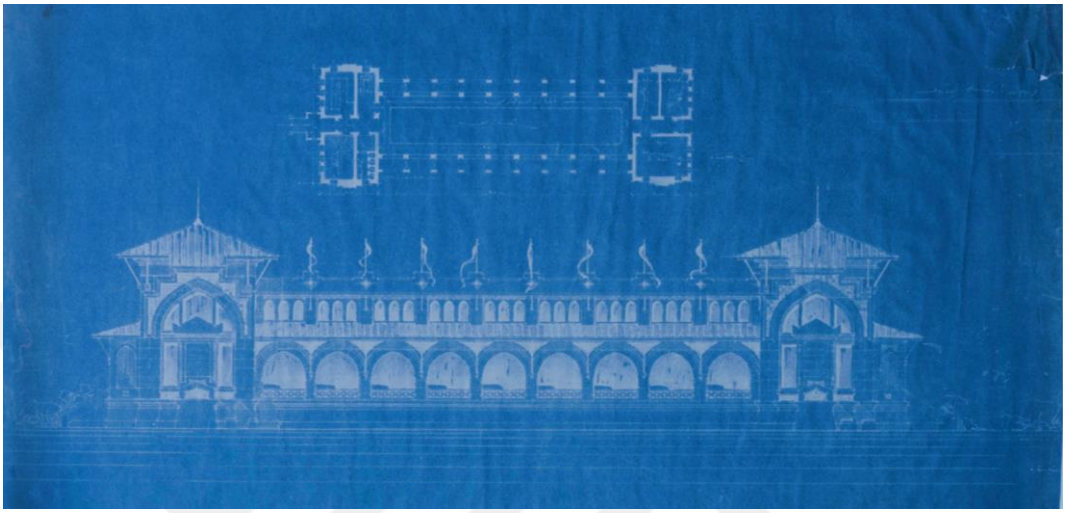

Şekil 4.75. Darülmuallimat Jimnastikhane Projesi'nin planı ve görünüşü (SALT Araştırma, 1910 (tahmini))

Şekil 4.76. Darülmuallimat için yapılacak mutfak dairesinin görünüşü (Mimar Kemaleddin, 1910(tahmini))

Buraya kadar anlatılanlar ve verilen örnekler, aslında Osmanlı'nın inşa usul ve alışkanlıklarıyla çok yakın ilişkili olsa da burada bütçelerin kullanım şekillerinin

rolü üzerine de düşünmek gerekir. Zira Darülmuallimat'a yönelik bütçelerin diğer eğitim kurumlarına ayrılan bütçelerden aktarılması yoluyla oluşturulduğuna dair belgeler konu hakkında ipuçları barındırmaktadır. Bunlar da Darülmuallimatların ihtiyaç halinde geçici çözümlerle veya zaman içerisinde ihtiyaca binaen eklenerek büyüyen binalarda hizmet verdiğine dair bilgi verirler. Bu bağlamda 1904 tarihli Darülhayr'ın bazı odalarını işgal eden inşaat malzemelerinin Darülmuallimat için satın alınan binanın tamiri ile ilgili kurulacak komisyona devredilmesini konu alan belge çarpıcıdır (MF.MKT./781-38-0, 1904)[76]. Bahsi geçen belge bütçe aktarımının yanı sıra satın alınmış inşaat malzemelerinin dahi farklı eğitim kurumlarından Darülmuallimatın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde aktarılmasından söz etmektedir. Ancak belgedeki "Darülhayr'ın bazı odalarını işgal eden ve okul için gerekli olmadığı düşünülen bir miktar demir parça çubuk, teller ve çimento" ve "okulun bahçesinde bulunan kırık tahta ve keresteler" gibi malzemeleri tanımlamaya yönelik ifadeler, Darülmuallimatın tamiri için aktarılan bu inşaat malzemelerinin çok nitelikli olmadığı fikrini uyandırmaktadır. Bu durum da Darülmuallimatlara yönelik mekânsal dönüştürme ve aktarım eğilimini içeren devlet politikalarının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Arşivlerde sıklıkla Darülmuallimatlar için oluşturulan bütçelerin diğer eğitim kurumlarına ayrılan bütçelerden aktarılarak oluşturulduğu da görülmüştür. Bu bağlamda inas mektepleri başta olmak üzere kız sanayi mekteplerine ayrılan bütçelerden Darülmuallimat binaları için bütçe aktarılması, kadın eğitimine ayrılan bütçenin çoğunlukla kendi içinde bölüştürüldüğünü göstermektedir. Söz gelimi 1904 tarihli Cağaloğlu civarında Lema Hanım'ın tasarrufunda bulunan konağın darülmuallimat yapılmak üzere satın alındığını ve Kız Sanayi Mektebi'nin de eski Darülmuallimat dairesine naklinin talep edildiğini gösteren belge ilgi çekicidir (İ..MF.. / 10 - 1 - 0, 1904)[77]. Belgede, Cağaloğlu'ndaki konağın darülmuallimat için satın alınması ve satın alım için gerekli ücretin

[76] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1904, Mayıs 21). MF.MKT./781-38-0. *Darulhayr'ın bazı odalarını işgal eden inşaat malzemelerinin, Darulmuallimat yapılmak için satın alınan binanın tamiri için teşekkül edecek komisyona devr olunarak muhafazası.*

[77] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1904, Mart 22). İ..MF.. / 10 - 1 - 0. *Cağaloğlu civarında Lema Hanım'ın tasarrufunda bulunan konağın Darülmuallimat yapılmak üzere satın alınması ve Kız Sanayi Mektebi'nin de eski Darülmuallimat dairesine nakli.*

ödenebilmesi için Nehari Kız Sanayi Mektebi'nin mevcuttaki darülmualllimat binasından taşınarak kirasından tasarruf edilip, bu şekilde darülmuallimat alımı için bütçe aktarımının gerçekleşmesi dile getirilmiştir. Bu durum eğitime yönelik bütçenin bile dişil ve eril kategorilere ayrılarak düzenlendiğini düşündürtmektedir. Binaların inşa sıralamasında verilen öncelik gibi, kızların eğitimine ayrılan bütçenin de kendi içinde dağıtıldığı gözlenmektedir. Kadın eğitimi için bütçe açığı olması durumunda erkek eğitimine ayrılan bütçeden pay aktarıldığını gösteren hiçbir belgeye rastlanmaz. Ama kızların eğitimine ayrılan bütçenin diğer kız eğitim kurumlarından aktarılmasının örnekleriyle sıkça karşılaşılır. Bunun yanı sıra kız eğitim yapılarının ihtiyaç doğrultusunda birbirlerinin yerine kullanımı da bütçedeki yaklaşıma benzer bir eğilim olarak değerlendirilebilir. Ancak burada erkek yapılarının kız yapılara dönüşmesi örnekleri de vardır. Fakat erkek mekteplerinin kızların kullanıma bırakılmasında, erkeklere yönelik yeni bina üretimi sonucu, erkek okullarının bu yeni binalara nakledilmesiyle kızların bu okulları kullanabildiği gözlenmiştir. Kız okullarının birbiri yerine kullanımı ise daha çok öğrenci kontenjanı ve yapı ölçeği ilişkisi kaynaklı ihtiyaçları gidermek amacı taşıyan geçici mekânsal becayişler ile gerçekleştirilmekteydi. Yapılar arasındaki nakil vb. işlemlerin nedenleri ise yangınlarla mekânların hasar görmesi, mekânsal ya da yapısal yetersizlikler ve kira bedellerindeki artış olarak sıralanabilmektedir.

Bütçe ile ilişkili belgeler aynı zamanda bize yapılarla ilişkili farklı bilgiler de sunar. Söz gelimi Aksaray'daki Redif Paşa Konağı'nda bulunan Selçuk Hatun Sultani'sinin yangında hasar görmüş Derviş Paşa Konağı'na (Çapa) taşınması için tamir edilmesini konu alan bir belgeden, konakların büyüklüklerine dair bilgilere ulaşılmıştır. Tamirat için 4500 liralık ek bütçe talebinden söz edilen, 1921 tarihli belgede Redif Paşa Konağı'nda mevcutta ancak 52 sultani öğrencisi eğitim alabilirken, Sultani'nin henüz o tarihte Darülmuallimat olarak kullanılmayan Derviş Paşa Konağı'na taşınması durumunda eğitim alabilecek öğrenci mevcudunun 200-300 gibi sayılara ulaşabileceğinden bahsedilmektedir. (İ..DUİT / 98 - 34 - 0, 1921)[78] Bahsi geçen belgelerdeki öğrenci kapasitesine

[78] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1921, Temmuz 10). İ..DUİT / 98 - 34 - 0. *Nizamat, bütçe, tahsisat, afet, tamirat, ilave, nakil; Harik-i Kebir; Derviş Paşa Konağı; Darülmuallimat Binası (Çapa); Selçuk Hatun Sultanisi (Aksaray'da Redif Paşa Konağı'nda); Maarif Nezareti.*

yönelik bilgiler, eğitim işleviyle dönüştürülen farklı konakların ve özellikle de pek çok eğitim kurumuna ve Darülmuallimat'a ev sahipliği yapmış olan Derviş Paşa Konağı'nın mekânsal büyüklüğüne ve yapısal ölçeğine ilişkin fikir vermektedir.

Şekil 4.77. I. Dünya Savaşı esnasında işgal edilerek, Macar Salib-i Ahmer askeri hastanesine dönüştürülen Çapa Darülmuallimatı hastane açılışı, 10 Nisan 1916 (Kültür Envanteri, 2021)

Öte yandan başkentte bu büyüklükte binalarda hizmet veren eğitim yapıları olsa da taşrada durumun daha farklı olduğunu söylemek gerekir. 1916 tarihli bir belgede pek çok ilde inas mekteplerinin açılmasının talep edildiği ve bunun üzerine birkaç vilayette darülmuallimatların açıldığı ancak öğretmen yetiştirmek için açılan bu okullarda sınıfların doldurulamadığı dile getirilmektedir. Belgede ayrıca, taşrada açılan darülmuallimatların bu sorununu gidermek amacıyla Başkent darülmuallimatına başvurulduğundan söz edilmekte, ancak mevcuttaki mezun öğretmen sayısının, taşra okullarının eğitim ve öğretim ihtiyacını karşılayacak yeterlilikte olmadığından ve daha sonraki süreçte de bu ihtiyacın giderek artacağından bahsedilmektedir. Dolayısıyla

diğer tarafta, taşrada açılan Darülmuallimatların yeterli öğrenci sayısına ulaşamaması gibi bir problem vardır. Hatta bulunan bazı belgelerde başkentteki okulun öğrenci sayısının da yetersizliğinden söz edilmektedir, ancak buradaki sebep askeriyenin işgaliyle ilişkilidir. Bu belgede, askeriyenin Başkent Darülmuallimin ve Darülmuallimat binalarını işgalinin yeterli sayıda öğretmen yetiştirmesi önünde bir engel teşkil ettiği düşünülerek, bu binaları kesin emirle terk etmesi gerekliliği bildirilmiştir (DH.UMVM / 67-7-0, 1916). Bu doğrultuda diğer bir belgede de Çapa'da bir eğitim kurumu olarak inşa edilmiş ve bir dönem Darülmuallimat olarak da kullanılmış olan binanın, I. Dünya Savaşı esnasında işgal edilmiş olduğu ve ardından Salib-i Ahmer adında bir hastane olarak kullanıldığı da ilgi çekici bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır (MF.MKT./1215-2-0, 1916) [79] (Şekil 4.77). Ancak bu yapının başta darülmuallimin olarak inşa edilmesi ve başkentte yer alması, onun ölçek olarak diğer kız eğitim yapılarından farklı ve daha yüksek mekânsal kullanım potansiyeline sahip olmasında, dolayısıyla sonrasında da hastane olarak kullanılmasında etkili olmuş olmalıdır. Diğer kız eğitim yapılarıyla ilgili ulaşılamayan bilgilerin aksine, bahsi geçen bu yapının mimarının Mimar Kemaleddin ve müteahhidinin Osep Değirmenciyan Efendi olduğu bilgisine de belgelerden ulaşılmaktadır (MF.MKT./1211-33-0, 1915) [80]. Dolayısıyla söz konusu binanın sözü edildiği gibi gerek işgal kuvvetlerinin kullanım açısından tercih etmesi, gerekse de hakkında daha ayrıntılı bilgiler bulunması nedeniyle görünürlüğünün de yüksek olduğu açıktır. Binanın belgeler üzerinden okunan bu görünürlüğü, yapının bir dönem Darülmuallimat olarak da kullanıldığı düşünülürse, kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşası bağlamında da önemlidir. Bu görünürlük sadece bahsi geçen belgelerle de sınırlı kalmamıştır. Binanın altyapı sistemiyle ilgili sıkıntılar yaşandığı ve bu sorunun giderilmesine

[79] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1916, Ocak 15). DH.UMVM / 67-7-0. *Askeriye tarafından işgal edilen İstanbul Darulmuallimin ve Darulmuallimat gibi sair maarife ait binaların boşaltılarak cihet-i maarife teslimi isteği.*
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1916, Mart 22). MF.MKT./1215-2-0. *Geçici olarak Şehremaneti mecruhin-i askeriye hastahanesi olarak kullanılan Çapa'daki Darülmuallimat binasının hasarının tesbiti ile Macar Salib-i Ahmer Hastahanesi haline getirilmesi ve masrafının Macar Heyeti tarafından karşılanması.*
[80] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1915, Ağustos 24). MF.MKT./1211-33-0. *Mekteplerin inşaatına lazım olan inşaat malzemelerinin tedariki için Avrupa'ya giden Darülmuallimat-ı Aliyye İnşaat Müteahhidi Osep Değirmenciyan Efendi'nin şu anda Avrupa'nın neresinde olduğunun bildirilmesi.*

yönelik çeşitli devlet kurumlarının müdahaleleriyle ilgili çok sayıda belgede de ayrıntılı bilgilere ulaşılmaktadır. Söz gelimi Tramvay Şirketi tarafından ray döşenmesi sırasında Darülmuallimat'a ait su borularının zarar görmemesi hususunda Tramvay Şirketi'nin uyarılması maksadıyla yazılan yazı (MF.MKT./1126-21-0, 1909), Askeriyenin emriyle su yolcuları tarafından kesilen Halkalı Suyu'nun Çapa'da bulunan Leyli Darülmuallimat-ı Aliye Mektebi'ne verilmesinin sağlanması (MF.MKT:/1216-26-0, 1916), Çapa Darülmuallimatı'nın susuzluk meselesine çözüm bulunması talebi (MF.MKT./1217-59-0, 1916) ve Çapa'da inşa edilmekte olan Darülmuallimat-ı Aliyye binası müteahhidlerinin inşaat malzemeleri nakli için kullandıkları araba beygirlerinin yemlerinin nezaretçe temini (MF.MKT./1221-102-0, 1916)[81] gibi belgeler yapının bürokratik yazışmalardaki görünürlük hali için örneklenebilir. Dolayısıyla bir kız eğitimi kurumu olan Çapa'daki Darülmuallimat, sadece maarif nezaretinin ilgi odağı olmaktan çıkarak farklı devlet kurumlarının da gündemine girmiştir. Böylelikle kadının görünürlüğü kamusal alandaki imar hareketiyle gerçekleşirken, arşiv belgelerindeki bürokratik yazışmaların konusu olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Tüm bu bilgiler ışığında Darülmuallimat olarak kullanılan yapıların Maarif Nezaretince inşa edilmiş, satın alınmış ya da çoğunlukla kiralanmış binalar olduğu saptanmıştır. Kiralanan ya da satın alınan yapıların, eğitim sürecinde çoğunlukla yapısal ve mekânsal özelliklerinde eksiklikler olduğu anlaşılmıştır. Binaların fiziki koşullarının olumsuzluğuna ve kira ödemelerindeki aksaklıklara ilişkin bu belgelerden yola çıkarak binaların işlevsel ve yapısal olarak kadınların kullanımı düşünülerek düzenlenmemiş veya inşa edilmemiş oldukları, eski binaların kadının kamusal hayattaki dönüşümüne paralel olarak

[81] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1909, Haziran 5). MF.MKT./1126-21-0. *Tramvay Şirketi tarafından ray döşenmesi sırasında Darülmuallimat'a ait su borularının zarar görmemesi hususunda Tramvay Şirketi'nin uyarılması maksadıyla yazılan yazıya cevaben Nafia İdaresi'ne gönderilen mektup suretinin Maarif Nezaretine iletildiği.*
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1916, Nisan 25). MF.MKT:/1216-26-0. *Askeriyenin emriyle su yolcuları tarafından kesilen Halkalı Suyu'nun Çapa'da bulunan Leyli Darülmuallimat-ı Aliye Mektebi'ne verilmesinin sağlanması.*
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1916, Temmuz 26). MF.MKT./1217-59-0. *Çapa Darulmuallimatı'nın susuzluk meselesine çözüm bulunması talebi.*
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1916, Aralık 28). MF.MKT./1221-102-0. *Çapa'da inşa edilmekte olan Darülmuallimat-ı Aliyye binası müteahhidlerinin inşaat malzemeleri nakli için kullandıkları araba beygirlerinin yemlerinin nezaretçe temini.*

dönüştürüldüğü sonucuna varılmıştır. Ancak ne yazık ki yazışmalarda bu binalara dair ölçek fikri uyandıracak net bilgilere ulaşılamadığı için binaların yetersizliğine ilişkin durumlar somut verilerle açıklanamamıştır. Bu konuda sadece bazı belgelerdeki öğrenci sayılarına yönelik veriler üzerinden Darülmuallimat olarak kullanılmış bazı yapıların mekânsal ölçeğine ilişkin fikir üretilebilmiştir.

Ayrıca, satın alım ve kiralama içerikli çok sayıdaki yazışma, kızların eğitimine yönelik mekân ihtiyacının yetersizliğini ve bu nedenle de acil mekânsal arayışlar gerçekleştirildiği için hızlı ve özensiz kararlar verildiğini göstermiştir. Ayrıca satın alınan ve kiralanan yapıların büyük çoğunluğunun eski konaklar olması, işlevsel bir uyum aranmadığı ve geçici bir mekân tahsisinden öteye geçmeyen uygulamalar yapıldığını ortaya koymuştur.

Çizelge 4.9. Darülmuallimatlar için tahsis edilen yapıların durumu ve işlevi

	Yıl	Şehir	Tür	Mevcut Yapı						Yeni Yapı
				Okul		Konut	Hastane	Askeri	Diğer kamusal yapılar	
				Erkek mektebi	Gayrimüslim mektebi					
1	1870	İstanbul (Başkent)		x		x				
2	1913-1914	Adana	Nehari - Leyli						x	x
3	1914-1915	İzmir	Leyli			x				x
4	1914-1915	Bursa	Leyli	x	x					
5	1915-1916	Ankara	Leyli							
6	1915-1916	Halep	-							
7	1915-1916	Kastamonu	Nehari - Leyli	x		x				
8	1915-1916	Konya	Nehari - Leyli			x				x
9	1915-1916	Edirne	Leyli		x			x	x	
10	1915-1916	Aydın	-							
11	1916-1917	Balıkesir	Nehari - Leyli			x	x			
12	1916-1917	Sivas	Nehari		x		x			
13	1917-1918	Urfa	-							
14	1918-1919	Beyrut	-		x					
15	1918-1919	Bolu	-	x						
16	1918-1919	Muğla	Leyli							
17	1919	Nablus	-							
18	1921	Kayseri	-							

Osmanlı coğrafyasındaki başkent ve taşra darülmuallimatlarının binaları incelendiğinde, bunların mevcut yapıların (farklı işlevli yapılar) dönüştürülmesi yoluyla mı kullanıma açıldığı, yoksa darülmuallimat olarak yeni yapı inşasıyla mı faaliyete geçtiği, mevcut yapı ise hangi işlevlerden eğitim işlevine

dönüştürüldüğü incelenmiş ve Çizelge 4.9 oluşturulmuştur. Buna göre başkent ve 17 taşra darülmuallimatından yalnızca Adana, İzmir ve Konya vilayetleri için yeni yapı üretiminin söz konusu olduğu konusunda kesin bir kanıya varılmıştır (Çizelge 4.9). Adana Darülmuallimatı, Darülmuallimin binasıyla birlikte ele alınmış ve eş zamanlı inşa edilmiştir. Ancak kız ve erkek okulları incelendiğinde gerek plan gerekse de yapı plastiği bazında birebir aynı oldukları görülmüş, kız okuluna ait yapı üretiminde erkek okulunun referans alındığı fikrine varılmıştır. Konya Darülmuallimatı'nın inşası için de Darülmuallimin inşasının tamamlanması beklenilmiştir. Yeni bina üretiminin söz konusu olduğu son okul olan İzmir Darülmuallimatı'nda ise, ivedilikle inşa edilen okul binasının mekânsal kapasitesi Darülmuallimatın ihtiyaçlarını karşılayamamış ve yetersiz kalmıştır.

Bu üç darülmuallimat binası dışında, Başkent, Bursa, Kastamonu, Edirne, Balıkesir, Sivas, Beyrut ve Bolu darülmuallimatları için mevcut yapıların dönüştürülerek kullanıldığı gözlenmiştir (Çizelge 4.9).[82] Bahsi geçen sekiz vilayet ve livada darülmuallimat kullanımı için dönüştürülen yapıların mevcut işlevlerindeki farklılıklar dikkat çekicidir. Darülmuallimatların kullandığı binaların sıklıkla eğitim işlevi dışında işlevlere sahip olan binalar oldukları tespit edilmiştir. Bu işlevlerden ilki konuttur. Sekiz vilayette, Darülmuallimat binalarının konutlardan dönüştürüldüğü saptanmıştır ve Başkent Darülmuallimatı da bunlardan biridir. Açıldığı 1870 tarihinden 1917'ye kadar dört konut yapısından sonra, en sonunda erkek öğretmen okulu olan Darülmuallimin binası kızların kullanımına bırakılmış ve Darülmuallimat olarak faaliyetlerini sürdürebilmiştir. Kastamonu Darülmuallimatı da, konut işlevli bir yapıda faaliyetlerini sürdürmüştür. Benzer şekilde Balıkesir Darülmuallimatı'na tahsis edilen ilk yapının da konut olduğu bilinmektedir. Ayrıca, Darülmuallimata özel yeni yapıların inşa edildiği İzmir ve Konya Darülmuallimatları da yeni yapılar öncesinde ilk olarak konut işlevli binalarda faaliyetlerine başlamışlardır.

[82] Çalışma kapsamında Ankara, Halep, Aydın, Muğla, Nablus ve Kayseri Darülmuallimatlarının hakkındaki elde edinilebilen sınırlı bilgi nedeniyle, bu okulların kullandıklarını yapılara yönelik yeterli bilgiye ulaşılmamıştır. Bahsi geçen darülmualllimatlara yönelik sınırlı bilgi sebebiyle, bu binalar hakkında yeni yapı üretimi ya da mevcut yapı tesisi olup olmadığı konusunda da kesin bir kanıya varılamamıştır. Bu nedenle Ankara, Halep, Aydın, Muğla, Nablus ve Kayseri Darülmuallimatları, kadın eğitim yapıları üzerinden gerçekleştirilen yorum ve saptamalara dahil edilememişlerdir.

Konut işlevi dışında kızların eğitimi için kullanıma sunulan farklı işlevli yapıların arasında hastaneler, askeri yapılar ve özel mülkiyetteki kamusal yapılar da yer almaktadır. Örneğin Balıkesir Darülmuallimatı'na tahsis edilen ikinci yapı, Gureba Hastanesi'dir. Benzer şekilde Sivas Darülmuallimatı'nın kullandığı yapı da ilk olarak, Memleket Hastanesi olarak inşa edilmiştir. Ancak bu yapı hastane olarak hiç kullanılmamış ve okul, burada faaliyetlerine başlamıştır. Bunların dışında Edirne Darülmuallimatı, askeri işlevli ya da özel mülkiyetteki kamusal işlevli yapıların ve Adana Darülmuallimatı da Darüleytam (yetimhane) binasının dönüştürülmesiyle Darülmuallimat olarak kullanılmıştır.

Darülmuallimat kullanımı için tahsis edilen yapılar arasında eğitim işlevini taşıyan okullar da mevcuttur. Her ne kadar kadın eğitim kurumu olan Darülmuallimatlar için yeni yapı üretimi sınırlı olsa da mevcut yapılar içinde okul işlevine sahip binaların da Darülmuallimat olarak dönüştürüldüğü gözlenmiştir. Bu durumla yapı ve işlev uyumu sağlanmış gibi görülse de bahsi geçen okul yapılarının seçiminde ve tahsisinde kadın kullanıcıya özel bir kriter belirlendiğine dair bir izlenim oluşmamıştır. Kızların kullanımına bırakılan okul yapılarının da ya yeni yapılarına taşınmış erkek okulları ya da kapatılan ya da nakledilen gayrimüslim okulları olduğu tespit edilmiştir. Başkent, Bursa ve Bolu Darülmualimatları erkek okullarının kızlara bırakılmasıyla oluşturulmuştur. Bu Gayrimüslim okul binalarının darülmuallimat kullanımına bırakıldığı örnekler de kilise merkezli dini eğitim veren okullardır. Söz gelimi Sivas Darülmuallimatı'na tahsis edilen ikinci yapı bir Ermeni okuluyken, Beyrut Darülmuallimatı'nın kullanımı için Fransız kız mektebinin binası tercih edilmiştir. Bunun yanında Bursa Darülmuallimatı'nın faaliyetlerine başladığı yapının Fransız Ruhban Okulu olduğu, Edirne Darülmullimatı'nın kullandığı yapılardan birinin de Papaz Okulu olduğu bilinmektedir (Çizelge 4.9.).

Şekil 4.78. 1870'de Darülmuallimat için kiralanan Sultanahmet'deki ahşap konak (Abdullah Frères, 1880), Cağaloğlu'ndaki konak (Altın, 2017), Çapa'daki Derviş Paşa Konağı (Ereken, 2010), Çapa'daki Darülmuallimat Binası (Fikriyat, 2020)

Ayrıca darülmuallimatlar için tahsis edilen yapılar ve bu okulların faaliyetlerini sürdürdükleri süreler göz önüne alındığında, darülmuallimatların sıklıkla bina değiştirdiği de tespit edilmiştir. Özelikle Başkent ve Edirne Darülmuallimatı bu durum için çarpıcı örneklerdir. İstanbul Darülmuallimatı'nın ilk olarak Sultanahmet'teki ahşap bir konağı, ardından Cağaloğlu'ndaki ve Laleli'deki birer konağı, sonrasında Çapa'daki Derviş Paşa Konağı'nı ve nihai olarak Çapa'daki Darülmuallimin binasını kullandığı bilinmektedir (Şekil 4.78). Benzer şekilde Edirne Darülmuallimatı da ilk olarak Selimiye civarındaki bir binayı, ardından Kaleiçi'ndeki Papaz Okulu'nu, sonrasında İttihat ve Terakki Kulübü binasını, onun ardından Harbiye Kışlası'nı ve nihai olarak da Maria Lorda binasını kullanmıştır. Bu durum Geç Osmanlı Modernleşmesindeki devlet politikaları altında biçimlenen ve gündemde önemli yer tutan kadına yönelik gelişmelerin, uygulama bazında söylemdeki kadar iddialı olmadığını, hızlı kararlarla ve geçici çözümlerle hareket edildiğini göstermiştir. Aslında eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasında önemli bir eylem alanı olan yapıların

kullanımına yönelik bu tavır, erkek eğitim yapılarındaki yaklaşımdan farklıdır. Bu da devletin kadın özneye olan geleneksel yaklaşımının da bir ölçüde devam ettiğini göstermektedir.

Kadın eğitimine yönelik gerçekleştirilen önemli reformlara rağmen yeni yapı üretimi yerine genel olarak mevcut yapıların dönüştürülerek Darülmuallimatlar'a tahsis edilmesi ve kadınlara özel yeni bina üretiminin sınırlı düzeyde olması çalışmanın elde ettiği çarpıcı sonuçlardan biridir. Tezde bu durum Osmanlı inşa geleneği ile ilişkilendirilmiştir ve Osmanlı inşa geleneğinde cinsiyetler ve kullanım işlevleri üzerinden bir tasarım anlayışının var olmadığı düşüncesine dayandırılmıştır. Kadınların kullanımına açılan, dahil oldukları yeni kamusal mekânlar, çoğunlukla onlar için tasarlanmış, tekil ve yeni mekânlar olarak karşılığını bulamamıştır. Dolayısıyla Darülmuallimat yapılarında mekân üretim şekli, kullanım işlevi, özel-kamusal nitelikler, kullanıcılar ve cinsiyetten bağımsız olarak yapıların tasarlanması veya yapılar ya da mekânların ihtiyaç doğrultusunda basit yapısal müdahaleler ile dönüştürülerek kullanılması biçiminde var olmaya devam eden Osmanlı geleneksel inşa tavrının bir devamı olarak yorumlanmıştır. Öte yandan kadın okullarına yönelik yeni yapı üretiminde, inşa sürecindeki erkek okullarına öncelik verildiği, benzer şekilde plan ve tipoloji bazında erkek okullarının referans alındığı ve üretilen yapıların kız okullarının ihtiyaçlarını karşılama açısından yetersiz kaldığı gözlenmiştir. Bu durum devlet politikalarında kadın özneye ve kadın eğitimine olan ikincil yaklaşımı ortaya koyan bir tavır olarak değerlendirilmiştir.

Başkent ve taşra darülmuallimatlarının detaylı incelenmesinden elde edilen diğer bir bulgu da Sivas Darülmuallimatı dışında hemen hemen bütün Darülmuallimatların yatılı niteliği taşımasıdır. Bu durum belirli vilayet ve livalarda tesis edilen darülmuallimatların sadece kendi vilayet ve livalarına değil, yakın çevrelerindeki coğrafyaya da hizmet ettiğini göstermiştir.

İstanbul'daki Darülmuallimat ve taşradaki Darülmuallimatların hemen hepsi, daha önce şahıslara ait konaklarda ya da erkek veya gayrimüslim okullarında faaliyetlerine başlamışlardır. Daha sonra kadınlara özel bazı Darülmuallimat

binaları inşa edilmişse de inşa ve bütçe sıralamasında erkek okullarının inşası öncelikli olmuştur. Erkek okullarının, özellikle Darülmuallimin binalarının inşasından sonra sıra Darülmuallimatların inşasına gelebilmiştir. Konya ve Adana Darülmuallimatları bu eğilimin örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Konya ve Adana örneklerinde temel atımı gerçekleşmiş olsa da darülmuallimatların inşasına Darülmualliminlerin inşasının tamamlanmasının ardından geçilmiştir, Darülmualliminler inşa edilirken Darülmuallimat binaları bekletilmiştir. Bu da gösteriyor ki, Darülmuallimatlar iktidarın ve toplumun gündemini tutan bir konu ve mekân olmasına karşın, kadın mekânlarının erkek mekânlarına görece ikincil olarak değerlendirmeye alındığı söylenebilir. Kadın eğitimine yönelik hassasiyet hem geleneksel tavır hem de içinde bulunulan ekonomik koşullar nedeniyle mekânsal üretimle buluşmakta zorlanmıştır. Benzer şekilde İstanbul Darülmuallimat'ı olarak bilinen ve 1913 yılında Mimar Kemaleddin tarafından yapılan Çapa'daki yapının da ilk işlevinin Darülmuallimin olduğu tespit edilmiştir. 1870 yılında kuruluşundan itibaren Ayasofya, Cağaloğlu, Laleli ve Çapa'daki konaklarda eğitim faaliyetlerini sürdürdükten sonra Darülmuallimat 1917-1918 yıllarında bahsi geçen bu binaya taşınmış ve bina bir süre Darülmuallimin ile ortak kullanılmıştır. Daha sonraki süreçte Darülmuallimin için yeni bir bina inşa edildiği için erkek öğrenciler oraya taşınmış ve Çapa'daki bu bina, kız öğrencilerin kullanımına bırakılmıştır. Arşiv belgelerinde bu binaya ilişkin yer alan bilgilerde, Darülmuallimatın tekil bir kamusal yapı olarak değil de Darülmuallimin ile birlikte ele alınması, devlet politikalarında kadın eğitimine yönelik mekânsal algıyı da açıkça ortaya koyar. Aslına bakılırsa bu mekân üretim şekli, kullanım amacından, özel-kamusal niteliklerden, kullanıcılardan ve cinsiyetten bağımsız olarak yapıların tasarlanması veya yapılar ve mekânların ihtiyaç doğrultusunda basit yapısal müdahaleler ile kullanılması biçiminde var olmaya devam eden Osmanlı geleneksel tavrının bir devamıdır. Ve bu örnekler de bu durumu açık bir şekilde sergilemektedirler.

Sonuç olarak Geç Osmanlı dönemine karşılık gelen bu zaman aralığında kamusal alana çıkan kadın için kamusal mekânlar oluşturulmaya çalışılmış, ancak bu oluşum çoğunlukla yeniden inşa etmek yerine mekânı dönüştürmek üzerine

kurgulanmıştır. Osmanlı kamusal alanında ve toplumsal hayatında varlığına alışık olunmayan kadın için özel bir mekân üretimi neredeyse söz konusu olmamış ve bu mekânlara olan ihtiyaç da durumun kendisi kadar yeni olmayan dönüştürme refleksi ile giderilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın konusu olan kadın eğitim yapısı Darülmuallimatlar için de benzer bir durum söz konusu olmuştur.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Geç Osmanlı dönemi kadınlar için yeni kamusallık pratikleri içeren gelişmelere sahne olmuştur. Kadınların giyimlerine yönelik değişimler, ev dışında kentin farklı kamusal mekânlarını kullanmaları, basın yayın faaliyetleri ve çalışma hayatına dahil olmaları bunlardan bazılarıdır. Devletin denetimi ve kontrolü altında geliştiği için birtakım sınırlılıklar içermekle birlikte, bu pratiklerle kadına toplumsal formasyonun yeniden inşasında önemli bir misyon yüklenmiştir ve bu misyonla ilişkili olarak kadınlara özel yeni eğitim kurumları ile eğitimli kadın figürünün yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Bu yeni toplumsal rol vatana hayırlı evlatlar yetiştirecek eğitimli anne ve eğitimli kadın üzerinden tahayyül edilmiştir. Avrupa'nın bilgisine imrenme, yabancı ve azınlık okullarına ilişkin tedirginlik ve rekabet duygusu içeren bir çaba ile biçimlenen bu tahayyülle devlet, kadınlara yönelik yeni modern eğitim kurumları açmış ve kadın öznelerin kamusal alandaki görünürlüğünü meşrulaştırmıştır. Açılan yeni kadın eğitim kurumları sayesinde kadınlar, okul binalarının kent örüntüsündeki varlığı ile mekânsal; okullara gidip gelen kadın öğretmen ve öğrencilerin sokakta ve toplu taşımadaki varlığıyla da fiziksel olarak kamusal mekânlarda görünür hale gelmişler ve farklı kamusallık pratiklerini deneyimlemeye başlamışlardır. Özellikle 1870'te kız öğrencilere eğitim vermesi için kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla açılan, böylece kadınlara eğitim alma ve verme hakkını sağlayan ve 1914 sonrasında taşrada da açılarak yayılım gösteren Darülmuallimatlar, kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasında önemli rol oynamış kurumlardır ve bu nedenle çalışmanın odağında yer almışlardır.

Tez, bir eğitim yapısı olarak Darülmuallimatların mimari ve mekânsal tarihini ortaya koyma hedefiyle, bu yapıları tarihsel olarak, farklı boyutlarıyla da incelemiştir. Bu nedenle konu, toplumsal cinsiyet, feminizm, modernleşme, Geç Osmanlı, azınlıklar, kamusallık ve eğitim gibi farklı kuramsal alt yapısı olan alanlar ile temas içinde bir bakış açısı benimsenerek ele alınmıştır. Bu bakış açısıyla çalışma, mimari bir yapı olarak Darülmuallimatları, Geç Osmanlı döneminde eğitimli kadının kamusal görünürlüğünün inşası bağlamında önemli bir mekânsal üretim olarak sorunsallaştırmıştır. Diğer bir deyişle, tez, sözü edilen tarihsel dönemde devlet iradesiyle gelişen Osmanlı mimarlık pratikleri ve

eğitimli kadının kamusal görünürlüğünün inşası arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışır. Materyal olarak Osmanlı arşiv belgelerini kullanarak, bu yönüyle de yeni araştırmalara kapı aralama niyetindedir. Çünkü kadın ve mimarlık temelli farklı arşiv okumalarının, konuya ilişkin başka tartışma konularını da beraberinde getireceği düşünülmektedir.

Darülmuallimatlar kadının kamusal alanda görünürlüğünü öğretmenlik ve öğrencilik kimlikleri ile meşrulaştırmış eylem alanları olsalar da, aynı zamanda devlet politikalarının kadın özneye yaklaşımının yansıması da olmuş kurumlardır. Özellikle okulun müfredatlarının o dönemin ideolojik yaklaşımını göstermesi anlamında çarpıcı olduğunu belirtmek gerekir. Ders programlarındaki değişikliğin dönemsel olarak üretilmek istenilen kadın modeline yönelik iktidar refleksleri ile ilişkili olduğu kolaylıkla gözlenmektedir. İlk başlarda vatana hayırlı evlatlar yetiştirebilecek eğitimli anne kimliğinde bir kadın öznenin tahayyülü söz konusuyken, sonrasında yetiştirilmek istenen kadın özne, özgür, entelektüel, eğitim almış ve toplumsal hayata meslek sahibi olarak dahil olacak bir kadın profili halini almıştır. Süreç içerisinde değişen bu ideolojik yaklaşımların farklı boyutları da vardır. Devlet okullarının azınlık okulları ile rekabet ve mücadele içinde olduğu bu dönemde, yalnızca Müslüman tebaaya mensup kız öğrencilerin değil, gayrimüslimlerin de darülmuallimat eğitimini talep etmesi amaçlanmış, siyasi anlamda tehdit olarak görülmeye başlanan gayrimüslimlerin azınlık ve yabancı okullarını tercih etmelerinin önüne geçmek de hedeflenmiştir.

Tezde sözü edilen bu ideolojik yaklaşımların etkisiyle Darülmuallimatların da süreç içerisinde değişim gösterdiği tespit edilmiş, bu nedenle de bu okullar bu bağlamda iki dönem halinde ele alınmıştır. Başkent Darülmuallimatı, bu okulların ilk döneminde tek kurum olarak yer alırken, taşra darülmuallimatları II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte 1914 sonrasında ikinci dönemde Osmanlı'nın farklı kentlerinde de yayılım gösteren kurumlar haline gelmiştir. Darülmuallimatın birinci döneminde daha çok Osmanlı seçkin ailelerinin kızları eğitim alırken, ikinci döneminde ise kendi sınırlı birikimleri ya da devlet desteğiyle okuma imkânı bulan, sosyo-ekonomik anlamda diğer gelir gruplarına dahil ailelerin kızları da sisteme dahil olmuştur. İkinci dönemde eğitim alma

imkânı bulan bu kadınlar ile birlikte okuyan, meslek sahibi olan ve devlete karşı vazifesini yerine getirme bilincinde sorumluluk sahibi aktif kadın profili ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Darülmuallimat ile aydın bir kadın zümresinin üretilmesi sağlanmıştır. İlk mezunlarla birlikte kadının yalnız öğrenci değil; meslek sahibi, öğretmen bir özne olarak kamusal alanda görünür olması mümkün hale gelmiş ve öğretmenlik ile birlikte kadın hizmet alan, edilgen bir toplumsal özneden, hizmet veren etken bir özneye transfer olarak sınıfsal anlamda daha yüksek bir konumla ilişkilenmeye başlamıştır. Darülmuallimat mezunları devlet eliyle resmi şekilde öğretmen olarak atanarak, Osmanlı'nın ilk kadın memurları da olmuşlardır. Darülmuallimatın ikinci dönemine gelindiğinde de, kadınların sosyal ve ekonomik hayata girmeleri çoğunlukla darülmuallimatın öğrenci ve öğretmenleri sayesinde mümkün olmuştur. Aldıkları eğitimle kültürel bir seviyeye sahip olan ve yeni bir toplumsal zümre oluşturmaya başlayan Darülmuallimatlı kadınlar, artık bu dönemde basın yayın kuruluşlarında rol alan ve milli konularda söz sahibi olan kadınlar haline de gelmişlerdir. Darülmuallimatlı kadınlar, bu yönleriyle kadının kamusal alandaki görünürlüğünün meşrulaşmasına yardımcı olmuşlardır.

Darülmuallimatlar, binalarıyla da mekânsal bir görünürlük kazanmış, eğitimli kadının kamusal alandaki görünürlüğünün inşasına bu yönleriyle de katkı sunmuşlardır. Osmanlı'nın farklı kentlerinde ve kamusal alanlarında görünürlük kazanan eğitimli kadın zümresinin kullandığı bu binaların öncelikle ülke ölçeğinde nasıl bir yayılım gösterdiğine bakılmış, ardından kentsel mekândaki konumları ve binalarda cinsiyete ilişkin mekânsal izlerin ya da üretimin olup olmadığı da irdelenmiş ve mekânsal görünürlük bağlamında tartışılmıştır. Darülmuallimatın faaliyete geçtiği şehirlerin hemen hepsinde inas mektep, Darülmuallimin, azınlık ve yabancı okullarının da bulunduğu tespit edilmiş ve bu durum devletin, eğitim politikalarında tüm bu okulları birbirleriyle ilişkili olarak değerlendirdiğini göstermiştir. Darülmuallimatların 18 vilayet ve livada faaliyete geçmesi ve Osmanlı coğrafyasının büyük kısmına dağılmış olan inas mekteplerde Darülmuallimat mezunlarının görev yapması bu okulların ve Darülmuallimatlı kadınların Osmanlı coğrafyasında yayılımını ve görünürlük düzeyini ortaya koymuştur. Osmanlı'nın öğretmen yetiştiren iki kurumu

olmaları nedeniyle Darülmuallimatların ve Darülmualliminlerin ülke genelinde aynı vilayet ve livalarda konumlanmaları da, Osmanlı'nın azınlık ve yabancı okullarına alternatif olarak bu "milli" eğitim kurumlarını sunmasıyla ilişkili tespitleri desteklemektedir. Azınlık ve yabancı okulları ve darülmuallimatın ülke genelindeki dağılımında gözlenen paralellik, devletin eğitim alanındaki bu okullarla olan rekabete dayalı politik tavrının ve bunun altında yatan Darülmuallimatla azınlık ve yabancı okullarına alternatif sunma amacının açık bir göstergesidir.

Kentsel ölçekteki incelemede ise, Darülmuallimatların, yalnızca gündüzlü eğitim verilen süre boyunca yerleşimin yoğun olduğu kent merkezlerindeki mevkilerde konumlandığı gözlenmiştir. Gündüzlü eğitimde öğrenci sayısının az olması ve yatılı işlevine ihtiyaç duyulmaması nedeniyle görece daha küçük binalar yeterli görülmüş, dolayısıyla bina ihtiyacının karşılanmasında da kent merkezindeki yapılaşma içinde yer alan konutlar gibi küçük ölçekli bina tahsisine başvurulmuştur. Ancak Darülmuallimatın yatılı işlevi kazanmasıyla ve hızla artan öğrenci sayılarıyla birlikte, kentsel yer seçiminde yerleşimin nispeten daha az olduğu ve boş arsa boyutlarının büyük ölçekte yapılar inşa etmeye imkân sağladığı mevkiler tercih edilmiş olsa da kent merkezinden çok da uzaklaşılmadığı söylenebilir. Darülmuallimatlar için yeni yapı üretiminin de sınırlı düzeyde olduğu görülmüştür. Daha büyük binalara ihtiyaç duyulsa da, bahsi geçen mevkilerde yine de mevcut yapı (görece daha büyük konaklar) tahsisleriyle okulların ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla sonuç olarak Darülmuallimatların kentsel örüntüde konumlanışları üzerinden yapılabilen tespit, okulların hemen hepsinin kent merkezlerinde konumlanıp yer değiştirmiş olmasıdır. Bu durum darülmuallimat binalarının ve okula gidip gelen Darülmuallimatlı öğretmen ve öğrencilerin başından itibaren kentin merkez kesiminde bulunduklarını ve görünür olduklarını göstermiştir.

Yapı ölçeğinde ise kadın eğitimine yönelik gerçekleştirilen önemli reformlara rağmen yeni yapı üretimi yerine genel olarak mevcut yapıların dönüştürülerek Darülmuallimatlar'a tahsis edilmesi ve kadınlara özel yeni bina üretiminin sınırlı düzeyde olması çalışmanın elde ettiği çarpıcı sonuçlardan biridir. Osmanlı kamusal alanında ve toplumsal hayatında varlığına alışık olunmayan kadın için

özel bir mekân üretimi neredeyse söz konusu olmamış ve bu mekânlara olan ihtiyaç da durumun kendisi kadar yeni olmayan dönüştürme refleksi ile giderilmeye çalışılmıştır. Tezde bu durum Osmanlı inşa geleneği ile ilişkilendirilmiş ve Osmanlı inşa geleneğinde cinsiyetler ve kullanım işlevleri üzerinden bir tasarım yaklaşımının bu dönemde henüz var olmadığı düşüncesine dayandırılmıştır. Darülmuallimatların hemen hepsi, daha önce şahıslara ait konaklarda ya da erkek veya gayrimüslim okullarında faaliyetlerine başlamışlardır. Az sayıda da olsa kadınlara özel bazı Darülmuallimat binalarının inşa edildiği örneklerde ise, bu okullara inşa ve bütçe sıralamasında erkek okullarından sonra yer verildiği görülmüştür. Ayrıca darülmuallimat olarak inşa edilen yapıların projeleri incelendiğinde de kadın cinsiyeti özelinde biçimsel bir farklılığın söz konusu olmadığı, kadın özne özelinde mekâna ya da kütle plastiğine dair herhangi bir uygulamanın söz konusu olmadığı gözlenmiştir.

Sonuç olarak bu tez çalışması, Geç Osmanlı döneminde kadın öğretmen okulları olarak kurulan Darülmuallimatların mekânsal tarihini, ülke, kent ve yapı ölçeğinde ele almıştır ve kadınların toplumsal hayatta değişen etkinlik alanlarını "görünürlük" kavramıyla sorunsallaştırarak tartışmaya açmıştır. Mimarlığın tarihselliğini ve toplumsallığını dikkate alarak çok farklı boyutları olan bir konuyu, mimarlık tarihi alanı içerisinden ancak diğer disiplinlerle ilişkiselliğini de koparmadan ele alma çabası olan çalışmanın, araştırma bulgularıyla kadın ve mekân tarihi açısından literatürdeki önemli bir boşluğu doldurması; Geç Osmanlı döneminde eğitim ve toplum politikalarının eyleme dökülürken mimari pratiklerle nasıl deneyimlendiğine yönelik tezde yapılan tartışmanın da ileriki çalışmalar için sözü geçen tarih aralığı ile sınırlı olmayan kavrayışlara imkân sağlaması umut edilmektedir.

KAYNAKLAR

(1278/1862, Zilhice/Haziran 26/24). *Takvîm-i Vekâyi*(649).

1329 - 1330 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsaiyat Mecmuası (Cilt levha 1). (1920). İstanbul: Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalem.

A. S. (2020). *Usul-i Talim ve Terbiye Türkiye'de İlk Eğitim ve Öğretim Yöntemi Kitabı* (1 b.). (M. GÜNDÜZ, Dü.) Ankara, Türkiye: Nobel Akademik Yayıncılık.

Acıbadem İnas Sultanisini Ziyaret. (1923, Temmuz 7). *Süs*(4), s. 14.

Acun, N. (1936). Çapa Kız Öğretmen Okulu. *Yarım Ay*, 12-13.

Adana Darüleytamı. (2021, Şubat 15). Ekim 7, 2020 tarihinde Vikipedi, Özgür Ansiklopedi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Adana_Dar%C3%BCleytam%C4%B1 adresinden alındı

Adıvar, H. E. (2013). *Mor Salkımlı Ev.* İstanbul: Can Yayınları.

Agar, M. (2014). Bezm-i Alem Valide Mektebi. *Bezm-i Alem Aktüel*(5), 10-12.

Ahmet Mithat Efendi. (2018). *Diplomalı Kız.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Akagündüz, Ü. (2015). *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak.* İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Akşit, E. E. (2009). Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'de Kamusalık Kavramının Dönüşümü ve Dışladıkları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 64*(1), s. 1-21.

Akşit, E. E. (2015). *Kızların Sessizliği, Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyürek, G. (2011). *Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek; Tanzimat Döneminde Mimarlık, Bilgi ve İktidar.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Akyüz, Y. (1991). Tanzimat Dönemi Eğitiminin Özellikleri. *Tanzimat'ın 150.Yılı Uluslararası Sempozyumu* (s. 389-401). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Akyüz, Y. (1999). Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetişmesi ve Meslek Hayatı. *Milli Eğitim*(143), s. 12-32.

Akyüz, Y. (2000). Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı'da Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi. *Toplum ve Tarih, 33*(195), s. 31-43.

Akyüz, Y. (2011). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın Eğitimi. M. TUNCOKU içinde, *Toplumsal Gelişmede Türk ve Japon Kadının Eğitimi* (s. 1-59). Çanakkale: Pozitif Matbaa.

Akyüz, Y. (2012). *Türk Eğitiim Tarihi* (22 b.). Ankara: Pegem Akademi.

Alkan, A. (1999, Haziran). Özel Alan - Kamusal Alan Ayrımının Feminist Eleştirisi Çerçevesinde Kentsel Mekan. *AÜ SBF GETA Tartışma Metinleri*(16), s. 1-26.

Alkan, M. (2008). Osmanlı İmparatorluğu nda Modernleşme ve Eğitim. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*(12), 9-84.

Alkan, M. Ö. (1990). Tanzimattan Sonra Kadının Hukuki Statüsü ve Devletin Evlilik Sürecine Müdahalesi Üzerine. *Toplum ve Bilim, Yaz*(50), 85-95.

ALKAN, M. Ö. (2000). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924* (Cilt 6). Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlı Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

Althusser, L. (2019). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları.* İstanbul: İthaki Yayınları.

Altın, H. (2008). 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13*(1), s. 271-283.

Altın, H. (2013). Osmanlı Döneminde Taşrada Öğretmen Okullarının Yaygınlaşması, Halep ve Ayıntap Darülmualliminleri. *I. Uluslararası Muallim Rıfat Kilis ve Çevresi Sempozyumu* (s. 151-163). Kilis: Kilis 7 Aralik Üniversitesi Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi.

Altın, H. (2017, Aralık 16). Osmanlı Eğitim Tarihinde Dârülmuallimât (Açılışı Ve Gelişim Süreci). *Akademik MATBUAT, 1*(1), s. 20-37.

Altın, H. (2017). Osmanlıda Bir Kadın Pedagog Ayşe Sıdıka Hanım ve Eseri Usul-ı Talim ve Terbiye Dersleri. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10*(2), s. 179-192.

Arendt, H. (2018). *İnsalık Durumu.* İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Argunşah, H. (2016). Tanzimat tan Cumhuriyet e Kadın Yazarlar ve Kadınla İlgili Konular. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadın Edebiyatçılar Sergisi ve Sempozyumu*, (s. 1-17). İzmir.

Arslan, A., Selçuk, M., & Nam, M. (2012). *Türkiye'nin İlk ve Tek Kız Üniversitesi İnas Darülfünunu (1914-1919).* İstanbul: İdil Yayıncılık.

Arslanoğlu, İ. (1998). *Kastamonu Öğretmen Okulları 1884 - 1977.* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Arslanoğlu, İ. (2000). Kastamonu Darülmuallimin ve Darülmuallimatı. *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu* (s. 463-484). Kastamonu: Kastamonu Valiliği.

Atam, Ş., & Candeğer, Ü. (2020). Osmanlı Devleti'nde Kız Islahhanesi ve Kız Sanayi Mektepleri. A. DEMİR, T. TOMBULLUOĞLU, & O. POLATEL içinde, *Türkiye'de Kadın* (s. 259-272). Konya: Kömen Yayınları.

Atamaz, S. (2020). *Birinci Dünya Savaşı ve Kadınlar*. Kasım 18, 2021 tarihinde cihanharbi.com: http://www.cihanharbi.com/birinci-dunya-savasi-ve-kadinlar/#:~:text=Kad%C4%B1nlar%20I.,kazanma%20imk%C3%A2n%C4%B1%20vermek%20i%C3%A7in%20kurulmu%C5%9Ftu. adresinden alındı

Avcı, Y. (2007). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde "Otoriter Modernleşme" ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 21*(21), 1-18.

Ayni, M. A. (2007). *Darülfünun Tarihi.* İstanbul: Kitabevi.

Aytaç, A. M. (2002). Aile ve Siyaset: Türkiye'de Modern Aile Fikrinin Oluşması. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara, Türkiye: Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi, Siyaset Anabilim Dalı.

Baltacıoğlu, İ. H. (1998). *Hayatım.* (A. Y. BALTACIOĞLU, Dü.) İstanbul: Dünya Yayınları.

Batu, P. (2021, Ağustos 27). *Osmanlı'dan Erken Cumhuriyete Kız Çocukları ve Eğitim*. Kasım 30, 2021 tarihinde istdergi.com: https://www.istdergi.com/tarih-belge/osmanlidan-erken-cumhuriyete-kiz-cocuklari-ve-egitim adresinden alındı

Baytok, C. (2021, Eylül 12). *12 Eylül 1914: İnas Darülfünunu (Kadın Üniversitesi) açıldı*. Kasım 27, 2021 tarihinde catlakzemin.com: https://catlakzemin.com/12-eylul-1914-inas-darulfununu-kadin-universitesi-acildi/ adresinden alındı

Becerikli, S., & Demirel, M. (2017, Mart). Osmanlı'dan Cumhuriyet Bursa'sına Miras Kalan Öğretmen Okulları (1883-1975). *Journal of History Studies, 9*(1), s. 65-84.

Behçet, M. (1940). Muazzez Tahsin Berkant. *Yedigün*(386), 10.

Bentham, J., Pease-Watkin, C., & Werret, S. (2016). *Panoptikon Gözün İktidarı.* İstanbul: Su Yayınevi.

Berköz Ünyay, E. (2011, Nisan 10). *100 yıllık kız lisesi*. Kasım 27, 2021 tarihinde milliyet.com: https://www.milliyet.com.tr/pazar/100-yillik-kiz-lisesi-1375584 adresinden alındı

Bilir, A. (2011). Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin Tarihsel Evrimi ve İstihdam Politikaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 44*(2), 223-246.

Binbaşıoğlu, C. (1982). *Türkiye'de Eğitim Düşünceleri.* Ankara: Binbaşıoğlu Yayınevi.

Bit Mezat. (2020). *Adana Kız Muallim Mektebi, Bir Afişten Baskı*. Nisan 29, 2021 tarihinde bitmezat.com: https://www.bitmezat.com/urun/1711801/adana-kiz-muallim-mektebi-bir-afisten-baski adresinden alındı

Bourdieu, P. (2014). *Eril Tahakküm.* İstanbul: Bağlam Yayınları.

Bourdieu, P., & Passeron, J. C. (2019). *Yeniden Üretim; Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri* (3 b.). (A. SÜMER, L. ÜNSALDI, & Ö. AKKAYA, Çev.) Ankara: Heretik Yayınlrı.

Bursa Kültür A.Ş. (2012). *Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları: Bursa Kız Lisesi (Bursa Kız Muallim Mektebi).* Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Araştırmaları Merkezi.

Büktel, Y. (2019, Kasım). Edirne Polonya Rahibe Okulu. *ACTA TURCICA*(8), 86-98. Haziran 5, 2021 tarihinde https://actaturcica.files.wordpress.com/2019/11/i-08-86-98.pdf adresinden alındı

Ceyhan, N. (2009). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Hikâyesi (1908-1918).* İstanbul: Selis Kitaplar.

Ceylan Dumanoğlu, S., & Yetişgin, M. (2019, Bahar). Taşrada Darülmuallimatların Açılışı ve Tarihsel Gelişimi. *TUHED, Turkish History Education Journal, 8*(1), s. 174-198.

Collins, R. (2019). *The Credential Society: An Historical Sociology of Education and Stratification (Legacy Editions).* New York, ABS: Columbia University Press.

Connel, R. (. (2019). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar* (Dördüncü b.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Çağır, M., & Türk, İ. C. (2017). 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), 4*(11), s. 62-75.

Çakır, S. (1999a). Mekanın Kadınlar Açısından Kurgulanışına Kuramsal ve Tarihsel Süreç İçinde Bakmak. A. AKPINAR, G. BEKAY, & H. DEDEHAYIR içinde, *Kadın Ve Mekan, Tutsaklık mı? Sultanlık mı?* (s. 133-149). İstanbul: Turkuvaz Kitap.

Çakır, S. (1999b). Osmanlı'da Kadınların Mekanı, Sınırlar ve İhlaller. A. ALKAN içinde, *Cins Cins Mekan* (s. 76-101). İstanbul: Varlık Yayınları.

Çakır, S. (2010). *Tarihin Unutulmaz Kadınları.* İstanbul: Kesit Yayınları.

Çakır, S. (2016). *Osmanlı Kadın Hareketi.* İstanbul: Metis Yayınları.

Çamlıbel, E. (tarih yok). *Karşıyaka Kız Muallim Mektebi*. Nisan 14, 2021 tarihinde pinterest.com: https://i.pinimg.com/originals/db/4a/10/db4a10e98877877f05d303924d6bfe0c.jpg adresinden alındı

Çiçek, A. C., Aydın, S., & Yağci, B. (2015). Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6*(9), 269-284.

Çınar, D. (2017, Ağustos 21). *Kadın İşçi Taburları*. Kasım 18, 2021 tarihinde oncugenclik.org.tr: http://oncugenclik.org.tr/dilek-cinar-yazdi-kadin-isci-taburlari/ adresinden alındı

Çoban, M. (2013, Temmuz-Aralık). Kadın Eğitim Kurumu Olarak Darulmuallimat ve Eğitime Katkıları Üzerine Değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(22), 175-205.

(1332). *Dârülmuallimîn ve Darülmuallimât-ı İbtidâîye Talimatnamesi.* İstanbul: Matbaa-i Amire.

Demir, G. T. (2021). 1928 Muallim Almanağı ve Dönemin Eğitim Anlayışı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 37*(103), 143-178.

Derin Tarih Dergisi. (2017, Temmuz 27). *derin tarih*. Mart 5, 2021 tarihinde twitter.com: https://twitter.com/derintarih/status/890535389181640704 adresinden alındı

Devlet Matbaası, İstanbul. (1928). *Maarif albümü.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/122986 adresinden alındı

Edirne Müze Müdürlüğü. (2018, Mart 9). *Harbiye Kışlası-Edirne*. Kasım 5, 2021 tarihinde Türkiye Kültür Portalı: https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/edirne/kulturenvanteri/harbiye-kislasi- adresinden alındı

Ekinci, A., & Asoğlu, İ. (2018). Meşrutiyet Yıllarında Urfa'da Cemiyetler ve Kulüpler. A. EKİNCİ içinde, *Osmanlı Urfası* (Cilt 1, s. 357-371). Şanlıurfa: Urfa Okulu Yayınları.

Ekinci, E. (2018, Nisan 9). *Bir Zamanlar Kaç-Göç Vardı... Harem ve Selamlık*. Ekim 21, 2020 tarihinde ekrembugraekinci.com: https://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=950&bir-zamanlar-ka%C3%A7-g%C3%B6%C3%A7-vardi%E2%80%A6-harem-ve-sel%C3%A2mlik adresinden alındı

Elison, G. (2001). *Zeynep Hanım Özgürlük Peşinde Bir Osmanlı Kadını.* İstanbul: Büke Yayınları.

Eraslan, C. (2017). *Objektiften Yansıyanlarla Sultan II. Abdülhamid Döneminde Eğitim.* İstanbul, Üsküdar, Türkiye: Üsküdar Belediyesi Başkanlığı.

Ereken, L. (2010, Mart 29). *Eski İstanbul Resimleri ve Fotoğrafları*. Ekim 17, 2020 tarihinde wowturkey: http://wowturkey.com/t.php?p=/tr381/levent_ereken_STANBUL_Capa_Darulmuallimat__110.jpg adresinden alındı

Ergin, O. N. (1977). *Türk Maarif Tarihi* (Cilt 1-2). İstanbul: Eser Matbaası.

Ertuğrul, H. (1998). *Azınlık ve Yabancı Okulları: Türk Toplumuna Etkisi.* İstanbul, Türkiye: Nesil Basım Yayın.

Eski Türkiye Fotoğrafları Arşivi. (tarih yok). *Edirne Kız Öğretmen Okulu/1930*. Ocak 19, 2020 tarihinde http://www.eskiturkiye.net/: http://www.eskiturkiye.net/992/edirne-kiz-ogretmen-okulu-1930 adresinden alındı

ESKİ, M. (1993, Kasım). Kastamonu'da Yapılan İlk Kadın Mitingi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 9*(27), 653-662.

ESKİ, M., YILMAZ, M., & YAKUPOĞLU, C. (2008). *Selçukludan Günümüze Kastamonu Eğitimine Genel Bir Bakış.* Kastamonu: Kastamonu Valiliği.

Fatma Aliye Hanım. (2018). *Refet.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Fikriyat. (2020, Mart 14). *Osmanlı'da Kadın Öğretmen Yetiştiren Kurum: Darülmuallimat*. Ekim 16, 2020 tarihinde fikriyat.com: https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/osmanlida-kadin-ogretmen-yetistiren-kurum-darulmuallimat adresinden alındı

Fortna, B. C. (2005). *Mekteb-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam Devlet ve Eğitim.* (P. SİRAL, Çev.) İstanbul, Türkiye: İletişim Yayınları.

Foucault, M. (2015). *İktidarın Gözü, Seçme Yazılar 4.* (I. ERGÜDEN, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2019). *Hapishanenin Doğuşu.* (M. A. KILIÇBAY, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.

Foucault, M. (2020). *Büyük Kapatılma, Seçme Yazılar 3* (5 b.). (I. ERGÜDEN, & F. KESKİN, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2021). *Özne ve İktidar, Seçme Yazılar 2* (6 b.). (I. ERGÜDEN, & O. AKINHAY, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Frzoo. (2009, Haziran 26). *D&K- Edirne Kız Muallim Mektebi*. Kasım 5, 2021 tarihinde bizde.com: https://www.bizde.com/d-k-edirne-kiz-muallim-mektebi-3354037/ adresinden alındı

Göçek, F. M. (1999). *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme.* Ankara: Ayraç Yayıevi.

Günel, G., & Kılcı, A. (2015, Haziran). Ankara Şehri 1924 Haritası : Eski Bir Haritada Ankara'yı Tanımak. *Ankara Araştırmaları Dergisi, 3*(1), 78-104.

Güzel, Ş. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt IV, s. 858-874). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.

Habermas, J. (2018). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Hamadeh, S. (2017). *Şehr-i Sefa, 18.Yüzyılda İstanbul.* İstanbul: İletişim Yayınları.

İbnü'ş Şeyh Nafi, M. C. (2002). *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı.* Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

İhsanoğlu, E. (1992). Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı. H. D. YILDIZ içinde, *150. Yılında Tanzimat* (s. 335-395). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnşaat ve Tamirat Müdür ve Sermimarı Kemaleddin. (1910(tahmini)). *Darülmuallimat için yapılan bir proje: Zemin kat ve birinci kat planları (Mikyas 1:100).* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/192757 adresinden alındı

İnşaat ve Tamirat Müdürü ve Sermimarı Kemaleddin. (1910(tahmini)). *Darülmuallimat için bir okul projesi: Ön ve yan görünüşler (Mikyas 1:100).* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/192748 adresinden alındı

İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi. (1923, Ocak 25). MZH / 75 / 9029 - 9030 .

İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi. (1923, Ocak 20). MZH / 75 / 9029,9030.

İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi. (1923, Ocak 25). MZH / 75 / 9045.

İşisağ, A. N. (2017, Ocak 30). *Adana Erkek Lisesi*. Temmuz 7, 2022 tarihinde wowturkey: http://wowturkey.com/t.php?p=/tr761/Ahmet_Nadir_Isisag_Adana_Erkelise_1915.jpg adresinden alındı

İzgöer, D. A. (Dü.). (2012). *Hatırât (1913-1922) Cemal Paşa.* İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.

K. Alpagut, N. (2018, Ocak/Mart). Bizi Edebiyata Koyarlar mı, Bilmiyorum. *Roman Kahramanları*(33), s. 185-189.

K. P. (1910). *Darülmuallimat için yapılacak bir proje: Dilsizlere ve âmâlara mahsus mektebin plan, kesit ve görünüşü (Mikyas 1:100).* Haziran 4, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/192744 adresinden alındı

Kaan1327. (2008, Aralık 2). *İzmir'in Eski Okulları*. Haziran 5, 2021 tarihinde wowturkey: http://wowturkey.com/t.php?p=/tr275/Kaan1327_okul2.jpg adresinden alındı

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. (2020a). *Kadınların Belleği Dizisi Yayınları.* İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. (2020b). *Kadınların Belleği Dizisi – 2 Yayınları.* İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.

Kanat, S. (2018, 4 2). 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Eğitim Politikaları ve Toplumsal Zihniyet. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8*(15), s. 481-494.

Kandilli Kız Lisesi Eğitim ve Kültür Vakfı. (2021, Kasım 25). *Anasayfa*. kankev: http://www.kankev.org/tr/content/anasayfa-s1 adresinden alındı

Kandiyoti, D. (2015). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar; Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler.* İstanbul: Metis Yayınları.

Kansu, N. A. (1340/1924, Teşrîn-i Sânî/Kasım). İlk Erkek ve Kız İdadileri. *Türk Yurdu, 1*(1), s. 60-64.

Kansu, N. A. (1931). *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme* (Cilt 1). İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.

Kaplan, L. (1998). *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını 1908-1960.* Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Kaplanoğlu, R. (2015). *Bursa Kız Lisesi*. Mayıs 3, 2022 tarihinde Wiki Bursa: https://www.bursa.com/wiki/bursa_kiz_lisesi adresinden alındı

Karaaslan, Ü. (2015). 19. yüzyılda Batı'da kadın hakları hareketinin tarihsel gelişimi . *Yüksek Lisans Tezi*. Kocaeli, Türkiye: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, Kamu Hukuku Bilim Dalı.

Karakışla, Y. S. (2015). *Osmanlı Kadın Telefon Memureleri (1913-1923).* İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.

Kaya, Z. (2021). 19. Yüzyılda Toplumu Dönüştürücü Bir Etki Olarak Kız Çocuklarının Eğitimini Bir Kurum Üzerinden Okumak: Darülmuallimat Örneği. *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a XIX. Yüzyıl* (s. 181-211). İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.

Kemaleddin, P. M. (1910). *Darülmuallimat için yapılacak bir proje: Dilsizlere ve âmâlara mahsus mektebin plan, kesit ve görünüşü (Mikyas 1:100).* Haziran 4, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/192744 adresinden alındı

Kocamanoğlu, E. (1999). Eğitim Hakkındaki Görüşleri ve Ayşe Sıdıka Hanım. *Tarih ve Toplum, 32*(189).

Koçer, H. A. (1974). *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi : 1773-1923.* Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Kodaman, B. (1990). Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5*(1), 135-182.

Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi* (Cilt VII). (D. v. Atatürk Kültür, Dü.) Ankara, Türkiye: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kodaman, B., & Saydam, A. (1992). Tanzimat Devri Eğitim Sistemi. H. D. YILDIZ içinde, *150. Yılında Tanzimat* (s. 475-496). Ankara, Türkiye: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kollektif. (2001). *Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi* (Cilt 1). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

KonyaTarihi. (2018, Şubat 27). *tarihikonya*. Kasım 17, 2020 tarihinde twitter.com: https://twitter.com/tarihikonya/status/968235612309516290/photo/1 adresinden alındı

Köse, D., & Özkaya, H. G. (2021). Geç Osmanlı Modernleşmesinde Kadın Eğtim Yapıları: Taşra İnas Mektepleri ve Darülmuallimatlar. Y. AKSOY, & E. DUYAN (Dü) içinde, *Çağdaş Mimarlık Araştırmaları:Kent Kuram Tasarım* (Cilt Bahar, s. 100-140). İstanbul, Beyoğlu, Türkiye: DAKAM Yayınları.

Kuban, D. (1994). Konaklar. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (s. 50-55). içinde İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.

Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)* (Cilt Bilim Serisi 4). Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları Bilim Serisi.

Kurnaz, Ş. (1996). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Kadını.* İstanbul, Türkiye: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Kurnaz, Ş. (1999). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi. *Milli Eğitim Dergisi, 143*(14), 99-111.

Kurnaz, Ş. (2011). *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923).* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kurnaz, Ş. (2012). *Balkan Savaşında Kadınlarımız.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kurnaz, Ş. (2013). *Osmanlı Kadınınn Yükselişi.* İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Kursistem. (2016, Ağustos 10). *Mekteb-i Mülkiye Kuruldu 12 Şubat 1859*. Ekim 25, 2021 tarihinde haber.kursistem.com: https://haber.kursistem.com/mekteb-i-mulkiye-kuruldu-12-subat-1859.html adresinden alındı

Kutlu, S. (2004). *Didar-ı Hürriyet Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet 1908-1913.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kültür Envanteri. (2021, Haziran 21). *Çapa Fen Lisesi.* Aralık 7, 2021 tarihinde kulturenvanteri.com: https://kulturenvanteri.com/yer/capa-fen-lisesi/#16.91/41.013736/28.937944 adresinden alındı

Lenoir, R. (1996, Haziran). La Famille, Une Affaire d'Etat. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*(113), s. 16-30.

Lloyd, G. (2021). *Erkek Akıl, Batı Felsefesinde 'Erkek' ve 'Kadın'.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Adana, Mersin ve Osmaniye'deki okulları gösteren harita. No: 4 - Map showing schools in Adana, Mersin and Osmaniye in the Ottoman Empire. No: 4.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/109068 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Afyon ve Kayseri'deki okulları gösteren harita. No: 28 ve 29 - Map showing schools in Afyon and Kayseri in the Ottoman Empire. No: 28 and 29.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/116007 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ankara, Kırıkkale, Kırşehir, Çorum ve Yozgat'taki okulları gösteren harita. No: 5 - Map showing schools in Ankara, Kırıkkale, Kırşehir, Çorum and Yozgat in the Ottoman Empire. No: 5.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/97237 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Antalya ve Muğla'daki okulları gösteren harita. No: 24 ve 25 - Map showing schools in Antalya and Muğla in the Ottoman Empire. No: 24 and 25.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/100282 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylü). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Balıkesir ve Çanakkale'deki okulları gösteren harita. No: 30 ve 31 - Map showing schools in Balıkesir and Çanakkale in the Ottoman Empire. No: 30 and 31.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/107024 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Beyrut'taki okulları gösteren harita. No: 7 - Map showing schools in Beirut in the Ottoman Empire. No: 7.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/118971 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bolu ve Niğde'deki okulları gösteren harita. No: 22 ve 23 - Map showing schools in Bolu and Niğde in the Ottoman Empire. No: 22 and 23.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/108038 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bursa, Kütahya ve Bilecik'teki okulları gösteren harita. No: 9 - Map showing schools in Bursa, Kütahya and Bilecik in the Ottoman Empire. No: 9.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/123815 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Diyarbakır, Mardin ve Urfa'daki okulları gösteren harita. No: 10 - Map showing schools in Diyarbakır, Mardin and Urfa in the Ottoman Empire. No: 10.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/111039 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Edirne, Tekirdağ, Kırklareli ve Çatalca'daki okulları gösteren harita. No: 2 ve 3 - Map showing schools in Edirne, Tekirdağ, Kırklareli and Çatalca in the Ottoman Empire. No: 2 and 3.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Arşiv: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/113021 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Halep, Hatay ve Gaziantep'teki okulları gösteren harita. No: 8 - Map showing schools in Aleppo, Hatay and Gaziantep in the Ottoman Empire. No: 8.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/119955 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul'daki okulları gösteren harita. No: 1 - Map showing schools in İstanbul in the Ottoman Empire. No: 1.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/117006 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İzmir, Aydın, Manisa ve Denizli'deki okulları gösteren harita. No: 6 - Map showing schools in İzmir, Aydın, Manisa and Denizli in the Ottoman Empire. No: 6.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/103290 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İzmit, Samsun ve Ordu'daki okulları gösteren harita. No: 20 ve 21 - Map showing schools in İzmit, Samsun and Ordu in the Ottoman Empire. No: 20 and 21.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/102312 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kastamonu, Sinop ve Çankırı'daki okulları gösteren harita. No: 14 - Map showing schools in Kastamonu, Sinop and Çankırı in the Ottoman Empire. No: 14.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/116010 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Konya, Isparta ve Burdur'daki okulları gösteren harita. No: 15 - Map showing schools in Konya, Isparta and Burdur in the Ottoman Empire. No: 15.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/116009 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Maraş ve Kudüs'teki okulları gösteren harita. No: 26 ve 27 - Map showing schools in Maraş and Jerusalem in the Ottoman Empire. No: 26 and 27.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/116008 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Musul, Kerkük ve Süleymaniye'deki okulları gösteren harita. No: 17 - Map showing schools in Mosul, Kirkur and Süleymaniye in the Ottoman Empire. No: 17.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/109067 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivas, Ordu, Tokat ve Amasya'daki okulları gösteren harita. No: 12 - Map showing schools in Sivas, Ordu, Tokat and Amasya in the Ottoman Empire. No: 12.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/105029 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Suriye'deki okulları gösteren harita. No: 11 - Map showing schools in Syria in the Ottoman Empire. No: 11.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/123003 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Trabzon, Artvin, Rize, Gümüşhane, Giresun ve Ordu'daki okulları gösteren harita. No: 13 - Map showing schools in Trabzon, Artvin, Rize, Gümüşhane, Giresun and Ordu in the Ottoman Empire. No: 13.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/99196 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tunceli, Elazığ, Malatya ve Adıyaman'daki okulları gösteren harita. No: 16 - Map showing schools in Tunceli, Elazığ and Malatya in the Ottoman Empire. No: 16.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Arştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/97236 adresinden alındı

Matbaa-i Âmire. (1914, Eylül). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Zûr Sancağı ve Urfa'daki okulları gösteren harita. No: 18 ve 19 - Map showing schools in Zûr and Urfa in the Ottoman Empire. No: 18 and 19.* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/118970 adresinden alındı

Mazideki Balıkesir. (2010, Şubat 10). *Balıkesir Gureba Hastanesi*. Aralık 21, 2020 tarihinde facebook.com: https://www.facebook.com/sadirvanlarsehri/photos/balikesir-gureba-hastanesibal%C4%B1kesir-gureba-hastanesi-kentin-ileri-gelenleri-ve-b/341790209571/ adresinden alındı

Mazideki Balıkesir. (2018, Aralık 22). *Balıkesir İnas Rüştiyesi*. Mayıs 14, 2020 tarihinde m.facebook.com: https://m.facebook.com/sadirvanlarsehri/photos/1898-bal%C4%B1kesir-inas-mekteb-i-r%C3%BC%C5%9Fdiyesi-bal%C4%B1kesir-k%C4%B1z-orta-okulub%C3%BCy%C3%BCk-depremden-%C3%B6/10158923010739572/?locale=hi_IN adresinden alındı

Meclis-i Mebusan. (1914, Temmuz 2). Osmanlı Dönemi Meclis Tutanakları Erişim Sistemi. *Zabıt Ceridesi, 2*(3. Dönem). Ankara, Türkiye: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.

Meclis-i Mebusan. (1914, Temmuz 1). Osmanlı Dönemi Meclis Tutanakları Erişim Sistemi. *Zabıt Ceridesi, 2*(3. Dönem). Ankara, Türkiye: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.

Meriç, N. (2000). Osmanlı Kadınının Cumhuriyet Kadınına Dönüşümünün Tarihselliğinden Birkaç Kesit. Y. RAMAZANOĞLU içinde, *Osmanlıdan Cumhuriyete Kadının Tarihi Dönüşümü* (s. 53-80). İstanbul: Pınar Yayınları.

Mikhail, A. (2014). Gönül Arzu Eder ki: Topllumsal Cinsiyet, Kentsel Mekan ve Osmanlı Kahvehaneleri. D. Sajdi içinde, *Osmanlı Laleri, Osmanlı Kahvehanleri, On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri.* İstanbul, Türkiye: Koç Üniversitesi Yayınları.

Mimar Kemaleddin. (1910(tahmini)). *Darülmuallimat için yapılacak muftak dairesinin görünüşü (Mikyas 1:100).* Şubat 24, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/192746 adresinden alındı

Muallim Cevdet. (1332). Darulmuallimînin Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans. *Tedrisat Mecmuası*(32), 175-200.

Muazzez Tahsin Berkand. (2022, Ağustos 13). Ağustos 18, 2022 tarihinde Vikipedi, Özgür Ansiklopedi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Muazzez_Tahsin_Berkand adresinden alındı

Nesime. (1925, Te!rin-i Sani). Hayattaki Çalıkuşları. *Resimli Ay*, s. 40-42.

Oktar, T. (1998). *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı; Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi.* İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

Ortaylı, İ. (2018). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (49 b.). İstanbul: Kronik Kitap.

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2014). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme.* İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü .

Osmanlıca Konya Kartpostalı Mektep. (2015, Haziran 11). Mayıs 9, 2021 tarihinde Osmanlıca Lisanı: http://osmanlicalisani.blogspot.com/2015/06/osmanlca-konya-kartpostal-mektep.html adresinden alındı

Özcan, A. (1992). Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştime Meselesi. H. D. YILDIZ içinde, *150. Yılında Tanzimat* (s. 441-474). Ankara, Türkiye: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Özçelik, Ü. (2007). Muazzez Tahsin Berkand'ın Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara, Türkiye: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özer, F. (2010, Ocak). Karasi Dârülmuallimîni'nden Necatibey Eğitim Fakültesine, Balıkesir Erkek Öğretmen Okulları Tarihi I (1910-1932). *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12*(22), 18-33.

Özger, Y. (2012). Osmanlı'da Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi Ve Sicill-i Ahvâlde Kayıtlı Memurelerin Resmî Hâl Tercümeleri. *History Studies, 4*(1), s. 419-447.

Özgür, Ü. (2021, Ekim). *Edirne Halk Eğitim Merkezi*. Kasım 8, 2021 tarihinde google maps: https://www.google.com/maps/place/Edirne+Halk+E%C4%9Fitim+Merkezi/@41.6767202,26.5606858,3a,75y,90t/data=!3m8!1e2!3m6!1sAF1QipNnFsRJA-DCF7A2vJfQDKWO47AzpinDezNpB85S!2e10!3e12!6shttps:%2F%2Flh5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipNnFsRJA-DCF7A2vJfQDKWO47Azpi adresinden alındı

Özkaya, H. G. (2015). *18. Yüzyılda İstanbul Evleri; Mimarlık, Rant, Konfor, Mahremiyet.* İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

Özkul, A. S., & Baysal, H. (2015). Osmanlı Kadın Yüksek Öğretiminde Girişimcilik Kodları: Ticaret Mekteb-i Âlîsi, İnas Dârülfünunu ve Dârülmuallimat. *II. Uluslararası Girişimcilik ve Kariyer Sempozyumu* (s. 144-156). Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi.

Öztürk, C. (1993). Darülmuallimat. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 8, s. 549-550). içinde İstanbul: Türk Diyanet Vakfı. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. adresinden alındı

Öztürk, C. (1996). *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Öztürk, C. (1998). *Türkiye'de Dünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Yayınları.

Parkin, F. (1983). *Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique.* New York, ABD: Columbia University Press; Reprinted.

Pierce, L. (2022). *Harem-i-Humayun: Osmanlı İmpartorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar.* Islık Yayınları.

Polat Haydaroğlu, İ. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar* (Cilt Kaynak Eserler Dizisi/47). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları/1202.

Prof. MimarKemaleddin. (1910). *Darülmuallimat için yapılacak bir proje: Dilsizlere ve âmâlara mahsus mektebin plan, kesit ve görünüşü (Mikyas 1:100).* Haziran 4, 2021 tarihinde SALT Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/192744 adresinden alındı

Said, E. W. (2016). *İktidar, Siyaset ve Kültür.* (S. ÖZER, Çev.) Ankara: Hece Yayınları.

Salt Araştırma. (1910 (tahmini)). *Kız Muallim Mektebi Jimnastikhane Projesi'nin planı ve görünüşü.* Eylül 2, 2021 tarihinde SALT Research: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/192958 adresinden alındı

Salt Araştırma. (2021, Mart 10). *Edirne Kız Muallim Mektebi.* Kasım 5, 2021 tarihinde saltresearch: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/208148 adresinden alındı

Sancar, S. (2012). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti; Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar.* İstanbul: İletişim Yayınevi.

Sarı, N., Akgün, B., & Kurt, Ü. E. (2011). *Kuruluşundan 1933 Reformuna Fotoğraflarla Darülfünun Tıp Fakültesi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Selçuk, M. (2011). Darülfünun Edebiyat Fakültesinde Yabancı Öğretim Üyelerinin İstihdamı (1915-1918). *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*(19), 57-110.

Sennett, R. (2018). *Ten ve Taş, Batı Uygarlığında Beden ve Şehir.* İstanbul: Metis Yayıncılık.

Servet-i Fünûn Dergisi. (1900). İnas Mektep. *Servet-i Fünûn* (488), 305,308,312.

Sivas Resimleri. (2016, Ocak 17). *Sivas Memleket Hastanesi*. Kasım 23, 2021 tarihinde sivas.li: http://www.sivas.li/2016/01/sivas-memleket-hastanesi.html adresinden alındı

Sivas Resimleri. (2020, Nisan 30). *Sivas Kız Muallim Mektebi, Aramyan Okulu, Nalbantlarbaşı, Yıl 1900'lerin Başı*. Kasım 23, 2021 tarihinde sivas.li: https://www.sivas.li/2020/04/sivas-kz-muallim-mektebi-aramyan-okulu.html?view=timeslide adresinden alındı

Somel, S. A. (2000). Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi. *Kebikeç*(10), 223-238.

Somel, S. A. (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi 1839 - 1908; İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin.* İstanbul: İletişim Yayınevi.

Somel, S. A. (2013). *Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü?* (Cilt Geçmişten Günümüze Azınlık Okulları: Sorunlar ve Çözümler Projesi Raporu:1). İstanbul, Türkiye: Tarih Vakfı.

Soylu, F. (2019, Şubat 22). *Balıkesir'in Eski Okulları*. Mart 19, 2021 tarihinde 10balikesir.com: http://10balikesir.com/manset/balikesirin-eski-ilkokullari.html adresinden alındı

Sözen, M., & Dülgerler, O. N. (1978, Bahar). Mimar Muzaffer'in Konya Öğretmen Lisesi. *O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi, 4*(1), 117-145.

Swartz, D. (2018). *Kültür ve İktidar; Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi* (4 b.). (E. GEN, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Şanal, M. (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulunda Görev Yapan Kadın İdareci ve Öğretmenler ile Okuttukları Dersler. *Belleten, 68*(253), 649-670.

Şanal, M. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulunun (Dârülmuallimât) Kuruluşu, Okutulan Dersler ve Kapatılışı (1870–1924). *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi-OTAM*(26), 221-244.

Şanal, M., & Güçlü, M. (2016, Haziran). Türk Eğitim Tarihinin Tozlu Sayfalarına Sıkışıp Kalan Aydın Bir Kadın Eğitimci: Ayşe Sıdıka Hanım (1872-1903), Öğretmen ve Öğretmenlik Mesleğine Bakışı. *OPUS (Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi), 6*(10), s. 233-250.

Şaşmaz, E. (2012). *Yahya Hayati Bey Köşkü -Bayraklı*. Haziran 5, 2021 tarihinde erolsasmaz.com: https://www.erolsasmaz.com/?oku=1319 adresinden alındı

Şenel, Ş. (2018). Osmanlı Modernleşmesinde "Kadın". *Turkish Studies, 13*(26), 1071-1090.

Şenyurt, O. (2015). *Osmanlı Mimarisinin Temel İlkeleri, resim ve İnşa Üzerinden Geliştirilen Farklı Bir Yaklaşım.* İstanbul: Doğu Kitabevi.

Şimşir, A. (2019, Aralık). Darülmuallimat Eğitim Programı Ve Bir Darülmuallimat Öğretmeni Olarak Ahmet Mithat Efendi. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara, Türkiye: Eğitim Programları ve Öğretim Yüksek Lisans Programı İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1872, Haziran 23). MF.MKT. /1-147-0. *Tahsil süresi bitmek üzere olan Darülmuallimat'tan mezun olacak öğrenciler hakkında gereğinin yapılacağı.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1872, Temmuz 23). MF.MKT./2-174-0. *Oğlunun vefatından dolayı bir müddet mektebe devam edemeyen ve kaydı düşürülen, Darülmuallimat talebelerinden Ahıshalı Fatma Hanım'ın mektebe devam etme talebine dair mektebe devam edeceğine dair teminat vermesi üzerine bulunduğu son sınıfın imtihanına...*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1873, Ekim 10). MF.MKT./13-130-0. *Darülmuallimat için kiralanan konağın sahibi Atiyyeullah Hanım'a mukavele gereğince altı ayda bir ödenecek kiranın Hazine'den Maarif Muhasebesi'ne verilmesi.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1873, Aralık 10). MF.MKT./15-74-0. *Mustafa Hami Paşa'nın kızı Feride Hanım'ın Darülmuallimat'a kayıt ve kabulü*.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1874, Nisan 14). MF.MKT. / 18 - 44 - 0 . *Darülmuallimat talebesinden olan Matbaa-i Amire Ruznamçecisi Emin Efendi'nin kızı Hayriye Hanım'a maaş tahsis edilmesi.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1875, Temmuz 21). MF.MKT./30-92-0. *Darülmuallimat olarak kullanılan evin kirasının tertib-i mahsusundan ödenip suretinin gönderilmesi.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1876, Temmuz 4). MF.MKT./39-16-0. *Boğaziçi'nden rüşdiye mekteplerine gelip gitmekte olan öğrenciler için doldurulup tasdik edilen biletlerden Darülmuallimat, Mülkiye İdadisi ve Mekatib-i İbtidaiye öğrencilerinin tevkif edilen biletlerinin, Şirket-i Hayriye'nin uzatılan imtiyazı üzerine* .

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1876, Temmuz 25). MF.MKT./40-52-0. *Darülmuallimat olarak kullanılan hanenin kiralarının ödenmesi.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1877, Ocak 13). MF.MKT./45-150-0. *Darülmuallimat ile inas rüşdiyeleri talebelerinin imal ettiği mamullerin kura çekilerek satılması kararlaştırıldığından, bastırılan biletlerden satılanların bedeli ve satılmayanların ise aynen iadesi.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1879, Mayıs 11). MF.MKT./62-76-0. • *Topkapı Sarayı Matbah-ı Amire Ocakbaşısı Mahmud Ağa'nın kızı Emine Hanım İnas Rüşdiyesi mezunu olmadığından Darulmuallimat'a kabul edilemeyeceği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1887, Ekim 10). MF.MKT./95-28-0. *Gelibolu İnas Rüşdiye Mektebi muallimeliğine Darülmuallimat mezunu Emirgan Camii Birinci İmamı el-Hac Hafız İbrahim Efendi'nin kızı İffet Hanım'ın tayin edildiği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1893 , Temmuz 4). MF.MKT./173 - 26 - 0. *Süleymaniye civarında inşa edilecek Darulmuallimat ile Kız Sanayi Mektebi için kurulan komisyonda görev alacak memurların seçilerek gönderilmesi.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1894, Şubat 21). İ..TAL./45-7-0. *İzmid Terakki-i İnas Mektebi İbtidaiyyesinin birinci muallime ve Müdiresi Darülmuallimat şehadetnamelilerden Asiye Sadıka Hanım'a gümüş liyakat madalyası ihsanı.* .

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1894, Eylül 23). MF.MKT. / 227 - 44 . *Kız Sanayi mektebi yapılmak üzere satın alınan Sultan Mahmud Han-ı Sani türbesi civarında olup Sadaret Müsteşarı Tevfik Paşa'nın tasarrufunda olan konağın, ferağ muamelelerinin yapılması için Abdi Kamil Efendi'nin Defter-i Hakani Nezareti'ne gönderildiği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1894, Eylül 3). MF.MKT./222-24-0. *Ayasofya Merkez Rüşdiyesi ve Darulmuallimat olarak kullanılmak üzere Hakkı Paşa Konağı ile Laleli'deki konağın satın alınması, rüşdiye mektebinin tamirine başlanmak üzere keşfinin yapılması.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1894, Ekim 5). ŞD. / 213 - 33. *Aksaray, Laleli Meydanı'nda Darülmuallimat ittihaz olunmak üzere 29 numaralı konak ile Yerebatan Sokağı'nda 31 numarada murakkam iki bab konağın maarif namına mübayaası lüzumu. (Maarif 1)*.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1899, Ocak 3). MF.MKT./431-34-0. *İdadi ve Harbiye mektebleri talebesinden bazılarının Darülmuallimat civarında dolaşarak talebeleri rahatsız etmelerinin önünün alınması için Merkez Kumandanlığı'nca alınan tedbirlerin, mekteb tarafından da destekleneceği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1899, Nisan 8). MF.MKT./443-4-0. *Darülmuallimat ve Kız Sanayi Mekteblerindeki talebenin iyi bir şekilde yetiştirilmesi için gereken tedbirlerin alınması.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1901, Haziran 1). BEO / 1667 - 124996 . *Kıbrıs'ta kız sanayi mektebi tesisi için iane tertibi. (Dahiliye)*.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1901, Kasım 25). MF.İBT. / 106 - 117 - 0. *Arif Efendi'nin kızları Emine Behriye, Emine Bedia ve Hatice Hanımların Darülmuallimat'a kabulleri ve eğitimlerine dikkat edilmesi.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1902, Mart 26). MF.İBT. / 115 - 29 - 0 . *Darülmuallimat muallimelerinden Naciye, Sadiye, Hayriye ve Hafize; öğrencilerden Emine, Mesude, Şefika ve Hayriye; Sultanahmed İnas Rüşdiyesi muallimesi Adile Hanımlara üçüncü rütbeden şefkat nişanı ve Darülmuallimat öğrencilerinden Feyziye, Pakize ve ...*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1902, Ağustos 17). MF.İBT. / 123 - 44 - 0. *Darülmuallimat mektebinin listede ismi bulunan talebelerin yapmış olduğu ürünlerin padişaha takdim edildiği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1903, Şubat 7). MF.MKT./683-9-0. *Darülmuallimat Müdürü Hacı Numan Efendi ve bazı muallimeler ile ilgili, darülmuallimatın kapı ve sair yerlere yapıştırılmış yaftalarla ilgili Zabtiye Nezaretince yapılan soruşturmanın neticesinin sorulduğu.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1904, Mart 22). İ..MF.. / 10 - 1 - 0. *Cağaloğlu civarında Lema Hanım'ın tasarrufunda bulunan konağın darülmuallimat yapılmak üzere satın alınması ve Kız Sanayi Mektebi'nin de eski Darülmuallimat dairesine nakli.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1904, Mayıs 21). MF.MKT./781-38-0. *Darulhayr'ın bazı odalarını işgal eden inşaat malzemelerinin, Darulmuallimat yapılmak için satın alınan binanın tamiri için teşekkül edecek komisyona devr olunarak muhafazası.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1905, Mayıs 13). MF.İBT. / 160 - 80. *Lefkoşa kasabasında bulunan Kız Sanayi Mektebi Muallime-i Ulası Hayriye Binnaz Hanım'ın taşıdığı üçüncü dereceden Şefkat Nişanı'nın ikinciye çevrilmesinin istenmesi.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1906, Kasım 7). MF. MKT./962-17-0. *Van İnas Rüşdiyesi muallimliğine teklif edilen Nuriye Hanım'ın Darülmuallimat mezunu olmadığı için asaletinin tasdik edilmediği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1907, Nisan 21). MF.MKT./992-18-0. *Tramvay ve sokaklarda tesettüre dikkat etmeyen bazı Darülmuallimat talebelerine tembihatta bulunulması.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1908, Şubat 2). Y..PRK.MF../5-30-0. *Darülmuallimat öğrencilerinin uygunsuz halleri ve alınması gereken önlemler*.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1909, Nisan 12). BEO / 3536 - 265143. *...Manisa Hükümet Konağı'nın ikmal-i inşaatı için gereken meblağın sarfına mezuniyet itası, İzmir'de bir darülmuallimat tesisi ve sair konularda tahrirat. (Maarif, Maliye, Dahiliye, Bahriye, Ticaret ve Nafia)*.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1909, Haziran 5). MF.MKT./1126-21-0. *Tramvay Şirketi tarafından ray döşenmesi sırasında Darülmuallimat'a ait su borularının zarar görmemesi hususunda Tramvay Şirketi'nin uyarılması maksadıyla yazılan yazıya cevaben Nafia İdaresi'ne gönderilen mektup suretinin Maarif Nezaretine iletildiği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1911, Ekim 25). MF.İBT. / 344 - 90. *İnas mekatib-i rüşdiyesinde müstahdem Darülmuallimat mezunu muallimlerin isim, maaş ve son memuriyetlerini içeren cetvele İstanbul'da açılacak muallimliklere tayin olunmak isteyenlerin şehadetname derece ve devlet hizmetine giriş tarihlerinin de ilave edi*.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1913, Ekim 20). MF.İBT. /460 - 65 -0. ... *III- Adana'da ihtiyaç bulunan nehari ibtidaiye-i darülmuallimat için gereken meblağın acilen tahsisi.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1913, Ekim 15). MF.İBT./ 459 - 58. *İstanbul İnas Sultanisi'ne talebe kabulü ve sınıfların teşekkülüne dair talimatnamenin gönderildiği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1913, Kasım 15). MF.MKT:/1189-23-0. *Darulmuallimat'a ilaveten yapılmakta olan binanın eksiklerinin tamamlanmasının uygun görüldüğü.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1914, Ekim 24). DH.ŞFR. / 545 - 112 . *Beyrut'da tesis edilecek darülmuallimat çiftliğinde müceddeden tesis olunan leyli ziraat mektebi, gureba hastahanesi ve sınai mektebi masraflarıyla tevhid-i meskukat kanunu mucibince Ziraat Bankası'na verileceğinden fark-ı münakale muamelesinin...*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1914). MF. İBT / 531 - 64. *Yeni darulmuallimat programından Sivas'a 40 adet gönderileceği*.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1914, Kasım 14). MF.ALY. / 69 - 15. *Kararnâme; Leyli Darülmuallimat muallim ve muallimeleriyle, Tatbikat ve Ana Mektebi muallimelerinin, 'İnas Darülfünunu' namı altında açılan şuabat-ı aliye muallimlerinin esamisini ve mikdar-ı dersiyyesini mübeyyin cetveldeki kadronun bu sene-i dersiye...*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1914, Ekim 11). MF.ALY. / 70 - 92.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1914, Ekim 22). MF.ALY. / 71 - 78 .

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1914, Şubat 18). MF.MKT./1195-21-0. *Miralay Ziya Bey'in kerimesi Halide Refia Hanım'ın Darülmuallimat Mektebi leyli kısmına kaydının yapılması talebi.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1914, Mart 23). MF.MKT./1196-17-0. *Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi ile Çapa'daki Darülmuallimat'a yüzde elli tenzilatla telefon konulması için Dersaadet Telefon Şirketi'ne tebligat yapılması.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1915, Ağustos 16). DH.UMVM / 16 - 55 - 0. *Ankara'da Darülmuallimat tesisi için münakale edilmek istenen tahsisatın ne kadarının maaş ve ne miktarının masraf olduğunun bildirilmesi talebi.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1915, Temmuz 18). MF.İBT./549-1-0. *İnşa edilecek darülmuallimat-ı ibtidaiyenin, gönderilen resim ve planlarına göre inşası gerektiğinden ayrıca plan gönderilmesine gerek olmadığının Teke Mutasarrıflığı'na bildirildiği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1915, Ocak 2). MF.İMF. / 52 - 12.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1915, Aralık 23). MF.İMF. 22 / 71 .

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1915, Ağustos 24). MF.MKT./1211-33-0. *Mekteplerin inşaatına lazım olan inşaat malzemelerinin tedariki için Avrupa'ya giden Darülmuallimat-ı Aliyye İnşaat Müteahhidi Osep Değirmenciyan Efendi'nin şu anda Avrupa'nın neresinde olduğunun bildirilmesi.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1915, Haziran 5). ŞD:/231-4-0. *Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesinin gönderildiği. (Maarif 3)*.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1916, Ekim 5). DH.EUM.3.Şb / 15 - 64. *İnas Sultanisi olarak kullanılacak olan Kandilli'deki Adile Sultan Sarayı müştemilatında mukim olanların çıkarılması.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1916, Ocak 15). DH.UMVM / 67-7-0. *Askeriye tarafından işgal edilen İstanbul Darulmuallimin ve Darulmuallimat gibi sair maarife ait binaların boşaltılarak cihet-i maarife teslimi isteği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1916, Kasım 21). DH.UMVM / 142 - 69 . *Urfa livasında, Birecik, Suruç ve Rakka'da beş sene içerisinde yapılacak mekteb-i ibtidaiye, darülmuallimin ve darülmuallimat binaları inşaatı.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1916, Ocak 8). DH.UMVM / 66 - 55. *Çamlıca İnas Mektebi'nin Sultani'ye çevrilmesinden dolayı levazım tesisine sarfolunan para ile muaveneten verilecek para hususunda nezarete bilgi verilmesi.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1916, Mart 25). MF.MFKT./1215-11-0. *Laleli'nin Yeşil Tulumba mevkiinde yanmış Darülmuallimat binası arsasındaki iki dükkanın istimlakıyla yeniden mektep inşası. Dersaadet Su Kumpanyası'nın resmi daireler ve mekteplere suyu ucuza sattığı beyanıyla Galata Sultanisi'ne diğerlerinden daha düş.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1916, Mayıs 16). MF.MKT. / 1216 - 17. *Kayseri'de yapımı düşünülen Darülmuallimin binasının emval-i metrukeden temin edildiği için yenisinin yapılmasına gerek kalmadığı darulmuallimat mektebi binasının ise inşaatına başlanması ve Turan Mektebi isimli özel okulun inşasının masrafının da...*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1916, Mart 22). MF.MKT./1215-2-0. *Geçici olarak Şehremaneti mecruhin-i askeriye hastahanesi olarak kullanılan Çapa'daki Darülmuallimat binasının hasarının tesbiti ile Macar Salib-i Ahmer Hastahanesi haline getirilmesi ve masrafının Macar Heyeti tarafından karşılanması.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1916, Temmuz 26). MF.MKT./1217-59-0. *Çapa Darulmuallimatı'nın susuzluk meselesine çözüm bulunması talebi.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1916, Aralık 28). MF.MKT./1221-102-0. *Çapa'da inşa edilmekte olan Darülmuallimat-ı Aliyye binası müteahhidlerinin inşaat malzemeleri nakli için kullandıkları araba beygirlerinin yemlerinin nezaretçe temini.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1916, Şubat 28). MF.MKT/1192-17-0. *Darulmuallimat inşaatıyla ilgili davanın reddedildiği*.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1916, Nisan 25). MF.MKT:/1216-26-0. *Askeriyenin emriyle su yolcuları tarafından kesilen Halkalı Suyu'nun Çapa'da bulunan Leyli Darülmuallimat-ı Aliye Mektebi'ne verilmesinin sağlanması.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1917, Temmuz 26). DH. UMVM / 22-18,12,21. *... Dârulmuallimâtın leylîye kalbi (çevrilmesi) mümkün olamayacağından tasarrufu kaabil olan 10.100 kuruşun tasarrufu….*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1917, Mart 15). DH.UMVM / 19 - 39. *Beyrut'daki müessesatın bazı kadroları ile yeniden ihdas edilen Darülmuallimat'ın maaşat ve masarıf-ı iaşesinin temini için vilayetin 1332 senesi fevkalade ve adi hususi bütçesinde münakaleye izin verildiği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1917, Kasım 25). DH.UMVM / 30 - 02. *Darulmuallimin ve Darulmuallimat talebelerinin iaşelerini temin için Karesi livasının 1333 yılı özel bütçesine aktarma yapılması.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1917, Kasım 3). DH.UMVM / 82 - 50. *Menteşe Mutasarrıflığı'nca umur-ı ziraiyeye aid olmak üzere düzenlenip gönderilen beş senelik mesai programının kabul edilerek tatbikinin istenmesi. 1334 senesinde açılacağı bildirilen halıcılık ve dokumacılık şubelerinin Darülmuallimata katılamayacağı...*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1917, Şubat 22). DH.UMVM / 145 - 115 . *Suriye vilayetinde hastane masrafları, darülmuallimat ile leyli ziraat mektebi masrafları için istenilen münakalenin tasdik edildiği, sanayi mektebine ait münakalenin de tasdike arzedildiği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1917, Nisan 16). MF. İST. / 37 - 7.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1917, Aralık 24). MF.ALY. / 111 - 93.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1917, Haziran 17). MF.MKT. / 1227 - 51 - 0. *Haleb Darülmuallimat binası içinde inşa edilecek yatakhane için belediye mühendisliği tarafından keşif icrasıyla rapor verilmesi.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1917, Temmuz 2). MF.MKT. / 1227 - 90. *Haleb'de kimsesiz kız çocuklarını kaydedecek leyli kız sanat mektebi bulunmadığından Adana Leyli Kız Sanayi Mektebi'ne kayıtlarına imkan olup olmadığının sorulduğu.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1917, Haziran 30). ŞD./232-8-0. *Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesi'nin tadilen kaleme alınan bazı maddelerinin takdimi. (Maarif 3)*.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1918, Temmuz 31). DH.İ.UM/7-1-0. *Fatih Çarşamba caddesinde eşi Ferik Sadi Paşa'dan kendisine intikal eden gayrimenkulün Darülmuallimat Heyet-i İdaresince ne kendisine ne de Harik Komisyonu'na haber verilmeden işgal edildiğine dair Belkıs imzasıyla verilen arzuhalin tetkik edilerek neti*.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1918, Şubat 17). DH.UMVM / 21 - 46 - 0. *Avrupa'ya gönderilecek talebe için ayrılan tahsisattan Diyarbekir'dan Haleb Darülmuallimatı'na gönderilecek öğrencilerin masraflarının karşılanması için 1333 senesi adi bütçesinde münakale icrasına izin verildiği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1918, Ağustos 24). DH.UMVM / 34 - 45. *Menteşe'nin 1334 senesi fevkalade bütçesinde Darulmuallimat tamamlanması için yeniden açılacak fasla aşar hisse-i ianesindeki varidat fazlasının tahsisat olarak konulmasına irade-i seniyye ile izin verildiği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1918, Eylül 16). DH.UMVM / 69 - 35. *Muğla Darülmuallimat binasına ilaveten inşa edilmekte olan mutfak ve hamam için istenen münakalenin tasdik edildiği ve mahalline bildirildiği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1918, Eylül 28). DH.UMVM / 155 - 102 . *Bolu Mutasarrıflığı'nca 1334 senesi bütçesinde tesis edilecek nehari darü'l muallimat maaşları tayin ve tasrih kılınmış olduğundan Darülmuallimat maaş müfredatına lüzum olmadığının arzı.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1918, Ocak 28). DH.UMVM / 19 - 40. *Suriye Darülmuallimat ve Sultani Mektebleri'nin masraflarının tesviyesi için Beyrut vilayetinin 1333 senesi adi ve fevkalade bütçeleri arasında münakale icrasına izin verildiği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1918, Mart 3). MF. İST / 49 - 6.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1918, Aralık 23). MF. İST. / 54 - 39.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1918, Aralık 23). MF.ALY. / 125 - 85.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1918, Kasım 18). MF.ALY. / 86 - 79.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1918, Ocak 9). MF.ALY. / 115 - 9 .

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1918, Ağustos 24). MF.ALY. / 119 - 106.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1918, Eylül 24). MF.ALY. / 121 - 10 .

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1918, Aralık 18). MF.ALY. / 125 - 60.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1918, Mayıs 2). MF.MKT. / 1234 - 18 . *Manisa'da öksüz kızlara mahsus olarak açılmış olan Sanayi Mektebi'ne teberruda bulunan eşraftan Kara Osmanzade Halid Paşa'nın Maarif Nişanı ile taltif edildiği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1918, Haziran 12). MF.MKT. / 1234 - 67. *Üçyüzyirmidokuz- üçyüzotuz ders yılı İhsaiyat Mecmuası'ndan Aydın Maarif Müdürlüğü, Darülmuallimatı, Darülmuallimini, Maarif Müfettişliği, idadiler ve sultanilere gönderildiği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1919, Nisan 30). İ..DUİT/96-43-0. *Nizamat, askerlik, talebe; Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesi; Darülmuallimin; Mekatib-i sultaniye*.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1919, Şubat 19). MF.ALY. / 128 - 108.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1919, Haziran 10). MF.ALY. / 135 - 96.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1919, Nisan 17). MF.TLY / 622 - 34. *Ermenipınarı dâhilinde bulunan memleket hastanesinin... evvelce darulmuallimat binası sonra leylî (yatılı) yetimhanesiyle neharî (gündüzlü) inas ibtidâisi (kız ilkokulu) ve ana mekteblerinin üçünün [bir arada]bulunduğu bina….*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1920, Ocak 28). DH.HMŞ. / 6 - 11. *Darülmuallimin ve Darülmuallimat'dan mezun olanların, yapmaları gereken mecburi hizmet sürelerinin bitiminden önce görevden ayrılmaları durumunda ödeyecekleri tazminat.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1920, Mart 8). DH.UMVM / 16 - 49- 0. *Adana Darülmuallimat binasının kira bedelinin tesviyesi için 335 senesi adi bütçesinin fasılları arasında münakale icrasına izin verildiği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1920, Haziran 15). MF.ALY. / 148 - 52.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1920, Kasım 15). MF.ALY. / 153 - 10 .

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1920, Nisan 29). MF.ALY. / 156 -79 .

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1921, Temmuz 10). A.}DVN.MKL. / 69 - 2 -0. *Çapa'daki Derviş Paşa Konağı'nın tamir ve Aksaray'daki Redif Paşa Konağı'ndaki Selçuk Hatun Sultanisi'nin Çapa'da geniş bir binaya nakli masarıfı olarak 337 Senesi Maarif Bütçesi'ne masarıf-ı fevkaladeden dörtbinbeşyüz lira ilavesine dair esbab-ı mucibe m*.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1921, Eylül 4). DH.UMVM / 69 - 62 - 0 . *...İzmir Darülmuallimat Mektebi'nin hastahane yapılmak için işgal edildiği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1921, Temmuz 10). İ..DUİT / 98 - 34 - 0. • *Nizamat, bütçe, tahsisat, afet, tamirat, ilave, nakil; Harik-i Kebir; Derviş Paşa Konağı; Darülmuallimat Binası (Çapa); Selçuk Hatun Sultanisi (Aksaray'da Redif Paşa Konağı'nda); Maarif Nezareti*.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1921, Ağustos 2). MF.ALY. / 159 - 50.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1921, Ekim 8). MF.ALY. / 161-89.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1921, Kasım 8). MF.ALY. / 163 - 36 .

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1921, Aralık 27). MF.MKT./1243-88-0. *Çapa'da kain Darülmuallimat binasının tamirine sarfolunmak üzere satın alınan malzeme ile yapılan ödemeye dair kayıtlar. Selçuk Hatun İnas Rüşdiyesi binasının tamirine sarfolunmak üzere satın alınan malzeme ile yapılan ödemeye dair makbuz.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1922, Şubat 25). DH.İ.UM / 19 - 1. *İstanbul'a nakilleri istenen Bursa Kız Sanayi Mektebi öğrencilerinin nakillerine gerek olmadığı.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1922, Nisan 20). MF.MKT./1244-20-0. *Çapa'daki Darülmuallimat binasının tamiri için Unkapanı Anbarı ve Vezneciler Ambarı'ndan alınan malzeme ile kerestenin bedelinin ödenmesi.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1923, Mart 22). 180-9-0-0 / 242 - 1209 - 11 . *İstanbul İnas Sultanisi'nde bulunan kimyevi alet ve malzemenin Bezm-i Alem Valide Sultan Mektebi'ne nakli.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1924, Şubat 3). 180-9-0-0/75-372-2. *Kız Sanayi Mektebi mezunlarının tatil derslerine devam edenlerin, Darülmuallimat derslerine devam edip imtihanlarda başarılı olanlara muallimlik verilebileceği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1924, Ekim 12). 272-0-0-11 / 19 - 96 - 28 . *Karşıyaka'da Darulmuallimat Tatbikat Mektebi olarak kullanılan ve Rum metrukatından olan binaya ait bahçenin belediyece istimlak edilemeyeceği.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1925, Ocak 29). 30-10-0-0/7-40-38. *Macar Darülfünun öğrencilerinin Darülmuallimatı ziyaretleri sırasında kız öğrencilerin bunlarla dans ettiği hakkında Trabzon Milletvekili Ahmet Muhtar'ın önergesi.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1930, Haziran 21). 30-18-1-2/12-43-3. *22.6.1331 (1916) tarihli Darülmuallimin ve Darülmuallimat tüzüğünün kaldırılarak, Maarif Vekaleti'nce düzenlenen, Şura-yı Devlet Riyasetinin 17.6.1930 tarih ve 8108 sayılı yazısı ile gönderilen tüzüğün tatbiki*.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (tarih yok). MF.İBT. / 10 - 69 - 0 . *Rumelihisarı'ndan Darülmuallimat'a gelip gitmekte olan Mehmed Bey'in kızı Necibe ile Abdullah Efendi'nin kızı İkbal Hanımlara Şirket-i Hayriye vapurlarında yarım bilet kesilmesi.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (tarih yok). MF.İBT. / 32 - 122. *Belirtilen sebeblerden dolayı Darülmuallimat mezunlarının rağbet etmedikleri Çeşme İbtidai Mektebi Muallimeliği maaşının yükseltilmesi ve temin edilen karşılığın devama uygun olub olmadığının Çeşme Kaymakamlığı'ndan sorulması.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (tarih yok). MF.İBT. / 51 - 60 - 0. *Darülmuallimat mezunlarının taşra mekteplerine gitmek istememeleri nedeniyle açık kadrolar bulundu*.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (tarih yok). MF.İBT. / 51 - 61 - 0. *Darülmuallimat'ta eğitim gören öğrencilerin taşra inas mekteplerinde görev alacaklarını kabul etmemeleri halinde uygulanacak prosedürün Maarif Meclisi'ne sunulduğu.*

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (tarih yok). MF.İBT. / 9 - 76 - 0. *Köprü içi vapurlarıyla gidip gelen zükur ve inas rüşdiye şakirdanıyla Darülmuallimat talebelerine efrad-ı askeriyeye tatbiken bilet verilmesinin Tophane-i Amire Müşiriyeti'nce ilgililere bildirilmesi*.

T.C. M.E.B. (2017, Mayıs 3). *Cağaloğlu Hüsamettin Yivlik Geleneksel Türk Sanatları Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi*. Aralık 9, 2021 tarihinde cgtsmtal.meb.k12.tr: https://cgtsmtal.meb.k12.tr/icerikler/tarihce_3256317.html adresinden alındı

T.C. Mili Eğitim Bakanlığı. (2019). *Geçmişten Günümüze Mesleki ve Teknik Eğitim.* Ankara: T.C. Mili Eğitim Bakanlığı.

Tanyeli, U. (2013). *Rüya, İnşa, İtiraz; Mimari Eleştiri Metinleri.* İstanbul: Boyut Yayıncılık.

Taşer, S. (2010). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi. *Doktora Tezi*. Konya, Türkiye: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Biim Dalı.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı. (1914, Temmuz 1). Osmanlı Dönemi Meclis Tutanakları. *Meclis-i Mebusan 3. Dönem cf01., 2*, 23.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı. (1914, Temmuz 2). Osmanlı Dönemi Meclis Tutanakları. *Meclis-i Mebusan 3. Dönem cf01, 2, 34. Birleşim*. Ankara, Türkiye.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı. (1914, Temmuz 1). Osmanlı Dönemi Meclis Tutanakları. *Meclis-i Mebusan 3. Dönem cf01, 2, 33. Birleşim*. Ankara, Türkiye.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı. (1922, Şubat 9). Cumhuriyet Dönemi Meclisleri Genel Kurul Tutanakları. *TBMM 1. Dönem, 16, 1157. Birleşim*. Ankara.

Tekin, A. (2005). *Edebiyatımızda İsimler.* Ankara: Elips Kitap.

Tongo, G., & Dağoğlu, Ö. G. (2019, Mart). Mihri: İstanbul'dan New York'a Bir Kadın Ressamın Portresi. *Toplumsal Tarih*(303), s. 26-28.

Topoğlu, O. (2018, Ağustos). *Çapa öğretmen okulu (darülmuallimat binası)*. Eylül 17, 2020 tarihinde Oğuz Topoğlu: https://www.oguztopoglu.com/2013/08/capa-ogretmen-okulu-darulmuallimat.html adresinden alındı

Toprak, Z. (2016). *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935).* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toptaş, R. (2017). Niğde Sancağı Dârülmuallimîn Mektebi. *The Journal of Academic Social Science, 5*(60), 321-341.

Toros, T. (1988). *İlk Kadın Ressamlarımız.* İstanbul: Akbank Yayınları.

Tuncer, S. (2015). Dışarı Çıkmak: Özelden Kamusala Feminist Bir Saha Hikâyesi. *Moment Dergi, 2*(2), s. 30-58.

Tutsak, S. (2002). *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950).* Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tümer Erdem, Y. (2013). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Türk, İ. C. (2014). *Osmanlı Devleti Süreli Yayınlarında Maarif (Eğitim).* İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi. (1893/1894). Devlet Salnamesi.

Uğur, Ö. (2020, Ağustos 30). *Mimar Kemaleddin'den Art Nouveau Tarzının Eşsiz Örneği: Çamlıca Kız Lisesi*. Kasım 27, 2021 tarihinde gzt.com: https://www.gzt.com/arkitekt/mimar-kemaleddinden-art-nouveau-tarzinin-essiz-ornegi-camlica-kiz-lisesi-3549821 adresinden alındı

Uğurcan, S. (1991). Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü. H. D. YILDIZ içinde, *150. Yılında Tanzimat* (s. 488-499). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Umar, N. (2017). 19. Yüzyılda Adana Vilayeti'ndeki Kamu Yapıları. *Doktora Tezi*. İstanbul, Türkiye: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Unat, F. R. (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış.* Ankara: TC Milli Eğitim Bakanlığı.

Uygun, G. (2021, Ağustos 17). *Tarih yazan kadınlar- 24*. Aralık 11, 2021 tarihinde gazetekadikoy.com: https://www.gazetekadikoy.com.tr/yazi-dizisi/tarih-yazan-kadinlar--24 adresinden alındı

Uysal, N. (2018, Nisan). *1. Murat Lisesi*. Haziran 5, 2021 tarihinde google maps: https://www.google.com/maps/place/1.+Murat+Lisesi/@41.67468,26.5480628,3a,75y,90t/data=!3m8!1e2!3m6!1sAF1QipOdpzHi0-kly3WlOcfjfEinGpV_FzZ2e4aIS6DH!2e10!3e12!6shttps:%2F%2Flh5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipOdpzHi0-kly3WlOcfjfEinGpV_FzZ2e4aIS6DH%3Dw203- adresinden alındı

Ürekli, F. (1997). Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Kuruluşu ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri. *Doktora Tezi (basılmamış)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Anabiliim Dalı.

Ürekli, F. (2003, Mart). Güzel Sanatlar Eğitiminde Osmanlı Hanımlarına Açılan Bir Pencere İnas Sanayi-i Nefise Mektebi. *Tarih ve Toplum A.A.D., 39*(231), s. 50-60.

Ürekli, F. (2019, Mart). Osmanlı Kadınlarının İlk Güzel Sanatlar Yüksek Okulu: İnas Sanayi-i NefÎse Mekteb-i Âlîsi (1914-1923). *Toplumsal Tarih*(303), s. 44-53.

(1929).Üsküdar Kız San'atlar Mektebi. *Souvenir de Constantinople.* İstanbul.

Üstel, F. (2020). *Türk Ocakları (1912-1931):İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Vahapoğlu, H. (1992). *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları* (Cilt Boğaziçi İlmi Araştırmalar Serisi:1). İstanbul, Türkiye: Boğaziçi Yayınları.

Vehbim. (2008, Aralık 2). *İzmir'in Eski Okulları*. Kasım 16, 2020 tarihinde wowturkey: http://wowturkey.com/t.php?p=/tr275/vehbim_1942_yenibina.jpg adresinden alındı

Yağcı, O. Z. (2020, Aralık). 19.yy-20.yy Konya ve Çevresinde Gayrimüslim Mkektepleri ve Yabancı Devlet Okullarının Mimari Analizi. *Yüksek Lisans Tezi*. Karabük, Türkiye: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı.

Yelsalı Parmaksız, P. M. (2017). *Türkiye'nin Modernleşmesinde Kadınlar; 1839'dan Günümüze.* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Yuval-Davis, N., & Anthias, F. (1989). *Woman-Nation-State.* London: Palgrave MacMillan.

Yücel, H. A. (1994). *Türkiye'de Ortaöğretim.* Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları.

EKLER

EK A. Haritalar
EK B. Çizelgeler

EK A. Haritalar

Çizelge A.1. 1 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

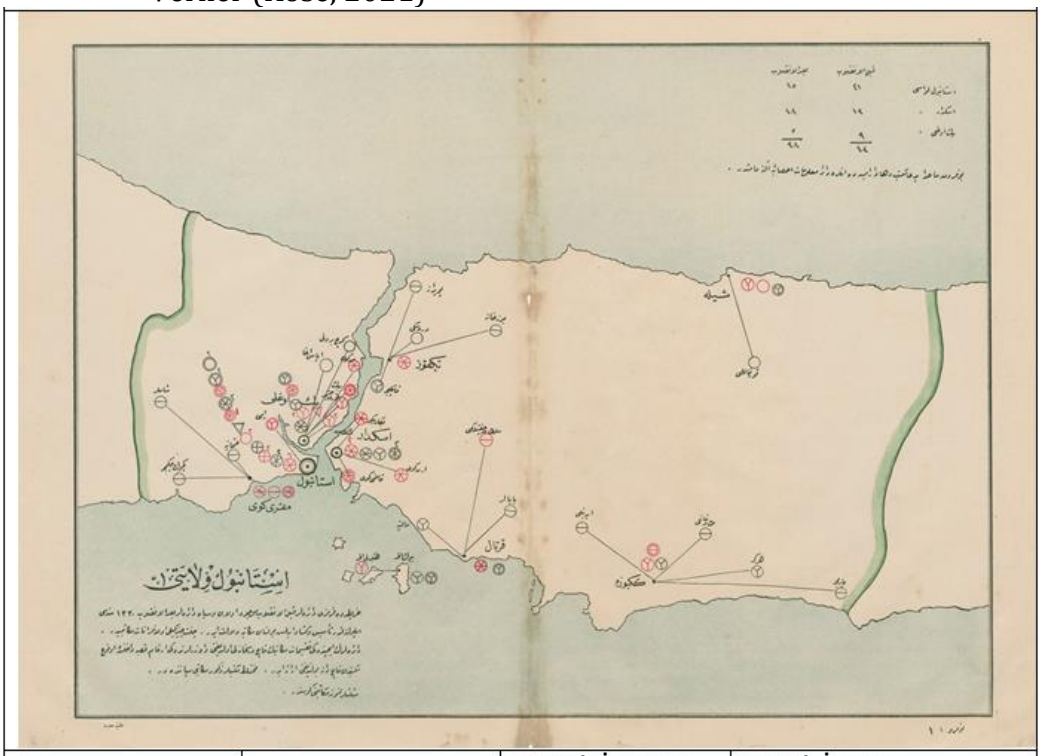

VİLAYET-LİVA	İLÇE	KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
		OKUL	DERSLİK	OKUL	DERSLİK
İSTANBUL (Vilayet)	Merkez	6	(2x3)+(4x6)	6+1	1+1+3+3+6+6+1
	Bakırköy (Makriköy)	1	6	-	-
	Beyoğlu	2+1	6+6+1	1	3
	Üsküdar	1	6	2	6+6
	Kartal	-	-	1	3
	Adalar	-	-	1	3
	Gebze	1	2	-	-
	Şile	-	-	1	3
	Beykoz	-	-	1	3

Çizelge A.2. 2 ve 3 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

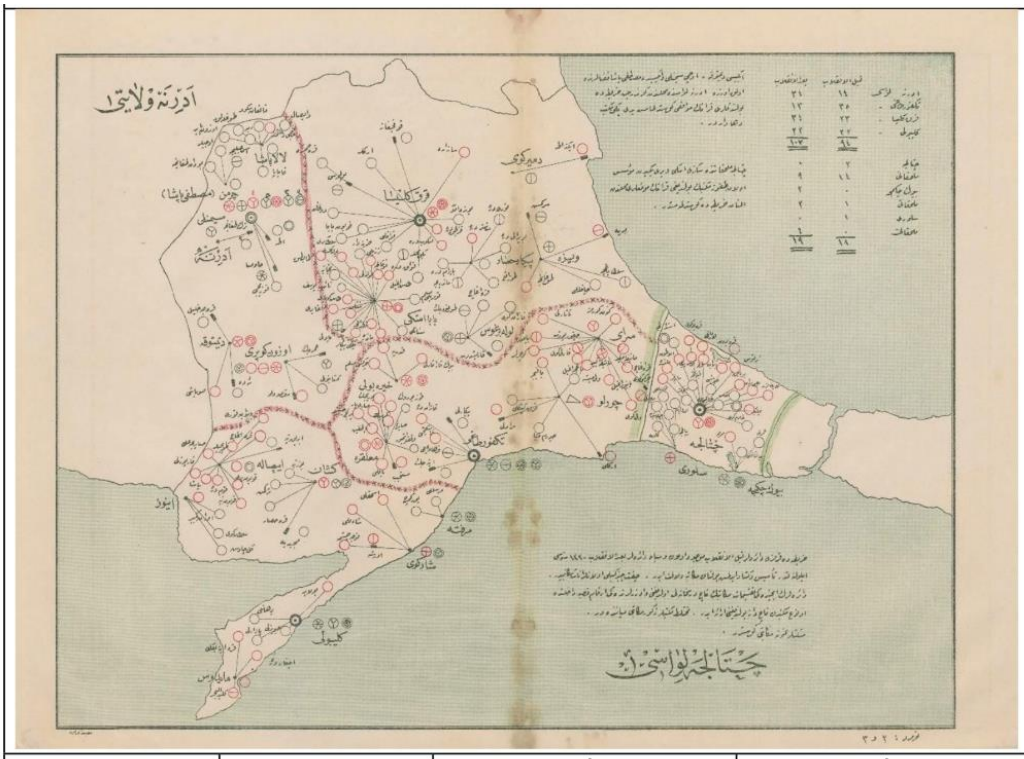

VİLAYET-LİVA	İLÇE	KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
		OKUL SAYISI	DERSLİK SAYISI	OKUL SAYISI	DERSLİK SAYISI
EDİRNE (Vilayet)	Merkez	1	6	4	2+2+2+1
	Lalapaşa	-	-	-	-
	Mustafapaşa	-	-	-	-
	Seymenli	-	-	-	-
	Uzunköprü	-	-	1	3
	Dimetoka	1	3	-	-
Gelibolu	Merkez	-	-	1	6
	Maydos (Eceabat)	-	-	-	-
	Şarköy	-	-	1	3
	Mürefte	-	-	1	5
	Keşan	-	-	1	3
	İpsala	-	-	1	1
	Enez	-	-	-	-
Kırkkilise (Kırklareli)	Merkez	1	6	-	-
	Babaeski	1	1	-	-
	Lüleburgaz	-	-	1	3
	Pınarhisar	-	-	-	-
	Demirköy	-	-	-	-
	Vize	-	-	-	-
Tekfurdağı (Tekirdağ)	Merkez	-	-	2	3+6
	Malkara	1	1	-	-
	Hayrabolu	1	6	-	-
	Çorlu	1	3	-	-
	Saray	-	-	-	-
ÇATALCA (Liva)	Merkez	1	6	2	1+1
	Silivri	-	-	-	-
	Büyükçekmece	-	-	1	6

Çizelge A.3. 4 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

4 Numaralı Harita

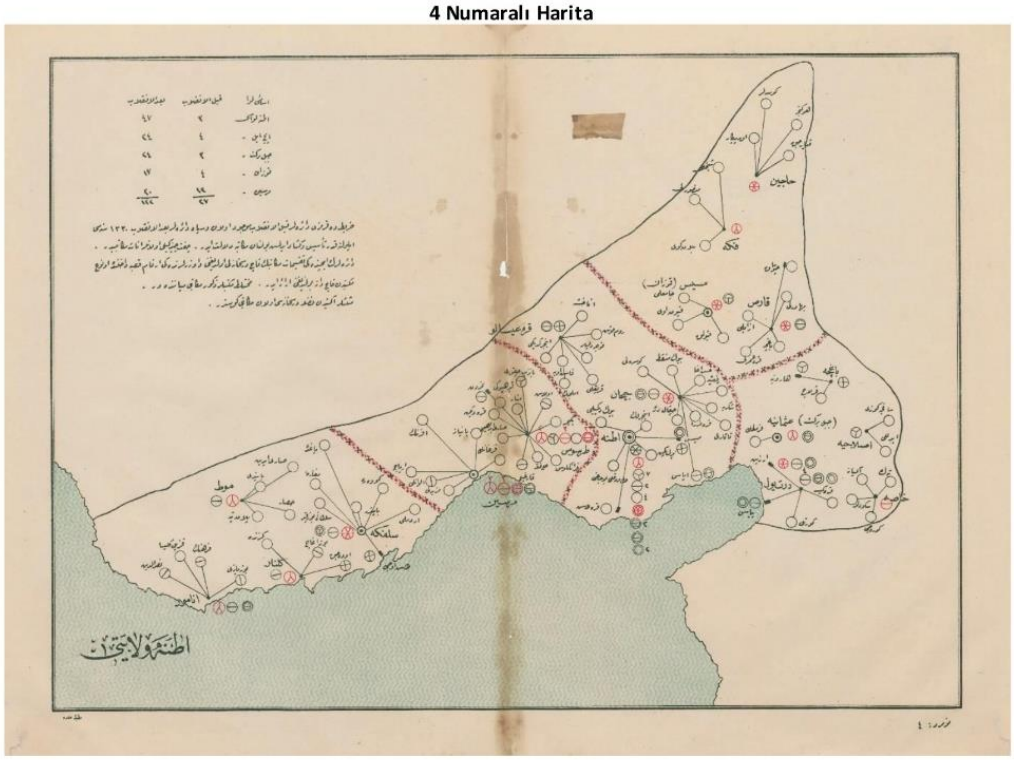

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	**İLÇE**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**
ADANA (Vilayet)	Merkez	1	6	6	1+1+1+2+4+4
	Ceyhan	-	-	2	2+2
	Karaisalı	-	-	1	2
Silifke	Merkez	-	-	1	3
	Gülnar	-	-	-	-
	Mut	-	-	-	-
	Anamur	-	-	1	2
Mersin	Merkez	1	4	1	3
	Tarsus	2	2+2	-	-
Sis (Kozan)	Merkez	-	-	1	3
	Kars (Kadirli)	-	-	1	2
	Feke	-	-	-	-
	Haçin (Saimbeyli)	-	-	-	-
Osmaniye	Merkez	-	-	1	2
	Dörtyol	-	-	4	1+1+1+2
	Hassa	-	-	-	-
	İslahiye	-	-	-	-
	Bahçe	-	-	-	-

Çizelge A.4. 5 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

5 Numaralı Harita

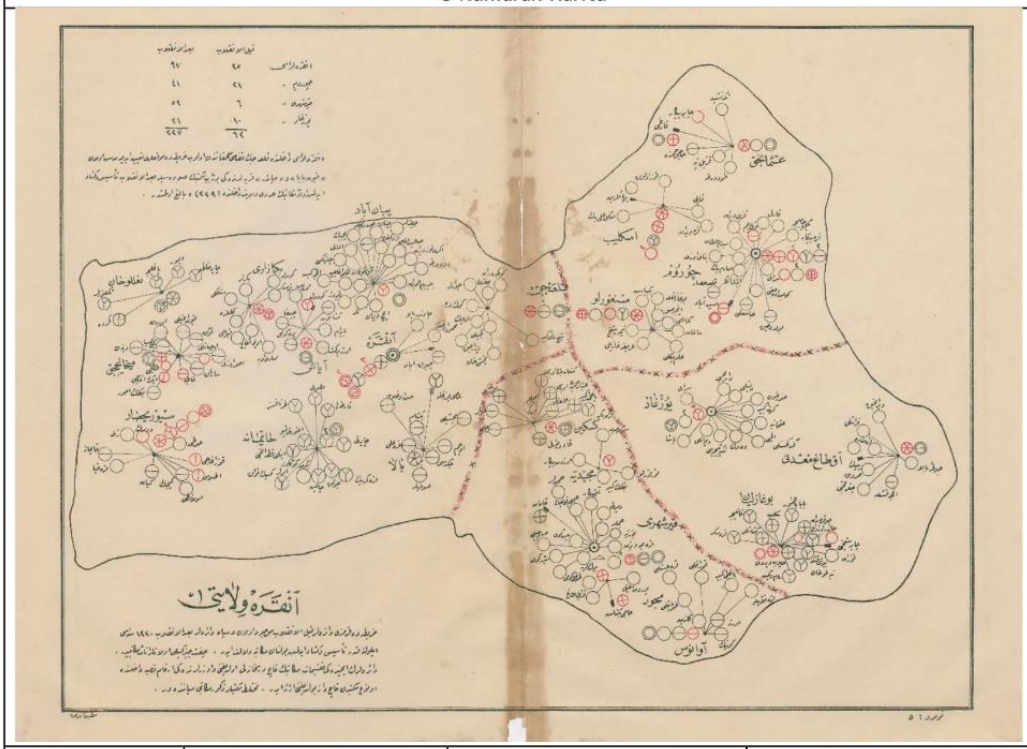

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	**İLÇE**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**
ANKARA (Vilayet)	Merkez	3	2+3+3	-	-
	Mihalıccık	-	-	1	3
	Nallıhan	-	-	1	3
	Beypazarı	1	3	-	-
	Ayaş			1	2
	Sivrihisar	1	4	-	-
	Haymana	-	-	1	3
	Bala	-	-	-	-
	Kalecik	-	-	1	2
	Yabanabad (Kızılcahamam)	-	-	1	1
Kırşehir	Merkez	1	3	2	2+1
	Keskin	-	-	1	4
	Mecidiye	-	-	-	-
	Avanos	-	-	1	1
Yozgat	Merkez	-	-	1	3
	Boğazlıyan	1	1	-	-
	Akdağmadeni	-	-	1	2
Çorum	Merkez	2	1+4	-	-
	Osmancık	-	-	2	1+1
	İskilip	-	-	1	3
	Sungurlu	1	4	-	-

Çizelge A.5. 6 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

6 Numaralı Harita

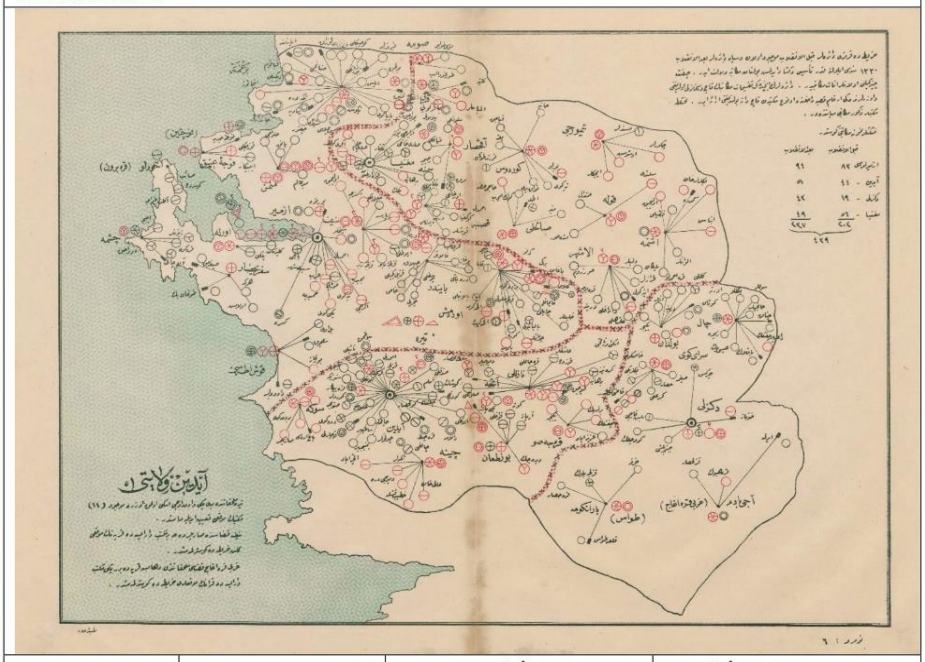

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	**İLÇE**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**
AYDIN (Vilayet)	Merkez	2	4+4	7	(1x4)+2+4+6
	Söke	1	6	-	-
	Çine	1	4	1	1
	Bozdoğan	3	2+3+4	-	-
	Nazilli	-	-	2	3+3
	Karacasu	1	2	-	-
İzmir	Merkez	5	1+1+1+2+2	6	1+1+2+3+6+6
	Bergama	-	-	9	(1x7) + 2+3
	Menemen	4	2+3+3+6	-	-
	Foça	1	1	1	2
	Çeşme	1	3	-	-
	Kuşadası	-	-	1	4
	Ödemiş	2	6+3	3	3+3+3
	Tire	1	1	-	-
	Bayındır	-	-	-	-
	Nif (Kemalpaşa)	2	2+4	2	1+1
	Urla	1	3	-	-
Manisa	Merkez	-	-	1	4
	Akhisar	1	3	1	3
	Kasaba (Turgutlu)	-	-	1	6
	Kırkağaç	-	-	3	6+1+1
	Salihli	1	4	-	-
	Gördes	1	3	-	-
	Demirci	1	3	-	-
	Kula	1	3	-	-
	Eşme	-	-	1	1
	Alaşehir	1	2	1	1
Denizli	Merkez	1	4	-	-
	Sarayköy	1	4	1	2
	Çal	-	-	1	4
	Acıpayam	-	-	1	1

Çizelge A.6. 7 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	İLÇE	OKUL SAYISI	DERSLİK SAYISI	OKUL SAYISI	DERSLİK SAYISI
HALEP (Vilayet)	Merkez	1	6	4	5+5+5+5
	Antakya	-	-	1	5
	Belen	-	-	1	2
	İskenderun	1	3	-	-
	Maaret El Numan	-	-	1	2
	Cisre Es Şügur	-	-	1	1
	İdlib	-	-	2	2+2
	Kilis	-	-	2	6+3
	El Bab	-	-	1	2
	Münbiç	-	-	1	2
	Kafar Taharim	1	1	1	2
Antep	Merkez	1	6	1	1
	Halfeti	-	-	1	2

Çizelge A.7. 8 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

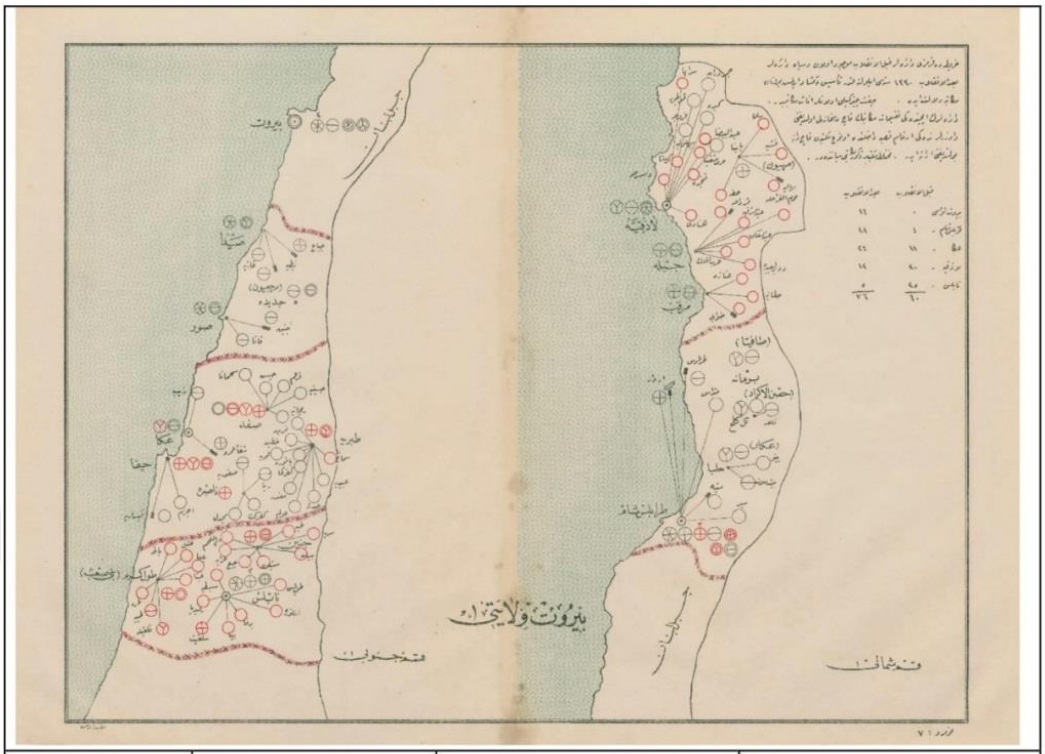

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	**İLÇE**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**
BEYRUT (Vilayet)	Merkez	-	-	2	3+6
Sayda	Merkez	-	-	1	3
	Sur	-	-	1	2
	Marhayun (Marjaayoun)	-	-	1	2
Akka	Merkez	-	-	1	2
	Hayfa	1	2	-	-
	Safed	1	2	1	1
	Tiberya	1	3	-	-
	Nasıra	-	-	-	-
Nablus	Merkez	-	-	1	4
	Cenin	1	4	-	-
	Dulkerim	1	1	-	-
Trablusşam	Mekez	2	2+3	1	2
Latakya	Merkez	-	-	1	6
	Cebele	-	-	1	2
	Merkeb (Baniyas)	-	-	1	2

Çizelge A.8. 9 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

9 Numaralı Harita

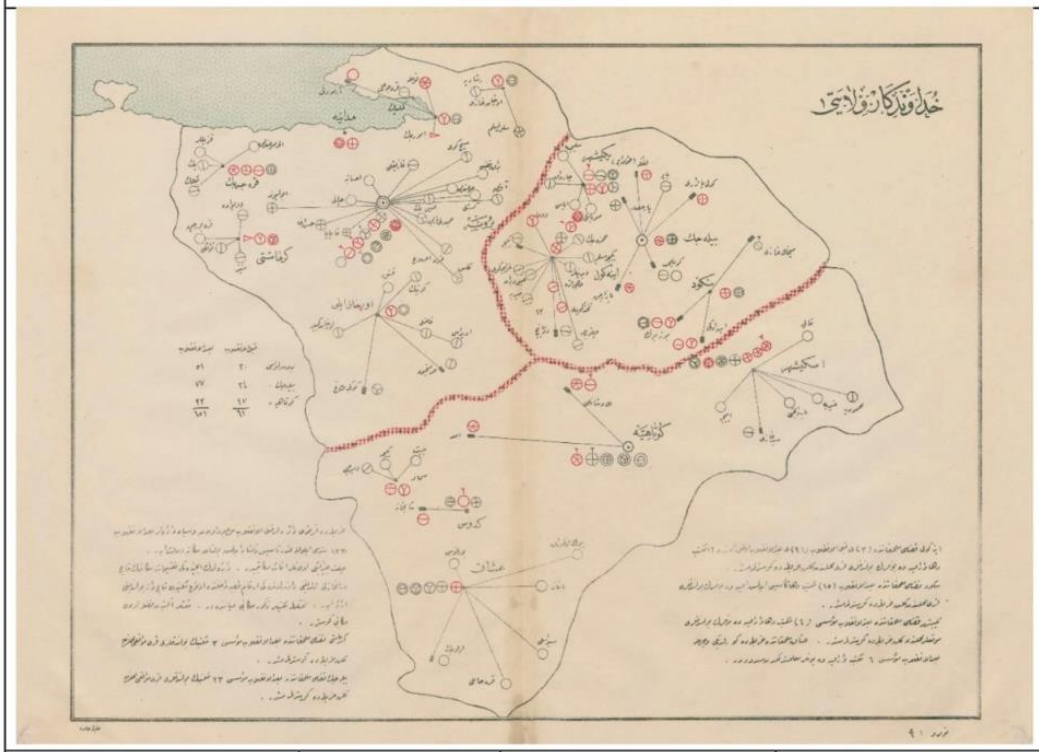

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	**İLÇE**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**
HÜDAVENDİGAR (Bursa) (Vilayet)	Merkez	1	6	5	5+2+1+1+1
	Mudanya	1	2	-	-
	Gemlik	-	-	1	2
	Orhangazi	-	-	1	2
	Karacabey	-	-	1	4
	Kremaste (Mustafa Kemal Paşa)	1	3		
	Orhaneli	-	-	1	1
Bilecik	Merkez	-	-	1	4
	Yenişehir	1	4	1	3
	Söğüt	-	-	2	2+4
	İnegöl	-	-	-	-
Kütahya	Merkez	-	-	3	2+3+4
	Eskişehir	1	4	2	3+6
	Gediz	-	-	1	4
	Simav	-	-	-	-
	Uşak	-	-	2	2+3

Çizelge A.9. 10 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

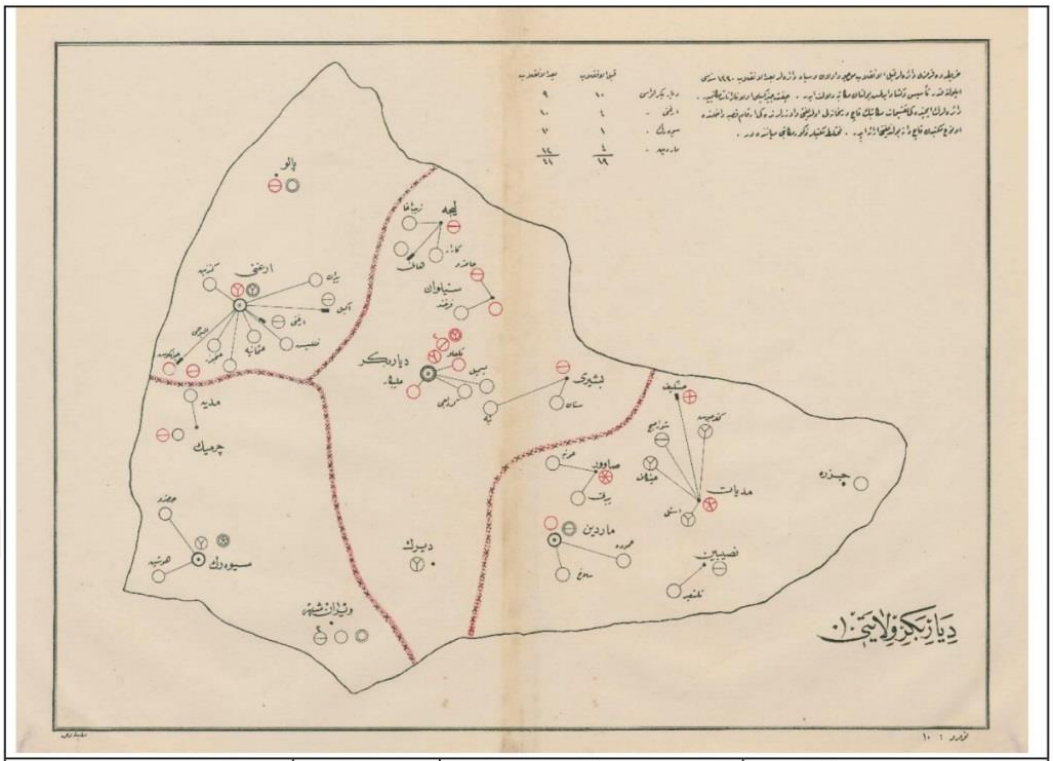

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	**İLÇE**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**
DİYARBAKIR (Vilayet)	Merkez	1	3		
	Lice	-	-	-	-
	Silvan	-	-	-	-
	Beşiri	-	-	-	-
	Derik	-	-	-	-
Ergani	Merkez	-	-	1	3
	Palu	-	-	1	1
Siverek	Merkez	-	-	1	5
	Viranşehir	-	-	1	1
	Çermik	-	-	-	-
Mardin	Merkez	-	-	1	2
	Savur	-	-	-	-
	Midyat	-	-	-	-
	Cizre	-	-	-	-
	Nusaybin	-	-	-	-

Çizelge A.10. 11 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

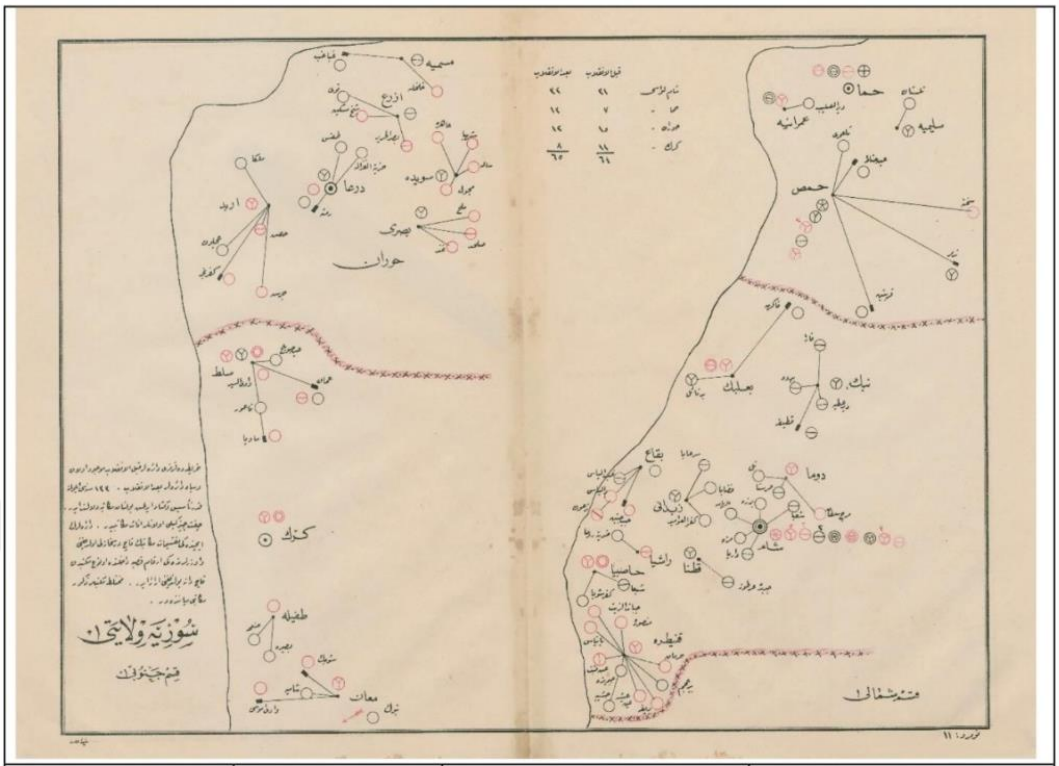

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	**İLÇE**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**
SURİYE (Şam) (Vilayet)	Merkez	5	2+3+3+3+6	2	3+6
	Zabadani	-	-	-	-
	Bekaa	-	-	-	-
	Raşaya	-	-	-	-
	Hasbaiya	1	1		
	Kantara	-	-	-	-
	Nabk	-	-	-	-
	Baalbek	1	2	-	-
Dera	Merkez	-	-	-	-
	İrbid	-	-	-	-
	Süveyda	-	-	-	-
	Busra	-	-	-	-
	İzra	-	-	-	-
	Mismiyah	-	-	-	-
Kerek	Merkez	1	1		
	Tafile	-	-	-	-
	Maan	-	-	-	-
	Salt	1	1	-	-
Hama	Merkez	1	2	1	2
	Humus	1	3	-	-
	Salamiyah	-	-	-	-
	Ümraniye	-	-	1	2

Çizelge A.11. 12 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

12 Numaralı Harita

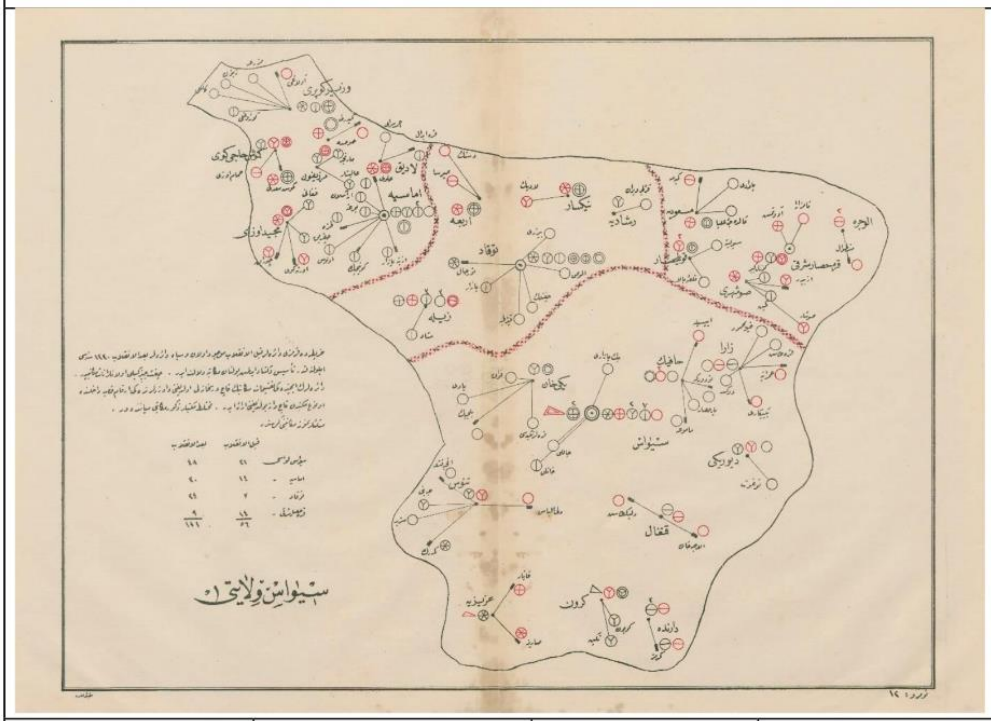

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	**İLÇE**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**
SİVAS (Vilayet)	Merkez	1	1	2	4+4
	Hafik	-	-	1	1
	Zara	-	-	-	-
	Divriği	-	-	-	-
	Kangal	-	-	-	-
	Gürün	-	-	1	3
	Yenihan (Yıldızeli)	-	-	1	1
	Darende	-	-	-	-
	Aziziye (Pınarbaşı)	-	-	-	-
	Tonus (Altınyayla)	-	-	-	-
Tokat	Merkez	-	-	3	1+4+2
	Niksar	-	-	1	4
	Reşadiye	-	-	-	-
	Erbaa	-	-	1	4
	Zile	1	2	-	-
Ordu (Karahisar-i Şarki)	Merkez	1	3	-	-
	Mesudiye	-	-	1	2
	Koyulhisar	-	-	1	3
	Suşehri	-	-	-	-
	Alucra	-	-	-	-
Amasya	Merkez	-	-	1	2
	Gümüşhacıköy	1	5	1	4
	Merzifon	1	4	-	-
	Vezirköprü	-	-	1	4
	Havza	-	-	1	1
	Mecitözü	1	3	-	-
	Ladik	1	4	-	-

Çizelge A.12. 13 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

13 Numaralı Harita

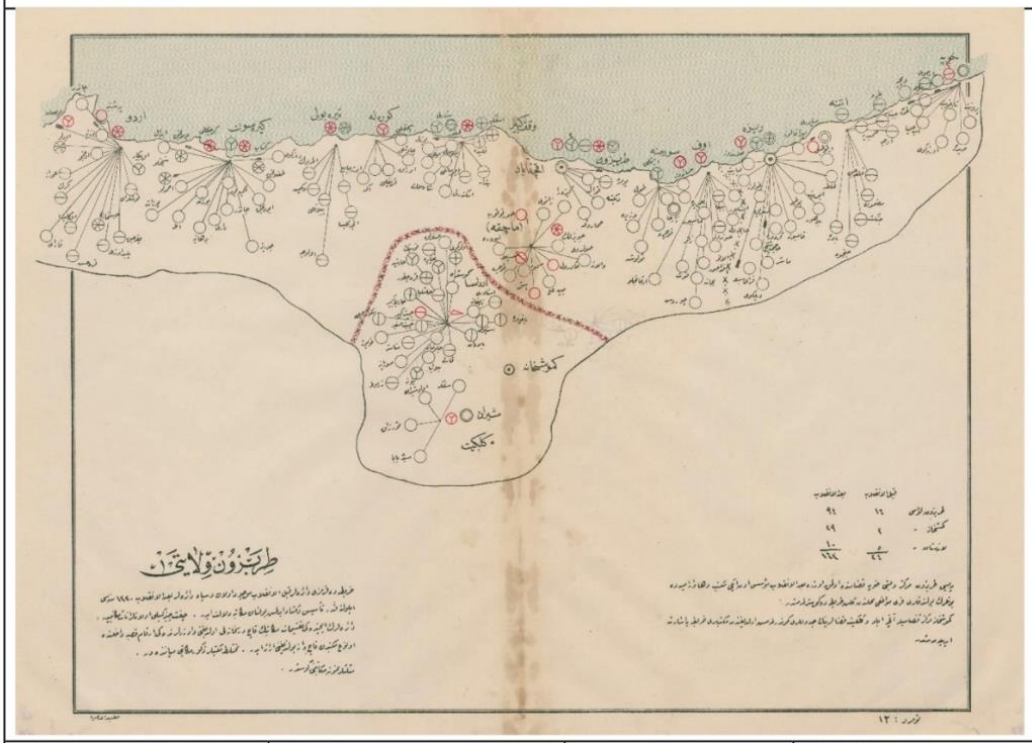

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	**İLÇE**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**
TRABZON (Vilayet)	Merkez	-	-	1	3
	Maçka	-	-	-	-
	Akçaabad	-	-	-	-
	Vakfıkebir	-	-	1	2
	Görele	-	-	-	-
	Tirebolu	-	-	1	6
	Giresun	-	-	-	-
	Ordu	-	-	-	-
	Sürmene	-	-	1	1
	Of	-	-	-	-
	Rize	-	-	2	1+4
	Hopa	-	-	1	1
	Athene (Arhavi)	-	-	-	-
Gümüşhane	Merkez	-	-	-	-
	Şiran	-	-	1	1
	Kelkit	-	-	-	-
	Ardasa (Torul)	-	-	-	-

Çizelge A.13. 14 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

14 Numaralı Harita

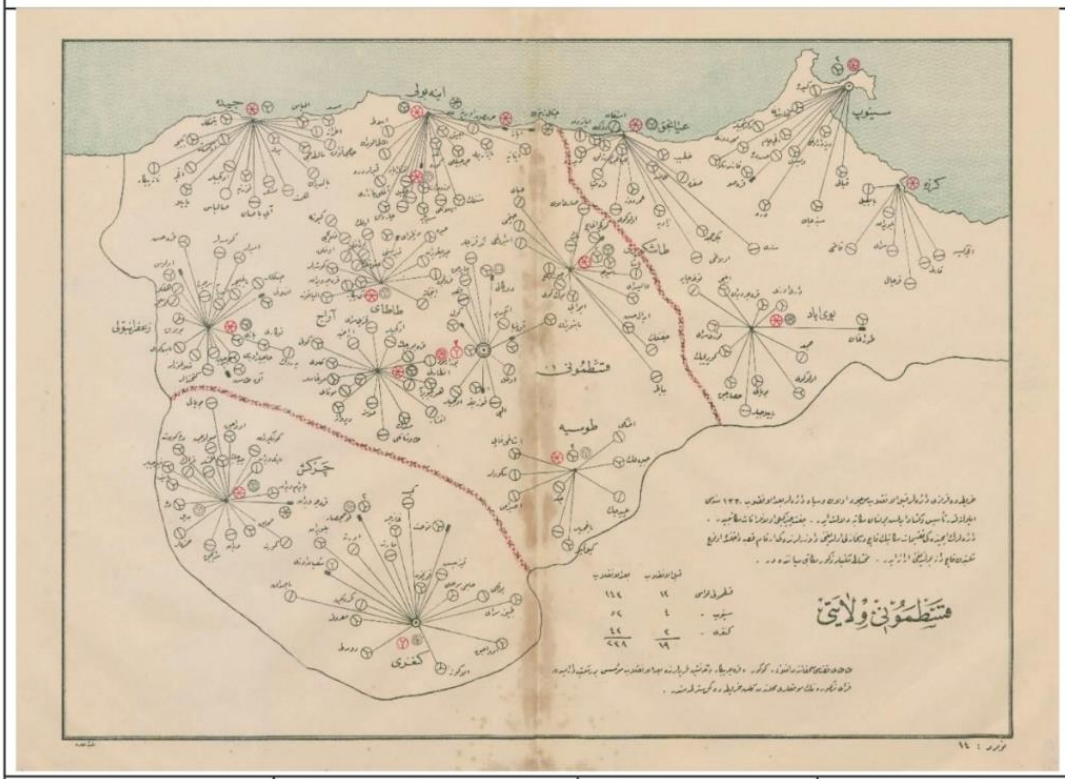

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	**İLÇE**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**
KASTAMONU (Vilayet)	Merkez	1	6	1	2
	Tosya	-	-	1	3
	Daday	-	-	1	3
	Araç	-	-	1	3
	Safranbolu	-	-	1	3
	Cide	-	-	-	-
	İnebolu	-	-	1	3
	Taşköprü	-	-	1	3
Sinop	Merkez	1	6	-	-
	Ayancık	-	-	1	3
	Gerze	-	-	-	-
	Boyabat	-	-	1	6
Çankırı	Merkez	-	-	1	6
	Çerkeş	-	-	1	3

Çizelge A.14. 15 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

15 Numaralı Harita

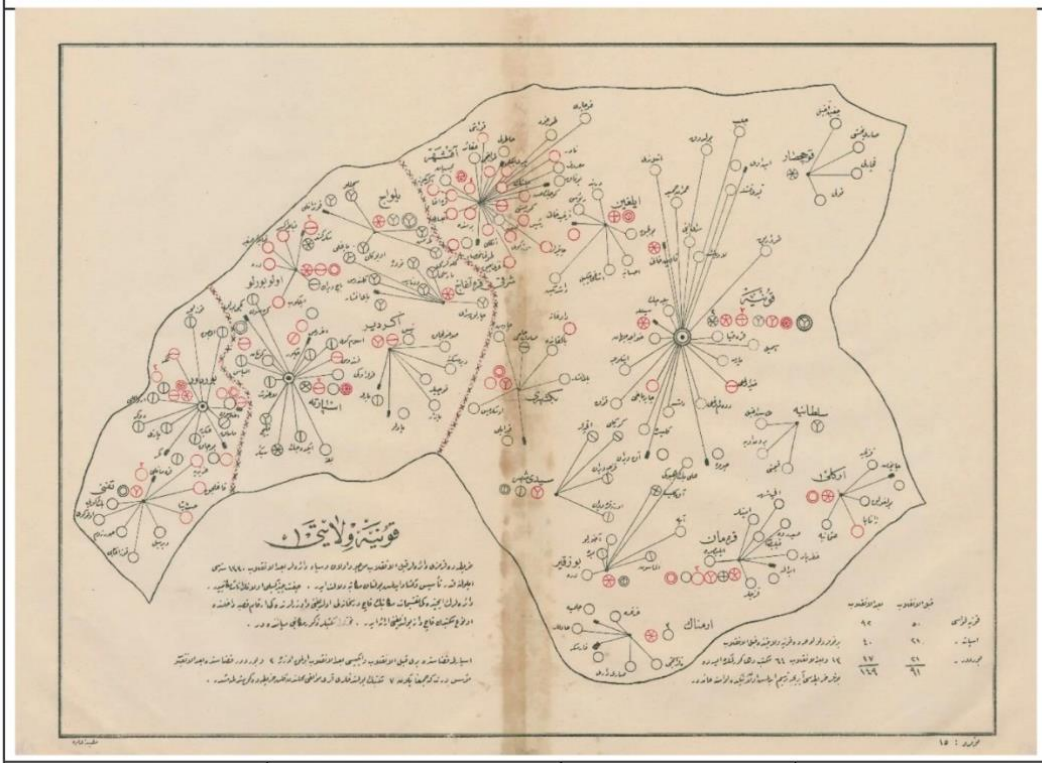

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	**İLÇE**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**
KONYA (Vilayet)	Merkez	1	6	1	3
	Ilgın	1	3	-	-
	Akşehir	1	3	-	-
	Beyşehir	1	1	-	-
	Karaman	1	1	-	-
	Ereğli	1	1	-	-
	Seydişehir	-	-	1	2
	Bozkır	-	-	1	2
Burdur	Merkez	2	6+1	-	-
	Tefenni	-	-	1	1
Isparta	Merkez	1	6	1	1
	Uluborlu	1	1	-	-
	Yalvaç	-	-	1	3

Çizelge A.15. 16 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

16 Numaralı Harita

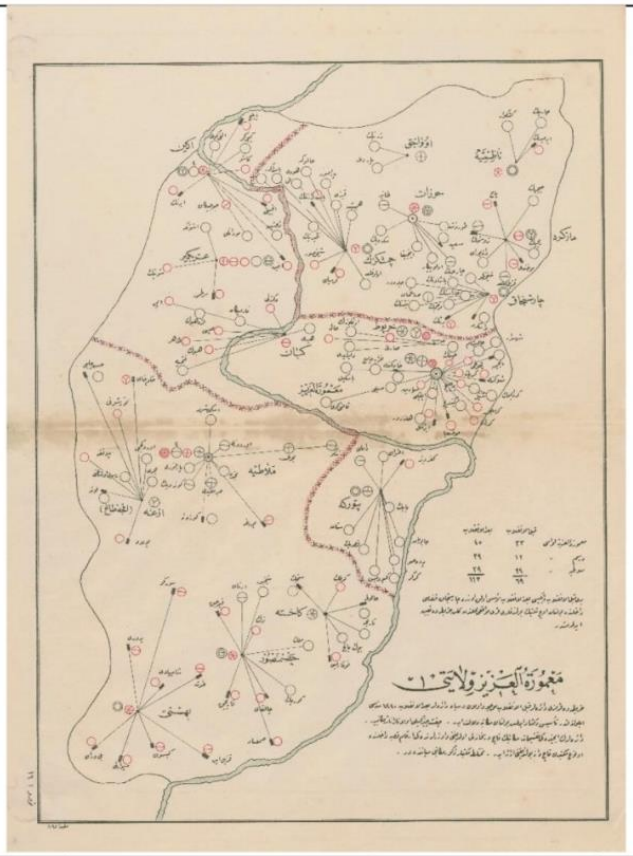

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	**İLÇE**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**
MAMURETÜLAZİZ (Elazığ) (Vilayet)	Merkez	1	6	-	-
	Harput	1	3	-	-
	Keban	-	-	-	-
	Arapgir	-	-	1	2
	Eğin (Kemaliye)	-	-	1	3
Malatya	Merkez	1	6	-	-
	Akçadağ	-	-	-	-
	Kahta	-	-	-	-
	Besni	-	-	1	1
	Hasn-i Mansur (Adıyaman)	-	-	1	2
Hozat (Tunceli)	Merkez	-	-	1	6
	Çemişgezek	-	-	-	-
	Mazgit	-	-	1	3
	Ovacık	-	-	-	-
	Nazımiye	-	-	1	1
	Çarsancak	-	-	1	1

Çizelge A.16. 17 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

17 Numaralı Harita

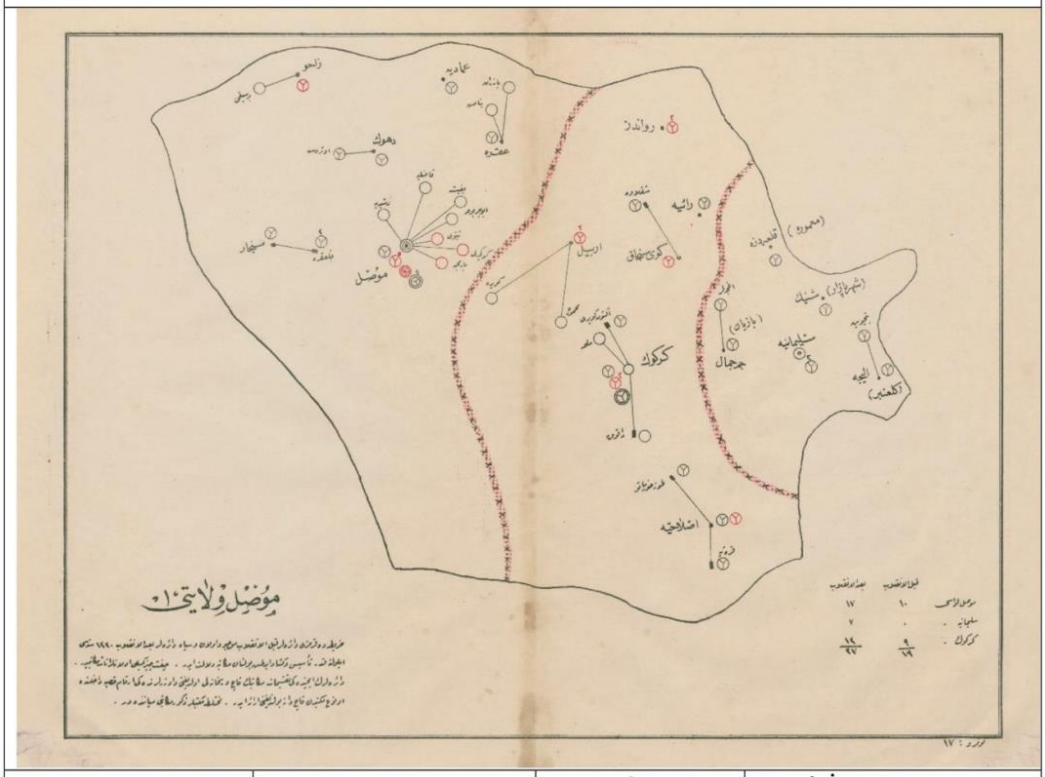

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	**İLÇE**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**
MUSUL (Vilayet)	Merkez	1	6	2	3+3
	Zaho	-	-	-	-
	Sincar	-	-	-	-
	Duhok	-	-	-	-
	Akra	-	-	-	-
	Amadiye	-	-	-	-
Kerkük	Merkez	-	-	1	3
	Erbil	-	-	-	-
	Köysancak	-	-	-	-
	Raniye	-	-	-	-
Süleymaniye	Merkez	-	-	-	-
	Çemçemal	-	-	-	-

Çizelge A.17. 18 ve 19 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

18 ve 19 Numaralı Harita

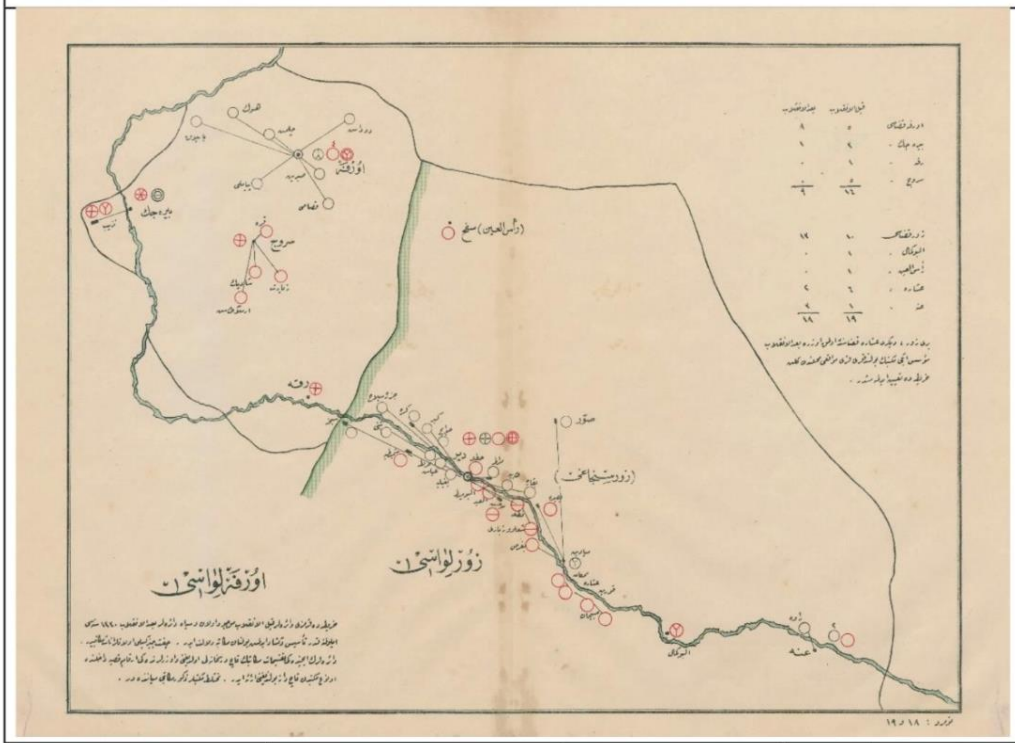

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	**İLÇE**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**
URFA (Liva)	Merkez	1	3	-	-
	Birecik	-	-	1	2
ZUR SANCAĞI (Liva)	Merkez	1	4	-	-

Çizelge A.18. 20 ve 21 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

20 ve 21 Numaralı Harita

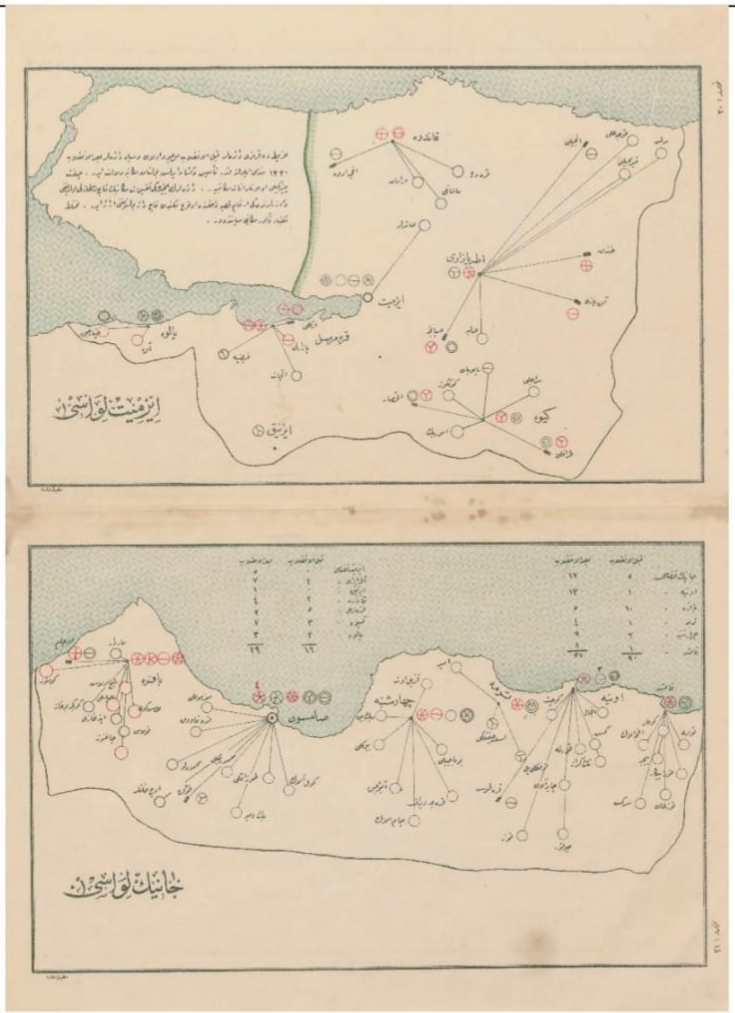

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	**İLÇE**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**
İZMİT (Liva)	Merkez	-	-	1	5
	Karamürsel	2	1+2	-	-
	Yalova	-	-	2	3+1
	İznik	-	-	-	-
	Geyve	-	-	3	1+2+2
	Adapazarı	-	-	1	1
	Kandıra	1	2	-	-
CANİK (Samsun) (Liva)	Merkez	1	6	2	2+3
	Bafra	1	5	1	2
	Çarşamba	-	-	1	6
	Terme	-	-	1	3
	Ünye	-	-	1	2
	Fatsa	-	-	1	3

Çizelge A.19. 22 ve 23 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

22 ve 23 Numaralı Harita

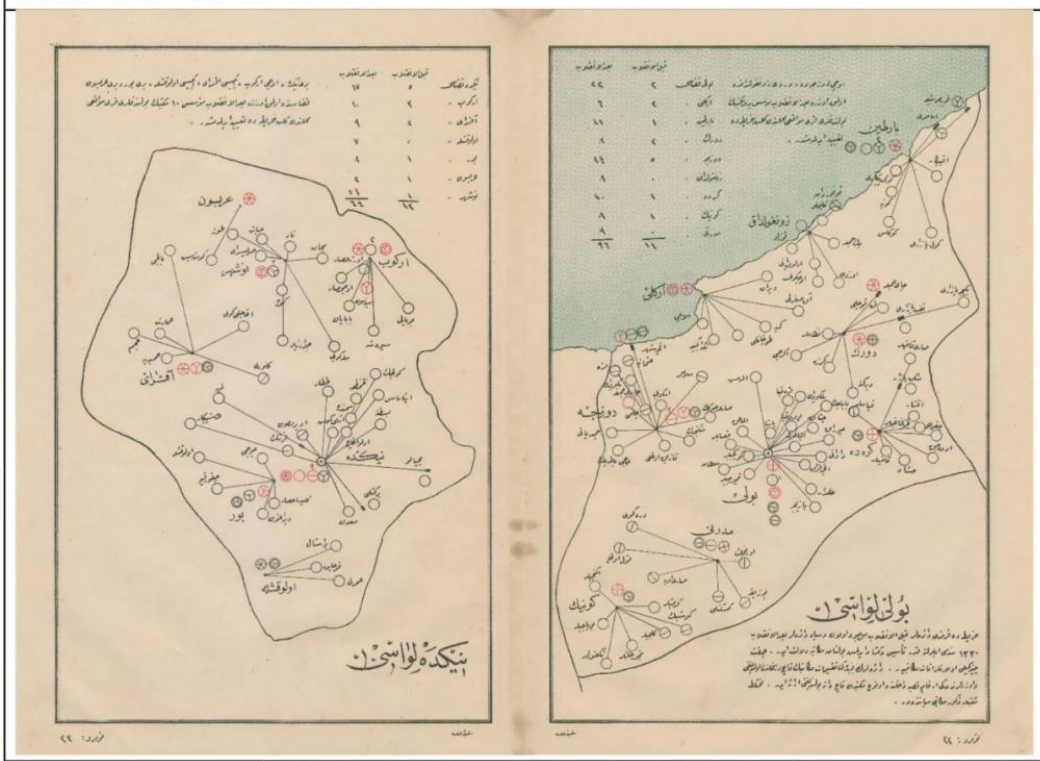

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	**İLÇE**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**
NİĞDE (Liva)	Merkez	1	6	-	-
	Bor	-	-	1	3
	Ulukışla	-	-	1	3
	Aksaray	-	-	1	3
	Ürgüp	1	3	-	-
	Nevşehir	1	3	-	-
	Gülşehir (Arabsun)	-	-	-	-
BOLU (Liva)	Merkez	1	3	2	2+3
	Göynük	-	-	1	3
	Düzce	-	-	2	2+3
	Gerede	-	-	1	3
	Ereğli	1	3	-	-
	Mudurnu	-	-	1	2
	Zonguldak	-	-	-	-
	Bartın	-	-	1	3
	Devrek	-	-	1	4

Çizelge A.20. 24 ve 25 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

24 ve 25 Numaralı Harita

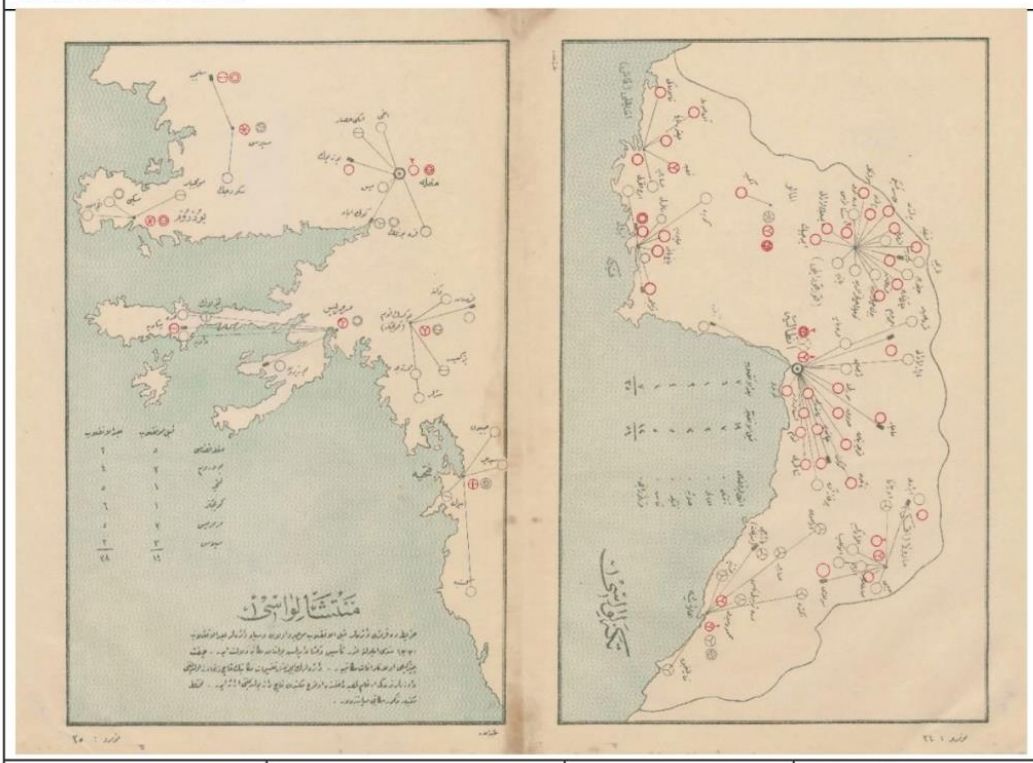

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	**İLÇE**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**
MENTEŞE (Muğla) (Liva)	Merkez	1	2	1	1
	Bodrum	1	2	1	1
	Milas	-	-	1	3
	Marmaris	-	-	1	1
	Fethiye	-	-	1	3
	Köyceğiz	-	-	1	2
TEKE (Antalya) (Liva)	Merkez	3	3+3+3	-	-
	Korkuteli	-	-	-	-
	Elmalı	1	3	-	-
	Kaş	-	-	-	-
	Finike	1	1	-	-
	Akseki	-	-	-	-
	Alanya	-	-	1	3

Çizelge A.21. 26 ve 27 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

26 ve 27 Numaralı Harita

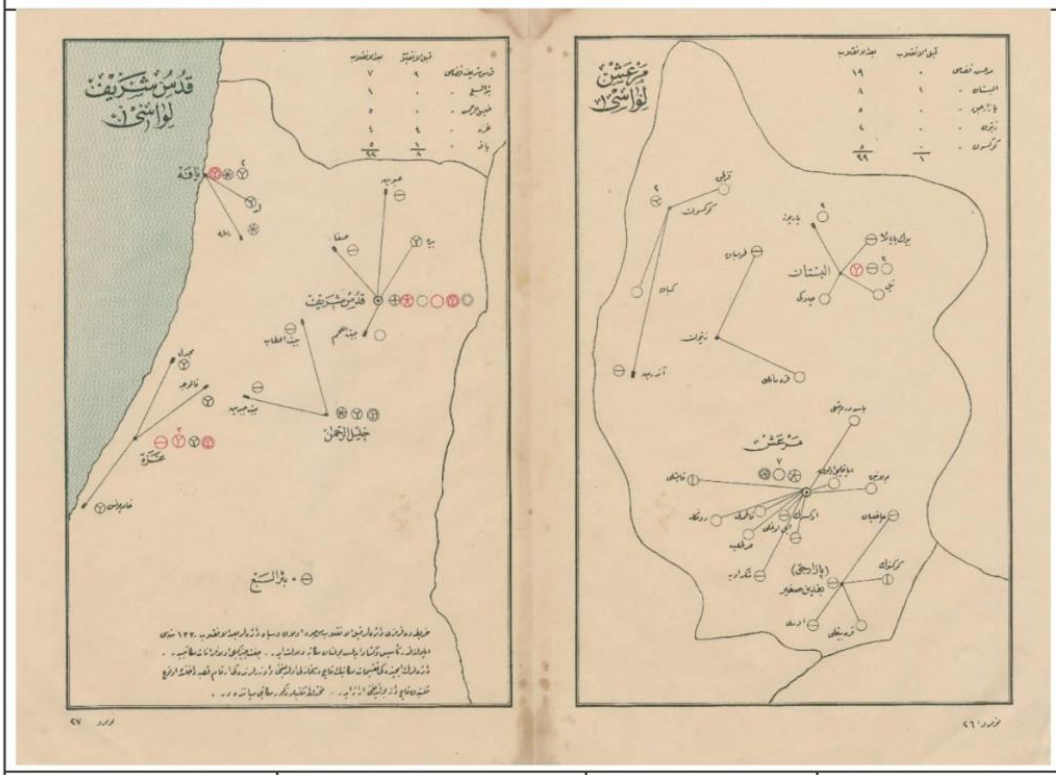

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	**İLÇE**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**
KUDÜS (Liva)	Merkez	1	3	1	1
	Gazze	1	3	-	-
	Yafo (Tel Aviv)	1	3	-	-
	Beerşeba	-	-	-	-
	El Halil	-	-	1	3
MARAŞ (Liva)	Merkez	-	-	1	5
	Elbistan	-	-	-	-
	Pazarcık	-	-	-	-
	Zeytun	-	-	-	-

Çizelge A.22. 28 ve 29 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

28 ve 29 Numaralı Harita

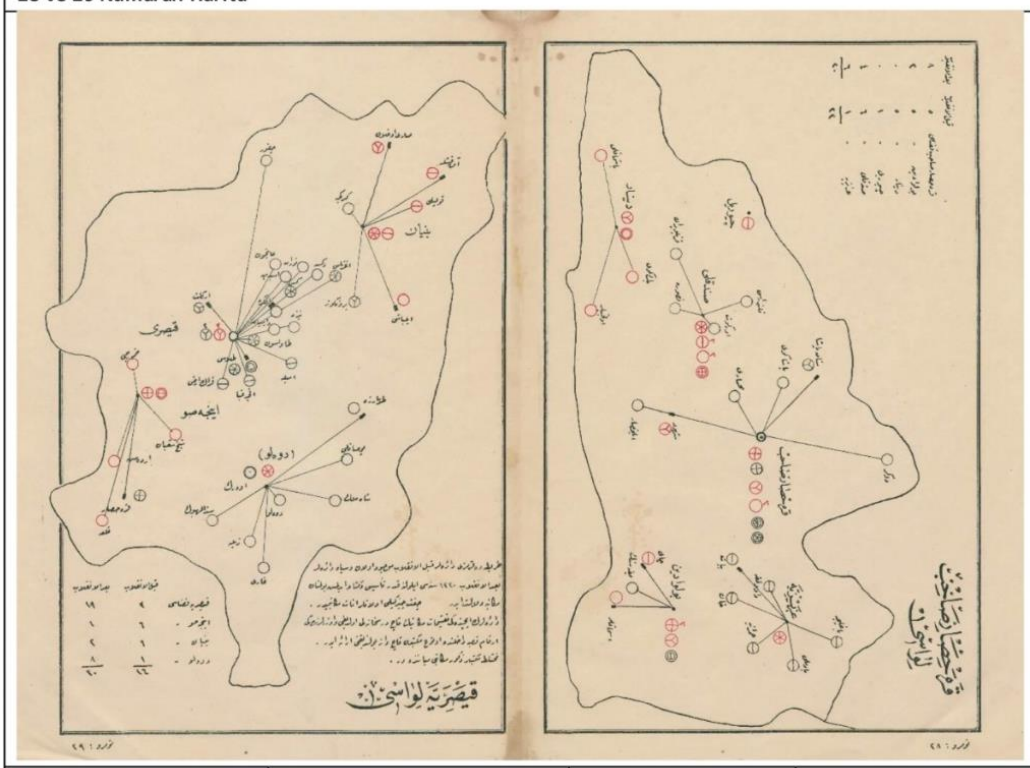

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	**İLÇE**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**
KAYSERİ (Liva)	Merkez	-	-	1	1
	Bünyan	-	-	-	-
	Develi	-	-	1	1
	İncesu	1	2	-	-
KARAHİSAR SAHİB (Afyonkarahisar) (Liva)	Merkez			2	6+5
	Sandıklı	1	4	-	-
	Dinar	1	1	-	-
	Çivril	-	-	-	-
	Bolvadin	-	-	1	2
	Emirdağ	-	-	-	-

Çizelge A.23. 30 ve 31 numaralı Matbaa-i Âmire Haritasındaki (Matbaa-i Âmire, 1914) Veriler (Köse, 2021)

30 ve 31 Numaralı Harita

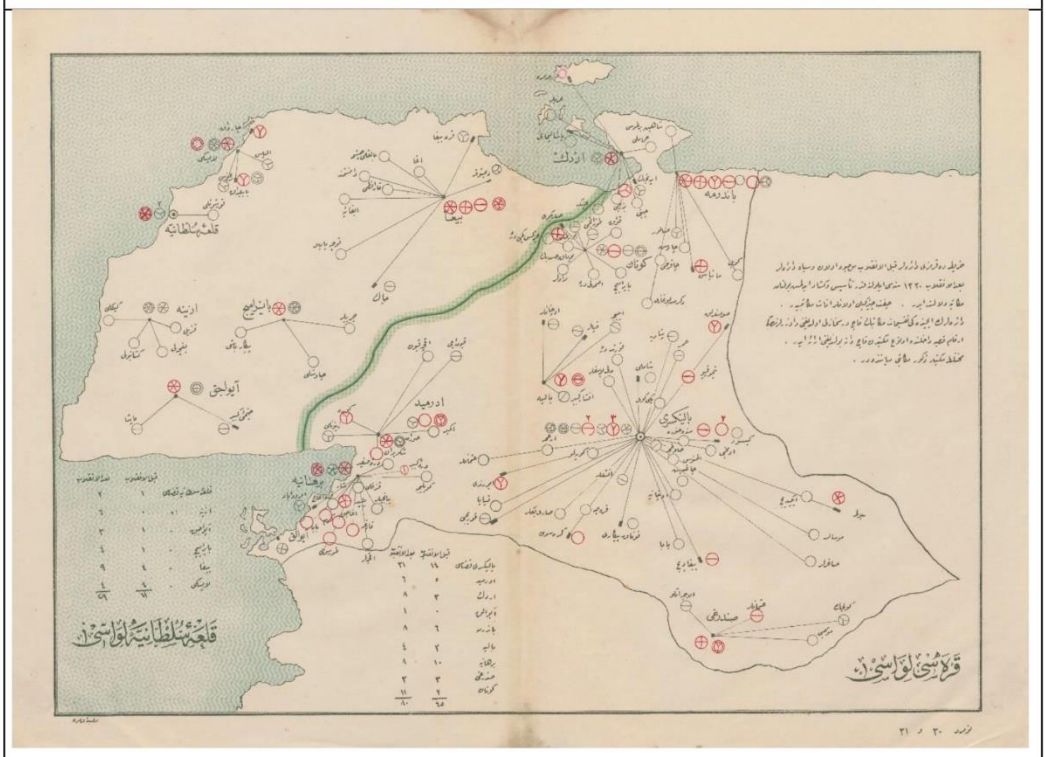

		KABLE'L İNKILAB		BADE'L İNKILAB	
VİLAYET- LİVA	**İLÇE**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**	**OKUL SAYISI**	**DERSLİK SAYISI**
KALE-İ SULTANİYE (Çanakkale) (Liva)	Merkez	-	-	1	6
	Lapseki	1	6	1	6
	Biga	1	5	-	-
	Bayramiç	-	-	1	6
	Ezine	-	-	1	6
	Ayvalık	-	-	1	4
KARESİ (Balıkesir) (Liva)	Merkez	-	-	2	3+6
	Sındırgı	1	3	-	-
	Burhaniye	1	5	-	-
	Edremit	1	3	1	3
	Balya	1	2	-	-
	Gönen	-	-	1	2
	Erdek	-	-	1	3
	Bandırma	-	-	1	3

EK B. Çizelgeler

Çizelge B.1. İnas mekteplerin sayısı ve darülmuallimat ilişkisi (Köse, 2021)

Sıra No	Harita No	Vilayet-Liva	Darülmuallimatın Bulunduğu Merkezler	İnas Mektep Okul Sayısı		Toplam Okul Sayısı
				Kable'l İnkılab	Bade'l İnkılab	
1	2	Edirne Vilayeti	Edirne	7	13 ↑	20
2	3	Çatalca Livası	-	1	3↑	4
3	4	Adana Vilayeti	Adana	4	19↑	23
4	5	Ankara Vilayeti	Ankara	10	15↑	25
5	6	Aydın Vilayeti	Aydın ve İzmir	33	43↑	76
6	7	Beyrut Vilayeti	Beyrut ve Nablus	7	12↑	19
7	8	Halep Vilayeti	Halep	4	17↑	21
8	9	Hüdavendigar Vilayeti	Bursa	5	21↑	26
9	10	Diyarbakır Vilayeti	-	1	5↑	6
10	11	Suriye Vilayeti	-	11	4↓	15
11	12	Sivas Vilayeti	Sivas	7	15↑	22
12	13	Trabzon Vilayeti	-	0	8↑	8
13	14	Kastamonu Vilayeti	Kastamonu	2	11↑	13
14	15	Konya Vilayeti	Konya	10	6↓	16
15	16	Mamuretülaziz Vilayeti	-	3	8↑	11
16	17	Musul Vilayeti	-	1	3↑	4
17	18	Urfa Livası	Urfa	1	1←→	2
18	19	Zur Sancağı Livası	-	1	0↓	1
19	20	İzmit Livası	-	3	7↑	10
20	21	Canik Livası	-	2	7↑	9
21	22	Niğde Livası	-	3	3←→	6
22	23	Bolu Livası	Bolu	2	9↑	11
23	24	Menteşe Livası	Muğla	2	6↑	8
24	25	Teke Livası	-	5	1↓	6
25	26	Kudüs Livası		3	2↓	5
26	27	Maraş Livası	-	-	1↑	1
27	28	Kayseri Livası	Kayseri	1	2↑	3
28	29	Karahisar Sahib Livası	-	2	3↑	5
29	30	Kale-i Sultaniye Livası	-	2	5↑	7
30	31	Karesi Livası	Balıkesir	4	6↑	10
				138	263	

Çizelge B.2. İnas Mekteplerin derslik sayıları ve darülmuallimat ilişkisi (Köse, 2021)

Sıra No	Harita No	Vilayet-Liva	Darülmuallimatın Bulunduğu Merkezler	İnas Mektep Derslik Sayısı		Toplam Okul Sayısı
				Kable'l İnkılab	Bade'l İnkılab	
1	2	Edirne Vilayeti	Edirne	26	40↑	66
2	3	Çatalca Livası	-	6	2↓	8
3	4	Adana Vilayeti	Adana	14	39↑	53
4	5	Ankara Vilayeti	Ankara	28	32↑	60
5	6	Aydın Vilayeti	Aydın ve İzmir	95	101↑	196
6	7	Beyrut Vilayeti	Beyrut ve Nablus	17	35↑	52
7	8	Halep Vilayeti	Halep	16	52↑	68
8	9	Hüdavendigar Vilayeti	Bursa	19	59↑	78
9	10	Diyarbakır Vilayeti		3	12↑	15
10	11	Suriye Vilayeti		27	13↓	40
11	12	Sivas Vilayeti	Sivas	22	43↑	65
12	13	Trabzon Vilayeti		0	19↑	19
13	14	Kastamonu Vilayeti	Kastamonu	12	38↑	50
14	15	Konya Vilayeti	Konya	29	12↓	41
15	16	Mamuretülaziz Vilayeti		15	19↑	34
16	17	Musul Vilayeti		6	9↑	15
17	18	Urfa Livası	Urfa	3	2↓	5
18	19	Zur Sancağı Livası	-	4	0↓	4
19	20	İzmit Livası		5	15↑	20
20	21	Canik Livası		11	21↑	32
21	22	Niğde Livası	-	12	9↓	21
22	23	Bolu Livası	Bolu	6	25↑	31
23	24	Menteşe Livası	Muğla	4	11↑	15
24	25	Teke Livası	-	13	3↓	16
25	26	Kudüs Livası		9	4↓	13
26	27	Maraş Livası	-	0	5↑	5
27	28	Kayseri Livası	Kayseri	2	2←→	4
28	29	Karahisar Sahib Livası	-	5	13↑	18
29	30	Kale-i Sultaniye Livası	-	11	28↑	39
30	31	Karesi Livası	Balıkesir	13	20↑	33

Çizelge B.3. Taşradaki merkez ve ilçelerde inas mektep dağılımı (Köse, 2021)

Sıra No	Harita No	Vilayet-Liva	Yerleşimler	Okul Sayıları		
				Kable'l İnkılab	Bade'l İnkılab	Toplam
1	2	Edirne Vilayeti	Merkezler	2	7	9
			İlçeler	5	6	11
2	3	Çatalca Livası	Merkezler	1	2	3
			İlçeler	-	1	1
3	4	Adana Vilayeti	Merkezler	2	10	12
			İlçeler	2	9	11
4	5	Ankara Vilayeti	Merkezler	6	3	9
			İlçeler	4	12	16
5	6	Aydın Vilayeti	Merkezler	8	14	22
			İlçeler	25	29	54
6	7	Beyrut Vilayeti	Merkezler	2	7	9
			İlçeler	5	5	10
7	8	Halep Vilayeti	Merkezler	2	5	7
			İlçeler	2	12	14
8	9	Hüdavendigar Vilayeti	Merkezler	1	9	10
			İlçeler	4	12	16
9	10	Diyarbakır Vilayeti	Merkezler	1	3	4
			İlçeler	-	2	2
10	11	Suriye Vilayeti	Merkezler	7	3	10
			İlçeler	4	1	5
11	12	Sivas Vilayeti	Merkezler	2	6	8
			İlçeler	5	10	15
12	13	Trabzon Vilayeti	Merkezler	-	1	1
			İlçeler	-	7	7
13	14	Kastamonu Vilayeti	Merkezler	2	2	4
			İlçeler	-	9	9
14	15	Konya Vilayeti	Merkezler	4	1	5
			İlçeler	6	4	10
15	16	Mamuretülaziz Vilayeti	Merkezler	2	1	3
			İlçeler	1	7	8
16	17	Musul Vilayeti	Merkezler	1	3	4
			İlçeler	-	-	-
17	18	Urfa Livası	Merkezler	1	-	1
			İlçeler	-	1	1
18	19	Zur Sancağı Livası	Merkezler	1	-	-
			İlçeler	-	-	-
19	20 21	İzmit Livası	Merkezler	-	1	1
			İlçeler	3	6	9
20	21	Canik Livası	Merkezler	1	2	3
			İlçeler	1	5	6
21	22	Niğde	Merkezler	1	-	1
			İlçeler	2	3	5
22	23	Bolu Livası	Merkezler	1	2	3
			İlçeler	1	7	8
23	24	Menteşe	Merkezler	1	1	2
			İlçeler	1	5	6
24	25	Teke Livası	Merkezler	3	-	3
			İlçeler	2	1	3
25	26	Kudüs Livası	Merkezler	1	1	2
			İlçeler	2	1	3
26	27	Maraş Livası	Merkezler	-	1	1
			İlçeler	-	-	-
27	28	Kayseri Livası	Merkezler	-	1	1
			İlçeler	1	1	2
28	29	Karahisar Sahib Livası	Merkezler	-	2	2
			İlçeler	2	1	3
29	30	Kale-i Sultaniye Livası	Merkezler	-	1	1
			İlçeler	2	4	6
30	31	Karesi Livası	Merkezler	-	2	2
			İlçeler	4	4	8

Çizelge B.4. İnkılap öncesi ve sonrası taşradaki inas mekteplerin bulunduğu merkez ve ilçe dağılımları (Köse, 2021)

Sıra No	Harita No	Vilayet-Liva	Yerleşimler	İnas Mektebi Bulunan Yerleşim Sayıları (Mevcut) *Kable'l İnkılab*	Yeni İnas Mektep Açılan Yerleşim Sayıları (Mevcut hariç) *Bade'l İnkılab*		İnas Mektep (Mevcut + Yeni) Bulunan Yerleşim Sayıları Toplam *Bade'l İnkılab*		
					Mevcutta İnas Mektebi Bulunan Yerleşimler	Mevcutta İnas Mektebi Bulunmayan Yerleşimler	İnas Mektebi Bulunan Yerleşim Sayısı	İnas Mektep Bulunma Oranları %	
1	2	Edirne Vilayeti	Merkezler (4)	2	1	2	4	% 100	% 62,5
			İlçeler (20)	5	-	6	11	% 55	
2	3	Çatalca Livası	Merkezler (1)	1	1	-	1	% 100	% 66,67
			İlçeler (2)	-	-	1	1	% 50	
3	4	Adana Vilayeti	Merkezler (5)	2	2	3	5	% 100	% 61,11
			İlçeler (13)	1	-	5	6	% 46,1	
4	5	Ankara Vilayeti	Merkezler (4)	3	1	1	4	% 100	% 90,48
			İlçeler (17)	4	-	11	15	% 88,2	
5	6	Aydın Vilayeti	Merkezler (4)	3	2	1	4	% 100	% 96,77
			İlçeler (27)	18	7	8	26	% 96,2	
6	7	Beyrut Vilayeti	Merkezler (6)	1	1	5	6	% 100	% 93,75
			İlçeler (10)	5	1	4	9	% 90	
7	8	Halep Vilayeti	Merkezler (2)	2	2	-	2	% 100	% 100
			İlçeler (11)	2	1	9	11	% 100	
8	9	Hüdavendigar Vilayeti	Merkezler (3)	1	1	2	3	% 100	% 87,5
			İlçeler (13)	4	2	7	11	% 84,6	
9	10	Diyarbakır Vilayeti	Merkezler (4)	1	-	3	4	% 100	% 40
			İlçeler (11)	-	-	2	2	% 18,1	
10	11	Suriye Vilayeti	Merkezler (4)	3	3	-	3	% 75	% 36,36
			İlçeler (18)	4	-	1	5	% 27,7	
11	12	Sivas Vilayeti	Merkezler (4)	2	1	2	4	% 100	% 66,67
			İlçeler (23)	5	1	9	14	% 60,8	
12	13	Trabzon Vilayeti	Merkezler (2)	-	-	1	1	% 50	% 41,18
			İlçeler (15)	-	-	6	6	% 40	
13	14	Kastamonu Vilayeti	Merkezler (3)	2	1	1	3	% 100	% 85,71
			İlçeler (11)	-	-	9	9	% 81,8	
14	15	Konya Vilayeti	Merkezler (3)	3	2	-	3	% 100	% 100
			İlçeler (10)	6	-	4	10	% 100	
15	16	Mamuretülaziz Vilayeti	Merkezler (3)	2	-	1	3	% 100	% 68,75
			İlçeler (13)	1	-	7	8	% 61,5	
16	17	Musul Vilayeti	Merkezler (3)	1	1	1	2	% 66,6	% 16,67
			İlçeler (9)	-	-	-	-	0	
17	18	Urfa Livası	Merkezler (1)	1	-	-	1	% 100	% 100
			İlçeler (1)	-	-	1	1	% 100	
18	19	Zur Sancağı Livası	Merkezler (1)	1	-	-	1	% 100	% 100
			İlçeler (-)	-	-	-	-	-	
19	20 21	İzmit Livası	Merkezler (1)	-	-	1	1	% 100	% 85,71
			İlçeler (6)	2	-	3	5	% 83,3	
20	21	Canik Livası	Merkezler (1)	1	1	-	1	% 100	% 100
			İlçeler (5)	1	1	4	5	% 100	
21	22	Niğde Livası	Merkezler (1)	1	-	-	1	% 100	% 85,71
			İlçeler (6)	2	-	3	5	% 83,3	
22	23	Bolu Livası	Merkezler (1)	1	1	-	1	% 100	% 88,89
			İlçeler (8)	1	-	6	7	% 87,5	
23	24	Menteşe Livası	Merkezler (1)	1	1	-	1	% 100	% 100
			İlçeler (5)	1	1	4	5	% 100	
24	25	Teke Livası	Merkezler (1)	1	-	-	1	% 100	% 57,14
			İlçeler (6)	2	-	1	3	% 50	
25	26	Kudüs Livası	Merkezler (1)	1	1	-	1	% 100	% 80
			İlçeler (4)	2	-	1	3	% 75	
26	27	Maraş Livası	Merkezler (1)	-	-	1	1	% 100	% 25
			İlçeler (3)	-	-	-	-	0	
27	28	Kayseri Livası	Merkezler (1)	-	-	1	1	% 100	% 75
			İlçeler (3)	1	-	1	2	% 66,6	
28	29	Karahisar Sahib Livası	Merkezler (1)	-	-	1	1	% 100	% 66,67
			İlçeler (5)	2	-	1	3	% 60	
29	30	Kale-i Sultaniye Livası	Merkezler (1)	-	-	1	1	% 100	% 100
			İlçeler (5)	2	1	3	5	% 100	
30	31	Karesi Livası	Merkezler (1)	-	-	1	1	% 100	% 100
			İlçeler (7)	4	1	3	7	% 100	

Çizelge B.5. Darülmuallimat dersleri, ders içerikleri ve haftalık ders saati dağılımı (Taşer, 2010, s. 122-127)

Tecvid ve Kurân-ı Kerim ve Tatbikatı	**1. sınıf**	**2. sınıf**	**3. sınıf**
Haftalık ders sayısı	2 ders	1 ders	1 ders
Dersin İçeriği	Üç senede Kurân'ın güzel okunması ve tecvid uygulamaları yapılacaktır. Her sene birer defa hatim edilecektir. Tecvid'den öğretilecek ve uygulaması yapılacak altı bölüm vardır. Namaz sureleri daima tekrar edilip, ezberlenmesine dikkat edilecektir.		
Ulum-ı Diniye	**1. sınıf**	**2. sınıf**	**3. sınıf**
Haftalık ders sayısı	2 ders	2 ders	2 ders
Dersin İçeriği	1. Sınıfta: Besmele ve fazileti, hamdele ve fazileti, İslâm milletinin fazileti, selât ve selamın mânaları, İmanın şartları, Kıyamet alametleri, Hz. Muhammed hakkında bilinmesi gerekenler, Cüz'i ve Külli İrade, Namaz. Abdest ve guslün farzları, dualar ve namazlar, tesbih. 2. Sınıfta: 1. sınıfta gösterilen konular tekrar ve takviye edildikten sonra diğer konuların eğitimi yapılacaktır. Bunlar; kurban bayramında namazlarda getirilen tekbirler, tilavet secdesi, fidye, kabirdekilere telkin, zekat ve şartları, oruç ve şartları, iftar, sahur ve dualar ile sadaka-i fıtr. 3. Sınıfta: İlme ve inanca ait kaideler ve faydaları, ehl-i sünnet mezhepleri, İman ve İslâm'ın tarifleri, Allah'ın isimleri, iman ve ibadetlerin kabul olmasının şartları, nikah ve şartları, boşanma ve şartları.		
Farsça	**1. sınıf**	**2. sınıf**	**3. sınıf**
Haftalık ders sayısı	1 ders	1 ders	1 ders
Dersin İçeriği	1. Sınıfta şŞahıs zamirleri, fiilleri ism-i terkib, harfler ve sayılar gösterilecek. Bu konular kız rüşdiyelerinde gösterilenden daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulacaktır. 2. Sene Gülistan'dan eğitim yapılacaktır. 1. sınıfta görülen kaideler uygulamaya geçirilecektir. Farsça kelimeler öğrencilerin yorumlayacakları şekilde ezberletilecektir. 3. 3. sınıfta da Gülistan'dan dersin öğretilmesine devam edilecektir. Öğrencilere tercüme usulü öğretilecektir.		
Kavâid-i Osmaniye	**1. sınıf**	**2. sınıf**	**3. sınıf**
Haftalık ders sayısı	1 ders	1 ders	1 ders
	1. Sene Darülmuallimat'a gelen öğrenciler kız rüşdiyelerinden şehadetname almış olacaklarından Osmanlıca'nın kaidelerine ilişkin tüm konuları öğrenmiş olmaları gerekse de, öğrenciler farklı rüşdiyelerden geldikleri için öncelikle seviyeleri tespit edilecektir. Fakat Osmanlıca kaideler yine de tekrar edilecektir. Önemle üzerinde durulması gereken yerler daha teferruatlı bir şekilde açıklanacaktır. Her derste öğrencilere yazılı görevler verilecektir. Bazı önemli parçalar ezberletilecektir. 2. Sene, uygulamaya devam edilecek. Öğrencilerin anlamadıkları yerler tekrar izah edilecek. Terkibler ve sıfatlar arası farklılıklar açıklanacaktır. Önemli ve seçilmiş eserler okunacak ve yazılacaktır. 3. Sene Osmanlıca kaideler daha önce öğretildiğinden, bu sene sonunda öğrenciler sınava girecekler, cümle bilgisi ve anlamlar üzerinde durulacak, dil bilgisi ve gramere devam edilecektir.		
Kitabet	**1. sınıf**	**2. sınıf**	**3. sınıf**
Haftalık ders sayısı	1 ders	1 ders	2 ders
Dersin İçeriği	1. Sene kitabet dersi kız rüşdiye mektebinde gösterilenlerin tekrarından ibaret olacaktır. Şiir açıklamaları, hikâye yazmak, elkâb-ı resmiye, tasvirler bu konular arasındadır. 2. Sene güzel yazı yazmak, genel bilgiler öğretmek, mektupların başlangıcı, sonu, tarihi, imza ve mühür, haşiye, zarfa yazılacaklar, uslûp, uslûp örnekleri, mektup çeşitleri (nasihat, tebrik vb.), 3. Sene, ilk iki sene öğretilenler tekrar edilecektir. Ayrıca okuma ve yazmaya ilişkin eğitim usulü öğretilecektir. Mektup çeşitlerine devam edilecektir (Tavsiyename, teşekkürname, taziyename). Dersle ilgili bir uyarı yapılmıştır. Uyarıda, derslerde gösterilecek şeylerin edep ve terbiyeyi kötü etkilemeye meydan verecek şekilde olmamasına oldukça önem gösterilmesi ve dikkat edilmesi gereği belirtilmiştir.		

Usûl-ı Talim ve İdare-i Mekatib	1. sınıf	2. sınıf	3. sınıf
Haftalık ders sayısı	2 ders	1 ders	-
Dersin İçeriği	1. Sene; Engelli çocukların eğitimi, sıhhi çocukların kaideleri, âma çocukların eğitimi, aklın eğitimi, hafızanın kuvvetlenmesi, usûl, tahlil, kıyas, ahlâki eğitim, irade, vicdan, sorumluluk, çocukların eğitimi, çocukların huylarını düzeltme ve eğitime alıştırmak. 2. Sene; Mektepler, ibtidâîye ve rüşdiye mektepleri, mekteplerin maddi yapısı, mektep yerleri ve mekteplerin döşenmesi, eğitim öğretim araçları, koleksiyonlar, kütüphaneler, mektep müzeleri. Eğitim teşkilatı, programlar, sınıf defteri; eğitim usulü, sözlü anlatıma dayalı eğitim, soru cevap şeklinde eğitim, tekrarlama veya pekiştirme şeklinde eğitim, sınavlar, şehadetnameler, tasdiknameler, eğitim kitapları, disiplin usulü, ödül ve cezalar, muallimin veliler ile münasebeti 3. Sene; İlk iki senede gösterilen konular tekrar edildikten sonra uygulamasına geçilecektir. Uygulama şu şekillerde yaptırılmaktadır: öğrencilere ders verdirmek, belirli bir zamanda mektebi düzen ve disipline sokmak, yazıları düzeltmek şeklindedir.		
Ahlâk	1. sınıf	2. sınıf	3. sınıf
Haftalık ders sayısı	-	2 ders	1 ders
Dersin İçeriği	2. Sene Ahlâkın gayesi, iyi ve kötünün ayrımı, manevi sorumluluk, mecburiyet ve görev, ahlâki kanunlar, fazilet ile mutluluk arasındaki ilgi. 3. sınıfta İlmi ahlâk uygulaması, şahsi görevler, kendi şahsına karşı insanın mecbur olduğu saygı, orta yol, tedbir, doğruluk, söz; aile görevi, ailenin önemi; sosyal görevler, hukuk ve kanunlar, insanlar arasındaki münasebet, şefkat; diğer görevler, başkasının hayatına, namusuna, şahsına, malına tecavüz etmemek, padişah ve hükümete itaat.		
İlm-i Eşya	1. sınıf	2. sınıf	3. sınıf
Haftalık ders sayısı	1 ders	1 ders	1 ders
Dersin İçeriği	Kız rüşdiye mekteplerinde okutturulan ilm-i eşya dersi daha açıklamalı ve ayrıntılı bir şekilde öğretilecektir. Bu ilmin eğitim ve öğretim usulüne yer verilecektir.		
Mevalid ve Hikmet-i Tabiiye	1. sınıf	2. sınıf	3. sınıf
Haftalık ders sayısı	1 ders	1 ders	1 ders
Dersin İçeriği	Hayvanlar, bitkiler ve yer kürenin tabakaları hakkında öğrencilere kısa ve toplu bir şekilde bilgi verilecek ve her ders doğal örnekler üzerinden tarif ve açıklamalar yapılacaktır. Ders bir sene boyunca öğretilirken üç kısma ayrılacaktır. İlk olarak hayvanlar âlemi tanıtılacaktır. Daha sonra bitkiler, ardından madenler (demir, bakır, civa, gümüş) hakkında bilgi verilecektir. Hava ve suyun yeryüzüne olan etkisine yer verilecektir. Volkanlar ve depremlerden bahsedilecektir. Jeopolitik açıdan arazilere değinilecektir. Son sene hava, gazlar, yağmur ve karın yağması olayı, şimşek ve yıldırım, piller, mıknatıslar, telgraf, yankı, buharın kullanılması, sanayi, hararet, hareket, kuvvet gibi çok çeşitli konulara yer verilecektir.		
Hıfzısıhha	1. sınıf	2. sınıf	3. sınıf
Haftalık ders sayısı	-	1 ders	1 ders
Dersin İçeriği	İnsan vücudunun anatomisi ve fizyolojisi, sular; menbaa suyu, dere suyu, içilecek sular, hava; vücuda gerekli havanın miktarı, havadaki tehlikeler, bazı hastalıklar, sara hastalığı, belirtileri, kötü ve pis maddeler, tifo ve kolera, mektebin sıhhi olması, mektepte uyuz, çiçek, kızamık ve kızıl gibi hastalıklar, aşı; çocukların korunması ve sıhhatleri, hayvan hastalıklarından bazıları bu derste gösterilecek konular arasındadır		
İdare-i Beytiyye	1. sınıf	2. sınıf	3. sınıf
Haftalık ders sayısı	1 ders	2 ders	2 ders
Dersin İçeriği	Rüşdiye mektebinde gösterilen idare-i beytiye dersi daha teferruatlı bir şekilde öğretilecek ve özellikle çocuğun güzel bir şekilde idaresi ve eğitimi ve tüm ev işleri hakkında bilgi verilecektir.		
Hesap	1. sınıf	2. sınıf	3. sınıf
Haftalık ders sayısı	2 ders	1 ders	1 ders
Dersin İçeriği	Hesap formülleri ve kuralları ile uygulaması öğretilecektir. Rüşdiyelerde gösterilmeyen kısımlar okutulacaktır. Teorik bilgilere yer verilecektir.		

Hendese	**1. sınıf**	**2. sınıf**	**3. sınıf**
Haftalık ders sayısı	1 ders	1 ders	
Dersin İçeriği	Hendese ilminin tarifi yapılacak. "Pi" sayısının ne olduğu ifade edilecek açı ve üçgenlerden bahsedilecek, bir dairenin çevresinin bulunması, bir cismin hacminin hesap edilmesi, kürenin ölçülmesi konularına yer verilecektir. Açıklamalardan ziyade uygulamaya yer verilecektir.		
Resim	**1. sınıf**	**2. sınıf**	**3. sınıf**
Haftalık ders sayısı	1 ders	1 ders	1 ders
Dersin İçeriği	1. Çizim ve süsleme, çeşitli şekillerin çizimi, yaprak, çiçek, ağaç resmi 2. sene yaprak, çiçek, ağaç resmine devam edilecektir. 3. sene sandalye, masa, bardak, şamdan vb. eşyalar ile çeşitli çiçek ve ağaçların resminin yapılması ve resimde sulu boya kullanılması öğretilecektir.		
Coğrafya	**1. sınıf**	**2. sınıf**	**3. sınıf**
Haftalık ders sayısı	2 ders	1 ders	1 ders
Dersin İçeriği	1. Kozmoğrafyaya dair toplu bir bilgi, arazi hakkında genel bilgi, coğrafya terimleri, haritalar ve yerküre, kıtalarla denizlere dair genel bilgi, kıtaların şekilleri dağlar ve ırmaklar, hava ve deniz olayları, insan ırkı, siyasi coğrafya, Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusyada bulunan develetler hakkında bilgi, Çin, Japonya, Hind Çini, Hindistan, Asya Rus'u. 127 İran, Afganistan ve Belucistan, Asya-yı Osmani, Afrika-yı Osmani, Kuzey Afrika, Doğu Afrika, Batı Afrika, Güney Afrika, Amerika, Kanada, Brezilya, Arjantin, ve diğer devletler; Avusturalya ve Avrupa'da ziraat ve bilinen zirai ürünleri. 2. sene Avrupa'nın doğal yapısı, Her devletin doğal coğrafyası idari, zirai, sınaî ve ticari yapısı, devletler ve dinleri. 3. sene haftada saat olup, Osmanlı memleketinin doğal coğrafyası, sahilleri ve sınırları, dağları ve nehirleri vilayetlerin taksimi, vilayetlerin her biri hakkında bilgi, zirai, sınai,ticari coğrafya		
Tarih	**1. sınıf**	**2. sınıf**	**3. sınıf**
Haftalık ders sayısı	1 ders	1 ders	1 ders
Dersin İçeriği	Kız rüşdiye mekteplerinde okutturulan tarih dersleri darülmuallimatta daha fazla ayrıntıya inilerek teferruatlı bir şekilde öğretilecek ve özellikle tarih ilminin eğitim öğretim usulü öğrencilere verilmeye çalışılacaktır.		
Mûsiki	**1. sınıf**	**2. sınıf**	**3. sınıf**
Haftalık ders sayısı	1 ders	1 ders	1 ders
Dersin İçeriği	İleride genişletilmek üzere şimdilik yalnız piyano gösterilecektir. Bu ders seçmelidir. Usulüne uygun eğitim yapılacaksa da gösterilecek notaların seçimi düzgün yapılmalı ve edep ve terbiye sınırları içinde parçalar belirlenmelidir. Buna mektep idaresince son derecede dikkat edilecek ve nota, imlâ ve okuma eğitimi yapılacaktır.		
El Hünerleri	**1. sınıf**	**2. sınıf**	**3. sınıf**
Haftalık ders sayısı	4 ders	3 ders	3 ders
Dersin İçeriği	Biçki kaideleri, çamaşır biçmek için yeterlilik kazanmak , giyecekleri çamaşırları terzilere muhtaç olmayacak surette biçmek, el emeği ürünler güzel sanatlar yapabilmek için el hünerlerinin çeşitlerine elini alıştırmak, mesela tülden çeşitli süsleme yapmak, yün kumaş veya parçalarla mümkün olduğu kadar tabi çiçekler taklit etmek ve pamukları kaleme sarmak ve çözmek, çile bağlamak ve masura sarmak ve mekik atmak, tezgâha çıktıktan sonra elbise, gömlek ve peşkir gibi şeyler dokumak, yeni usul üzerine gömlek için bez kesme- altı ve üstü için kurdela ve mendil kesme gibi çeşitli türden el hünerleri öğretilecektir.		

Çizelge B.6. Darülmuallimin dersleri ve içerikleri (Taşer, 2010, s. 122-127)

Kurân-ı Kerim, Malumat-ı Diniye ve siyer;
Fenn-i Terbiye ve usul-ı tedris ve ilm-i ahval-i ruh
Türkçe; sarf ve nahv ve tahlil ve imla ve kitabet ve edebiyat ve kıraat ve inşad ve ezber
Elsine-i Ecnebiye
Tarih, Osmani ve Umumi
Coğrafya: Osmanlı ve Umumi ve kozmoğrafya
Riyaziyat: Hesap, resim, hat ve hendese ve cebir
Malumat-ı tabiiye: Hayvanat ve nebatat ve tabakat ve fizik ve kimya
Malumat-ı Ziraiye ve tatbikatiye
Usul-ı Defteri
Malumat-ı İktisadiye; Darülmuallimatlarda: İdare-i beytiye ile beraber
Malumat-ı Ahlakiye ve medeniye ve hukukiye
Teşrih-i fizyoloji, beşeri ve hıfzısıhha
Yazı
Musiki ve gına
El işleri (Darülmuallimatlarda el ve iğne işleri, dikiş ve tamir, tabahat, çamaşır yıkama ve ütü, tathir)
Terbiye-i bedeniye: Darülmualliminlerde talim ve izahat ile beraber
Tatbikat-ı Dersiye

Çizelge B.7. Darülmuallimatların 1915-1916 ve 1923-1934 yıllarına ait öğrenci sayıları (Ceylan Dumanoğlu & Yetişgin, 2019, s. 181-182) (ALKAN M. Ö., 2000, s. 295)

	Yıl	Şehir	Tür	1915 1916 öğrenci sayısı	1923 1924 öğrenci sayısı
1	1870	İstanbul (Başkent)			435
2	1913-1914	Adana	Nehari - Leyli	36	78
3	1914-1915	İzmir	Leyli		181
4	1914-1915	Bursa	Leyli	44	230
5	1915-1916	Ankara	Leyli	19	
6	1915-1916	Halep	-	27	
7	1915-1916	Kastamonu	Nehari - Leyli	38	
8	1915-1916	Konya	Nehari - Leyli	22	174
9	1915-1916	Edirne	Leyli	69	208
10	1915-1916	Aydın	-	79	
11	1916-1917	Balıkesir	Nehari - Leyli		
12	1916-1917	Sivas	Nehari		124
13	1917-1918	Urfa	-		
14	1918-1919	Beyrut	-		
15	1918-1919	Bolu	-		
16	1918-1919	Muğla	Leyli		
17	1919	Nablus	-		
18	1921	Kayseri	-		